مهراڻ

2/1978

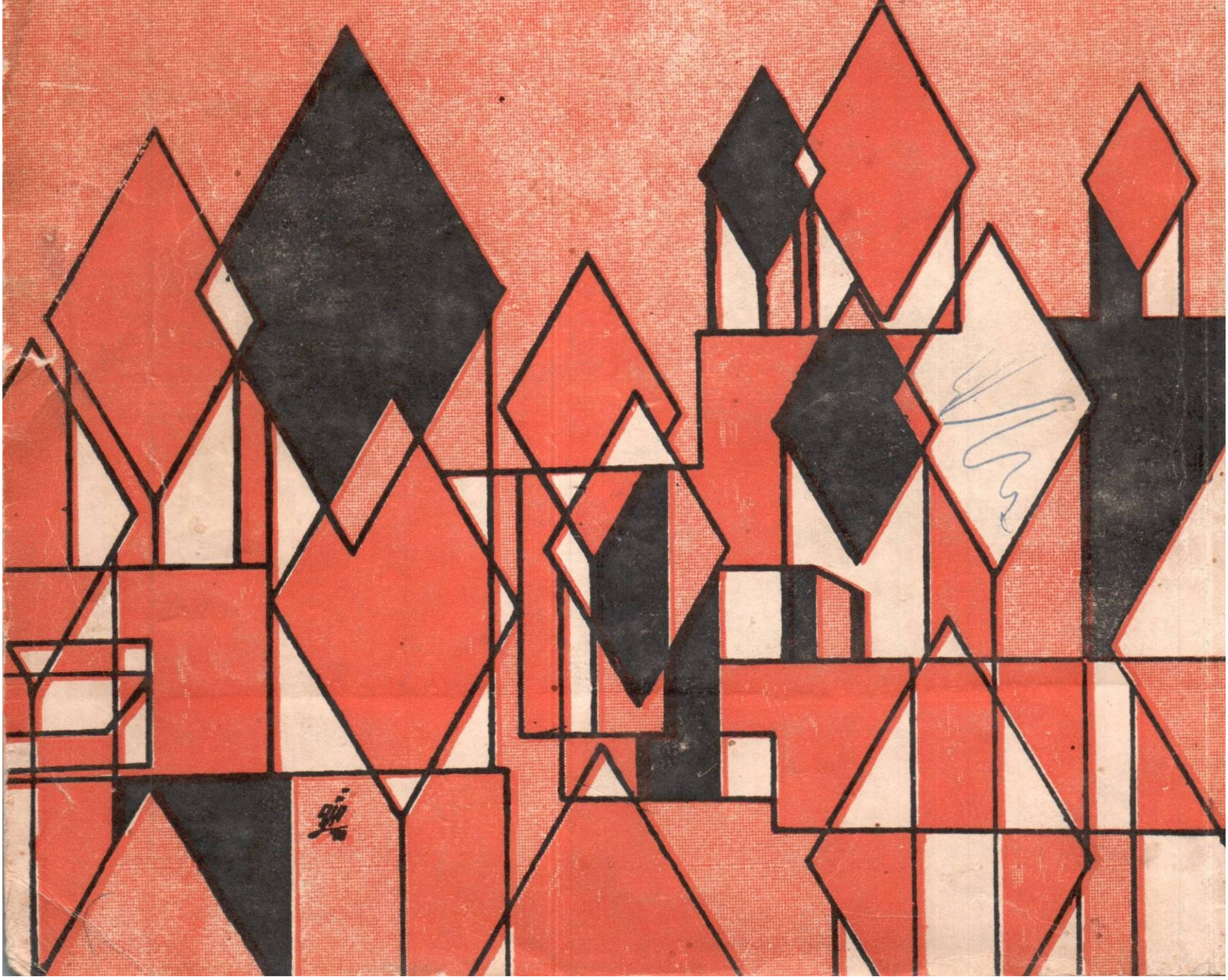

مهراڻ

سنڌي ادبي بورڊ جو سه ماهي علمي ۽ ادبي رسالو

جلد 27] [نمبر 2

اپريل، مئي ۽ جون

1978ع

•

ايڊيٽر: امداد حسيني

مئنيجنگ ايڊيٽر: ظفر حسن

اسسٽنٽ ايڊيٽر: ناشاد

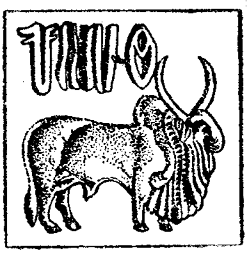

سنڌي ادبي بورڊ

سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو سنڌ.

پوسٽ باڪس نمبر 12، حيدرآباد سنڌ.

مهراڻ

سنڌي ادبي بورڊ

سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو سنڌ.

فون نمبر 23888/6

مواد موڪلڻ جي ائڊريس

ايڊيٽر ٽماهي "مهراڻ"

سنڌي ادبي بورڊ

سنڌ يونيورسٽي نيوڪئمپس ڄامشورو سنڌ.

خريداريءَ لاءِ ائڊريس

مئنيجر

سنڌي ادبي بورڊ جو بوڪ اسٽال

پوسٽ باڪس نمبر 12، حيدرآباد سنڌ.

في پرچو 00-6 رپيا   **ساليانو چندو 00-20 رپيا**

Printed and Published by Ghulam Rabbani A. Agro, at the Sindhi Adabi Board's
Printing Press, Tilak Incline Hyderabad, Sind.

سنڌا

● سوچ - لوچ 5

[ا]

شاعري

1. مخدوم محمد زمان "طالب المولي"	1	15. اياز عالم	19
2. سليم ڳاڙهوي	8	16. رسول بخش قريشي	20
3. غلام	12	17. ناگپال	20
4. سوز هالائي	13	18. حيات جتوئي	21
5. امداد چالديو	14	19. عبدالعزيز رلسگريز	41
6. درمحمه پٺاڻ	14	20. جوهر بروهي	21
7. بلبل ڪوروائي	14	21. سرڪش سنڌي	22
8. نور گهلو	15	22. الطاف عباسي	23
9. مهيسر خادم رفيقي	15	23. بشير سيتائي	24
10. شاد عباسي	15	24. شرجيل	26
11. سدا حيات جلبائي	16	25. انور پيرزادو	28
12 رسول ميمڻ	17	26. تنوير عباسي	31
13. ڪنول لهاڻو	19	27. سحر امداد	33
14. فيض پيرزادو	19	28. امداد حسيني	35

[2]

ڪهاڻيون

1. سينَ هنياڻون سَچَ ۾	- علي بابا	41
2. هڪ ڊلل ماڻهو	- شوڪت حسين شورو	47
3. من جو اڳڻ	- شرجيل	56
4. فيميل وارڊ	- فاروق سولنگي	63
5. خفتي	- بادل جمالي	69
6. ۽ منهنجو ڪردار	- بيدل مسرور	79

7. ڪنڌر — مدد علي سنڌي 94
8. پاڇا — سانول 108
9. پنرجنم — سحر امداد 114

تاثر

1. پنڌ تني پٺي — پٺر سنڌي 121
2. امڙ ايلسا قاضي — الجم افشان هاليپوٽو 123

خاڪو

1. شنگھور شيدي — شمس الدين عرساڻي 126

[3]

ترجمي جو ڀاڱو

1. پنجابي شاعري ● بابا فريد رحه — امداد حسيني 134
2. بلوچي شاعري ● رحم علي مري — نبي بخش ڪوسو 134
3. پشتو شاعري ● ارباب هدايت الله خان — نبي بخش ڪوسو 134
4. ڪرامت (مصري ڪهاڻي) — توفيق الحڪيم 135
5. ڪوڙو ڏيک (ڏکڻ آفريڪا جي ڪهاڻي) ● ايلن پيٽن — خيرمحمد لاڙڪ 141
6. للہ ۽ گرالاز (بلوچي ڪهاڻي) — نبي بخش ڪوسو 146
7. هن چڻ جا ڇپيل سدا ساوا هن ● امرتا پريتم — ولي رام ولڀ 149

[4]

مضمون

1. شعر جي اڀياس جا نوان طريقا (قسط 5) — الهداد بوهيو 177
2. رني ڪوٽ — غلام رباني 194
3. المنصوره برهمڻ آباد —1 — مير حاجي محمد بخش خان ٽالپور 198
4. ادب جون ٻه اهم تحريڪون: ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت — ممتاز مهر 209
5. اولڙا اولڙا زندگي اولڙا (پورٽريٽ) — بيدل مسرور 212

[5]

1. پڙهندڙن وٽان 233

[ٽائيٽل: خدابخش ابڙو]

19-1-77

سوچ - لوچ

مون سي ڏڏا ماءِ...

جڏهن به هن ڌرتيءَ تي آنياءِ، ڏاڍ ۽ ڏهڪاءَ جو پارٽ ڀريو آهي ۽ ڌرتي ڦري ٿامو ٻڻي آهي، تڏهن مولا مهر ڪري ڪرم جو ڪڪر ضرور وسايو آهي. شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جو جنم، ان ڳالھ جو چٽو ثبوت آهي، تہ سنڌ جي ڌرتي اڃا سڻڀ نہ ٿي آهي.

شيخ صاحب صحيح معنيٰ ۾ هڪ انقلابي هو. جنهن دؤر ۾ هن اک کولي، اهو غلاميءَ جو دؤر هو. انگريز سامراج پاڪ-هند ننڍي کنڊ سان گڏ ڌرتيءَ جي گولي جي ڳچ ڀاڱي تي، سازشن جا چار آڇلي، پنهنجا لوهي چنبا کڻائي ڇڏيا هئا ۽ ڪيترين قومن جي ڳچيءَ ۾ غلاميءَ جو جنڊ پئجي چڪو هو. مسلمان ان جو وڏيڪ شڪار ٿيا. پاڪ-هند اپکنڊ جي سياست، لوڀ، لالچ؛ چاپلوسين ۽ جوٺيتن جو ڀيو نالو هو. پوري قوم جي آزادي، ڌارين گورن حاڪمن وٽ گروي هئي— ۽ پنهنجي هموطنن سان غداريءَ جي انعام ۾ جاگيرون هيون، عهدا هئا، لقب ۽ خطاب هئا— ۽ انگريز سامراج جي مخالفت جي صلي ۾ گوليون هيون، جيل هئا ۽ جلاوطنيون هيون. شيخ صاحب بہ اهائي واٽ ورتي، جيڪا سچار سورهين جو سڙڪ آهي— ۽ هن جبر ۽ قهر آڏو پنهنجو سينو تاڻي، انگريز سامراج کي پوري سگهہ سان للڪاريو.

نياءَ-آنياءَ جي ان ويڙهاند ۾، شيخ صاحب هڪ جوڌي جيان وڙهيو— ۽ مخدوم بلاول ۽ دولهہ دريا خان جي عظيم روايتن کي زندھ رکيائين — پوءِ اها ريشمي رومال تحريڪ هجي يا خلافت هلچل؛ سنڌ جي بمبئيءَ کان جدائيءَ جي جاکوڙ هجي يا پاڪستان تحريڪ؛ ون يونٽ خلاف هلچل هجي يا ايوب آمريت خلاف محترمہ فاطمه جناح جي جمهوري تحريڪ— شيخ صاحب هر دؤر ۾ قوم جي صحيح ڏس ۾ اڳواڻي ڪندو رهيو.

سنڌڙيءَ جو هي عظيم سپوت، آزاديءَ ۽ انصاف جي راهه ۾، ڏنل لازوال قربانين جي آڌار تي، پاڪ-هند اپکنڊ جي پهرين صف جي اڳواڻن سان ليکجڻ لڳو. ۽ اعليٰ ڪردار ۽ نيڪ عمل سان تاريخ جي صفحن ۾ امر بڻجي ويو:

موُن سي ڏٺا ماءِ، جنين ڏٺو پرينءَ کي،
تنين سندي ڪاءِ، ڪري نه سگهان ڳالهڙي.

شيخ عبدالمجيد سنڌي ساري سپ چمار تيز طوفانن ۽ انڌن واچوڙن سان وڙهندو رهيو — ۽ اوچي ڳاٽ ٻيٺو رهيو — اٽل ۽ اڏول ڪارونجهر وانگر. اچو ته اڄ ان وارن جي ڇٽ پهريل ان شخص جي عظمتن کي سلام ڪريون.

● موج ڀريو مهراڻ

گهڙا سڀ چڙهنا، ائين آئيئي،
سڀئي سڀي مهراڻ ۾، پئو ٽپو ڏيئي،
ته ميهار مليئي، سنهوڙو سيڻاهه سين.

جيئن "موج ڀريو مهراڻ" سنڌڙيءَ جي جياپي ۽ سڪار جو Symbol آهي، تيئن ٽماهي "مهراڻ" پڻ سنڌي ٻوليءَ، ادب ۽ ثقافت جي بچاءَ، ڀلاءَ ۽ اُسار جي ڏس ۾، ڏکين حالتن هوندي به، اهڙو اهڃاڻي ڪردار ادا ڪندو پئي رهيو آهي — ۽ اڳتي به اهڙو ڪردار ادا ڪندو رهندو.

اهو صحيح آهي ته "مهراڻ" به ڪڏهن واريءَ جا ڍڙا ڍڙا، پاڻيءَ جا ڍَهه ڍَهه "مهراڻ" بڻيو پئي رهيو آهي؛ پر وڌيڪ صحيح ائين ٿيندو، ته "مهراڻ" کي ائين بڻايو پئي ويو آهي: "بند ڪري ڇڏيو شاعري ۽ ڪهاڻيون" ۽ ائين هڪ ئي جملي سان سڄي ڪيئي ڪمائي ڪٽ ڪئي ويئي. ان عرصي ۾ پُل هيٺان ڪيترو پاڻي وهي چڪو آهي؟

"بند ڪري ڇڏيو دروازا"   "ٻوٽي ڇڏيو اکيون"

وارو ورتاءُ، دراصل خطرن کي منهن-سامهون ٿيڻ، مسئلن کي حل ڪرڻ ۽ ڪنهن به چئلينج کي قبولڻ کان لنوائڻ جو آٽ-پڪي اسٽائيل آهي؛ پر اسين خطرن کي منهن-سامهون ٿيڻ ٿا چاهيون، هر چئلينج کي قبولڻ ٿا چاهيون — چاڪاڻ ته ٻوليءَ، ساهت ۽ سڀيتا جو مفاد انهيءَ ۾ آهي — ۽ توهان جي ڀرپور سهڪار سان ئي ائين ٿي سگهي ٿو.

1/78 جي پرچي جي جتي پڙهندڙن پاران زبردست آجيان ٿي آهي، اتي ڪن حلقن ۾ ان تي تنقيد پڻ ٿي آهي؛ پر اها گهڻي ڀاڱي زباني ٿي آهي ۽ زباني تنقيد جي ادب ۾ اهميت ڪڏهن به ناهي رهي. تنقيد ٿيڻ کپي. ايليٽ چوائي: "تنقيد ساهه کڻڻ جيان اٽل آهي"— پر جيڪڏهن توهان جانبدار ۽ jealous آهيو، ته پوءِ تنقيد توهان جي ڏاڻ ۽ وٽان ناهي. سڙهڻ، ٿاڦڻ، وڦلڻ ۽ ويندي گارگند تائين لهي اچڻ جا هٿيار ڪڏهوڪو مُڏا ٿي چڪا آهن. تنقيد جو بنيادي ڪارج ادب کي متحرڪ رکڻ آهي؛ پر اسان وٽ تنقيد جي نالي ۾ جيڪي ڪجهه لکيو-آکيو پيو وڃي، اهو ادب جي مفاد ۾ گهٽ، پنهنجي مفاد ۾ ڪجهه سرس ئي آهي. هٺ ٺوڪين ٺهيل ٺڪيل نظرين، مدي خارج ۽ اڌوهيءَ ڪاڏل ويچارن جي آڌار تي ادب جي پرک چهري تي هڪ وڏيڪ نقاب آهي— ۽ ڪمري ۾ هڪ لاش آهي، جو پئي پئي سڙي رهيو آهي— سنئو آهي ته cannibals ٿيڻ بدران، ان لاش کي هميشه لاءِ دفنايو وڃي.

● مولوي "مائل" ۽ "عارف المولىٰ"

1978 جي شروعات ۾ مولوي محمد صديق "مائل" ۽ "عارف المولىٰ" اسان کان وڇڙي ويا آهن. مولوي صاحب فارسي، عربي ۽ ڪتابت جي فن جي ڄاڻ رکندڙ هو ۽ پنهنجي ڏانءُ جو اڪيلو ماڻهو هو— ۽ سائين "عارف المولىٰ" سنڌ جي انهن شاعرن مان هو، جيڪي سُر سنگيت کان به واقف آهن. "عارف المولىٰ" ڪافي، بيت، وائي ۽ گيت جي صنفن تي ڪاميابيءَ سان لکيو ۽ سنڌي شاعريءَ کي وڏي اوج ڏني. مولوي "مائل" ۽ "عارف المولىٰ" جي وفات تي ادارو ڏک جو اظهار ڪري ٿو.

— امداد حسيني

شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ

جي لاڙڪاڻي ۾ ڪيل تقرير تان ڪنيل

— دنيا ۾ هميشه ٻن قسمن جا ماڻهو رهيا آهن. هڪڙو قسم انهن ماڻهن جو، جن هميشه ائين سمجهيو ته اسان ڪمزور آهيون، بيوس آهيون، اسان کي هر وڏي ۽ ننڍي کان ڊڄڻ گهرجي — زميندار جاگيردار کان ڊڄڻ، پير سيد کان ڊڄڻ — اهي ماڻهو سدائين ڊڄندا رهيا ۽ سموري زندگي ڊڄندا رهيا ۽ ڊڄندي ڊڄندي قبرن ۾ دفن ٿي ويا. انهن پاڻ کي سمجهيو ته اسين ڪجهه به نه آهيون ۽ انهن مان ڏيو ڪجهه به نه، پر ٻيو قسم ماڻهن جو سمجهڻ لڳو ته اسان ڪمزور نه آهيون، اسان آزاد آهيون، اسان ڊڄڻ وارا نه آهيون، اسان بهادر آهيون — اسان سڀڪجهه ڪري سگهون ٿا ۽ هنن سچ پچ ڪري به ڏيکاريو. انهن سمجهيو اسان کي ڪوبه ماري نٿو سگهي، اسان هميشه زنده آهيون ۽ انهي حالت ۾ هو به قبرن ۾ داخل ٿي ويا، پر دنيا انهن کي مئل نه سڏيو ۽ اڄ به دنيا انهن کي زنده قومن جي قطار ۾ شمار ڪري ٿي.

(روزانه ”الوحيد“، 7 فيبروري **1937**ع)

مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ

صدف ــ سمنڊ

(ڪافيون)

مون ۾ آهين تون، تون ئي تون،
تو ۾ آئون آهيان.

وار ٻه ويچو ناهه ڪو، وچ ۾ ”تون“ ۽ ”مون“،
تو ۾ آئون آهيان.

اهي حقيقت هيڪڙي، ڏيهه ٻلي ڇٿي ڏون،
تو ۾ آئون آهيان.

هردم هڪ ئي آهيون، سوجهي سمجهيوسون،
تو ۾ آئون آهيان.

دوئي آهي ڪانه ڪا، هونگ رهي هڪ هون،
تو ۾ آئون آهيان.

آئون ٻه يڪتا آهيان، تون ٻه آهين ٻيچون،
تو ۾ آئون آهيان.

پاڻ ئي پنهنجي راز ڪي، صحيح ٿا سمجهون،
تو ۾ آئون آهيان.

شاهد پنهنجي پيار جا، آپ، عرش ۽ ٻون،
تو ۾ آئون آهيان.

’طالب مولا‘ جا ٿيا، گفتا گوناگون،
تو ۾ آئون آهيان.

• وِرهه وِهائج ويهي ويهي، رُلندي رُلندي ڪنهن نه ڪمايو.

بند نظر ڪر ظاهر واري، ٻو تون پسنديں صورت پياري،
نام وٺج ٿي نيهي نيهي، ٿيندءِ ٻوهي سانگ سجايو.

محبت وارو مارڳ مشڪل، ڪو ڪو هلندو ان تي ڪامل،
رمز سان دل جنهن ريهي ريهي، سوئي ويندو وک وڌايو.

هلندي ڪانه ڪا هت مخدومي، جيڪو ماڻيندو مغمومي،
ڳالهه ڪبي هيءَ ڪيهي ڪيهي، سو سمجهي جو پِڙ ۾ آيو.

جيڪو زمان، مڪان ڪان واقف، سوئي آهي قريب جو ڪاشف،
ديهه انهيءَ جو ديهي ديهي، لوڪان وِهي ٿو پاڻ لڪائي.

’طالب مولا‘ سوئي آهي، جنهن کي ضرورت ڪائي ناهي،
پاڻ ۾ ويو جو پيهي پيهي، پرينءَ انهيءَ کي پاڻ پسايو.

• برهه نه آهي بيت‌المال، هِت محتاج جو چاهي چاهي.

سو مٿيءَ وٽ جيڪو رکندو، سِڪ جي سُرڪي سوئي چکندو،
پاڻهي ڏيندو ڪيف ڪلال، ڏَس هي ڏنو ڪنهن ڏاهي ڏاهي.

ڪيڏي آهوئي برهه جي بازي، غير ڇڏي جو ٿيندو غازي،
ٻي ڪي ملندو محب سلال، عشق اڙانگو آهي آهي.

دعوا ڪرڻ ڏاڍي سولي سؤڪي، پر قرباني آهي اهنجي اوکي،
اڳيان جابر جوش جلال، حق حجت جو ناهي ناهي.

هت هزارين هرڪي آيا، پير وري تن پٺتي پايا،
سڌڙين جو آهي خام خيال، ڪو ڪو رسندو ڪاهي ڪاهي.

جت گهمسان گهوُرن جا ٿيندا، ات آيري ڪي عاشق ايندا،
فڪر ۾ فالي ٿي في‌الحال، لڳ لاڳاپا لاهي لاهي.

ڪنا ڪولاپا مٺيا مصلا، وِرهه ٻنا ويران‘ سي وسيلا،
ٿيندو ڪينڪي حاصل حال، ٿاهه نڳيءَ جا ٿاهي ٿاهي.

’طالب مولا‘ مرد ٿي مانجهي، سڪ ۾ رهجئين صبح ۽ سانجهي،
قرب ۾ ڪرڻو آهي ڪمال، سندرو ٻڌهو ساهي ساهي.

● منهنجي سر جو آهه گهٽ منڊ پرين،
آءٌ چوڏهين، منهنجو چنڊ پرين.

هو صاحب ان جي آئون منزل،   هو درد دل ۽ آئون دل،
هو حل سندس، آئون مشڪل،   آئون ڪير ۽ مون ۾ ڪنڊ پرين.

آئون نغمو، هوئي نغمه سرا،   آئون سوزگداز، هو اُن جي صدا،
آئون آهيان ادا، هو حسن ادا،   آئون محبت، اُن جو منڊ پرين.

تقسيم ازل ۾ جيڪا ٿي،   محبوب پيو منجهه منهنجي ٻَتي،
مون سڪٿي جو سو مال مڏي،   ونڊ ورچ ۾ آيم ولڊ پرين.

آئون رات، هو منهنجو صبوح ٿيو،   آئون قالب، هوئي روح ٿيو،
آئون ٻيڙي ۽ هو نوح ٿيو،   آئون اڻ تارو منهنجو، سنڌ پرين.

آئون بيخود، منهنجي هوئي خو،   آئون گل ۽ ان جي هو خوشبو،
آئون دريا جنهن جي رواني هو،   آئون آهيان صدف ته سمنڊ پرين.

آئون 'طالب' منهنجو هو سولا،   آئون عشق ۽ ان جا هو جذبا،
آئون آهيان خطا، هو سراپا عطا،   آئون ڏوهه ته منهنجو ڏنڊ پرين.

● دلدار چو ڏيٺي پيار، وري يار،
سهڻا سڄڻ تو ڪيئن ڏکاري آهيان.

چو تو ڏکارين آلا، مفت ۾ مارين پلا، جاني مٺا جيءَ جيار، سردار،
شايد پرين ڪا آئون آذاري آهيان!

مون ڏي مڙيائي آلا، توڏي نه ڪالي پلا، حاڪم ساه هزار، وهنوار،
مون ڏي ٿيا، تن محب ماري آهيان!

هٿڙو نه لائج آلا، ناتو نپائج پلا، گولي سنڌ ء گنهگار، بيڪار،
توڙي ڪني، ڪوجهڙي ڪاري آهيان!

سهڻل سائين آلا، واڳون ورائين پلا، منهنجا پرين من قرار، غمخوار،
تنهنجي اهائي قرب واري آهيان!

مهڻن سان ماريئي آلا، ڳٽين ۾ ڳاريئي پلا، 'طالب' چوي قربدار، منٺار،
تنهنجي پلارا جيءَ جياري آهيان!

● جيڪي برھہ ۾ بي پرواھہ دليون،
آھي آھن شاھنشاھہ دليون.

جيڪي دردن جي ٽيون چاٽ چکن،   جيڪي سوز فراق کي سانڍي رکن،
جيڪي ڪونہ لين منجھان ڪيئي لنڪن،   اهي آکنديون عاليجاھہ دليون.

جيڪي عالم پاڻ سڏائن ٿا،   جيڪي زوريءَ پاڻ وڏائن ٿا،
جيڪي پنھنجو پاڻ پڏائن ٿا،   سي گھر گھر ڪن گمراھہ دليون.

جيڪي پورن ۾ پيون روز پچن،   جيڪي برھہ جي باھہ ۾ ڏار ڏڳن،
جيڪي دردن جو درمان نہ ڪن،   سي سھڻن جو ٿيون ساھہ دليون.

جتي مخدومي جا نام رڳي،   جتي پيري فقيري دام رڳي،
جتي زھد ورع الزام رڳي،   آتي ڪونهن حق آگاھہ دليون.

مون جن ۾ خليلي خوءِ ڏٺي،   مون جن ۾ بيرھہ جي بوءِ ڏٺي،
مون جن ۾ ريائي نہ روءِ ڏٺي،   اهي دلبر جون دلخواھہ دليون.

جيڪي ورھہ سڳوري جا ٿي ويا،   جيڪي نرمل واري نينھن نيا،
جيڪي ھر دم پير جي پيش ٿيا،   پوءِ تن جون ٿيون درگاھہ دليون.

جيڪي محبت ۾ ٿيا مست مچي،   جيڪي 'طالب مولا' ڪن نہ ڪچي،
واللہ چوان ٿو سچ پہ سچي،   اهي ڪن ٿيون ڪونہ گناھہ دليون.

● اڄ وري تہ گڏجي گھاريون،   سڀ مياروں تنھنجون محب مچان ٿي.
آءُ ھيٺيءَ وٽ حاڪم سائين،   منھنجا سڄڻ ڪري سرداريون،
تنھنجي ڏسڻ لاءِ سِڪيو سڪان ٿي.
ھي ڪين نھن ٿيون ايڏيون ارڏايون،   تو تہ ڳالھيون سڀئي وساريون،
واٽون پرين تنھنجون ڏسيو ڏسان ٿي.
ھائي ڪٺي چڏ رنج رُساما،   روئي رڙي ڪريان ٿي زاريون،
آھيان معذور نہ اچيو سگھان ٿي.
منصف ٿي محبوب مٺا تون،   ڪير ڪٿندو سندم ڀيو آريون،
حجت پائي ٽوڪي اينھين چوان ٿي.
آئون نہ وٺان ٿي تون تہ وٺين ٿو،   ڪر ايڏيون نہ تون بيزاريون،
تنھنجي ملڻ لاءِ اچا جيان ٿي.
'طالب مولا' ويٺين وساري،   مون کي سمجھيو مڇڻ تو ڏاريون،
ٻول ٻين ڪان ائين ٿي ٻڌان ٿي.

● تنهنجو حسن اڇي نہ حسابن ۾،
توُن پاڻُ ٻُي پنهنجي جوابن ۾.

سَوَ سودائي تنهنجي لاءِ سِڪن،   ڪئين جاني جنوني منجهہ ڏڪن،
چندَ ڪاري هينان ڪين لڪن،   توُن اجايو نوري نقابن ۾.

تو جهڙيون خود آرايون ڪٿي،   ڪن جون پنهنجي لئہ پيمايون ڪٿي،
تنهنجون سادگيون البيلايون ڪٿي،   سا رمز نہ آ جن دابن ۾.

تنهنجو رخ هروقت ڏسي سگهجي،   تنهنجو منهن هرمهل پڙهي سگهجي،
جنهن کي نظرن ساڻ چُمي سگهجي،   اها خوبي ڪانہ ڪتابن ۾.

جا رخسارن جي زيبائي،   سا گل ۾ ناهي رعنائي،
اڇي جيڪا چُمڻ سان لالائي،   اها شوخن جي نہ شبابن ۾.

سڀ نازڪ خود نيوڙي ٿا پون،   سُر تار وساريو نيٺ وهن،
تنهنجي سنهڙن ٽهڪن جي تانن،   وڏا رولا راڳ ربابن ۾.

جيڪي تنهنجي هوڏ ۽ هستيءَ ۾،   جيڪي تنهنجي پاڻ پرستيءَ ۾،
جيڪي تنهنجي اک جي مستيءَ ۾،   سا ڳالهہ نہ شوخ شرابن ۾.

توکي 'طالب مولائي' جو قسم،   چڏ هاڻ حجاب ۽ ٿي همدم،
روئي روئي چوي ٿو ان جو قلم،   اجا تائين هيڏن حجابن ۾.

● منهنجو سنيهو ڏي وڃي،   پانڌي! پرين پيرائتو،
چئجئين تہ جيڪي ٿو چوان،   سو سڀ اتوَ ساڪائتو.

تنهنجون ٿي تهدل تاتيون،   مون سان جو دئون تو لاتيون،
در در نہ پاتم جهاتيون،   هي ڪم ڪيم ڪارائتو.

تنهنجي پچر سان ڪئن چڏيان،   اهڙي اندر ۾ چو اڏيان،
توکي سڏي وينو سڏيان،   ورَ ورَ ڏيو وارائتو.

رمزون ڪي رک رنجور سان،   ڪنهن دلبري دستور سان،
ملندو تہ رهہ مجبور سان،   محبوب ٿي ماڻائتو.

پيٺي ڪا منهنجي پيَر ٽجان،   ۽ ڏنءُ نہ ڪو مون کي ڏجان،
تو ساڻ گڏ هردم هجان،   آهيان سچڻ آسائتو.

هئي هئي وچوڙو ڪيئن وٺي،   اينهين ڪرڻ دل ڪئن چيئي،
مون ۾ ڪٿي اوگڻ ڏٺئي،   تہ بہ تون تہ هئين قربائتو.

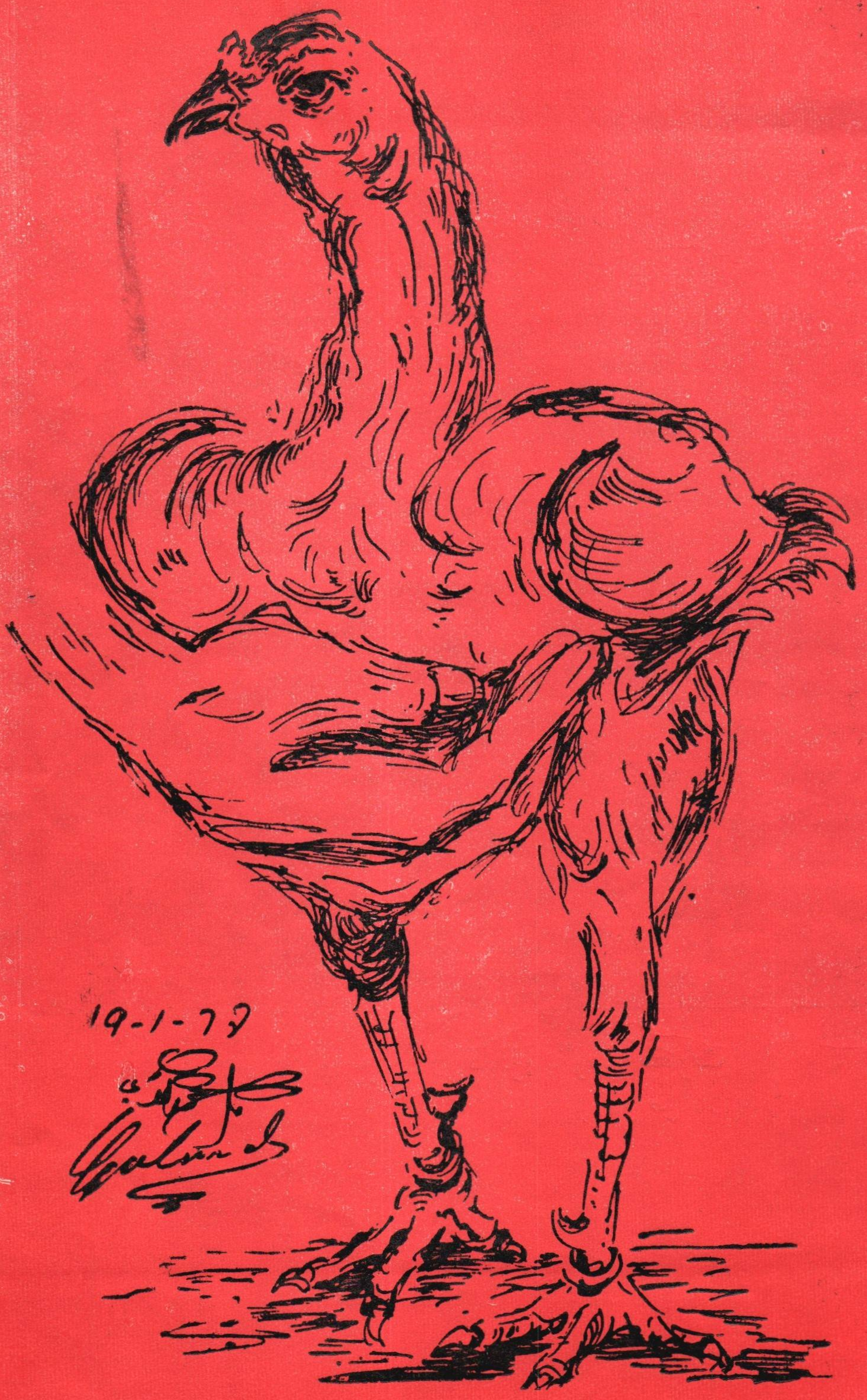

”پيلو“ - ٽڪڙو اسڪيچ [ڪتريءَ جي اسڪيچ بُڪ مان]

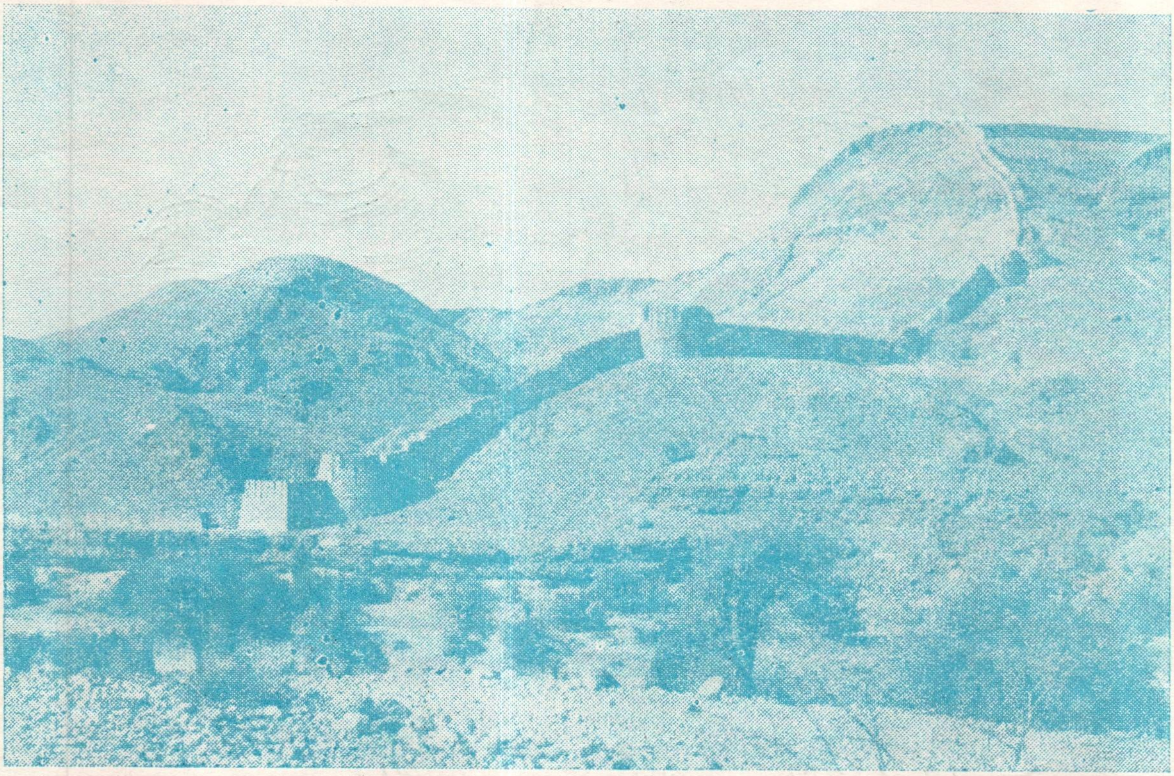

دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو: "رني ڪوٽ"
(ڏسو ص 194)

دم دم سڄڻ مهمان جان، ڪا ڳَنڍَ ڪجئين سچ تو چوان،
هڪ پيرڙو توسان ملان، سونهن سندا سهلائيتو.

اڄ لڙڪ پيا لالڻ لڙي، دلڙي جو سورن ۾ سڙي،
اڄ ويهه ڪا مون وٽ گهڙي، گوهر ڀرين گوشائيتو.

سهڻل چوان تو دل جهلي، تو سان ٿئي حجت هلي،
محبوب من توکان ملي، ڪر وجهه وڏو وصلائيتو.

دردن جي آهين تون دوا، تنهنجي ٿئي هٿ منهنجي شفا،
ڪا سار لهه جلدي سنا، ورجان وري وقتائيتو.

سان عيبدار آهيان اهو، جنهن جو نه ڪٿ مقدار هو،
پر لڙهه سنڌ ء آئون لڳو، عاشق ڪجئين آباديتو.

ناهيان ڪميڻو ڪنهن به پر، تنهنجي ڇڏيندس ڪانه پر،
ڪا پوڻواري يار ڪر، نرمل آهيان نسلائيتو.

هي 'طالب المولیٰ' اهو ڇڏ، سو پنهنجي گوڏي سان گڏ،
عاشق سنڌ ء کي يار اڏ، دلبر نه ٿيج ديرائيتو.

● ڪڏهن آهن پئي دلخواهه اکيون،
ڪڏهن جوشيليون جانڪاهه اکيون.

ڪٿ رحمت جائي مينهن وسن، ڪٿ عُجَبَ عتاب سان پيش اچن،
ڪٿ پيار محبت سان ڏسن، ڪٿ عشق سندو آڙاهه اکيون.

ڪڏ آهن پئي ميخانه فگن، ڪڏ آهن سرخوش قدح شڪن،
ڪڏ آهن سهڻيون ساغر زن، ڪڏ پيمانن جون ساهه اکيون.

جت هو ٿيون ڪجن تت ڪنڌ نمن، جت آسر پڻ ٿا ڪين ڪچن،
جت چاهؤن شاهه زمين چمن، سا نوراني درگاهه اکيون.

ڪڏ ڪيڏهن ڪونه نهارن ٿيون، ڪڏ واعدا پرت جا پارن ٿيون،
ڪڏ مرڳو مفت ۾ مارن ٿيون، اهي بيخود بي پرواهه اکيون.

ڪنهن ساعت سر به ستائن هو، ڪنهن وقت نهاري نتائن هو،
ڪنهن مهل ۾ منهن به مٽائن هو، ناگاهه اکيون بي گاهه اکيون.

اهي دلبر جون دهليز بڻي،
اهي شوق ۾ شور انگيز بڻي،
اهي صاحب پر پرهيز بڻي،
اهي آهن شاهن شاهه اکيون.

منهنجي عشق سندي آزارن جون،
منهنجي طلبن جي تڪرارن جون،
منهنجي الفت چاهه پيارن جون،
والله ته بڻي گواهه اکيون.

مجموعو نينهن نصابن جو،
سي لب لباب ڪتابن جو،
تفسير برهه جي بابن جو،
والله ته بسم الله اکيون.

اهي آب حيات پيارن ٿيون،
اهي هر هر ياد ڏيارن ٿيون،
اهي نور پريون جو نهارن ٿيون،
اي ’طالب‘ الا الله اکيون.

● ڪنهن سانولڙي جو خواب آهيان،
ڪن جذبانن جو جواب آهيان.

آئون ڪنهن جون طلبون تمنائون،
ڪنهن روح جي رمز ۽ راز آئون،
آئون ڪنهن جي دل جون تقاضائون،
ڪنهن حسُن جو هڪڙو حجاب آهيان.

ڪنهنجي آهيان اميد ۽ آس به مان،
ڪنهنجي عشق جي آڄ آداس به مان،
ڪنهنجي پيار جي آهيان پياس به مان،
ڪنهن شوق جو آئون شراب آهيان.

ڪنهنجي اندر جا ارمانَ به مان،
ڪنهنجي دردن جا درمان به مان،
ڪنهنجي سڪ وارا سامان به مان،
ڪنهنجي برهه جو آئون باب آهيان.

ڪنهنجي لرمل لوري نگاهن ۾،
ڪنهنجي آهُن ۾ ڪنهنجي دانهن ۾،
ڪنهنجي ڪاري رات جي راهن ۾،
ڪنهنجي دنيا ۾ ڪمياب آهيان.

ڪنهنجي ذهن جي سوچ ويچار ٿيس،
ڪنهنجي دلبر جو دلدار ٿيس،
ڪنهنجي دل ۾ خود مختار ٿيس،
ڪنهنجي محبت جو مضراب آهيان.

پنهنجي پاڻ کي پاڻهي پاڻ لڪان،
پنهنجي پاڻ کي پاڻهي پاڻ پڏان،
پنهنجي پاڻ کي پاڻهي پاڻ پڙهان،
پنهنجو ناطق پاڻ ڪتاب آهيان.

جنهنکي ڪنهن سوچيو ۽ نه ڪنهن سمجهيو،
جنهنکي ڪنهن نه لکيو ۽ ڪنهن نه پڙهيو،
جنهنکي ڪنهن نه ڏٺو ۽ ڪنهن نه ٻڌو،
تنهن نوري رخ جو نقاب آهيان.

ڪنهن جو ’طالب‘ اڄ مطلوب ٿيس،
ڪنهنجي محبت سان منسوب ٿيس،
جاني مولا سان مرغوب ٿيس،
ڪنهنجي چاهه جو لب لباب آهيان.

سليم ڳاڙهوي

دل

بخت دل ۽ ڀاڳ دل، مهر وارو ماڳ دل،
دل نہ ڪو ويران جهنگ، دل جو سهڻو ساٿ سنگ،
پيار جو دل ۾ پساءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل عقيدت جو مڪان، دل صداقت جو جهان،
دل ديانت جو شجر، دل سخاوت جو ثمر،
دل جواهر جو جڙاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل جي روحن سان رهاڻ، دل ڪرم ۽ قرب ڪاڻ،
دل دعا جو ساز آهہ، دل دوا جو راز آهہ،
دل سخا، سچ ۽ سياءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل تہ ڪوئي سنگ ناهہ، دل دغا جو دنگ ناهہ،
دل حيا جو در، نگر، دل وفا جو گهاٽ گهر،
دل بشر جو پيڙ پاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل سچائيءَ جي قريب، دل صفائيءَ جي قريب،
دل ڪسائيءَ کان پري، دل ڪچائيءَ کان پري،
دل سٺائيءَ جو سٿاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل ذڪا ۽ دل خبر، دل صدا ۽ دل اثر،
دل ڪلي ۽ دل چمن، دل ضيا جي انجمن،
دل ڪثافت کي ڪٽاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل شريعت جي دري، دل طريقت جي دري،
معرفت جي دل امين، دل حقيقت جي زمين،
دل سعادت جو سماءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل ۾ نازل رحمتون، دل کي حاصل حڪمتون،
دل محبت جو ڪنول، دل مروت جو عمل،
دل ۾ جنت جو لقاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل جي دنيا خوب خوب، خوب دل محبوب خوب،
دل حرم، دل هيڄ آ، دل جي مٺي سيڄ آ،
دل حلاوت جو هڳاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل بهارن جي جڳهه، دل نظارن جي جڳهه،
دل سحر، دل روشني، دل خوشي، دل زندگي،
دل نزاڪت جو نماءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل ته آ دارالسلام، دل محبت جو مقام،
دل ۾ گلزارن جي هير، دل سڪونت بي نظير،
دل ۾ لاهي تاب تاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

آب دل، درياهه دل، ساهه دل، ويساهه دل،
دل هما، دل بادشاهه، شهر دل، دل شاهراهه،
دل مسافر، دل پڙاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

ديپ دل، درپن به دل، دُر به دل، دامن به دل،
عشق کان آگاهه دل، حسن جي همراهه دل،
شمع دل ۽ دل شعاع، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

نور دل ۽ دل سرور، حور دل ۽ دل قصور،
دل ۾ فردوسي فضا، دل ۾ فرحت جي هوا،
ڌوڙ ڪا ناهي ڌڪاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل سندو دل سان دليل، من جو منزل سان دليل،
گيت دل سنگيت دل، جوت دل ۽ جيت دل،
دل ڪري دل جو تڳاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل نظر ۽ دل نظير، دل آڪنڊ ۽ دل آڪير،
صاف دل اوصاف دل، امن دل، انصاف دل،
دل دَيا، لاهي دٻاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!
شيءِ عجائب آهه دل، نينهن ڌاران لاهه دل،
آس دل، ارمان دل، دين دل، ايمان دل،
دل دعا جو رک رکاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

چنڊ دل، چالڊاڻ دل، باغ دل، سرهاڻ دل،
باغ ۾ پيهي تہ ڏس! واس وٺ، ويهي تہ ڏس!
سرس سچ، ناهي وڏائُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

سونهن جي سوغات دل، مهر جو محلات دل،
ڪير ٿو دل کي ڪٽي، جا مٽن ڪان ٿي مٽي،
سا نہ چٽجي سير پاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

موج دل، مهراڻ دل، ماڻڪن جو ماڻ دل،
فيض جو ڦهلاءُ دل، پيار جو ڦڙلاءُ دل،
دل ئي مانجهي، دل ئي ناءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل خدائي وات آ، دل خدا جي لاٽ آ،
دل خدا جو آهہ در، دل خدا جو آهہ گهر،
بي مثالي ٻن ٻناءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

تاب دل، تنوير دل، نقش دل، تصوير دل،
رنگ دل ۽ ڍنگ دل، چاهہ دل، ۽ چنگ دل،
دل عمل ۽ دل اپاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

سُونهن دل، سينگار دل، پُور دل ۽ پيار دل،
دل جو بيحد آ بيان، دل جو اڻ ڪٿ داستان،
دل سمندر جو سماءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

تاج دل ۽ تخت دل، سنگ ناهي سخت دل،
موهہ دل ۽ ماهہ دل، روح دل ۽ راهہ دل،
ڪر نہ ڪوئي ڊپ ۽ ڊاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

ساز دل، آواز دل، مرغ دل، پرواز دل،
برگ دل ۽ بار دل، باغ دل گلزار دل،
سير جو سُڻ ست ستاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

حسن يوسف جو ڏسي، دل زليخا ٿي پئي،
هوت دل، سسئي بہ دل، مارئي، سهڻي بہ دل،
دل ٿي بازي، دل ٿي داءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

ٻوند، بادل، باد دل، آب سان آباد دل،
اوج آڻڻ واسطي، موج ماڻڻ واسطي،
رک رياضت سان لڳاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل جي حد ناهي حساب، دل سراسر لاجواب،
دل وڏي ۽ دل وسيع، دل شفا ۽ دل شفيع،
دل ڀڪي ۽ دل خلاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دوستيءَ جي واسطي، دلبريءَ جي واسطي،
سيهر جي محفل ۾ اچ، دل ۾ اچ ها دل ۾ اچ!
هي جڳهه سهڻو ٺڪاڻُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

دل ۾ دلبر اچ قريب، تون حبيب ۽ تون طبيب،
درد تون ۽ تون دوا، تنهنجي هٿ منهنجي شفا،
دل جو ڪَهرو آهه گهاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

زندگاني هڪ سفر، زندگاني درگذر،
هي زمانو بي بقا، بي بقا ۽ بي وفا،
دل جي دنيا ڪي جٽاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

پرت ڪان پاسو نه ڪر، ويرم واسو نه ڪر،
قرب جي ڪر ڪار تون، رحم سک، سيڪار تون،
دل ڀلائن جو ڀراءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

نينهن ڪي نروار ڪر، پيار جو پرچار ڪر،
مهر سان ڇڏ من پري، ڪوڙ ڪچ ڪان ڀڄ پري،
ڪنهن ڏنو ڪنهن کي ڇتاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

اچ پڙهڻ سڪ جو سبق، ياد ڪر سچ جو ورق،
قرب جو پڙهه تون ڪتاب، زندگي فاني جناب!
ڪر نه ڪوئي ڪُس ڪساءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

آس وَڏي، ڏرتي تَتي، چڻ ته ڪا دانگي تتي،
جام جهولا، عام لُڪ، سرس سُور ۽ سرس ڏک،
آدمن ٻاريو آلاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

هرطرف ڇانيو هراس، امن گم، انسان اداس،
زندگي بيتاب آ، ساڙ جو سيلاب آ،
بندُ هڪ ۽ هڪ بچاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

هي نصيحت ڪنهن ڪئي، هي هدايت ڪنهن ڪئي،
ناهه پنهنجي ناهه چال، پال دل ۾ رحم پال،
خار ڪا هرگز نه ڪاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

عمر پل گذري وڃي، پر نہ سچ وسري وڃي،
ڪار انساني ڪجي، ڇو نہ قرباني ڪجي،
شوق، شوڪت جو ڇُهاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

زندگي، زنده ضمير، مهر سان من ڪر منير،
نور جي انعام لاءِ، پرهہ جي پيغام لاءِ،
سِڪ سهائيءَ جو سُتاءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

ذوق تي ويندو 'سليم'، نينهن تي ويندو نديم،
آب سان گڏ گيل ڪجي، ديہ سان گڏ دل ڪجي،
ڇا ڪندي واري ۽ واءُ، آءُ منهنجي دل ۾ آءُ!

غلام

ڪافي

هلنڊو اٿئي هُن پار
پيڙياتان ڪر ڪا ترت تياري.
اوکي منزل پند اڻانئو
اڃا لڳئي پيو واءُ سٽانئو
وِيٺو ونجهہ منهيار،
هوش رکي ڪر تون هوشياري!

لهرون لُڏُ ڪُنَن جا ڪَڙڪا
دريا ڏئي تو دل کي دڙڪا
ڪِينَ هِنيُون تون هار،
ڇوڙ تون مڪڙي ڪر لهواري!

سيرَ ۾ ڪَشتي ڏُور ڪنارو
آهي 'غلام' کي تنهنجو سهارو
تار منجهان اڇي تار،
سهڻل سائين ڪر ٻونواري!

سوز هالائي

ڪافي

رات ستي سانگين جا ولر ۽ وارا ساريم،
پنوهارن جا پڪڙا، پٽ ۽ پاڙا ساريم.
سال وندا ماروئڙا، ڦيرا ڏيو ڦر چارن،
ڏينهن تتي ڏوٿيڙا، انگن آگهاڙا ساريم.
ويس وسڻ جا اوڍي، آڳم آئيا آپ تي،
رڃ ۾ ريهون ڪندا، تڙ تڙ تاڙا ساريم.
مينهن موجون لائيون، ٿر ٻر ٿيون ٿڌڪارون،
ڀُونءِ ڀنل جي ڀر تي، مينهن وساڙا ساريم.
لال ليار لامن تان، چونڊيم چوٽ چڙهي،
پيرون پڪا، ڏٿ ڏونرا، ڪُڳر ڳولاڙا ساريم.
منهنجي ليءِ سارن ها، پاند پُسائي ڇڏئا،
سرتين جا سائيهه ۾، روج ۽ راڙا ساريم.
’سوز‘ ۾ تن جي ڪاڻ سڙان، رت رويو روز رڙان،
سرتين سان سک جون راتيون، ڏک جا ڏيهاڙا ساريم.

وائي

آس اندر ۾ آڪنڊ آلا، سيلي مارن سان، ڪيلي ڪير ڀيڻان!
آيري، الٽا ڪيترا، چندن پويان چنڊ آلا.
آٿي آڏيءَ ويل جو، جيڏيون جوتن جنڊ آلا.
ساريان ويني سومرا، ويڙهيچن جا ونڊ آلا.
آخر لهندا اوچتا، مونجهارا ۽ مَنڊ آلا.
ثابت جيڪي سيل تي، تن تي ڏوهه نہ ڏنڊ آلا.

امداد چانڊيو

وائي

هيٺو منهنجو هانءُ نہ ٽيندو، — هيءَ دل ڪانہ مڃيندي هارَ.
جيون وهہ جو گهنيڊڙو ٻڄي، — ٽوڙي ٽي پٺي ماڪيءَ لارَ.
ٽاپو ڪاٿي ڪڏهن نہ ڪريو، — ٽوڙي ڇڏبا ڏانوڻ، ڄارَ.
زنجيرن جو ڇڻڪو هوندو، — ڇڻ ڇوڙيندي وينگس وارَ.
وڻ تي ڏار ڪپين ٽو ويٺو، — چوڪس ٽي تون آلهڙ ڏنارَ.
ڇَپَ ڀِڪوڙي ويهان ڪيٺن، — ماس پٽن پيا ڏس پرمارَ.

در محمد پٺاڻ

وائي

رات انڌيري ڇمڪن تارا، ننڊ نهوڙيا ڌرتيءَ وارا.
ڪهڪہ انڌيرو ڪم ٿيا سارا، واٽون واهون، رستا ڄارا.
سهٽي نڪتي ساهڙ لئي آ، ويرن ڏٺي ٽي ويرم وارا.
لاٽ اجهاٽي روشن ڇهرا، پسجن ڪارنهن ڪان ڀي ڪارا.
ڪوڏ منجهارڻون ڪلهين ڇايا، مانجهن مڙسن ڄارا ڪارا.
ڪاڪ جو مالڪ ڪين ڪي آيو، سور تہ آيا ڳڏجي سارا.

بلبل ڪورواهي

... پيڙا اکر اکر ۾

دونهين منهنجي دلڙي، وجود ورهہ وتاڻ.
ڦلهوريان ڦلهار ڪيي، پر ۾ وهنو پاڻ.
ذات ائين آ ڏيهہ ۾، ٽاهڙ جيٺن ٽهاڻ.

غزل

ميت هلي آ من مندر ۾، — ڪيڏي آس آڪنڊ اندر ۾.
موهت تنهنجي مرڪ مٺي تي، — پيار ڪيو مون پنهنجي پر ۾.
سڪ ۾ ساڃهہ ئي نہ رهي ڪا، — رچ رڳي آ راهہ گذر ۾.
جندڙي ساري رُڪي رُڪي آ، — پيار ملي ٿو پل پهر ۾.
قيد ڪئي ٿئي کهڙي ڪارڻ، — ننڊ نمائي نينهن نيسر ۾.
’بلبل‘ ڪيڏي پيڙا آهي، — پاڻو، تنهنجي اکر اکر ۾.

نور گهلو

غزل

پاپ نگر ۾ مان وڻجارو، پيار لٽائڻ آيو آهيان،
روڳي لوڪ-رنل روحن کي، مان ريجهائڻ آيو آهيان.

منهنجي جهوليءَ ۾ سندر سپنن جا گيت گلابي آهن،
دل جي سازن کي ڇيڙي، سي گيت ٻڌائڻ آيو آهيان.

منهنجي کيسي ۾ ايٽم بم، زهر پڙيون ناهن اي لوڪو!
مون وٽ جيون جو نسخو آ، آهو ٻڌائڻ آيو آهيان.

پورالو من پنهنجو آهي، هيءَ به گهڙيءَ جي آهي مستي،
پور پيو ڪو هليو ويندس، وَٽ ورهائڻ آيو آهيان.

'نور' مليون جي چاهه جون گهڙيون، تن کي ساهه سمائي مان،
نينهن نڪوري جي جڳ ۾ خوشبو ڦهلائڻ آيو آهيان.

ماسٽر "خادم" رفيقي

غزل

تن سان ڪهڙا ليکا، سائين، سڏ با جيڪي سر جا، سائين.
هڪ هڪ پَل ۾ ساجن توکي، ساريان سَوَ سَوَ ڀيرا، سائين.
ساهه سڪي ۽ تَن ٿو تانگهي، مون سان ايڏا ويڇا، سائين.
تو بن پيارا ڪامان، پچران، سانجهيءَ سور سوايا، سائين.
تنهنجي ڏسڻ سان پاڻهي ٿيندا، ميرا مُنهن ٻيي آجرا، سائين.
نينهن اسان جو نشون نڪورو، بخت اسان جا نيارا، سائين.
توکي نذراني ۾ جاني، سڪ جا ڏيندس سجدا، سائين.
پيار اسان جو دريا چوليون، برهه ڏئي ٿو پڙڪا، سائين.
پنهنجي ڏکن جا ماڻهن کي مان، حال ٻڌايان ڪهڙا، سائين؟
توکي "خادم" ڪيئن وساري، تنهنجا دل ۾ ديرا، سائين.

"شاد" عباسي

ڪافي

مُحب ڪَيئي مستان! محبت جي متي مونکي پياري!

جادو جانب اهڙو هڻي وئين، اک ڇنب ۾ منهنجي دلڙي ڪٺي وئين،
هَڻي پنبڻين جا پيڪان، ناز مان نرمل مونڏي نهاري!

'شاد' سان مٺا ڪر نه جدائي، ڪر ڪا ملڻ جي هاڻ ڀلائي،
نينهن ڪَيم نادان؛ جانب جڏيءَ کي وڃ تون جياري!

سداحيات جلباڻي

جندڙي

جندڙي تات پرينءَ جي،
جندڙي لات پرينءَ جي،
جندڙي بات پرينءَ جي،
جندڙي ذات پرينءَ جي،
ءَ
جندڙي رات پرينءَ جي.

جندڙي
سُرهو سور پرينءَ جو،
پيارو ڀور پرينءَ جو،
جندڙي نور پرينءَ جو.

جندڙي کهُورَ پرينءَ جي،
جندڙي ليڙ پرينءَ جا،
ويڙ پرين جا.

جندڙي رُت آ ساوڻ جي،
جندڙي خبر پرينءَ جي آوڻ جي.
جندڙي ڳجهڙي بات پرينءَ سان،
جندڙي ڀرين رات پرينءَ سان.

جندڙي، موکيءَ ٻني،
جڻ ڪا مٽ جي مٽي.
جندڙي وِهنُ پريل وَٽي،
ٽُو ڪٽي، ٽُو ڪٽي.
جندڙي آجرو آجرو هنج،
جندڙي ڪارو ڪارو ڪانءُ؛
جندڙي پريل ٽريل ڪو گهڙو،
جندڙي ٽلهو ٽلهو ٽانءُ.

جندڙي سرءُ، سالوڻ چيٽ؛
رکو رڻ ٻٽ؛
سرنهن جو کيٽ.

جندڙي پريت،
ڪُريت؛
جندڙي پيار،
ڏ ڪار.

جندڙي ڏاڍي ڏهڪاءُ؛
ڪيس، کهڪاءُ.

جندڙي ڪو اولداهو دور،
جندڙي جيئن سج ڪيڏي ڪَني؛
جيئن ور سان هجي ڪا وَني.

جندڙي چاندوڪي رات،
جندڙي اولداهو ڏينهن؛
جندڙي پريت پراڻي،
نئون نئون لينهن.

جندڙي ڏُکر، سُکر،
انڌ- داڻو؛
جندڙي ٻيجل جو چنگ،
سُر مومل راڻو؛
جندڙي ننڊي نيٽيءَ جو انگل،
منڙيءَ جو ماڻو؛
ءَ
چيچڙو، کهوٽن ليءَ کهاڻو.

جندڙي ويھ ويھ ويس وڳا،
جندڙي ڄڻ ڪا انگ اگهاڙي؛
جندڙي پاءُ جو پاڪر،
جندڙي آيي ڪهاڙي.

جندڙي پنھنجي جو پيار،
ڏارئي جو ڏڪ؛
ڦٽ تي سرھ،
ڇيتي ڪتي جو چڪ.

جندڙي سهٽي،
ساهڙ سيرَ،
ايڏي نفرت جوڳي،
جيڏا نوڳي پيرَ.

جندڙي ميندي ۽ رتو هٿ،
ٻيہر جو چوڏو؛
واريءَ جو پنڌ،
هندوري جو لوڏو؛
دلبر جي دوري،
۽ پريءَ سان ڳڻ ڳوڏو.

جندڙي پيٽ ڏٽيءَ جو بيت،
دوھو ۽ درديلو گيت؛
جندڙي سنهنجو منڙو ميت.

جندڙي ظالم جو زور،
مظلوم جي ڪيڪَ؛
صراط مستقيم،
ڏنگي ليڪ.

رسول ميمڻ

پنهنجي رت جو رڱ-1

آکيرا-

گهرڙي* جي جنم ڪان پوءِ
هو تپندڙ صحرائن
۽ اچي برف جي ڪفن ۾ ويڙهيل
وادين جي حالتن موافق
ورهائبو ويو
پيغمبرن جي ڳوڙهن جيان
ڌرتيءَ تي
پر منهنجي قوم ڪي
وجود جي برقرار رکڻ جي جدوجهد ۽
آڪاش ۾ پرواز ڪرڻ جي خواهش ڪري
نڪري آيا سونهري پر
هو ڪندا آهن پرواز
پنهنجي دلين جهڙي شفاف
لڳندڙ هير ۾
لڏندڙ ڪيتن مان
پنهنجي چنهنبن ۾ ڪڻي
سونا روپا داڻا
موٽندا آهن شام جو
صدين ڪان
ڌرتيءَ جي دامن ۾ نهيل
ڪکائن آکيرن ڏانهن

* Cell

چنڊ

●

اُڀ جي اداس وستين مان
ساڳيو روڄ چنڊ تڪي
هن جي ڦٽيل هيڊاڻ ڏسي
مولڪي پئي ٿي مونجهه ٿئي
آخر ڪيسين؟
چنڊ ٻراٽو
ماضيءَ جي ائين ڏوڙ ڪٺي
ڌرتيءَ جي فضا ۾ ملي
منهنجو ساهه گهٽيندو رهندو
ايري اڀ ۾ روز ائين
آخر ڪيسين ايندو رهندو؟

۽ منهنجو من
ڪاهي ٻجري
سوچي لوچي:
هڪ ڏينهن آپ ڏي لانگ ورائي
پرزا پاڻ ڪري
پهاڙ ساڻ مٿو ٽڪرائي
چنڊ تي ٻهچي ڇهڪ ڏجن
تارن جيترا تير هٽي
پنهنجي رت جو رڱ ڏجي
۽ هي هيڊو چنڊ
لال گلال ڪجي!

گولا

او ٻرين
جڏهن ڪان تون وڇڙيو آهين
منهنجي رڙ
ڦٽي نڪتي آهي
ايرندڙ سج جي
پهرين ڪرڻن جان
تنهنجي گولا ۾
مون ڪڙڪايا آهن
سوين دروازا
۽ کوليا آهن
هزارين گهاٽ ۽ گهٽيون
راهه ۾ ستل انسانن کي جاڳائي
پچيو آهي تنهنجو
رستي ۾ آيل
قبرن کي کوٽي
گولي جيئرا ڪيا آهن مڙهه
غريبن جا
مظلومن ۽ پيڙيل انسانن جا
جيئرو ڪري
سڀ ڪان پچيو آهي تنهنجو
۽ تنهنجي ئي پچڻ لئي
مون جهنجهوڙيا آهن ڪلها
مزدورن جا
هارين جا
۽ آءٌ توکي
ائين گوليندو هليو ويندس
دنيا جي هيءَ ڪنڊ تائين!

رسول بخش قريشي

محبت

ڄاڻي ٻجهي، سُڃي سمجهي
ڏسي وائسي
چين ڪي نہ ڇورڻ
ڪونڪو ٻڌجي وڃڻ
ڪهرجن ۽ خواهشن
جذبن ۽ احساسن
خيالن ۽ اصولن کان منهن موڙڻ
بي حس ٿي وڃڻ
اهو آهي دليا جو
سڀ کان وڏو
سڀ کان سهڻو
سڀ کان پيارو، نيارو: فريب
يعني: محبت!

ٽيڙو

اعتبار ڪچ،
تاريخ جو ورجاءُ-
ڪڏهن پاتو ڪنچ.

[redacted]
روح جي رڙ
اندر جا اڌما
اکرن کان اکرجي نٿا سگهن
ڪا ڪوتا
تنهنجي جدائيءَ جو ڏنگ ڏهڪاري نٿي سگهي
هي وڇوڙو، پيڙا جون پڙڇيون
ڪلپنائن جو ڪوس، آشائن جو انت،
دنيا جون ٻوليون، آهن اڌوريون
لفظ ٽٽل
قلم پگهل

فيض پيرزادو

●

جهوني ٻڙ هيٺان
جهور جهريل هڪ پوڙهو
ڇهري جا ڪهنج ڳچي وينو
ٻڪ ڏڪ ۽ ڏاڍ ڏمر جو ڏتڙيل
ماڻهن کان ڏور۔ اڪيلي سر
وڻ سان وينو سور سلي

اياز عالم

سنيها ۽ سوکڙيون

تون ۽ مان
هڪ ٻئي کان ڏور
ڏورانهين ساموندي
ڪنارن جيان
پر سمونڊ جون ڇوليون
هڪ ٻئي پنيان
جڻ سنيها رسائي رهيون آهن
۽ ڇڏي مونن ٿيون
سنيهن سان
ڪي سوکڙيون
ڪوڏ ۽ سپيون

يادون

اڻن ڇڙوڇڙ
جڻ ته مالها جا مڻيا
ڇڇي وکري ويل!

حيات جنوئي

●

هي چڙيون ڪجين جون يا تاوارون
هي سَرَ هوا ۾
ڪنهن جي ٻُڌيءَ آڳهاڙيءَ تي ٻـ ـ هتڙيون لنيون
ڪنوڻ ڪنوي ٿي
يا ڪو ڇهڪ ٿو ڇمڪي
ٻُڌو تہ آپ ۾ ڇا ڇا ڪوڪٽ
تارو تارو لڙڪ جيان ٿو ٽمڪي.

عبدالعزيز رنگريز

●

ويل وڇوڻ جي، لهندڙ سج،
رستي تي
ڏيلي ٻيو هنجن جو جوڙو
اڇا جهڙا ڪير
ٻريان هڪڙي تيز ترڪ
اِن جوڙي تان ڇڙهي وئي
ڇٽي وئي
۽ ٻنيان ڇڏي وئي
رت جا ليڪا
ٻَرَ هوا ۾ هيڏي هوڏي آڏامندا!

جوهر بروهي

فنڪار

آڀرندڙ سج ساڻ
الزامن سندي
ڦاهي مٿي
چاڙهيو وڃي!

شاعر

جنهن جي
قلم جي نوڪ مان
آڀرن ٿا ڪـيرڻا نُورَ جا
ٻاٽ ڏرتيءَ جي مٿان
جو سير ماٺي عرش جو
ٻـرن؛
صبح جو
هُنَ جو وجود
دار جي زينت هجي!

سرڪش سنڌي

تون ۽ آءٌ

منهنجيءَ رت جون ڦينگون آخر، تنهنجي منهن تي ٿينديون ظاهر،
توکي قاتل نهرائينديون، تنهنجو ڳاٽ به لهرائينديون،
منهنجو تڙڦڻ منهنجو ڦٿڪڻ، منهنجيون ڪُرڙيون منهنجيون دُرڙيون،
تنهنجا تارا ٿيرڙائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

چيرينڌڙ هي چنبا تنهنجا، ريتا ريتا ڳاڙها ڳاڙها،
منهنجي گهر ۾ منهنجي سِر تي، آسري، اَپري، الري آيا،
منهنجي مارن جون هي اکڙيون، چوليون ڏيئي ٻوڏون آئي،
تنهنجيون ماڙيون ڍهرائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

تڙپندڙ هي لاشو منهنجو، ڌرتيءَ کي رڱ لائيندو پيو،
ويرم ٿوري آهي باقي، توکي پي تڙپائيندو پيو،
تربت جون هي پيئي ڪپرون، توکي پيئون ڌونڌاڙينديون،
مون کي پيئون سرچائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

تنهنجي رت ٿي بانس اٿاري، ڳليءَ ڳليءَ ۾ بدبو ٿيندي؛
منهنجي رتڙي گل آياري، واس جو ڏيندي خوشبو ٿيندي؛
ٻوٽو ٻوٽو ٻهڪي پوندو، مولجهو ماروُ مرڪي پوندو؛
مُکڙيون ديس کي مرڪائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

تنهنجو ڌڙ پي منهنجو ڌڙ پي، ٿوري ڌرتي والاريندا،
توکي ماڻهو ٿُوڪاريندا، مون لِيءَ ويٺا پاڪاريندا،
ايندڙيون جيڪي ديس ڌيائيون، اکڙين آليون نذر نمائيون،
مون کي گلڙا پهرائينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

سونهري اکرن سان هوندس، تاريخن ۾ آءٌ سدائين،
تنهنجو نانءُ به نيٺ ته هوندو، چو جو تون هڪ ظالم آهين،
صديون جيڪي ايندڙيون وينديون، توکي لعنت ڏينديون وينديون،
مون کي پيئون ساراهينديون، توکي قاتل سڏرائينديون!

الطاف عباسي

آڻ کُٽ سفر

واٽ ويران، تنهنجو ساٿ سچڻ

سچ ۾ هيڪلو سفر مشڪل
ڪ ۽ اَج ۾ وک وڌي سگهندي؟

هٿ ۾ ماڻهوءَ جو ڏسجي ٿو پيرو
ڪو پکي پيو ڏئي نٿو پيرو
رڃ ۾ جانور جو لاهه نشان
جيستائين وڃي ٿي پنهنجي نظر
بس ڏسڻ ۾ اچي ٿو سارو بر

هيڪلو ۽ ڏکيو سفر اهڙو
همسفر پيو ٿڪل ڪو مون جهڙو
تنهنجو مون ۾ جو اعتماد آهي
هن سفر جو اهو بنياد آهي
تو ۾ مون ۾ گهڻو فرق آهي
پر تو ليڪا چڏيا سيئي ڊاهي

ٻُـک لـڳي ٿي ملي نٿو ڍوڍو
اَج لـڳي سوال ناهي پاڻيءَ جو
پنڌ انئي پهر رهي جاري
ٿڪ پڻڻ جي نہ ڪرڻي آ تياري
اِن سفر ۾ هجين تون مون سان گڏ
همسفر ٻئي ڪي چو ڪيان مان سڌ
ٻاٽ جي ويل ترورو آهين
ڏاک نتهڻ جو چانورو آهين
ٻـُـک لـڳي پيار ساڻ وندرائين
اَج لـڳي اکڙين منجهان پيارين

ڏرتيءَ جو ڪکر جو تون ڀاڇو
سرد راتين ۾ ترورو سج جو
منهنجي من ۾ ٿئي جي سوڪهڙو
ريج ڏين تون خوشيءَ جي اڙڪن جو
ٿهڪ منهنجا بهار جون مکڙيون
ٻول تنهنجا پکين جون چڻ لاتيون

هيڪلائيءَ جو ٿيڻ نہ ڏين احساس
آس ئي آس تون سراپا آس!

ترائيل

واٽ ويران، تنهنجو ساٿ سچڻ!
پنڌ پنهنجو نہ شل کُٽي ڪڏهن،
مون کان وسري ويو صفا ٿڪجڻ؛
واٽ ويران، تنهنجو ساٿ سچڻ!

رڃ ۾ اَج ۾ سڪيم ريجهڻ،
ساٿ تنهنجو نہ شل ٿٽي ڪڏهن!
واٽ ويران، تنهنجو ساٿ سچڻ!
پنڌ تنهنجو نہ شل کُٽي ڪڏهن.

بشير سيتائي

سارا ڪاڳر ڪارا ٽيل

انعام جي موت تي*

چڱو ٿيو،
پُٽڙا ــــــ!!!
مري وئين.
ڳوڙها ڳاڙي جيي پوندس.
وقت اهو ٻي زخم ڀري ڇڏيندو.
تولاءِ،
هي ضروري نه هيو،
ته تون ٻي مون وانگي؛
هن دنيا ۾ ــ
ڏنجهه ڏکن جو ٽيڪو ڪٽين.

ماءُ

جيوَن جهڙي مايا ڏيئي،
ڪنچن جهڙي ڪايا ڏيئي؛
ڪنهن کي ماءُ ٻيٽيندي ناهي،
ها! ها! ماءُ ٻيٽيندي آهي.
جڏهين ڪوئي الڏو ٿئي ٿو؛
هُن جي ڪک ۾ ڪان هٽي ٿو!

دوها

جڏهن به ڪوئي وَرلاهي ٿو، پٽ ڌٽيءَ جي واٿي،
تڏهن وڏي ٿو ويهي مون کي، ڇڻ ڪو جاٿي پاٿي.

جڏهن به ڪوئي آلغوزي تي، ڇيڙي ٿو هڪ لهرو،
آس پکيڙو ڀڇرو ٿوڙي، آڏري ڀوي آٻهرو.

جڏهن به ڪوئي راڳي آلاهي ٿو روڳي راڳ،
ان دم ڇڻ ته ٻرَي ٿو منهنجي، انگ انگ ۾ آڳ.

* بشير سيتائيءَ جو ٻهريون پٽ

غزل

ڇهرو ڇهرو ٻاب ڪٽليل، ڇا ڇا پڙهندين ڙي پاڳل!
جيون موڙ تي ڄاچين ٿو، هي سڀ دليون دونهاٽيل!
بادل وانگر ڀٽڪين ڪوهه؟ ڏاهو ٿي، گهر موٽي هل!
ٻاڪاري هِن ٻار سُتا، زال ڳُوماٽيل، ڪٽ ڇڳل.
اڄ ٻه ڪلهوڪا ڪوڙ ڪتاب، سارا بستر تي ٻکڙيل.
جاڳي آهي ننڊ منجهان، ذهن جي سيج تي سوچ ستل.
ٻئون، ٻنا ۽ مسڪڙي، سارا ڪاڳر ڪارا ٿيل.
شاعر ويڃو جاڳين ٿو، سارو هي سنسار سُتل!

نظم

اڄ گهمڻ جي لاءِ هلبو ڪينَ دوست!
رهڻ ڏي مون کي، ڇڏي ڏي، ضد نه ڪر؛
ٻند ڪمري ۾ آ يادن جو هُجوم؛
اڄ اڪيلائي اچي ٿي راس، يَرَ؛
مون کي منهنجي ذات جو آ احتياج،
دوستيءَ جو گهُر نه مون کان اڄ وِياج!
ٽهڪڙا، محفل، ڪهاڻيون، رس ر هاڻ،
مان ٻه جيوَن ۾ ٻريان جيڪر مٺاڻ؛
پر اندر جي پيڙ کي مان ڇا ڪريان،
ڇا ڪريان دل کي، جا هڪ دردن جي کاڻ؛
منهنجا ساٿي! اڄ مون کي غم کان نه روڪ،
مان رُڌل آهيان، مون کي ڪم کان نه روڪ.
داخلي دنيا ٻه منهنجي آ وسيع،
محو آهيان اڄُ پنهنجي ذات ۾؛
اڄ سنهاڙي سُور، لکندس گيت ڪجهه،
باهه ٻَلتائي ڇڏيندس ذات ۾؛
اڄ وري ڇيڙي شڪسته ساز کي،
ٿو ڪڍڻ چاهيان گهُٽيل آواز کي.

شرجيل

منيءَ جو اثر

تون مون کي ڇا سمجهي
ايڏي هوڏ
ايڏي ناز سان
منهنجي پرسان گذري ويندي آهين
ٻُڌُ
مان، سخت موسمن جي تخليق
۽ اولاد آهيان
جُون، جولاءِ جون آسون ۽ جهولا
ڊسمبر ۽ جنوريءَ جون برفاني هوائون ۽ برساتيون
منهنجون سائرون آهن
مان انهن جي ڪُکين مان
ڇَپ ڇپات سان
جنم وٺندڙ انسان آهيان
تون، فريبي پيار جو چار
مون لاءِ نه وڇاءِ
تنگ دليءَ جو درياهه
مون لاءِ نه وهاءِ
لنگهي، ويندي ڪر
خاموشيءَ سان
اڻ واقفن وانگر
اهو، ٽيڏي اک سان
مڪارپڻي وارو
ڏسڻ جو انداز ڇڏي ڏي
مان تمام سخت حالتن جو
ڳوهيل انسان آهيان
تون، رڃي ويندينءَ
مان، قائم هوندس
تون، جهَمي ويندينءَ
مان، اڏامندو وتندس!

عشق

ڏئي وڄ، ڏئي وڄ
ڪو ڏهاڳ
مان، سهاڳ
ماڻڻ ٿو گهران!

آرسي

تو وٽ ڪيترا ماڻهو ايندا آهن
هرڪو، پنهنجا پنهنجا سُر آلاپي
آئي ڪڙو ٽيندو آهي
تون ماٺ ماٺ ۾
سڀ سُر ٻڌي
داد ڏيندو آهين
پوءِ جڏهن اڪيلو رهجي ويندو آهين
پنهنجو پاڻ سان پڙڪندو آهين
اهو جو پاڳل پڻو ٿئي ٿو
اهو جو سور اندر جو وَڌ وجهي ٿو
اهو جو ماتم تون ڪندو آهين
ڪنهن ٻئي کي ڇو نه ٻڌائين ٿو
حصي وار ڪنهن کي
ڇو نه بنائين ٿو
ڇو پنهنجو اندر جلائين ٿو؟

آدمو

ڪمري جون چار ڀِتيون
بي جان، بي سِتيون، خاموش
رات جا ٻَہ
زيرو جو بلب ٻريل
هر شيءِ، نيري روشنيءَ ۾ ٻڏل
وِرُ جو دٻو
ٽائي فون
ڊِ ٽول
سرف جو پاڪيٽ
ٿرمس
مگس
شيشي جا گلاس
ميڪسويل هائوس
ريڊڪائو ملڪ
ماڪي
ٽُونگس بريڪ فاسٽ ٽِي
ڪنڊ
رنگ برنگي شرٽون
۽ ٽنگيل ڪوٽ
شيلف ۾ پيل ڪتاب
۽ ڪاسميٽڪس
ڀتين تي ٽنگيل تصويرون
در ۽ درين تي لڙڪيل پڙدا
سڀ خاموش
پٿرن وانگر
نيري روشنيءَ ۾
ڄڻ سون ڏانهن گهورين پيا
ڪا ساهه واري شيءِ ڪانهي
وجود ڪونهي
جو رڙهي
مون تائين پهچي
۽ اچي
منهنجي ڳلن تائين
وهندڙ ڳوڙهن جي سيلاب کي روڪي!

زخمي پوئنر

منهنجي ۽ تنهنجي وچ ۾
ڪو اڻ مقرر ڪيل
پنڌ تہ ڪونهي
ڪجهہ قدمن جي تہ ڳالهہ آهي
جيئن تہ مان
آڏامڻ جهڙو نہ رهيو آهيان
رڙهي تہ سگهان ٿو
تنهنجي پار
تو اوپر جي ڪُنهرن
۽ بدشڪل هٿن سان
گَل جهڙو سُڪ، لڪائي رکيو آ
مان، آڏامي نہ سهي
رڙهي تو وٽ ايندس
جڏهن تہ رتوڇاڻ آهي منهنجو تن
جڏهن تہ تو، هٿن سان سُنهن
۽ ڪنڊن سان، تن
لِڪائي رکيو آ!

انور پيرزادو

چميل برف ـــ ڍڪندڙ رت

غزل

نفرتون هر طرف ٽيون ڪرڻ ڏند،
سڀ زبانون تکيون ڇُريون ٿيون لڳن.

وات ڪاتن جيان وڍڻ وينا،
اکيون آلرون ڪيون ٽيون رانپوٽن.

ساز، جن پيار جا ٿي گيت ڳيا،
جنگ جوٽڻ جون ويٺا رٿيون ڪن.

تون چوين ٿي ته توسان پيار ڪريان،
ڇا ڪيان، سُورَ ڏاڍو ڏونداڙن.

پيار مون کان ته ٿي نه سگهندو، پر،
نفرتون پي ته مون کان ڪينَ ٿين!

تون چوين ٿي ته توسان پيار ڪريان،
پل ته ماڻهو سڙن ۽ نفرت ڪن.

●

ڪنهن جي اکڙين جو اولڙو پيو آ،
مَن جي هر گهاوَ تي لڳي ويو آ.

دل جي دک دک جا پاتي ٻوڙ آهي،
هاڻ سنهنجو هجي، ٻڌي پيو آ.

رات ساري ته سنسڪ ۾ گذري،
صبح ٿيندي ئي هو رَهي پيو آ.

سانجهه سُرهي ۽ تنهنجا گُل ڏنل،
هي سمو گيت جان ٿي پيو آ.

چنڊ ڏاڍو ٽڪل ٿو ڏسجي اڄ،
رات مون ساڻ هت رهي پيو آ.

Lovers' Day

14 فيبروري جو ڏينهن آ
منهنجي دل
پَٽڪَ ٻڌي ويٺي آ
ته مان 'لَورسِ ڊي' تي
بيچ لگزري هوٽل ۾ وڃي
ڊانس ڪريان-
(پروفيسيءَ جي سرهاڻ ڪي
روح جي گهراين سان چکي
ڪَٽرابن ڪُٽرين تي ويٺل
ڪنوارن جسمن جي
نئين نڪور شاعري پڙهان)
پر ڏيڊ رٿي واري
منهنجي رڌي پين،
اصل نٿي مڃي-
(ان جو مون کان به
گهڻو مٿو ڦريل آهي)-
ٽئي تي،
هل ته
برف جميل ٽڪرين مٿان
چٽڪار ٿيل
ٽهڪندڙ رت مان
ڇيڇ ٻوڙي ساٽ ڪريون-
آءٌ من جي
هن طبقاتي ڇڪتاڻ کان
ٻور ٿي
ٻيڙي منهن سان
ريڊيو 'آن' ڪري
پيٺي ڪن لائوڊ اسپيڪر تي
رکي ٿو ڇڏيان-

(جنهن کي ٻڌندي ٿي
خودڪشيءَ جا خيال ٿا اٿن
ائين جيئن لائوڊ اسپيڪر مان
لهرون آواز جون)
ريڊئي جو آواز
ڪنن ۾ ڪوڪرا ڪري ٿو
آءٌ پنهنجي مس ٿمندڙ پين
۽ رت وهندڙ مَٿن
ميز جي هڪ ڊراير ۾ رکي
ٻَر منهن ڪري
هليو ٿو وڃان-
(ڪنهن چوٿين آواز
جي تلاش ۾-)

●

چو ٽي پنکين
جُهڙَ جي ڪڪري
رات رهي وچ
اکڙين ۾

●

سُند ڦيرڻ سان
جيڪي اداس
ٿي ويندا آهن
شاعر هوندا آهن

●

هاري ٽڪجي
چَور ٿي
چئي ٿو
اَءُ به ائين
مري ويندس
جيئن بابو مري
ويو هو

●

مريض هڪڙو
نرس کي چئي ٿو
سُئي هڻڻ کان اڳ ۾
ٿورو مُرڪي ڏس
....
سور نه ٿيندو

●

سَرَءُ ليسرڻ
چيٽ پيچڻ
آتر لڳڻ
چنبڊ ڪيڙڻ
سِڪ لڳڻ
پتائي پڙهڻ
باڪ ڦٽڻ
ماڪ پوڻ
پيچ پئيءُ
سات ٿيڻ
ميندي لڳڻ
لانئون لهڻ
ڪنوار ٿيڻ
گهوٽ ٿيڻ
شهيد ٿيڻ
هي سڀئي جڻ
سولهن اسم جون فعلي صورتون آهن

●

ڪنهن پاڳل
چترڪار جو
ڪو قائل ڪئنواس آهي
هي منهنجو ڳوٺ ته ناهي

●

منهنجو ننڍڙو
ڳوٺڙو
آفريقا ۾ آهي
باقي ملڪ
يورپ لڳو پيو آهي

●

پار انهيءَ لاءِ پيارو ناهي
جو سورن ساڻ
جڙيو ويو آهي
....
پارن سان پيار
جسم سان پيار
جو ٿالو آهي

●

سڄو مهينو لوڙيو آهي
پگهار جو ڏينهن
اچي ويو آهي
جڻ ٽيڙ تَپ
چڙهي ويو آهي

●

ڪوئي آهي
سڪل وڻن جي
ٽارين جان
هٿ ڪنيون
اپ کي باڏائي

تنوير عباسي

هرڪو پل سنداڻ

(الطاف جي وڇوڙي تي)

● هو پيار تہ پنهنجو نڀائي ويو،
هن گهاءَ تہ پنهنجا ڪين ڏنا،
هر مون کي تہ رڻ ۾ رلائي ويو،
پر سنڌ سڄيءَ کي گهائي ويو.

هو وڻندڙ هئو، هو خوب هئو،
اڄ نظرن کان محجوب ٿيو،
هو منڙو هئو، محبوب هئو،
منهنجي اکڙين کي تہ سڪائي ويو.

لڙڪن سان ڪيئن هيءُ داغ ڌهن،
سي عمر سموريءَ لاءِ ڳهن،
سڏڪن سان ڪيئن هي سور لهن،
هو پيچ جني سان پائي ويو.

سهڻا گل اڳ ۾ پٽجن ٿا،
سامي نہ گهڻو ڪيٽ ترسن ٿا،
سونا سنگ پهرين ڪنجن ٿا،
هو راز اهو سمجهائي ويو.

ڇا هيءُ بہ ضد پاراڻو هو،
هو ساڻو موتيءَ داڻو هو،
ڇا هيءُ بہ هن جو ماڻو هو،
جو سنڌ سڄي جرڪائي ويو.

ايڏيون ٿو جدايون ڪري جاني،
هئي تيار پئي مون وٽ ماني(1)،
جو ڪين قبولي مهماني،
هو پنهنجو ساڳ مٽائي ويو.

ڪنهن ڏک ۾ اڪيلو ڪين ڇڏيئين،
اڄ پنهنجي اڪيلي واٽ وَرتئين،
هر درد ۾ منهنجو ساٿ ڏنئين،
هن وياڪل من کي گهائي ويو.

ڇو ايڏو ٿورو وقت رهيو،
هو ماڪ جي بوند تہ ڪين هيو،
ڇو ايڏو جلدي هو آسهيو،
جو پل ۾ منهنڙو مٽائي ويو.

هوءَ ڪهڙي رات آماس هئي(2)،
اونده ڪري واسو ويهي رهي،
ڇا چنڊ اسانجو ويئي ڳهي(3)،
منهن پنهنجو چنڊ لڪائي ويو.

اڄ ياد ۾ جنهنجي نيڻ ٿمن،
اڄ تنهنجون ڳالهيون ياد اچن،
اڄ ور ور جنهنجا وَڍَ پون،
جو سيني کي تہ ڪيلائي ويو.

مان ڪيئن ڪريان، مان ڪاڏي وڃان،
مان ڪيئن مڃان، مان ڪيئن مڃان،
سڪ هن سان لٿي هئي ڪين اڃا،
هو مونکان پاند ڇڏائي ويو.

---

(1) ان رات مون وٽ اچڻو هو، ۽ سندس ماني بہ تيار هئي.
(2) ايڪسيڊنٽ آماس رات ٿيو.
(3) الطاف کي امان پيار مان 'چنڊ' چوندي هئي.

●

هن پيري تہ بهار ۾، ڳوندر ڳونچ ڪيا،
اندر ۾ الطاف جا، ور ور وَڏَ ٻيا،
پيلا ڳُلَ ڦِڙيا، من ۾ مونجهن ٻاڙ هڻي.

هن پيري تہ بهار ۾، نسريا آهن سور،
ساروڻين سلا ڪيا، ٻاڙون هنيون ٻور،
ڪانڊيرا نڪتا ڪئين دل ڪي اوڏو ڏور،
من نہ سمجهي مور، پَلَ پَلَ لڙڪ لڙي پون.

هن پيري تہ بهار ۾، ڦُٽي پيا ڦَٽَ،
گهاءَ مليا جن کي، لٿي سگهي نہ وقت جي لَٽَ،
اندر آ ٻَرپَٽَ، ٻاهر ڇاهي ڪجهہ بہ نہ آ.

پل پل توريءَ تير جان، چڀي وڃي ٿو ياءُ،
تنهنجي وڇوڙي لاءِ ڇا، مونکي جيئو ساءُ!
ڪاٽي تنهنجون ڳالهڙيون، ڪاٽي تنهنجو ساءُ،
اهو هڪڙو گهاءُ، لک زخمن کان وڌ لڳي.

پيا ٿا چاڪَ چِڪن، چڪندا رهندا عمر ڀر،
تنهنجي لاءِ سِڪن جي، اهي ڀلا ڪيئن ڪن،
خوابن ۾ ٿي ٿي سگهي، ٿو تنهنجو درشن،
هڪڙو هڪڙو ڪن، توريءَ تياس پيو لڳي.

●

تو سوا هيءَ زندگي
جڻ تہ لوهر جو دڪان
هر گهڙي جر ۽ جيي
تو سوا هيءَ زندگي

مان نہ ساريان هڪ گهڙي
جنهن ۾ ٻجري ڪين جان
تو سوا هيءَ زندگي
جڻ تہ لوهر جو دڪان

هر گهڙي هڪ مرڪو
هرڪو پل سنداڻ آ
تون وٺين ڇو ايڏن هليو
هر گهڙي هڪ مرڪو

درد ڪيئن ٿيندو جهڪو
وقت سورن کاڻ آ
هر گهڙي هڪ مرڪو
هرڪو پل سنداڻ آ.

●

ٻرين ويا ٻرڏيهہ، اسان هن ڏيهہ کي ڪَوڙو پاليون،
سامي ٻهتا ساڳِ تهين، ناهي جنهنجو ڇيهہ،
سون لڻ باقي آ ٻچي، سندي ٻِرن ڪيهہ،
تو جو ڏيهہ وسائيو، سپ جو آ سائيهہ.

سحر امداد

ڌوتل مک ـــ شيتل اکيون

وائي

چونڊي تي جو چنڊ ڏٺومِ،
سرتيون ساجن سنڀريومِ،
تارا تارا لُڙڪ رُنامِ.

ڏينهن ڏُونگر، راتيون روهه، جانبه جهڙي جنڊڙي،
تو ريءَ جاڙ جيومِ.
مَن ـ بَن ۾ دُکندو دُک؛ "سُکي آهيان سرتيون!"
ڪيڏو ڪُوڙ ڪيومِ.
سهسين سانگ سڄڻ ڪري، مُرڪي ايندا مان ڳَري،
هينئڙي ڏڍ ڏنومِ.
ڏُرت ڏُهاڳ ڏُونگرين، جيئون جُڳ آ جيڏيون،
ڏانوڻ نه ڏايومِ.
هيڏي شهر ڀنڀور ۾، "موتي مون نه وڃئا،
ڪايو ڪمايومِ."
مُٺل مارو، ڪُٺل ڪيڪُون، اکثين ٻڌم اکثا،
ڪَنين ميڻ وڌومِ.
تاسين پِرَ نه پُڇڻو، جاسين ڪاريون راتيون،
رِيٿو رت نه رنومِ.
دَڳَ سمورا نرڳ ڏي، سَرڳَ سمان سپرين،
پوءِ ساگر آڪريومِ.

ڏيڙو

ليٽل اڱڻ تي
چَنڊيل ٻَن
وِسريل يادون ۽ مون مَن

ٻَن ـ چِڻَ جو آواز ايئن
ٻُور ڀرينءَ جو
ڏيري ٻهر ڏري جيئن

ناٽو

ها ٻر ڪڏهن ڪڏهن
جڏهن
مان تو وٽ نہ هوندو آهيان
سي راتيون
تون سيج تي
لڙڪن جون مالهائون پائي
سمهندي آهين
تنهن ڪان پوء
پاڻ جڏهن بہ ملندا آهيون
(ڌرتي ۽ آڪاش مان ٿا)
سي راتيون بہ
ياڪر پائي
چرين وانگر چميون ڏيندي
روئي پوندي آهين
تنهن سمي
او روپ وَنتي
هڪڙوئي ٿو ڀُور پوي
(سُور ٿو سَري)
ڳذريل ڪنهن بہ جنم ۾ تون
ساوڻ جي موسم هوندين
۽ مان پاپيهو

ڪنو

سَجل سَجني
ڌوتل سُڪ
شيتل اکيون
تنهنجي چهري کي
شويا ڏينديون آهن
تنهنڪري
پهرين ڏينهن کان
مـان
توکي روناڙيندو اچان

امداد حسيني

ڀڳهه مٿان آ گُل ڏِڙيو

وايون

واءُ لڳو واريءَ تان ٻيرا، ٻَرَ ڪري اڏريا.
ڏور ٿي ويا ڏيهي ڏيرا، ڳهنگهر ڏينهن گُذريا.
بندوق ڇُٽي اڏريا ڳيرا، حد لاحد اڪريا.
آپ ھو ٻڪ ٻڪ ڇيرا ڇيرا، تارن-ڦٽ آجريا.
لُڏي رهيا لامن آکيرا، سج الٿا اڀريا.

●

مان ٻي ڏوهي، مان ٻي ڏوهي، منهنجو ڏوهه نه ڪوئي،
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
سَچ سُهائيءَ اوڇائيءَ تان، سچ ڏيان ٿو ڇوئي؛
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
مات نه مُور ميان او لوڪو، موت مڱان مُرڪوئي،
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
چانڊوڪيءَ جي لڙڪن سان مان، داغ ڏيان ٿو ڌوئي،
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
جي ڏيان ٿو: ”اندر ڪارا، ڪاريءَ ٻيرو ٻوڙي،“
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
ٻيلي رُت ۾ هٿ ڳتي تي، رت ٻوان ٿو روئي،
(ليڙ لٽن تي، هٿ ڳٽن تي، رت ٻوان ٿو روئي)
منهنجو ڏوهه اِهوئي.
جهنڊي وانگر جيءَ جڙي وئي، لوهارين جي لوئي،
منهنجو ڏوهه اِهوئي.

وقــت

وقت بہ آهي ميتَ جيان،
روڪڻ چاهيان ـ
روڪي ڪونہ سگهان،
چاڳرين پيرين وانگيان ـ
رُڙندو آڱرين مان،
رت ڳاڙيندو وِڻين منجهان ـ
اڪڙين جي ڳِڙڪين اڳيان
لنگهندو ويندو آهي ـ
ڪيڏي ڪئورتا سان ـ
پـَروَس پـِراڻَ جيان:
سُڙي بہ ڪين ڏسي پنيان ـ
ٽوڪڻ چاهيان ـ
ٽوڪي ڪونہ سگهان،
روڪڻ چاهيان،
روڪي ڪونہ سگهان ـ
وقت بہ آهي ميت جيان!

لڙڪ ـ سنگهر

توکان ايترو بہ ڪونہ پڇيو
هٿ رکي نراڙ مٿان
ڏسين تہ
پران پيو يا ٺران پيو
تو تہ اهو بہ نہ پڇيو
ڪيئن آهيان؟
۽ مان؟؟؟
لڙڪ ـ مرڪ جا گل ۽ ماڪ
توکي آڇڻ ڪان بہ ويس
پر
لُڙڪ ـ سنگهر ڪو ڏاوڻ ناهي
مرڪ ڳرهاٽي ناهي
لڙڪ ـ سنگهر ڪڏهن بہ ٽوڙي سگهجي ٿي
مرڪ اورانگهي سگهجي ٿي
جڏهن بہ ڪوئي چاهي!

آداس نيڻن جي نازءَ

هيوُج ڪارِ پنهنءَ سيت تان آداس ٻه نيڻ
بنا نهارَ جي مون ڏي تڪيپ رهيا آهن
۽ آءٌ نيڪ ڏيو پول ڪي هميشا ڪان
جڳين ڪتان جنمن ڪان اِئين اٿيهي ڪان
نظر جي ڏور ٻڌيو تاڻجان پيو توڙي
(ڪڏهن ته تون ٻس لهي آءٌ لهر لهر هلي
۽ منهنجو هٿ جهلي روڊ تان آڪارين پار!)

۽ منهنجي ذهن ۾ هڪ ٻار راند ٿو ڪيڏي
۽ منهنجي ياد ۾ تُڏجي ٿبو چنڊ جو ڪينهو
۽ تنهنجي ڪُونج ڳچيءَ منجهه مَتَ سَري دُهري
۽ وقت؟ ڪات جو هر ريڪَ کي ڪَپي ٿو ڇڏي
۽ موت؟ ماتِ جو جهَڙپي جهَتي جهَپي ٿو ڇڏي

۽ روڊ هَٽَ تيريءَ جي لڪير ڪانهي ڪا
جو آءٌ روڪي سگهان صرف مَٽ بند ڪري
جي آءٌ روڪي سگهان ٿو ته صرف لڙڪن کي
آهو ، شرط اِنهيءَ سان: وڇڻ جي وقت سندءِ
هيوُجِ ڪار پنيان ڏوڙ ڪانه آڏاريندي!

ڏيڙو

ڪتان چڙهئي هي رنگ؟
وارِ ليڻ، مِن -
ڪَلر ميچنگ!

پهر پهر زهر

آلهندو ڏينهن جڏهن ڏوهه ڏنڏ سپ ٻاسي
آداس شام جڏهن دولهن دولهن ٽي ويندي
تہ پاسندوهہ اڱڻ تي گهٽو اڪيلو ٻڙ
۽ منهنجي ياد دريون در پيچي هلي ايندي:

آماس رات جڏهن ٻهر ٻهر ٽيندي زهر
آلوٽ ننڊ ۾ هوندو ستل آياڳو شهر
کهڙي کهڙي ٻہ ائين گذرندي ٻئي توتان
”سراپ، ويل ۽ بغداد، هاء، کهوڙا، تهر!“

تہ پاسندوء تہ در تي ڪڙو لڳو آهي
۽ چوندين تہ اِها رول جي صدا هوندي
۽ لڱوهہ ٻائيندين، ٻر ٻري ٻري تائين
ڪهڻيءَ ۾ ڪوبہ نہ هوندو، رکي هوا هوندي!

ڏيڙو

تون ۽ مان
هڪ سکي جي
ٻن پاسن جان!

هڪ ڇالو نظم

شعر لکڻ ليءِ ڪهڙو سُود؟
سيڻن جي ڀتر جو
هڪڙو جهُريل جهُوپو ناهي
لفظن جي وڏيري هٿان
اَن کي ڏاهي
لِکرائي باهي
ڳاهي ڪِتهي جيئن
تيئن هڏا هاريءَ جا ڳاهي
اَن جي لَج تان لوٺي لاهي
تشبيهن جا تَلهڙ هٽي
ڀُوريون ڪُنڍيون
ڀَڪا ساوا
هَڙٺي ڪاهي
ڪوتا جوڙي سگهجي ٿي
ٻر ڇا ان سان —
ڪنهن ظالم جي
ٻاڙ آڪوڙي سگهجي ٿي؟
پيرن ٻر جا پاتل آهي
سا سنگهر ٽوڙي سگهجي ٿي؟
جي ايئن آهي
جي ايئن ناهي
پنهنجو ڇاهي؟
هرويرو ڇو چڙهجي
سوچ لوچ جي ڦاهي!

ننڍو نظم

ڊَپَ مُهرِي ويا نيرڙَ تي
اکين منجهه ٽُوهر ڦُٽا
رُڳي رُج ٿي رُجَ ڪوري پني تي!

غزل

پاهر وايو منڊل اُنڊو
سنهنجي ڪمري ۾ سورج هو
مون تہ اهوئي آهي ڄاتو
دنيا دوکو ماڻهو دُلبو
اڄ الائي ڀاسي ٿو ڇو
رستو هرڪو تنهنجي گهر جو
وقت ٽرئفڪ جان ٿي لنگهيو
سگنلز جيان هٿس مان بيٺو
صبح تہ ٿيٺو هوندو ٿيندو
پنهنجي ننڊ ڦٽايان ڇو ٿو
ڊوڙ واهہ جيان هر جذبو
نَڪُ سدا ڪان آهي نِرڇو
هوا آڏاري ويئي ڪاڳر
پاتم لوُهہ: اڙي، او، او
بسنت رُت ڪان موڪلايو
پوءِ روئنجو هاڻي مُرڪو
ڀاڀي آهي وقت وڏو ڪو
چارڻ ڪان ڏس ڇنگ ڪسي ويو
آيم اهڙو ڪو اولاڪو
وڻ وڻ هو واڍوڙيل واڪو
گَهرُ ـ ٻار، آفيس ۽ باس
جيون آ ڏچو ئي ڏَچو
تنهنجي پير ۾ اهيان ٻيڻو
ديوار سهاري جئن ڀاڇو
اڪ ۾ ڀاڻي ڀرجي آيو
لوڪ پڇي پيو: ڇا ٿيو؟ ڇا ٿيو؟
جيون آهي تاڃي پيٽو
پيار اسان جو آهي اوڇو

ڪِرِ ڦلهورڻ مان ڇا ورندو
سيڪجهہ آهي رَڪَت ٿيو پيو
بازارن ۾ ڀيڻنگ وسي پئي
هَٽ نہ آهي ڪوئي هوڪو
آءٌ اِيائيڻ آن ڪي اوڏو
جيءَ جيائين پايان جوڪو
چاڙڪيءَ جيترو هو رستو
توڏي ايندي پنڌ اِنگهي پيو
اڱڻ اسان جي اڇٽو هو ڪو
جهرڪي پيو هو جيءَ جهروڪو
نيزي پانڌ لهي سج آيو
سارو لوڪ پگهر ۾ شم هو
رات ماءُ ۽ ٻار ستارا
چندرما جو هڪڙو لولو
آهين ٽيڪيدار ادب جو
پَنِي پَنِي هٿندو وڃ ٿپو
ڪوهي ڏيڍر تون ڇا ڄاڻين
پَگهہ مٿان آ گُلُ ٽِڙيو ڪو
آفيس امداد اوير آيو
سود ٻِگڙجي ويو صاحب جو
ڪاٿي ڦٽول اسان جي ڀاڳين
تنهنجي هٿُ ٻہ پٿر هوندو

علي دابا

سڀنَ هنڌاڻون سُڄَ ۾

هُو هاڪڙي جو صدين سُڪل پيٽ وٺيو، هلندو ٿو وڃي. سج ـ وڙاءُ سامين جي سات پنڌيان. ٿر جا سامي ڏسي، هو پنهنجو ماڳ وساري ويٺو آهي. هن ڪي ته اها به ڪل ڪانه پيئي، ته هن ڪي کهڙي دِشا، کهڙي مارڳ وٺو هو. بس، سامي ڏسي، مَن پنهنجي ويس: ڪَنَ ڪٽ، ڪن چير ڪاپڙي! اهو به وسري ويس ته کهڙي ڪارج آيو هو. بس ڪٺي پيرا ڪنياڻين، تـ سامين جـو سانگ ڏسجي؛ پـر چـوندا آهـن تـ سامين، جوڳين ۽ ڪاپڙين جـو تـر ٿانءُ ڪٿي...!

ڏُڪاريل هاڪڙي جي واريا سي پيٽ مان، سامين پنيان هلندي، هو ٿَن ڪوهن ڪان بـ مٿي پنڌ پُٽي آيـو آهي. چوڏس پيـٽون ٽـي پيـٽون، بر بيگان آهي. لـڪين ڪروڙين سال اڳ، سمونڊ جـون ڇڏيل واريا سون پيٽون. ٽـي سال ساندهه آنـي جون هـوائـون ٿي ڪين هليون، ٿنهنڪري، ٿـر بـر بڻجي ويـو آهـي. ڏهرين ۾ ڪين ڏهرين مٿان، چوڙيلين جـا چيـنل چيـنا، مَنهه ۽ چوُنرا ويڳاٺا بيران آهـن ۽ ۽ پنڌ ۾ آهن، ڏُڪار ڪـان لاڏاٺا ڪندڙ ماڻهو. ڪنڍن، ڪونيـٽن، ٿوهرن ۽ ڪارن ڪـٻڙن ڪان سواءِ پيو سيوڪي ڏوڙ آهي. سانيڪن جا مُنهن بـ لٽجي ويا آهن. رڪي رڪي پٽن مان گرم باهه جهڙا واچوڙا ٿا اٿن، ۽ ڏهريون ڪورن جيان پرنديون پيون نظر اچن. پٽن مـان رت جي بانس پئي اچـي ۽ آسمان ۾ آهـن لامارا لامـارا ڳجهون ۽ سِرٽيون، جي آڄ ۽ تئونس ڪان نِـستِ ٽي ڪـريل پڪرهن، ڳانين ۽ ردن مٿان پيون لامارن سان لهن. ڍور جي پساهه ڏيڻ ڪان اڳ چـهنبون اڪين ۾. ڍورن جي ٽٽڪ ٽٽڪان ۽ ڳجهن جي پـٽ پـٽان. سڄي ٿر ۾ راڙو آهي، ته ههڙو ڏُڪار ته ڪڏهين ڪين آيو. سڄا سارا ٽي سال، ويچارن ٿرين ڪارو ڪکر بہ ڪين پـسيو.

هُو دُور دُور بيران ۾ نهاريندو، سامين جي جـٽي پنيان هلندو، آڄ ڪـان" ڪـُلهن سان لڙڪايل ڪـَلـيءَ جي ڏؤنر ڪولي، پاٺيءَ جا بہ ڪُلنب پي، وري ڏؤنر سان ڪـَلـيءَ جـو مُنهن سوگهو پـڌي ٿو. جهوليءَ ۾ لـُڪ ڪان سندس ڪـَل آرايون ـ آرايون ٿي، ٿلوڪٽا ٿي وئي آهي. رڪي رڪي آرايـون ٽچڪنس ٿيون، ۽ ٽپهريءَ جـو آڳ آلاو سـِجُ جِڻ ٽڪ پـڌي بيهي ويو آهي. دوزخ ٿاهڻ لاءِ. جڻ ڪڏهن ٽڌو ڪين ٿيندو، ڪڏهن ڪين آلهندو ـــ ۽ سامين جي

سفر جسي بہ جڻ ڪيٽ ڦِٽاڻي ڪانهي. سامين ڦنڀان هلندي، هانوَ ۾ سوٽون ٽيون آيرنس:
”وطن ... وطن ... وطن ...“ جن ماڻهن ڪاڻ هو وڻ وڻ ڀيو ووڙي، سي ڪو ڪيس سڃاڻيندا؟ سندس ڪو آڌرڀاءُ ڪندا؟ ماڳهين ڏمرندا، تہ ميان ڏنو ڇا ٿئي، جو ڀٽ ئي ڪين ٿو ڇڏين! پنهنجون ڇايون نپايون ڪين اٿئي ڇا؟ ماڻهو، ماڻهوءَ ڪان ڇرڪيل، هي ملڪ ٿيو، ڪين راڪاس، برڙباڪاس جو ڀيٽ؟ بس نهار ئي ڀهرين، سڃا ٿي ڪوهہ، وري ڪنهن نديڙي ٻار ٻہ مُڙي ڪين نهاريو، تہ ڦنڀان ماڙهو رهجي ويو... ڪين ڇا؟ بس، پنهنجو گس، پنهنجو منهن... ٻين سان نڪو سگ، نڪو سياڪو!

۽ سامي آهن ٻارين ٻچين. جُوان، پوڙها، ڪنواريون، ٻارڙيون، ٻارڙا ۽ جُوان سهڻا جوڙا، ٻراڻن ويس وڳن مٿان تہ ڇا، پر گودڙين ۽ ڦُجڪن مٿان بہ پيرتن ۽ سچلين ڪوڏين جا جڙاوَ... ڪُلهي ڦاٽل ڪنجرن سان عورتون، ڪارائيءَ ڪان ڪلهي ڦائين ٻانهين سان. گڏهن مٿان گوٺين ۽ گودڙين ۾ ارڙ، ڪپر، گبدا ۽ اصيل-نانگ لڏيل ۽ هڪ لينگري... جهڙي ڪپريل ٻلا! اکين ۾ ايڏو ڪامڻ، ايڏي ڏيا، جو ڏسندڙ جادوءَ ۾ اچي وڃي. ٻور ساماڻيل مامڙ، وڏن ڪامڻ آرهن ساڻ ۽ ٻاريتڙين کي ٻُنن ساڻ ٻار ٻڌل. تنجيل ٻار... رڻ ۽ رائي ۾ چاول، ماءُ جي نراڙ سان، اجرڪ جي جهولي ۾ ٻڌل.

جڏهن ٻپهريءَ جي ٻوئينءَ ويلا ۾، سامين، چارين جي هڪ جُهنڊ هيٺان اچي ڏاٻو ڪيو، تہ هُن جون سيتون موڙهجي ويون ۽ آڻ تيڻ اوراڪورا لڳي ويس، تہ هاڻ هو ڪيڏانهن وڃي؟ سامين لاءِ تہ جيهو ڪر هن جو وجود ئي ڪينهي؛ پر ٻوءِ بہ هو نيرلج ٿي، ٿورو وٿيڪو سامهين هڪ ڪنڍيءَ جي هيٺان، ٽُڙ کي ٽيڪ ڏئي، ويهي ٿو وڃي--۽ ڪولڻ لڳي ٿو ڏيلهو، جنهن ۾ بسڪوٽن جو ٻُڙو آهي. اکيون جِٽي ۾ کُڦايو نهاريندو ٿو رهي. ۽ سِجُ هڪ پيٽ جي اوڊر ۾ ڊري ٿو وڃي. ڏسڻ ۾ اچنس ٿيون رڳو سامين جون دونهيون، دودرا ۽ ڀاچا، هر ٻاچو ڇڙڪويڙو ۽ ٻڌرو، ٻاچو هوندي بہ آنهريءَ جيان روشن.

الاهين دير ڪان ٻوءِ هڪ ٻاچو ڏانهنس وڌي ٿو. هو ڏسي ٿو، اچي ڏاڙهيءَ ساڻ هڪ گيڙوءَ رتو، ڪن ڇير ڪاپڙي سندس مٿان اچي بيهي ٿو. گنڀيرتا سان ڏاڙهي ڪنهندي چوي ٿو:

”اچي، هي ٻاجهريءَ جي ساني ۽ هي گِڙ ذرو...... جيڪي اگهيان، سو پيش پرَين...“

پوڙهو آپاڻڪي منهن سان آيو هو ۽ آپاڻڪي منهن سان وڃڻ لڳو هو، پر الائي ڇا سوچيندي، وري، موٽي ٿو اچي، ۽ نج چاندوٽيءَ رات ۾ سندس ڏيلهي، بوٽن ۽ جين جي پينٽ ۽ جاڪٽ ۾ نهاريندي پڇڪي ٿو:

”ڇو ڀٽ، هن ڏکارين ڏِسائن ۾ ڪهڙو وندر پيو ووڙين؟“

”آئون... آئون اخبارون ڇاپيندو آهيان.“ هو منجهي ڪوڙ ٿو ڳالهائي.

”پوءِ ڏڪارئي پاسي ڪوهه نٿو وڃين؟“

”سڏڪار آهي ڪٿي؟ ۽ اوهان... اوهان ڪيڏانهن پيا وڃو؟“

”اسان... اسان ته جڳن کان اهائي واٽ پيا وڃون... اِهي ئي پراڻا پنڌ، اِهي ئي پيرا...“ سامي اونهو ساهه ٿو ڀري، ۽ مٿاهنس گهري نهار سان نهاريندو، واپس وڃڻ ٿو لڳي، ڪجهه ڳام ڀري هلندو، دونهن ۽ دودرن ڏانهن، پاڇولو ٿيندو ٿو وڃي.

هو ساميءَ ۾ نهاريندو، وري ٻاجهر جي اٽ مانيءَ ۽ مٿانهس رکيل ڳُڙ ۾ نهاري ٿو. ۽ وري ٻري سامين جي پڙاوَ ۾ نهاريندو، ڳُڙ ماني کائيندو، سوچن جي ٻوڏار ۾ هليو ٿو وڃي.

”هان... منهنجي ته تصور ۾ به ڪين هو ته ههڙي ڏڪار ۾ به ڪو هيئن ٿيندو! هنن جون ته ريتيون ئي نراليون آهن. هتي، هن ڀڙ تي ويٺي، ائين پيو وسهم، جڻ پراڻا وڇايل ڳم ٿي ويل ڪال ۽ سال وري موٽي آيا آهن. هتي، هن ڀرتويءَ تي، سڀڪجهه پراڻو ۽ سچ آهي. نئون ۽ ڪوڙو رڳو مان آهيان، پنهنجن هنن ڪپڙن جيان، جي هتي جي جهولن کان مون کي نٿا بچائي سگهن.“

هو جاڪٽ ۽ گنجي لاهي، وڻ ۾ ٽنگي ٿو، ۽ ٿيلهي مان نئون نڪور اجرڪ ڪڍي، پٽ تي وڇائي ٿو، اشانت من کي آسيس ڏيڻ لاءِ. پنهن آگهاڙو، ٻانهيءَ ڍڪ ڀي، سيرانديءَ کان ٿيلهو ڪري، ليٽي ٿو پوي ۽ تارا تارا آڀ ۾ اکيون اٽڪائي ٿو ڇڏي.

۽ جيئن جيئن رات وهامي ٿي، سورهينءَ سترهينءَ جي چنڊ جي رات، جرڪندي ٿي وڃي. ۽ واري سون روپو ٿي، روشن ٿيندي ٿي وڃي. ڀري ڀري برف جيان اڇيون ۽ ڏلڏليون پيٽون رات جي جهوليءَ ۾ به برفاني چوٽين جو ڏيکاءُ ٿيون ڏين. هونءَ به برپٽ ڪين واريءَ ۾ اکيون پنيلجي وينديون آهن... ڪڏهن ڪڏهن برپٽ ووڙيندي ائين به پاسندو آهي، ته سمونڊ ڇوليون پيو هڻي... ڪڏهن اوماس جي راتين ۾، چوڏس نانهن جهڙا ڏيک ڏسڻ ۾ ايندا آهن. هُو ڪتنائي ٿو... رات جي لوائيءَ ۾ ٻري ڪتان ڪو قافلو پيو گذري، آنن جي چنگ چڙن جا آواز نوائي وايومنڊل ۾ ڏور ڪتان پڙاڏجندا پيا وڃن. ڏکن ڏولاون جا گيت.

هُو ٽڪ کان ڇور سمهي پوڻ ٿو چاهي؛ پر سندس من ۾ الائي ڪهڙا آڌما ايندا، ڪيس جاڳائيندا ٿا رهن. ۽ سامي مُرليون وڄائيندا، دودرا دکايو، جڻ پرارٿنا پيا ڪن. هن کي ننڊ ڪالهي... ايستائين جو سامين جي سيپن جا آواز به رات جي ماٺار ۾ لڙهي ٿا وڃن. ڏکڻ کان ايندڙ ٿڌڪار، ٿڪيل جسم کي آسيس پئي ڏئي. هُو پاسا ورائي ٿو، ننڊ لاءِ سوچي ٿو پنهنجي اڄ جي پاڳل پڻي لاءِ، ته هن کان هيءَ ڪهڙي حرڪت ٿي، هن کي ته پارڪر وڃڻو هو! آخر هن آنهن سامين ۾ ڏٺو ڇا... ڇا اها ساري جاڪوڙ ۽ ولوڙ ان ڇوڪريءَ کي ڏسڻ لاءِ... توبهن! سهڻي ته ڪيڏي نه هئي، جهڙي ڪر ديومالائي ڪهاڻين جي راڄڪماري. اکين ۾ ڪيڏا تيج تجلا ۽ آهر ۽ الماس هئس! پر هنن سامين جو هيءُ ڪهڙو سانگ آهي،

ڪجهه به ٿئي، صبح جو اُڻون ساڻن گڏو چڙ ٿي ويندس، آخر ته هي ڪهڙو ويراڳ آهي؟ سندن ڪپڙا ڪيڏا نه ٽريڊيشنل آهن. سنڌ جي ڪوج لهڻ ڪيڏو نه اوکو ڪم آهي. شايد ئي پرٿويءَ تي سنڌ جهڙو پراسرار ملڪ هجي، رڳو اونهي اڪ سان سنڌ جي جاگرافيءَ ۽ رهڻي ڪهڻي ۽ ڀُگن ڪان هلندڙ ريتن رسمن کي ڏسڻو آهي. ڇا اها پراسرار ڳالهه ڪين هئي، ته اڇوڪي سنڌ ۾، جوڳين جي تاريخ ۾، برٽش دور ڪان وٺي اڄ تائين ڪو جوڳي ڪورٽ ۾ ڪهڙبل ڪينهي... ڪنهن وارتا ۾ به نه!

هيتان جا تارا هُتان وڃي ٿا نڪرن. چنڊ به الائي ڪيڏا سفر ڪري، پوڄار ۾ پيو وڃڻ جون ڪري، سامين جون دونهيون ڪڏهوڪيون اُجهامي رَکَ ٿي ويون: پر هن کي ننڊ ڪاڻهي. رات جيئن پوءِ ٿيئن ٿيلڪندي ٿيمڪندي ٿي وڃي، هو اڪيون پوٽيو، پاسا ورائيندو ٿو رهي.

”تون... ڪير آهين تون؟“ اچانڪ هو پنهنجي مٿان بيٺل ڀاڄو ڏسي ڊِيهو ٿو پري.

”پڌاءِ تو اسان جو پيڇو ڇو ڪيو؟“ ڀاڄي سمان نينگري سندس آڏو ڪاٺ جيان بيهو ٿي وڃي. تون ساڳيو ڪونهر وارو آهين نه، پڌاءِ... اڪين ۾ ڇا ٿي ڇيڻي؟“

”مان سيلاني آهيان، مان پنهنجي واٽ وٺيو پيو وڃان...“

”ڪوڙ، توکي منهنجي ڪامڻ ڪايا ورتو آهي؟“

”... ... ...“ هو نينگريءَ ۾ نهاريندو رهجي ٿو وڃي. اوچتو هڪ هڙ سندس اڳيان ڦهڪو اچي ٿي ڪري.

”پُٽڙ، تون مونڪ وڻيو آهين. مونڪ ماڻڻ لاءِ هي وڳو ڀائي آڏوتي ٿي وڃ. ڊڄ نه، پڌاءِ ڪيڏو جگر اٿئي؟“

هو موڳاٽجي سامي نينگريءَ ۾ نهاريندو ٿو رهي. ڪيس سمجهه ۾ نٿو اچي، ته ڪهڙو جواب ڏئي.

”پڌاءِ نه، ڪيڏو جگر اٿئي. مونڪ ماڻڻ لاءِ هي رُڃ جو سمنڊ جهاڳيندين؟ پڌاءِ، ڀِٽن ۾ ويلا ۽ ڇِلا ڪيئندين؟ ڏس، سان تولاءِ ڪيڏا سوڻ سات ڪري آئي آهيان، سڄو لوڪ سُمهاري.“

هُو سامي نينگريءَ جي ڪاون ۾ ڪوڏين جڙيل پولڪا ۽ پڙي ۾ نهاري ٿو. چانڊوڪيءَ ۾ هوءَ جڻ ننڊ ولايت جي ديوي ٿي لڳي. راڄاڻ سونهن جو روپ ڏسي، نِڙي سُڪي ٺوٺ ٿيو وڃينس.

”تون ڳالهائين ڪوهه نٿو. پڌاءِ منهنجي پريم، موهه نوهه ۾ ڪاهڙي ٿيندين؟ ڪٽن ڇيرائيندين؟ مون کي تو ۾ پورو وشواس آهي— تو اجگر واري ڇَپَ ڇو هنئي آهي؟ هوءَ مٿي تان گندي ڍرڪائي، ڪيس پٽ ڏئي ٿي بيهي.

”منهنجي پولڪا جا سڀئي اڄا ڪنوارا ۽ اڇوهيل آهن. توکي کهڙا ڏيجوڙا ٻيا آهن! سامين سان سگهه ٿو ڪرين تہ سامي ٿي، ڪولي ڇڏ منهنجي پولڪا جا ڌاڳا: ڌوئي ڇڏ منهنجو ۽ پنهنجو سارو تن من: ڪيڏي ڇڏ سارو ڪينو.“ سامي لينگريءَ جي آواز ۾ ڪيپ ٻرجيو ٿيا وڃن. هوءَ اڇرا جيئن ڪيس پُٽ ڏيو، جُوانيءَ جي ڪيپن ۽ خمارن ۾ ڇڻ وِتڙجيو ٻيهي تي وڃي، ۽ هو ڪنهن خوفناڪ سوچن جي ٻوڏار مان نڪري، پٽ پيل ڇُني ڪٽي، هن جي سامهون اچي ٿو ۽ ڇُني ٻيهر ڏاڍي موهہ سان سندس مٿي تي اوڍائي، ڪيس ڪاڏيءَ ڪان آگر ڏئي سندس منهن مٿي ٿو ڪري.

”تون... تون اڇرائن ڪان وڌ سهڻي آهين، پر آءٌ تولاءِ دنيا تياڳي لٿو سگهان. تون غلط سمجهي آهين... سون ڪي... مون ڪي ڏاڍو ڏور وڃڻو آهي، پري پري، سُڪارن جي ڳولا ۾.

منهنجي انگ لاءِ تو وٽ ڪپڙا آهن، پر مون وٽ تولاءِ ڪجهہ بہ ڪينهين. جنهن ڏينهن مان تولاءِ پٽ جا ڪپڙا وٺي آيس، ان ڏينهن تنهنجا سمورا ڌاڳا کولي، توکي پنهنجي اندر ۾ سموئي ڇڏيندس. ساري پونءِ سامهون... سمجهينءَ؟“

”نہ... پڌام ڪونهر متان اهڙين اکين سان ڇو ڏٺو هيٺي؟... ڇو؟ ڇا ماڻهو آپپي ڪان نڪري ويندو آهي؟“

”ها، شايد مان ڪنهن ڪامڻ ۾ اچي ويو هئس. جادوءَ ۾.“

”ڪامڻ ۾؟... ڪوڙ! جي جيءُ کي جادو لڳي ويو هيٺي، تہ پوءِ مون سان رُجن ۾ ٻڪڻ جي شڪتي تو ۾ ڇو ڪانہ جمُڙي؟ ڇٺ نہ، تو ۾ اها شڪتي ڇو ڪانہ جمُڙي؟“ سامڻ ڇوريءَ جي ڇپرن ۾ لڙڪ ڇڻ ڇمڇم ڪندا ٿا اچن.

”شڪتي... ها ڪانهين، آءٌ ڪوهہ ڇاڻان پنڌ ڪيچ جو!“

”پوءِ ميار متان رکي اٿئي، تہ اڪ اڙائي، جوڳياڻي ڪچون ڪري وئي! الائي ڪيڏن اوسيڙن ڪان پوءِ مون ورُ چونڊيو هو. اڳيا ورتي هئي. هاڻ... اڄ صبح جو سامي مونکي هيڪل ڏسي، ڪاريهر نانگ ڪان ڏنگرائي ڇڏيندا، تہ سون ڪوڙو ورُ ڪيئن چونڊيو؟ منهنجي اکين ڪوڙ تي آرو ڪيئن ڪيو؟ آلا... منهنجي ليٺن تہ مونکي ڪڏهن بہ دوکو ڪين ڏنو، ڪڏهن ڪُلاپ ڪين ڪيو؟ آلا ڪٿ وڃي اڙيون...“ هوءَ ڳِڏڪي ڳِڏڪي رنيون ٿيي دپائي ۽ ڪن لاءِ هو سُن ۾ اچيو وڃي، ۽ ڪيس دلداري ڏيڻ لاءِ وڌي ٿو، سامڻ ڇوريءَ ڪان ڇرڪ نڪريو وڃي:

”نہ نہ، متان ڇهيو ٿئي... پڌام، ڇو رُجن ۾ اکيون آڙايئي، پريم جي سڄڻ هنئي هيٺي؟ جتان آيو آهين، وڃُ هليو.“

ساميائي ڌڪاوَ ڀريل ليٽڻ سان اندر جا ڇيرا ڇيرا پنهنجي اندر ۾ اوتيندي، ٻجڪو هن جي ايرن ۾ ڀيل چڙهيو. سندس نيٽن ۾ وڏي ڦٽڪات سان نهاريندي، اچانڪ اوچنگارن سان سَٽ ڏئي موٽ ڏي ڪائي. ڪن لاءِ هو چڻ سراپجي پٿر ٿيو وڃي. اچانگ ڪو سالگ ساري هو پنيانهس لهاريندي واڪو ٿو ڪري:

”ترس، نه پوري ڳال نه مهاڙ، ايڏو ڦوڙائو، ڪيڙوءِ رتو آهيان. جي نيٽن سان ڳڏ ٻانهن به وڌائي اٿي، ته پوءِ مون ڪي به اروڙ جي ٻَنڌ ڀڃڻ ڏي اچي.“

هو سنياسين جيان پنهنجيءَ وڏي اجرڪ جو پانڌو ڳچيءَ سان ٻَڌي ٿو. وٽن ۾ لٽڪيل پنهنجي ڪپڙن ڏانهن نهاري به نٿو. بس، رڳو ٻجڪو ۽ پاڻيءَ جي ڪَلي ۽ ٻسڪوٽ ڪٽي، پنيري سانت پريل مانار ۾ ٻيهي ويل سامڻ جي ڪلهي ۾ پاڻيءَ جي ڪَلي ۽ ٻانهن ۾ ٻانهن اڙايو ساڻس جٽ ٿيو هلڻ لڳي ٿو.

... ...

ٻه پاڇا وڃي رهيا آهن... جوڳين جي دونهين ۽ دودرن ڏانهن، ڇيتا ڀيتا، ٻه روشن پاڇا آنهريءَ جيان.

•

لفظ

گولڪا، ٻوڙا ۽ الڌا هوندا آهن. انهن ڪي چوڻ، ٻڌڻ ۽ ڏسڻ جي سگهه عطا ڪرڻ ليڪڪ جو ڪم آهي ۽ انيسن هو ’سرجٹهار‘ جي رتبي ڪي رمي ٿو

شوڪت حسين شورو

هڪ ٻئل ماڻهو

هو فوٽ پاٿ تي رکيل سيڪنڊ هئنڊ ۽ ردي ڪتابن جي اسٽالن تي واري واري سان ٻيهندو ڪتاب جاچڻ لڳو. هڪڙي هنڌ هن کي ’گاڊ فادر‘ ناول نظر آيو. قيمت پڇيائين. ويهه رپيا. هن حيرت مان اسٽال واري ڏانهن ڏٺو.

”دڪان تي هي ڪتاب اوهان کي چاليهه- پنجاهه رپين ۾ ملندو.“ اسٽال واري چيو.

”اهو ته سٺي حالت ۾ هوندو. هن جي حالت خراب لڳي پيئي آهي.“

”اوهان جي مرضي. مشهور ناول آهي. هن تي فلم به ٺهي آهي، جنهن ۾ مارلن براندو ڪم ڪيو آهي. پاڪستان ۾ ان فلم تي بندش پيل آهي.“ اسٽال واري پنهنجي معلومات ظاهر ڪندي چيو. هن بنا ڪجهه چئي ڪتاب اسٽال واري کي موٽائي ڏنو.

هو هلندو پئي اسٽال تي اچي بيٺو. ٿلهن لصاب جي ڪتابن ۾ هن لوبوڪوف جو ناول ’لوليتا‘ پيل ڏٺو. پڪي جلد سان. بهتر حالت ۾. هن قيمت پڇي. ڏهه رپيا.

”اٺ رپيا وٺ.“ هن چيو.

اسٽال واري بنا بحث جي ڪتاب ڏئي ڇڏيو. ’لوليتا‘ پڙهڻ جو هن کي گهڻي وقت کان شوق هو. اسٽال وارو قيمت گهٽ نه ڪري ها ته به هو وٺي ها.

شام ٿي چڪي هئي. ڪراچيءَ ۾ رات جون روشنيون جڳ مڳ ٻرڻ لڳيون هيون. جارج هوٽل جي اڳيان فوٽ پاٿ تي تمام گهڻي رش هئي. ڪئسٽن جي زور زور سان وڄڻ جو شور هو. هو ماڻهن جي پيهه ۾ پيسجندو هليو. سندس ساهه پوساڻجڻ لڳو. هو سب وي وٽان مڙي ڪئينس روڊ تي آيو. ڪپڙن جي دڪانن جي اڳيان لنگهندي هن کي خيال آيو ته هڪ نئين پتلون ۽ قميص جي لاءِ ڪپڙو وٺي. پگهار جا سمورا پئسا هن جي کيسي ۾ هئا. گذريل مهيني هن جيڪا پتلون ورتي هئي اها به درزيءَ کان ڪٽي هئي. کيس لوڻ ڪپڙن خريد ڪرڻ جي اينتري گهڻي ضرورت ڪانه هئي. هن پنهنجو اراد و بدلائي ڇڏيو. پوءِ سوچيائين ته ڪنهن سٺي هوٽل ۾ ويهي چانهه پيئي ۽ ’لوليتا‘ جا پنا اٿلائي پٿلائي. شام جو عذاب هن کي ڪيئن به ڪري سهي گذارڻو هو. هن جي دل ويهڻ لڳي. هو پئراڊائز سئنيما وٽ روڊ ٽپڻ جي لاءِ اچي بيٺو. هڪ عورت به ٽريفڪ بند ٿيڻ جو انتظار ڪري رهي هئي. هن عورت ڏانهن ڏٺو. هوءَ 28-30 سالن جي لڳ ڀڳ هئي. رنگ سانورو هوس ۽ مهانڊو وڻندڙ.

عورت ۽ هن ڏانهن نهاريو ۽ پوءِ ٽريفڪ کي ڏسڻ لڳي. ٽريفڪ بند ٿي ته هو روڊ ڪراس ڪري فوٽ پاٿ تي آيا. هلندي هلندي عورت وري ٻه هڪ پيرو هن ڏانهن ڏٺو. هن کي تجربو ڪونه هو، تنهن هوندي ۽ هن اندازو لڳايو ته هوءَ پرائيويٽ هئي ۽ گراهڪ جي تاڙ ۾ هئي. هن سوچيو ته سائس ڳالهائي ۽ معلوم ڪري ته هن جو اگهه ڪيترو آهي. پر جيڪڏهن هوءَ پرائيويٽ نه هجي ۽ جيڪڏهن سندس ڳالهائڻ کي خراب سمجهي ته! هو ڊڄي ويو. کيسي ۾ پگهار جا سمورا پئسا هئا. هو خرچ ڪرڻ چاهيندو هو، پر هن کي سمجهه ۾ نٿي آيو ته عورت سان ڳالهائي ڪيئن. ماڻهو ته چڱين ڀلين عورتن کي ڦاسائي ويندا آهن ۽ هو هڪ پرائيويٽ عورت سان به نٿي ڳالهائي سگهيو. هن پاڻ کي همت ڏياري. عورت هن ڏانهن اڌين نظرن سان ڏٺو ۽ هن سمجهيو ته عورت جي چپن تي هلڪي مرڪ هئي. هن سوچيو ته آس پاس ۾ ڪو ماڻهو نه هجي ته پوءِ عورت سان ڳالهائي. عورت ڪنهن به پاسي مُڙڻ کان سواءِ سڌي سڌي هلندي رهي. ريڪس سئنيما کان اڳتي نيٺ هن کي وجهه مليو. هن دل جهلي وک وڌائي ۽ عورت جي ويجهو اچي گيٽ ڏئي "هلو" چيائين. عورت هن ڏانهن ڏٺو ۽ مرڪي پئي.

"هلو،" عورت ورائيو. هن جي دل ٿورو وڌي.

"دل ۾ نه ڪريو ته ڪٿي ويهي چانهه پيئون،" هن کي اهو جملو ڏاڍو عجيب لڳو. پر هن کي سمجهه ۾ نٿي آيو ته پرائيويٽ عورت سان ڪيئن ڳالهائبو آهي.

"ڀلي،" عورت چيو.

"ولينج هوٽل ۾ ويهون؟" چرچ جي فوٽ پاٿ تي اچي هن پڇيو.

"اوهان جي مرضي، جتي به هلي ويهو."

پيئي گڏ هلندا ولينج هوٽل جي جهوپڙيءَ ۾ اچي ويٺا. ويٽر مينو کڻي آيو. مينو ڏسندي هن پڇيو، "ڇا گهرائجي؟"

"جيڪي به گهرايو،" عورت پنهنجائپ سان چيو. هن حيرت سان عورت کي ڏٺو ۽ کيس عجب لڳو، ڇو هوءَ سندس پراڻي واقف هئي ۽ هن سڀ سندس مرضيءَ تي ڇڏي ڏنو هو. هن ويٽر کي چڪن سئنڊوچز ۽ چانهه آڻڻ لاءِ چيو.

"جي؟" هن شروعات ڪرڻ چاهي.

"جي! اوهان ٻڌايو؟" عورت جون اکيون مرڪڻ لڳيون. هوءَ هڪ سنئين سڌي عورت هئي جنهن ۾ ڪابه غيرمعمولي ڳالهه ڪانه هئي. نه گهڻو ميڪ اپ ڪيل ۽ نه وري ڪپڙن لٽن ۾ فيشنبل لڳندڙ. هوءَ بلڪل گهرو عورتن جهڙي هئي. پر ڪا مجبوري هئي جنهن هن کي ان زندگي ۾ آندو هو. هن سوچيو.

"توکي گهر وڃڻ جي جلدي ته ڪانهي؟" هن پڇيو.

"نه. اهڙي خاص جلدي ته ڪانهي،" عورت ورائيو.

هن سوچيو تہ ڪانئس پڇي تہ تنهنجو گهر ڪٿي آهي، پر هن اها ڳالهہ مناسب نہ سمجهي. اهڙي عورت پنهنجي گهر جو صحيح پتو نہ ٻڌائيندي ۽ پڇڻ مان فائدو بہ ڪهڙو. ڪجهہ نہ ڪجهہ ڳالهائڻو تہ ضروري هو. مسئلو اهو هو تہ ڳالهائجي ڇا؟ ۽ هن کي عورت ڪجهہ منجهيل منجهيل پئي لڳي- اهو هن جو خيال هو!

”توکي ميڪ اپ ڪرڻ نہ وڻندو آهي ڇا؟

”ڇو؟ آئون ميڪ اپ ڪان سواءِ سٺي نٿي لڳان ڇا؟“ عورت کلي چيو.

”سٺي تہ لڳين ٿي،“ هن عورت جي اکين ۾ نهاريندي چيو.

” ها، تون بنا ميڪ اپ جي وڌيڪ سهڻي ٿي لڳين.“

هوءَ کلڻ لڳي. ”اهڙيون ڳالهيون نہ ڪر جو آءٌ سچ پچ بہ پاڻ کي سمجهڻ لڳان.“

هو عورت کي ڏسندو رهيو. هن پنهنجي من کي ڪجهہ ڳرو ڳرو محسوس ڪيو. هن چاهيو تہ عورت جو منهن پنهنجن هٿن ۾ جهلي هن جي اکين ۾ ڏسندو رهي ۽ انهن ۾ پاڻ کي ڳولي.

”مون کي ائين ڇو ٿو ڏسين؟ آءٌ اهڙي سهڻي تہ ناهيان...“

”آءٌ تنهنجي اکين ۾ ڪجهہ ڳوليان پيو.“

عورت کي حيرت لڳي.

”مون تنهنجي ڳالهہ نہ سمجهي...“

”سمجهڻ جي ضرورت بہ ڪهڙي آهي ٻن- ٽن ڪلاڪن جي لاءِ هڪٻئي کي سمجهي ڇا ڪنداسين!“ هو گنڀير ٿي ويو.

عجيب ماڻهو آهي. عورت سوچيو. پر هوءَ اها ڳالهہ سمجهي نہ سگهي تہ ڪيئن ڇو هن لاءِ همدردي محسوس ٿي رهي هئي.

ويٽر سئنڊوچز کڻي آيو هو. ٻئي کائڻ لڳا. پوءِ نيپڪن سان هٿ اگهندي عورت چيو ”پاڻ کي ڪٿي هلڻو آهي؟“

”ڇا مطلب؟

”ڪا جاءِ آهي يا هوٽل ۾ ڪمرو وٺڻو پوندو؟“

هو مطلب سمجهي ويو. ”ان جي ڪا ضرورت ڪانهي. پاڻ کي نہ ڪنهن جاءِ تي هلڻو آهي ۽ نہ هوٽل جي ڪمري ۾.“

عورت هن ڏي حيرت مان ڏسڻ لڳي.

”پوءِ تون مون کي وٺي ڇو آيو آهين؟“

”آءٌ توکي ان لاءِ نہ وٺي آيو آهيان،“ هن منهن ڦيرائي چيو. هن ڏٺو تہ عورت جي منهن تي مايوسي اچي وئي.

هن کيسي مان پگهار وارا پئسا ڪڍي ٽيبل تي رکيا.

”ٻن-ٽن ڪلاڪن جي لاءِ تنهنجي جيتري في آهي، سا هنن مان ڪٽي وٺ.“

عورت کي ڪجهه به سمجهه ۾ نه آيو. هن کي اهو سڀ عجيب عجيب ٿي لڳو. هن جو اهڙي ماڻهوءَ سان ڪڏهن به واسطو نه پيو هو. هن نوٽن ڏانهن ڏٺو ۽ اندازو لڳايو ته هزار ڪن هوندو. هن ماڻهوءَ ڏانهن ڏٺو، جيڪو بنا نهار جي ڪيس تڪي رهيو هو ۽ پاڻ الاجي ڪٿي هو. ويتر آيو ۽ خالي پليٽون کڻي ويو. ٿوري دير ۾ چانهه کڻي آيو.

”نه، مون کي اهڙا پيسا نه کپن،“ نيٺ عورت ڪڇي.

”ڇو؟ آءٌ توکي هي پيسا خيرات ۾ ڪونه ٿو ڏيان. اهي تنهنجي ٻن-ٽن ڪلاڪن جي في آهن.“

”عجيب شخص آهين تون! مون کي سمجهه ۾ نٿو اچي ته تون هروڀرو ڇو مون کي پيسا ڏئي رهيو آهين. توکي مليو ڇا؟“

هن مُرڪي ڏنو.

”توکي ڪهڙي خبر ته مون کي ڇا مليو. نه، تون اها ڳالهه واقعي سمجهي به نه سگهندينءَ. خير، ڳالهه وهنوار جي آهي. مون تنهنجو وقت ورتو آهي ۽ ان جو عيوضو مون کي ضرور ڀرڻ گهرجي. توکي جيترا مناسب سُجهن اوترا هن مان کڻ.“

”تو وٽ پيسا گهڻا آهن ڇا؟“ عورت ڇانهه ناهيندي چيو.

”گهڻا ته ڪونه آهن. آءٌ هڪ معمولي ملازم آهيان. هي منهنجي پگهار جا پيسا آهن.“

”۽ اهي پيسا تون ائين وڃائي ڇڏڻ ٿو چاهين؟“

”جيڪڏهن آءٌ هوٽل ۾ ڪمرو وٺان ها ۽ توکي اتي وٺي هلان ها ته پوءِ سمجهان ها ته مون پيسا وڃائي ڇڏيا، پر هي سڀ آءٌ پنهنجي خوشيءَ سان ڪري رهيو آهيان. مون کي رڳو تنهنجو سات کپي. آءٌ تو سان ڳالهيون ڪرڻ ۽ تو سان رستن تي گهمڻ چاهيان ٿو. ان کان وڌيڪ مون کي ڪجهه نه کپي.“ هن جو آواز گنڀير ٿي ويو.

عورت اکيون هيٺ ڪري پنهنجن هٿن کي ڏسڻ لڳي.

”تون سمجهندي هوندينءَ ته آءٌ ڪو چريو آهيان.“ هن کلندي چيو.

”نه نه، اهڙي ڳالهه ته ڪانهي،“ عورت کي پشيماني محسوس ٿي. ”چڱو، پيسا تون پاڻ وٽ رک، مون کي ڪجهه خريد ڪري ڏجانءِ.“

”ها، اهو به ٺيڪ آهي.“ هن پيسا کڻي کيسي ۾ وڌا. عورت ڏٺو ته هو خوش ٿي ويو هو. هن ٽيبل تي رکيل عورت جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ورتو ۽ ان کي ڏسڻ لڳو. پوءِ هٿ کي مٿي کڻي ويجهو آندائين ۽ ترريءَ تي پنهنجا چپ رکي ڇڏيائين. هو هر گذرندڙ پَل کي پيئندو رهيو. ويتر هڪ ڀيرو وري آيو ۽ اندر جهاتي پائي هليو ويو.

”تون اهڙو ڇو آهين؟“ عورت پڇيو.

”اهڙو ڇا؟“

عورت سوچڻ لڳي تہ هوءَ ڪيس پنهنجي ڳالهہ ڪيئن سمجهائي. هوءَ چپ ٿي وئي. هو عورت جي ٻانهن تي ٿڏڙا ڪيڻ لڳو.

"ٻڌ..." عورت ٻڏڪات ڪيو.

"ڇئو؟"

عورت نہ ڪڇي.

"ڇا ڳالهہ آهي؟ ڇئين ڇو نٿي؟" هن هٿ وڌائي عورت جي ڳل تي رکيو ۽ عورت جو ڪنڌ هن جي هٿ تي لڙي پيو.

"تنهنجي زال هوندي! تنهنجا ٻار هوندا!" عورت هٻڪندي چيو.

"نہ منهنجا ٻار آهن ۽ نہ مون کي زال آهي."

"تون بلڪل اڪيلو آهين!" عورت حيرت مان چيو. "تنهنجو ڪو بہ ڪونهي."

"منهنجو ڪو بہ ڪونهي." هن سوچيو تہ عورت کان پڇي، 'تون منهنجي ٿيند ين؟' پر هو چئي نہ سگهيو. عورت کي شايد اها ڳالهہ ٻڌي همدردي محسوس ٿي هئي. هن سندس هٿ کي هلڪو زور ڏنو.

هن چاهيو تہ عورت کان نالو ۽ حال احوال پڇي، پر پوءِ هن اهو خيال بدلائي ڇڏيو. ان سان ڪو بہ فرق نہ پئي ها. هوءَ هڪ عورت هئي. سندس پاسي ۾ ويٺي هئي. ساڻس ڳالهائي رهي هئي ۽ اهوئي هن لاءِ ڪافي هو. هوءَ ڪير هئي، اهو پڇي هو ڇا ڪري ها. ڪيس حاصل ڪجهہ بہ نہ ٿيڻو هو. اهي ئي ڪجهہ گهڙيون، جيڪي هوءَ ساڻس گڏ هئي، سندس حاصلات هيون. انهن گهڙين کان اڳ ۽ انهن گهڙين کان پوءِ پنهي جو هڪٻئي سان ڪو بہ واسطو نہ هو، ڪا بہ سڃاڻپ نہ هئي. هن کي ڪنهن جي ساٿ جي ضرورت هئي. اهو ساٿ جيڪو هن کي ايڏي ساري اجهاڳ شهر ۾ نہ ملي سگهيو هو، سو هن پئسن تي خريد ڪيو هو. بس، ان کان وڌيڪ ڪيس ڪجهہ نہ کپندو هو.

هن واچ ۾ وقت ڏٺو. اٺ ٿيڻ وارا هئا. هو پريشان ٿي ويو.

"اڙي! اٺ پيا ٿين، دڪان تہ بند ٿي ويندا"، هن گهٻرائجي چيو.

"نہ، دڪان دير تائين کليل هوندا. عيد ويجهي آهي نہ"، عورت چيو. تڏهن هن کي ياد آيو تہ عيد ۾ باقي ٽي ڏينهن آهن. جنهن ڏينهن جو ماڻهو ايڏو انتظار ڪندا آهن، ايترا پيسا خرچ ڪري ڪپڙا لٽا ۽ سامان وٺندا آهن، سو هن جي لاءِ سخت بور ڏينهن هوندو آهي. هو سڄو ڏينهن ستو پيو هوندو آهي. ڪنهن وٽ وڃڻ يا ڪنهن سان ملڻ نہ چاهيندو.

"منهنجي خيال ۾ ٻاڻ کي هاڻ هلڻ کپي"، عورت چيو.

"ها، هاڻ هلڻ کپي". هن ويٽر کي سڏ ڪري بل گهرايو ۽ پيسا ڏئي عورت سان گڏ اٿيو.

ٻئي آهستي آهستي گهمڻ جي انداز ۾ فوٽ پاٿ تي هلڻ لڳا-ڇڻ هو روز ائين گڏ گهمندا هئا... ڇڻ اهو سندن معمول هو.

”آءٌ سمجهان پيو جهڙوڪر اسين ٻئي روز رات جو ڪراچيءَ جي رستن تي گهمڻ نڪرندا آهيون ۽ اڄ به ائين گهمون پيا“، هو ڪلڻ لڳو.

”ها، مون کي به ائين پيو لڳي“، عورت به کلڻ لڳي. ”ڄڻ اسين ورهين کان هڪٻئي کي سڃاڻندا هجون ۽ گڏ رهندا هجون....“

”هون...“ هن هونڪار ڪري عورت جي اکين ۾ ڏٺو ۽ هوءَ سچ پچ شرمائجي وئي. هن کي عورت جي شرمائجڻ تي مزو آيو ۽ ٽهڪ ڏيڻ لڳو.

”ڪينا!“ عورت ڪوڙي ڪاوڙ وچان هن جي ڪلهي تي ڌڪ هنيو. هن کلندي کلندي عورت جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ورتو ۽ پوءِ گڏ کلڻ لڳا. کلڻ جو ڪوبه سبب نه هو، پر ڪين هروڀرو کل پئي آئي. ٻئي خوش هئا.

هو ريو سنيما وارو ڪراس ڪري ايلفيءَ ۾ داخل ٿيا.

”ته سائين جن ڪهڙي خريداريءَ جو ارادو رکن ٿا؟“

”آءٌ عيد جي لاءِ هڪ وڳو وٺنديس. تون به عيد جي لاءِ هڪڙو وڳو وٺجانءِ. هونءَ پيسا اجايا خرج ٿي ويندا. ڪپڙا هوندا ته پيا ڪم ايندا.“

”نه، آءٌ عيد جي لاءِ ڪپڙا نه وٺندو آهيان.“

”ڇو؟“

”آءٌ عيد تي ڪيڏانهن نڪران ئي ڪو نه، پوءِ ڪپڙا وٺي ڇا ڪندس!“

”اوهه!...“ عورت کي ڄڻ ڪجهه سمجهه ۾ اچي ويو هوءَ هن کي پنهنجي غلطيءَ جو احساس ٿيو. هن عورت جي هٿ کي زور ڏنو-شايد اهو چوڻ لاءِ ته ’ڪا ڳالهه ناهي‘.

”ڀلا ڪنهن خاص دڪان تان ڪپڙو وٺبو؟“ هن مذاقي انداز ۾ پڇيو.

”نه، ڪلاٿ مارڪيٽ ۾ ٿا هلون.“ عورت هن جي منهن ۾ نهاريو ۽ کلي پئي.

هو ٻئي ڪلاٿ مارڪيٽ ۾ آيا. هڪڙي دڪان تي گهڙي ويا. عورت مختلف ڪپڙا ڏسڻ لڳي ۽ هن کان رايو پڇندي وئي.

”مون کي ڪپڙن جي خبر نه پوندي آهي. تنهنجي مرضي، توکي جيڪو وڻي سو وٺ“، هن چيو. نيٺ عورت ڪپڙو پسند ڪيو. قيمت تي هوءَ دڪاندار سان اٽڪي پئي. هو ٻنا رڳڙهه پڳڙهه جي پيسا ڏيڻ لاءِ تيار هو; پر عورت کيس روڪيو.

”تون چپ ڪري ويهه. اوهان مردن کي هونءَ ئي دڪاندار ڦريندا آهن.“ هو چپ ڪري ويهي رهيو. هوءَ دڪاندار سان بحث ڪرڻ لڳي.

”اڇا پر-تي ڏينهن اڳ منهنجي سهيلي هي ڪپڙو وٺي وئي آهي. مون کي اگهه جي خبر آهي. اسين عيد وارو اگهه نه ڏينداسين.“

دڪاندار قسم کڻڻ لڳو، ته هو عيد جو اڳهه ڪونه پيو وٺي، پر عورت اعتبار ڪرڻ لاءِ تيار نه هئي. هوءَ دڪان مان ٻاهر وڃڻ لڳي، ته دڪاندار پنيان سڏ ڪيو:

”ٺيڪ آهي ڀلا وٺي وڃو.“

”ڏٺئي!“ عورت مرڪندي هن کي چيو، ”هي دڪاندار وڏا حرامي اٿئي.“

دڪاندار ڪپڙو ڪٽي پئڪيٽ ۾ بند ڪيو. هن کيسي مان پيسا ڪڍي دڪاندار کي ڏنا. دڪان مان ٻاهر آيا ته هڪ فقيرياڻيءَ هنن کان خيرات گهري.

”خدا جوڙي سلامت رکي...“ پنهي هڪٻئي ڏانهن ڏٺو ۽ مرڪي پيا. هن کيسي مان رپيو ڪڍي فقيرياڻيءَ کي ڏنو.

”ويچاري فقيرياڻي! سندس دعا اجائي وئي...“ اڳتي هلي کلندي هن چيو. عورت جي چپن تي مرڪ هئي.

”اڃا به ڪجهه وٺڻو آهي؟“ هن پڇيو.

”نه، بس.“

”حجاب نه ڪج.“

”نه، حجاب ڪهڙو. مون کي هئي ڪنهن شيءِ جي ضرورت ناهي،“ عورت هن کي يقين ڏياريو.

”۽ هاڻي؟“ هن عورت کان پڇيو.

”۽ هاڻي؟“

”هاڻي ڇا پروگرام آهي؟“

”منهنجو ته ڪو پروگرام ڪونهي. جيئن تون چئين؟“

”هل ته ڪٿي ماني هلي کائون.“

”ماني؟ پر بک ته ڪانهي.“

”چائنيز ۾ ٿا هلون. هلڪو کاڌو آهي. ٺيڪ آهي نه؟“

”ٺيڪ آهي. جيڪا تنهنجي مرضي“، عورت ڳالهه مڃيندي چيو.

هلندي هلندي عورت چيو، ”عيد جي ڪري ايتري رونق آهي. نه ته هونءَ ائين ڪانه پوءِ سچ هوندي آهي.“

”ها، اڄ سچي بس رونق آهي. مون کي به نظر اچي پئي“، هن عورت ڏانهن نهاريندي چيو.

”مون ۾ ڇا ٿو ڏسين؟ رونق رستن تي آهي، مون ۾ ڪانهي“، عورت ٺهڪ ڏنو.

”مون کي ته تنهنجي ڪري پئي رونق محسوس ٿئي“، هن سنجيدگيءَ سان چيو.

”سچ؟“ عورت به سنجيدي ٿي وئي.

”سچ.“ ۽ هن ڏٺو تہ عورت جي منهن تي آداسي اچي وئي هئي.

ٻئي ڪيفي هانگ ڪانگ ۾ اچي ويٺا. دير ٿيڻ سبب رڳو ٽي-چار جوڙا ويٺا هئا.

”تون بور تہ ڪانہ ٿي پئي آهين؟“

”نہ. بلڪل نہ. ڪمال آهي، تو اهو ڪيئن سمجهيو!“ عورت سرڪندي ۽ ناراض ٿيندي چيو.

”الائي! آءٌ تہ ائين سمجهندو اهيان، تہ منهنجي ساٿ ۾ ٻئي ڪسي رڳو بوريت پلئہ پوندي آهي.“

”تون بہ عجيب ماڻهو آهين. پنهنجي لاءِ پاڻ ئي خيال ناهيو ويٺو آهين“، هوءَ کلڻ لڳي.

”خير، منهنجي اڄوڪي شام تنهنجي نالي آهي. شايد منهنجي زندگيءَ جي اها پهرين شام آهي، جيڪا تنهنجي ڪري بوريت کان سواءِ گذري وئي ۽ مون کي خبر بہ نہ پئي.“

”پر مون تہ ڪجهہ بہ نہ ڪيو آهي!“

هو کلي چپ ٿي ويو.

هنن جيستائين مالي ڪاڏي، هوٽل ذري گهٽ خالي ٿي چڪي هئي. هن بل گهرائي پيسا ڏنا. ٻاهر اچي هن چيو، ”هاڻي تون ويندينءَ؟“

”ها، وڇڙو تہ آهي“، عورت کلي چيو.

”ڪا ٽيڪسي هٿ ڪجي...“ هو هيڏانهن هوڏانهن ٽيڪسيءَ لاءِ لهارڻ لڳو.

”ٿورو هلون ٿا. صدر ۾ ٽيڪسي ملي ويندي“، عورت چيو ۽ ٻئي هلڻ لڳا. هن کي پنهنجو من ڳرو ڳرو ۽ ٿڪل محسوس ٿيو. هن ان احساس کي دٻائڻ لاءِ ڪجهہ ڳالهائڻ چاهيو.

”جيڪڏهن تون وري ڪٿي ملي وڃين تہ مون کي سڃاڻندينءَ؟“

”آءٌ توکي وساري نہ سگهنديس“، عورت پوري سنجيدگيءَ سان چيو. هو ٽهڪ ڏيڻ لڳو.

”چو؟ ان ۾ کلڻ جي ڪهڙي ڳالهہ آهي؟“

”اهو ڊائلاگ تہ فلمن ۾ محبوبہ ڳالهائيندي آهي“، هو اڃا ٽهڪ ڏئي رهيو هو. عورت هن ڏانهن ڏٺو ۽ سندس نظرن ۾ ڏک هو.

هو اوچتو چپ ٿي ويو ۽ چيائين، ”ٽيڪسي تہ نظر ئي نٿي اچي...“ عورت نہ ڪچي. هو سمجهي ويو، تہ سندس ڳالهہ عورت کي رنجايو آهي؛ پر هو ڪري بہ ڇا ٿي سگهيو. هن کي عورت جو جملو بلڪل روايتي قسم جو لڳو هو—۽...۽ کلڻ تہ هن زوريءَ ٿي چاهيو.

ٻئي هلندا رهيا ۽ ٻئي خاموش هئا. ٽريفڪ گهٽجي وئي هئي ۽ شهر جو شور ٽڪي ٽڪي ساڻو ٿيندو ويو هو. هو هڪٻئي ڪان پري پري هلي رهيا هئا. هڪ خالي ٽيڪسي پاسي مان اچي لنگهي. هن رڙ ڪري ٽيڪسي بيهاري. ٻئي وڏي ٽيڪسيءَ وٽ آيا. هن پويون در کوليو ۽ عورت خاموشيءَ سان ٽيڪسيءَ ۾ وڃي ويٺي. هن ڊرائيور کي ڀاڙي جي لاءِ ڏهين جو نوٽ ڪڍي ڏنو ۽ پوءِ ٽيڪسيءَ جي کليل دريءَ وٽ جهڪي عورت کي ڏٺائين ۽ ڳري آواز ۾ چيائين، "ساٿ لاءِ مهرباني..."

عورت اکيون مٿي کڻي هن کي ڏٺو. سندس اکيون ڀنل هيون... يا هن کي ائين لڳو هو. ٽيڪسي ٻنهي جي نظرن جي ڏور کي ڇنندي هلي وئي.

هو ايمپريس مارڪيٽ جي بس اسٽاپ تي آيو ۽ پنهنجي بس ۾ چڙهي پيو. سڄي واٽ هن جو ذهن خالي هو. گهر جي ويجهي اسٽاپ تي بس مان لٿو ۽ سڌي گهٽي لتاڙي پنهنجي ڪمري جي در جي اڳيان اچي بيٺو. در کولي اندران در جي پاسي ۾ پٽ تي هٿوراڙيون ڏئي بٽڻ ڳولي بتي ٻاريائين. ڪمري ۾ روشني پکڙجي وئي. هو ڇرڪي دهلجي در تي ئي بيهي رهيو. ڪمري جي ويراني ۽ اڪيلائيءَ جي دهشت هڪدم هن تي ڇانئجي وئي. هو اکيون ڦاڙي حيرت ۽ ڊپ وچان ڪمري کي ڏسڻ لڳو. ڪمري ۾ پيل هر شيءِ ساڪت ۽ مئل هئي. هن کي اوچتو موت جو احساس ٿيو ۽ سندس من ۾ ڊپ پيدا ٿيڻ لڳو. هانءُ اڇل کائي نڙيءَ ۾ اچي ڦاسي پيو. هن چاهيو ته ڀوڳي پئي ڀڄي، پر سندس پير پٿرائجي ويا هئا. کيس محسوس ٿيو ته ڪمري ۾ پريل اڪيلائي ۽ ويراني، آهستي آهستي هن ڏانهن وڌي رهي هئي ۽ پوءِ اها هن جي سڄي وجود کي گهيري وئي.

•

لفظن

ڪي صرفي سان ڪتب آڻي گهرجي -- لفظن کي حلال ڪمائيءَ جيان ڪم آڻڻ گهرجي؛ نه ڪي رشوت جي مال جيان ...

شرجيل

من جو اڱڻ

● **اها** ڪيڏي نه وڏي ٽريجڊي آهي، جو تو پنهنجي جوانيءَ جا سچا سارا ست سال گذاري، ۽ پوءِ هڪ اهڙي ماڻهوءَ سان شادي ڪري ڇڏي-- جنهن سان پڻ سالن تائين ايڊجسٽ ٿي نه سگهي آهين-!

-اهو سوال، تون پنهنجو پاڻ کان ڇو نه ٿو پڇين!؟

● اسان مردن جي پڻ ڳالهه آهي جنمي، جيتوڻيڪ مون اڃا شادي ڪانه ڪئي آهي. تنهنجو وجود ۾ انڊراسٽينڊنگ وسارڻ جهڙي ڪونهي- تڏهن به بنا انڊراسٽينڊنگ جي ڪافي جسم ملبو وڃن. بس اهوئي فرق آهي، تنهنجي منهنجي ٽريجڊيءَ ۾--

- پوءِ تون شادي ڇو نه ٿو ڪري ڇڏين!؟

● اهو ته سنئون سڌو تون مون کان پنهنجي محرومين ۽ غلطين جو بدلو وٺڻ ٿي چاهين-

-نه، مان صرف توکي خوش ڏسڻ ٿي چاهيان-

● اهڙيءَ طرح مان، جهڙيءَ طرح تون خوش آهين!؟

-نه،-

● ته پوءِ پيون ڪهڙيون خوشيون ملي سگهن ٿيون-؟

-اهي خوشيون توکي پنهنجي ماءُ ۽ جوان پيءُ جي ارمانن جي پوري ٿيڻ جي معاوضي ۾ ملنديون-

● آهين نه عورت! تڏهن ته مَردن جي معاملي ۾ ضرورتن کي اهميت نه ڏينديون آهيو-

-ڇا، توکي پنهنجي ماءُ ۽ پيءُ جو ڪوبه خيال ڪونهي؟

● هنن کي پنهنجي حصي جون خوشيون ضرور ملنديون-- ايندڙ مهيني جي 27- تاريخ تي سعيدا جي شادي ٿي رهي آهي- شادي سندس پسند وٽان ٿي رهي آهي- اِن ڪري جو جيڪي غلطيون وڏن کان شروع ٿين، انهن جو وَرجاءُ اولاد ۾ نئين لاءِ سخت هاڃيڪار ثابت ٿيندو آهي-

-ڇوڪرو ڇا ڪندو آهي؟-

● هو يونيورسٽي ۾ ليڪچرار آهي--

-ڇا، شاديءَ کانپوءِ سعيده کي ماستري ڇڏڻي پوندي؟

● اهو انهن ٻنهي جو مسئلو آهي، منهنجو ۽ امان جو ڪونهي.

- ته پوءِ ماسي ته اڪيلي رهجي ويندي- آن لاءِ سهي--

● ڏس جمّي، ڳالهه امان جي اڪيلي رهڻ جي ڪانهي--ڳالهه آن غلطيءَ ڪي ورجائڻ جي آهي، جيڪا توڪان شروع ٿي آهي.

- مطلب؟

● مطلب ته تو ماڻ ميٽ ۾ شادي ڪري ڇڏي هئي.

- تون جيڪڏهن منهنجي جاءِ تي هجين ها، ته شايد ائين ئي ڪرين ها.

● سمجهان ٿو ته ڏي وٺ واري اڻ گهڙيل رسم جي ٻَلِ چڙهي وڃين، جڏهن ته تون پنجن سالن ڌائين پنهنجي شاديءَ کي ٽاريندي آيين.

- متنو پرائين ڳالهين کي نه ڪوٽ. مان سخت مونجهه پئي محسوس ڪريان.

● هر ماڻهوءَ کي پنهنجو ڏک وڏيڪ ويجهو ۽ سخت محسوس ٿيڻ لڳندو آهي ۽ اها فطري ڳالهه آهي؛ پر جڏهن ماڻهو 'گيلتي' هئڻ جي حيثيت ۾ ٻين سان همدردي يا دشمني ڪندا آهن ته پوءِ تو وانگر ئي مونجهه ۽ ٻوسٽ محسوس ڪندا آهن.

- ڇگو سان هلان ٿي.

● ٻس منٽ ويهه--سعيده ڇانهه پئي ٿاهي-- هائو جائي ياد آيم، ڪالهه سعيده جيڻ اسڪول ڪان موٽي ته ٻهريائين مون کي اچي اها خبر ٻڌايائين ته تون ويجهڙائيءَ ۾ امريڪا پئي وڃين!

- مان، وڃان ڪانه پئي، مون کي رفيق وٺي پيو وڃي.

● ڇگو ته ڪري پيو ويچارو-ڏسي ڪونه پيو ته سندس موسل جو هتي متّن ڪونه پيو لڳي-- هونئن به سٺي ڳالهه آهي--ماحول جي مَتَ انساني ذهن ۽ فڪر ۾ ڪافي تبديليون آڻي ڇڏيندي آهي.

- تون پنهنجي زندگيءَ لاءِ ايڏا سيريس نه ٿيو آهين.

● مان سيريس هوس--ايستائين جيستائين آهو پارٽ ملڻ هو. منظر بدليا آهن. ظاهر آهي، مون کي آن آهر ڪم ڪرڻو آهي.

- متنو-ڏس، منهنجي اکين ۾ ڇتائي ڏس، ڇا توکي آتي ساڳي جمّي نظر نٿي اچي؟

● نه، جمّي نه--مشرقي سماج اسان کي لتاڙي، ڇيڙائي گذري ڇڪو آهي--اسان ٻئي ان جي سمجهه ۽ نگاهن ۾ مسئل ۽ فنا ٿيل وجود آهيون-- تون ڪهڙيءَ جمّيءَ جي ٿي ڳالهه ڪرين؟ آن جي--جنهن رفيق ٺيڪيدار سان ڇپ چاپ شادي ڪري ڇڏي!

- پر مان توکي هميش جي لاءِ وسارڻ جي سگهه نه ساري سگهي آهيان. مان توسان، ماسيءَ سان ۽ سعيده ساڻ ملي، ڪيڏي نه روحاني خوشي محسوس ڪندي آهيان-- تو ڪڏهن ان جو ڪاٿو به لڳايو آهي!!؟

اها تنهنجي پنهنجي غلطي آهي جمي- ۽ تنهنجي غلطن جا اندازا مون کي هاڻي ڏئي بہ ڇا ٿا سگهن؟ سواء ان جي جو تنهنجي روح سان پيار ڪندو رهان- ائين نہ؟ ماڻهو پولار سان پيار ڪندا آهن. مان الائي ڇو نٿو ڪري سگهان.

-اڄ مان تو وٽ پڇاڙڪو ڀيرو آئي آهيان. مون کي خبر هئي تہ تون اهڙيون ئي ڳالهيون ڪندين- پوءِ بہ تو وٽ آئي آهيان- جو غلطي منهنجي آهي- مون کي خبر آهي تہ تون مون کي وساري چڪو آهين.

● ڳالهہ وسارڻ جي هرگز ڪانهي جمي، صرف نئين مليل ڪردار جي پرفارمنس جي آهي.

-سعيده سچ چوندي آهي.

● ڇا چوندي آهي سعيده؟

-بس اهوئي ڪجهہ، جيڪو تون اڄڪلهہ آهين-

● ڇا مطلب!

-مطلب تہ پنهنجي زندگي ۾ آئيندي کان بي پرواهہ رهڻ.

● ڪنهن حد تائين سعيده جو مون لاءِ صحيح تجزيو آهي- ظاهر آهي هوءَ منهنجي ڀيڻ آهي، هوءَ مون کي وڏيڪ سڃاڻي؛ پر جڏهن ماڻهو پنهنجي ذات مان نڪري ٻين ۾ داخل ٿيندو آهي، تہ پوءِ ذات ۽ وجود ٽئين درجي جي وڃي حيثيت وٺندو.

-پر تڏهن بہ پنهنجي وجود کي پيڙي ڇڏڻ سياڻپ تہ ڪانهي- جڏهن تہ تون هاڻي ٻين لاءِ جيئرو آهين- پوءِ الهن ٻين ۾ مان، سعيده ۽ ماسي بہ تہ شامل آهيون-

● سعيده، ويڇڙائيءَ ۾ پنهنجي نئڙي جنت ماڻيندي- رهيو سوال تنهنجو ۽ امان جو- سو اوهان ٻنهي جي خواهش هڪ جهڙي آهي- فرق صرف امان ۽ تو ۾ آهي- امان مون کي پُٽ سمجهي منهنجون خوشيون (جن ۾ سندس بہ ڪُجھ حصو آهي) مون کي وني ڏيڻ ٿي چاهي- تون منهنجي ڪجهہ هئين- پوءِ ناتا ٽٽي پيا- الڳ ٿي وياسين- مان ايندڙ وقت ۾، جڏهن بہ مون پاڻ ۾ همت محسوس ڪئي، امان کي ڏيءُ، ننهن ۽ پُٽ جو بي انتها پيار ڏيندس- هان، هي چانهہ وٺ-

-منو-،

● هون-،

-مون کي ڪراچي ايئرپورٽ تي SEE OFF تہ ڪرڻ هلندين نہ؟

● تون تہ آخري ڀيرو مون سان منهنجي گهر ملڻ آئي آهين- پوءِ ايئرپورٽ تي پيهر ملڻ جو مقصد؟

-مون کي تو سان هڪ ضروري ڳالهہ ڪرڻي اهي-

● ڇا ڳالهہ ٿي نہ چڪي آهي، ۽ جي نہ تہ پوءِ هيئنر نٿي ٿي سگهي!

- نه،

● ڇو؟

- جو ڳالهه ئي اهڙي آهي-

● جمي، تنهنجي ٿلهي وجود کي ڏسي الائي ڇو جهُري پوندو آهيان- ڪڏهن ڪڏهن پاڻ کي ڏوهي به سمجهندو آهيان پر ساڳي وقت اهو به ڀي ڏوهي به ته آهيان.

- مان توتي پنهنجو ڏوهه ته ڪونه ٿي مڙهيان- هونءَ به تون منهنجي نگاهن ۾ معصوم آهين- جيتوڻيڪ مون توکي اونداهين ۾ ڪونه رکيو هو، مان تولاءِ سالن تائين وڙهندي رهيس، پوءِ مون پنهنجي خاندان ۽ پنهنجي پاڻ جي آڏو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو-

● ڏس ڇري- مان توکان سواءِ جيئان پيو نه- ڳالهه سهائي، قرباني ۽ پترڊليءَ جي هرگز ڪانهي- تون به جيئڻ سکي ڇڏ- جو اڃا تائين پهاڙن جيڏا سال پيا آهن-

- نه منو- مان تنتي جيي سگهان، منهنجي اندر ۾ سيڪجهه ٽٽي چڪو آهي- اڳي يونيورسٽي ۾ دل پريي پئي هوندي هئي- ڪجهه مهينا اڳ ۾ رفيق نوڪريءَ کان به جهلي ڇڏيو.

● هن دنيا ۾ هر انسان پنهنجي پنهنجي حصي جا ڏک ۽ سور اڪيلو ئي سهي ۽ ڀوڳي ٿو-- پر مان ڪيڏو نه خودغرض آهيان جو تنهنجي اندر ۾ بچيل باقي شين کي به پوريو پچيو ڇڏيان، سچ جمي، مان ائين محسوس ڪندو آهيان، ڄڻ ته منهنجي حصي جا ڏک سور به تو پاڻ تي کڻي ڇڏيا آهن-- اڙي ڇري، هي ڇا!- روئين پئي، امان ۽ سعيده ڏسي ورتو ته هو به اڪيلائيءَ ۾ روئنديون وتنديون، ائين نه ڪر-- زندگي رڳو ڏکن، سورن ۽ ڳوڙهن جو ته نالو ڪونهي- انسان چاهي ته پنهنجي اندر مان سڪل ٻنن ۽ ڪومائل گلن کي ٻهاري ٻاهر ڦٽي ڪري سگهي ٿو-- ۽ پوءِ جڏهن بهار جي ويجهي اچڻ جا اهڃاڻ هجن ته گلاب ۽ موتئي جا ڏندڻ ڪوڙي ڇڏي- هان، هي رومال وٺ ڳوڙها اگهي ڇڏ، جاڻ سعيده چانهه جا ٿانوَ کڻڻ آئي.

- مان-- هن- آن- ٽي- تون- ڪراچي- ايئر- پورٽ تي ضرور-- اچجانءِ-- ٽڪيٽ- ملڻ تي- توکي-- تاريخ ۽-- فلائيٽ جو اطلاع-- ڪنديس--!

● تو ڊرائيور کي ٻارهن بجي جو وقت ڏنو هو- هينئر ڏهه ٿيا آهن- آئي ته توکي ٻاهر رڪشا ڪري ڏيان.

...   .

صبح جو سوا پنجين بجي جڏهن بوئنگ جهاز رنوي تي ڊوڙي رهيو هو-- هو آهستي آهستي ماڻهن جي ميڙ مان نڪري اچي گاڏيءَ ۾ ويٺو، (جيڪا حيدرآباد ۾ هڪ دوست کان چوويهن ڪلاڪن لاءِ گهري هئائين.) هن جميءَ کي سندس پائرن، پيرن، مٿي ۽ پاڇائي سان گڏ رومال ۽ هٿ اوڏي رخصت ڪيو هو- جمي ڪجهه ڳالهائي نه سگهي هئي- البت

هلندي وقت جميءَ پرس مان لفافو ڪڍي، اک وٽي هن کي ڏنو هو-”جان محمد، گاڏي اسٽارٽ ڪر، سڌو حيدرآباد هلڻو آهي-“

هن ڊرائيور کي پاڻ ڏانهن سوال وارين نگاهن سان ڏسندي ورائيو- هو گاڏيءَ جي پوئين سيٽ تي آهلي پيو-- ڪي گهڙيون ائين رهيو-جڏهن گاڏي ايئرپورٽ روڊ تي ڊوڙڻ لڳي- هن سڌو ٿي ٻانهن وڌائي، ڇت واري بلب جو سوئچ آن ڪيو-- هلڪي پيلي روشني گاڏيءَ ۾ پکڙجي وئي-- ڊرائيور پوئتي مڙي ڪيس ڏٺو-- هن ڪوٽ جي کيسي مان لفافو ڪڍيو-خط کولي پڙهڻ لڳو.

٢٢-فيبروري

منو

مون سعيده جي هٿان، توکي تاريخ ۽ فلائيٽ جو اطلاع ڏئي ڇڏيو آهي-مون کي اميد آهي ته تون ضرور ايندين- هي خط مان وچڻ ڪان ٻه ڏينهن اڳ ۾ لکي رهي آهيان-رفيق جي پروگرام سارو سال رهڻو آهي- مون کي ڪا خبر ڪانهي ته هن جو پيو ڪهڙو پروگرام آهي- هائو جيڪڏهن تون نه آئين ته هي خط توکي آتان پوسٽ ڪنديس- منو، مان سچ پچ گلتي آهيان، مان ڪهڙي نه عجيب عورت آهيان، جنهن مان ڪوبه خوش ڪونهي- تو سچ چيو آهي، مون کي پنهنجا ڏک سور ياد رهندا آهن-مون پنهنجي خاندان جا ڏک سور، عزتون ۽ رک رکاءَ، سڀ سوچي سمجهي هنن جي خواهش پٽاندر پنهنجي سر کنيا آهن، ايڏي وڏي فيصلي ۽ معاهدي ڪان پوءِ به هو سڀ خوش نه آهن، جو مان خوش نه آهيان- هو سمجهن ٿا ۽ سوچين ٿا ته اهو سڀڪجهه ٺيڪ نه ٿيو آهي، پوءِ به هو ٺيڪ سمجهن ٿا- اها مون سان ۽ انهن سان وڏي ٽريجڊي آهي، مون زندگيءَ جا ست سال، هڪ جهڙيءَ ئي اذيت ۾ گذاريا آهن، توکان ته منهنجي زندگيءَ جي هڪ گهڙي به ڳجهي ڪانهي- مون سوچيو هو ته تنهنجي شادي ٿي وڃي- پر تون هر پيري اها ڳالهه مختلف بهانن ۽ طعنن سان ٽاريندو رهين، ۽ اها ڳالهه پاڻ وڏيڪ مون کي ڏوهي ثابت ڪندي وئي، تو چواٽي ته ’سماج اسان کي لتاڙي چيپاٽي گذري چڪو آهي-اسان پٺي، هڪٻئي لاءِ مثل ۽ فنا ٿيل وجود آهيون-‘ پر پوءِ به ملون ٿا! ڇا اهو ڪوڙو سچ ڪونهي! شايد تون مون کي جذباتي چوين- پر اها حقيقت آهي منو، ته مان ايندڙ زندگيءَ جا سال خوش ٿي گذاري سگهان منهنجي جاڻ، منهنجي سوچ، منهنجو پيار مون لاءِ عذاب بڻيل آهي- رفيق منهنجو سوٽ آهي، ۽ ساڳي وقت پن سالن کان گهر وارو پڻ، انهن پن سالن ۾ گهر جي ضرورت ڪان سواءِ سينگار، ڏاهه جوڙ ۽ لگزريءَ جي هرشيءِ آندل آهي، مون کي گهر ۾ ڪجهه به ڪونه ٿو ڪرڻو پوي، ايڏيون وڏيون قيمتي شيون ۽ زيور ڪٿان ٿا اچن! مون کي خبر آهي، رڳو منهنجي چپن تي مرڪ ڏسڻ لاءِ ايڏا وڏا جتن ڪيا ٿا وڃن، سچ پڇين منو، مون کي ڪڏهن ڪڏهن رفيق تي ڏاڍو ترس ايندو آهي، پر مان هن لاءِ ڇا ٿي ڪري سگهان! ڪجهه به نه- هو سڀڪجهه سمجهي ٿو-

پوءِ بہ مون کي ڪٽڻ لاءِ جنگ جاري رکيو ويٺو آهي، هو مون کي امريڪا وٺي وڃي رهيو آهي، رڳو مون کي خوش رکڻ لاءِ هو لبرل آهي - تون خود چوندو آهين تہ اسان جي سماج ۾ ڪيترائي پڙهيل لکيل ماڻهو لبرل رڳو پنهنجي آنا ۽ مفاد جي خاطر هوندا آهن؟ - هو مون کي تنهنجي گهر رڳو ان ڪري ڇڏيندا آهن، جيئن هو پنهنجي آزادانہ ذهنيت جو طعنو ڏئي، مون کي پنهنجي مرضين ۽ ڪن مخصوص ضابطن جو غلام بڻائي سگهن - منو، مون توکي ايئرپورٽ تي اچڻ لاءِ رڳو انڪري زور ڀريو هو. هڪ تہ تنهنجو صورت کي ڀين پنهنجن سان گڏ ڏسڻ پئي چاهيم، ٻيو تہ اهو ڪجهہ جيڪو توکي ٻڌائيندي رهي آهيان، يا اڃا اهو ڪجهہ جيڪو توکي نہ ٻڌائي سگهي آهيان، توکي لکي ٻڌائڻ پئي گهران، جيتوڻيڪ اهڙي تحرير توکي اتان پوسٽ بہ ڪري ٿي سگهيس. تڏهن بہ مناسب سمجهيم تہ توکي روبرو ڏئي ڇڏيان - ٻڌ منو، رفيق منهنجو مڙس آهي، ۽ رڳو مون کي ذهني طرح حاصل ڪرڻ لاءِ هن سرڪاري نيڪي ۾ ٻنجن لکن جي گهوڙي هڻي آهي، مرد جڏهن عورت کي پنهنجي ڪمزوري محسوس ڪندو آهي، تہ هو پنهنجا وڏي ۾ وڏا راز بہ کولي ويهندو آهي، ۽ رفيق اهو سڀڪجهہ مون کي پنهنجي ڀرپور پيار جي احساس ڏيارڻ جي عيوض ۾ ٻڌايو آهي، ان صورت ۾ جڏهن مان تنهنجو ۽ رفيق جو مقابلو ڪندي آهيان تہ مون کي خواب ۽ حقيقت، ڪارو ۽ اڇو، ڏينهن ۽ رات، محبت ۽ نفرت جيڏا فرق ۽ تفاوت نظر ايندا آهن - رفيق منهنجو مڙس آهي، پر ذهني هڪجهڙائي نہ هئڻ ڪري هو مون کي ڪٽڻ لاءِ ان وڏي خال کي دولت ۽ وندر سان ڀرڻ ٿو چاهي، تون منهنجو سماجي ۽ قانوني طرح ڪجهہ بہ ڪونہ آهين، پر اسان ٻئي ذهني طرح ڪلهہ وانگر اڄ بہ ائين ئي آهيون - پر تون ان جي هوندي بہ مون تي ڪوبہ ڏباءُ يا حيثيت ڪونہ ٿو مڙهين، پر تڏهن بہ مان پاڻ کي سچو توڏانهن لڙيل محسوس ڪندي آهيان - مان ٻن ڏينهن کان پوءِ هيءَ سرزمين ڇڏي رهي آهيان، مون کي ڪوبہ ڏک ڪونهي - ڏس، مان ڪيڏي نہ بي حيا عورت آهيان، جو قانوني مڙس هوندي بہ هڪ غيرقانوني مرد جي ضرورت پئي محسوس ڪريان! جيڪڏهن مان چاهيان تہ هڪ گهڙيءَ ۾ اهو ڪجهہ ڪري ڏيکاريان جيڪو سال ڏيڍ کان منهنجي ذهن ۾ آهي، پر آءٌ ائين نٿي ڪري سگهان، جو ادا جي ٻن ٻارڙن جون معصوم صورتون آڏو قرن ٿيون، مون کي اها بہ خبر آهي تہ رفيق هڪ نہ هڪ ڏينهن ضرور گرفتار ٿيندو، هو ايترو اثررسوخ وارو هرگز ڪونهي، جيڪو آسانيءَ سان جان ڇڏائي سگهي - جنن بہ وڏن آفيسرن سان هن سٽ ڪيو آهي، اهي خود هن جا هڪ نہ هڪ ڏينهن دشمن ٿي ويهندا - اهڙن شڪن جو خود رفيق ذڪر ڪيو آهي، انهن ايندڙ حالتن جو بہ اڳ سڌي طرح منهنجو پنهنجو وجود ذميدار آهي؛ پر منهنجو ذهن ۽ خواهشون هرگز نہ - اِن ڪري مان مطمئن آهيان -

مُنو تو منهنجي جوانيءَ جي ستن سالن جو ذڪر ڪيو آهي -- پر هي تہ سڄي جيون جي ٽريجڊيءَ جو ذڪر آهي - ۽ اهڙيءَ طرح مان توکي پنهنجي ٽريجڊيءَ ۾ هرگز شامل نٿي ڪرڻ

گهران —— مون اڇڻ کان اڳ ۾ ماسيءَ کان اِهو وعدو ورتو هو، تہ هوءَ تنهنجي ڪنهن مناسب هنڌ ڳالهہ ٻولهہ هلائيندي ـ انڪار نہ ڪجانءِ —— هي هڪ اهڙو بار آهي، جيڪو لاڳيتو ٻن سالن کان کنيو پئي وتان —— ڇا تون اِن بار کڻڻ ۾ منهنجي مدد نہ ڪندين!!؟ —— مون کي پڪ آهي سُنو، تون ضرور شادي ڪندين. اُهي جڏهن بہ ۽ جنهن بہ حالت ۾ پنهنجي سرزمين ڏانهن موٽيس —— اُهي ڪجهہ نہ ڪجهہ تبديلي ڏسڻ ٿي چاهيان.

مان خط لکان پئي، عجيب احساس ۽ آدما پيا جاڳن —— مون کي احساس آهي تہ اسان مڙئي عورتون ائين ئي ڪنديون آيون آهيون —— اسان پنهنجي پرين کي پيار ڏئي، مٿي آسمانن تي ڪٽي ويندديون آهيون —— گڏ مرڻ ۽ جيئڻ جا واعدا ۽ وچن ڏينديون ۽ وٺنديون آهيون —— پوءِ جڏهن خاندان ۽ سماج هلڪو سڏ ڪندو آهن تہ، سڀ ڪجهہ وساري وڃي اڏيءَ تي سِر رکنديون آهيون —— مان ائين پنهنجي ڪُسجڻ تي رڳو ٿڌڪي آهيان —— آواز نہ اٿاري سگهي آهيان ـ صرف تنهنجي آڏو —— تنهنجي زندگيءَ کي ڪو موڙ ڏيڻ خاطر مطالبو ٿي سگهي آهيان ـ ۽ بس —— توسان ڪيل ڳالهہ ٻولهہ واري پرنسل ڪيسٽ پاڻ سان گڏ کنيو پئي وڃان —— مان سمجهان پئي، وڏيڪ نہ لکي سگهنديس —— جو نوڪريائيءَ چانهہ ڏيندي ٻڌايو تہ مٿي ادا وڏي سان پاڃائي الڪي پئي آهي —— ۽ اِهو هر چوٿين پنجين ڏينهن جو نيم آهي. توکي تہ خبر آهي —— پاڃائي پنهنجي پاءُ جو ٻلاند، منهنجي پاءُ کان طعنن، جٺين، جهيڙن ۽ ڪڏهن ڪڏهن ننڍڙن ٻارن کي مارڻ جي صورت ۾ وٺندي آهي —— سچ جيڪڏهن ادا وڏي کي ايترو جلدي ٻار نہ ٿين ها، تہ مان هڪ ئي ڏڪ سان ٻہ ڪم ڪري وٺان ها —— هاڻي مان وڌيڪ لکي نٿي سگهان. ذهن ڪم نٿو ڪري —— چانهہ بہ جيئن ئهي رکي آهي، پئي ٿڌي ٿئي —— ڪي گهڙيون اڳ ۾ امان مون کي پنهنجي ڪمري ۾ گهرايو آهي —— اوڏانهن بہ وڃڻو اٿم ـ اهو چوڻ ۽ لکڻ غيرمناسب ٿي سمجهان تہ اهي ڳالهيون جيڪي توکي لکيون اٿم، ڪنهن سان نہ ڪجانءِ —— مان وڃڻ ساڻ سعيده لاءِ ڪا خوبصورت سوکڙي وٺي موڪليندس —— کيس شاديءَ جي موقعي تي ڏجانءِ ——

ماسيءَ ۽ سعيده کي مون طرفان پيار ۽ ڳراٽڙي ——

فقط

جمي

هُن جي هٿ ۾ خط جا پنا پڪوڙيل هئا —— هو اکيرن ٻوري، سيٽ تي وري آهلي پيو —— ڊرائيور ٻوئتي مڙي ڏٺو —— ۽ پوءِ ڪاٻو هٿ وڌائي بتي آف ڪري ڇڏيائين ——

ڪار، تيزيءَ سان سپر هاءِ وي تي حيدرآباد ڏانهن ڊوڙي رهي هئي —— هو ليٽيو رهيو —— هن جي ذهن ۾ ڪيترائي ڏيک ڦرڻ لڳا —— پاڻ سرادو، هن جي ڪنن ۾ شرناين ۽ دُهلن جا آواز پڙاڏو ٻڌجي ٻرڻ لڳا —— هن کي محسوس ٿيڻ لڳو، ڄڻ هن جا هٿ ٽڪڙ ٽڪڙ ۾ سڪل پنن ۽ ڪوماڻل گلن کي ميڙي گڏ ڪري اڳڻ مان ٻاهر آڇلي رهيا آهن —— ۽ پوءِ آهستي آهستي هن کي اڳڻ جي ڇڻي ٻاسن کان ٻوسل واري مٽيءَ ۾ ڪٽل گلاب ۽ موتئي جا ڏندڻ ساوا ساوا ڳوڙهڇ ڪڍندي محسوس ٿيا.

فاروق سولنگي

فيميل وارڊ

هو ڪيفي ٽيريا واري رستي کان چڪر ڏيندو رهيو. سگريٽ ڇڪيندي هاسٽل ڏانهن هليو پر در تائين پهچندي وري خيال اچي ويس.

”ڇگو راشد وٽ ٿي وڃي ٿو وقت پاس ڪيان.“ هاسٽل تائين پهچي ويو. درن جي ڏِکهن شيشن ۾ پنهنجو عڪس ڏٺائين، ڪراهت کان سُنهن ٻئي پاسي ٿي ويس. راشد جي ڪمري ڪي جيئن ويجهو آيو، اندر ويٺلن جا آواز ٻڌائين:

”اڙي جلدي تيار ٿي وڃو ته نڪري هلون بشير ٻـُرائي نه اچي وڃي. سدائين اسان تي چٽي“. وري ٻيو آواز آيو. ”پر هن ته اڳئين سال ايم. اي. ڪري ڇڏي آهي، پوءِ اڃا تائين ڇو ٿو ٻيو ڪيمپس ۾ ڌڪا کائي“. وري راشد جو آواز ڪن پيس.

”بس يار ويچارو آهي مڙئي غريب ماڻهو. دوستن وٽ رهيو پيو آهي. نوڪري به نٿي مليس“. ڪنهن ٻئي وچ ۾ ڳالهايو.

”آهي ته ڏاڍو ذهين ڇوڪرو، پر ڇا ڪري اڄ هوشياريءَ ڪي ڪير ٿو پڇي“! بشير ڄڻ لوهي رجنڊڙ ٻنيءَ ۾ ڪري پيو. لفظ ’ويچارو‘ دماغ ۾ گونجندو رهيس ’ويچارو‘... ’ويچارو‘...”هـُون، ويچارو رڳو مان نه پر هت هرڪو...... ويچارو ڇوڻ وارا پاڻ وري ڪهڙا ڪتي جا......“ هٿ مهٽيندو ڪاوڙ ۽ شڪائپ جي گڏيل ڪيفيتن ۾ پاڻ پڇائيندو سڌو اچي ڪيفي ٽيريا ۾ ويٺو. چانهه ۽ سگريٽ جا پئسا هيس. ڪڏهن چانهه ۾ جوهه، ڪڏهن ٻاهر آسرنهن جي نندڻ وڻن ۾. جيئن ئي چانهه پي ٻاهر نڪتو ته بس به اچي بيٺي. ڪي لٽا ڪي چڙهيا. ياسمين به لٿي. سڌو بشير ڏانهن هلي آئي. ”هفتي کن کان ڪونه ٿو ڏسجين مسٽر“!

”ڪمري مان گهٽو ڪونه نڪرندو آهيان“.

”ڪمري تي ڪٽي هئين. مان جو ادا گل کان روز پڇندي هيس“.

بشير جو ڪوڙ ظاهر ٿي پيو. ”بس ائين ئي ٽورو شهر ۾...... پلا ضروري آ ڇا ته روز ٿو مان ملان“. بشير هيٺ پٽريءَ ڪي ٽڏو هنيو.

”پلا گهر ڏانهن ته سڀ خير آ نه؟“

”ها سڀ ٺيڪ هوندو. امان آهي سو ڀراوا مرچ ڪٽيندي ڪٽيندي مري ويندي. ننڍو ڀاءُ آهي سو سدائين هوٽل جو بيروئي ته هوندو“.

”بشير ڏس هروڀرو اهڙيون ڳالهيون ڇو ڪندو آهين؟“

”ته ڇا بکئي پيٽ ۽ لٽن ليڙ مارن تي ٺي ڳالهايان؟“

”اهو ته تنهنجو من گهريو موضوع آهي.“

”جيون جي انهن سچاين کي دنيا نه اڳ پڌو آ نه هاڻي. اڄ پلي تون به نه پڌ.“

”ڏس وري جذباتي ٿي وئين نه؟ مون کي ڇاٿو پڌائين تنهنجي منهنجي ڳالهه ڪو ورهايو. هونئن به ديوتا ۽ داسيءَ جو پاڻ ۾ ڪهڙو رشتو هوندو آهي.“

”ويدن جي دنيا مان نڪري هن ڌرتيءَ تي رهندڙ مادي وجودن جي ڳالهه ڪر. هي جيون ڪجهه خوبصورت جملن ڳالهائڻ جو ٺي ٽالو ته ناهي ياسمين!“

”توهان ماڻهو محبت ۽ قربانين جي لطيف احساسن مان پلا ڇا ڄاڻو.“

”اسان کان وڌيڪ حساس ۽ انسان پرست ٻيو ڪير هوندو؟“

اسان ته هن دنيا جو ڏاڍ ۽ جبر ڏسي هن سماج سان بغاوت ڪئي آهي.“

”توکان ڳالهين ۾ بابا ڪير کٽندو!“

”سچ ۽ سندرتا کان ڪنهن به نه کٽيو آ.“

”خير شل اهو ڏينهن اچي جڏهن تون ۽ مان پنهنجي سوچن جي تعمير ڪيون.“

”مون سپنا ڏسڻ ڇڏي ڏنا آهن.“

”اها مايوسي آ.“

”جيڪا هاڻي اسان جهڙن جو ورثو بڻجي ٿي وڃي.“ گرلس هاسٽل اچي وئي.

”پر توهان جهڙن رڪ ورنن ماڻهن جو ته مايوسيءَ ۾ يقين ڪونه هوندو آهي.“

”ڪڏهن وحشت مان پهاڙ سان ٽڪر هڻڻ ۾ رت ۾ وڌيڪ جوش ايندو هو، هاڻي لاڳيتو ناڪامين ڀرين بزدل ٻوءِ زندگي پرست بڻائي ڇڏيو آ.“

”چڱو بشير مان هلان ٿي، توکي ڪڏهن ڪڏهن عجيب فنس پولدا آهن.“

ياسمين جا اهي لفظ شبير جي اندرين پرندڙ اوڙاهه کي برف جي ڇپ ڪري هليا ويا.

”پڌ ياسمين منهنجي جذباتي ڳالهين جو دل ۾ نه ڪجانءِ. مان انهن حالتن جي پيداوار آهيان، جن ۾ رهي ڪري عام ماڻهو پنهنجي شخصيت کي مڪمل ڇٽي نٽو سگهي؛ پر پڌي ڇڏ، تون منهنجو سڀڪجهه آهين. تون منهنجي وجود جو هڪ حصو آهين. جنهن ڏينهن تون به مون کان رُسي وينءَ، ان ڏينهن هي ڪيمپس مون لاءِ قبرستان هوندو.“ ياسمين ڪنڌ هيٺ ڪري تڪڙي تڪڙي لوهي در ڏانهن هلي وئي.

ٻئي ڏينهن بشير جڏهن هند سان اٿيو ته ان وقت ڏينهن جا 11 ٿيا هئا. سڄي هاسٽل خالي لڳي پئي هئي. زندگي سهس ويس ڏڪي آرٽس فيڪلٽيءَ ۾ نروار ٿي چڪي هئي. ٺهڪڙا، سندر صورتون، سنهڙا منڙا آواز، ٻڌي جيون ۾ وڌيڪ جاکوڙ ڪرڻ جي آس ڪيڏي نه وڌي ويندي هئي! بشير مڏي بليڊ سان مڙئي زوريءَ ڏاڙهي لاهي ٻاهر وڃڻ جي هوٽل تان ليرن ڪرڻ ويو: "ابا ڇا ٻڇيو اٿئي." بشير ڇوڪر کي چيو. "سائين، سيٺ توهان لاءِ جهلي ويو آهي. ٻهريان ٻئسا ٻه اڃا ڪوله سليا آهن، 185 رپيا ٿي ويا آهن." بشير اتان بيٺي ئي موٽيو. سوچيائين بيري سان ڪهڙو ويهي بحث ڪريان. موٽي ڪمري تي آيو. ڏنائين ته ميز جي ڪنڊ ۾ گل جا ڪجهه ڪليا ٻئسا پيا هئا. ڏهه ٻيسيون، ٻنج ٻيسيون ۽ ٻئسا. سڀ ڪٺي ڳڻيائين ساڍا چوڏنهن آنا ٿيا. 'چانهه سگريٽ ٿي ويندا.'

ائين ئي وقت گذرندو ويو. بشير رات ڏينهن دربدر رُلندو رهيو، ذري گهٽ ڇهه مهينا ڪن گذري ويا، پر هن کي نوڪري ڪانه ملي. هو ذهني ڇڪتاڻ ۽ ٿڪن تي ڏاڍو ڪمزور ٿي ويو هو. گهڻي پڙهڻ ڪري تنتي سرشتو به خراب ٿي ٻيو هئس. ٻه-ٻه ڏينهن ماني ڪونه وٺندي هيس، رڳو چانهه سگريٽ تي ٻيو هلندو هو... اڄ ته لڳي به ڪوسا لڳا پيا هئس. اکين مان پاڻي پئي وهيس. ڪمري تي ٽپالي خط ڏيئي ويس. پري کان ئي اکر سڃاتائين، لنڊي پاءُ جا هئس. دل جو ڌڙڪو ويتر وڌي ويس. خط کوليائين. خط ۾ وري ڇا هو، سڄو مايوسين سان ڀريل هو: پاڻس کي هوٽل واري ڪيڏي ڇڏيو هو... ماڻس سخت بيمار هئي...۽ هن کان نوڪريءَ جو پڇيو ويو هو.

'نوڪري... نوڪري... منهنجي بابي جي هٿ ۾ آهي، سو ڪٿي ڏئي. هن ڇا سمجهيو آ... آخر ڪٿي جي ٻئن... مان هتي جو...' هن خط ڦاڙي ڇڏيو. دل ۾ آيس پل ته سڀئي مري وڃن ته جلد جان ڇٽي. اڃا انهن ذليلن سان به ڦاٿو آهيان... امان بيمار آ ته مان وري هٿ ڪهڙو ڇڳوٻلو وتان ٿو عيش ڪندو. گهڻو ٻور ته هنن به ڪيو آ.' ايتري ۾ گل چالهه جو ڪرپ ۽ ايسپرو آڻي ڏنس. ٻکهر نڪتس ۽ جان ڪجهه هلڪي ٿيس. هٿ منهن ڌوئي، آرٽس بلاڪ هليو ويو. آتي ياسمين مليس، هٿ ۾ 'ڊان' اخبار هيس. "بهترين جاب اٿئي. مون ڪالهه کان اخبار سنڀالي رکي آ. ڏس، ضرور اپلاءِ ڪجانءِ."

"جي اهڙيون سٺيون نوڪريون اسان جهڙن کي مليون، ته پوءِ وڏن ماڻهن جا ٻٽ ڇا ڪلارڪي ۽ ماستري ڪندا!"

"تون دل ته نه لوڙهه. اپلاءِ ته ڪري ڏس. من لڪ ٿي پوئي."

"بابا، انهن نوڪرين لاءِ ڪيئي ڀيرا ڪارا ڪري چڪو آهيان."

"ته به درخواست ته ڪري ڇڏ."

"چڱو، اخبار ڏي. نوڪري ته هوئڻ ئي ڪونه ملندي. ملي نه ملي. هاڻي زندگيءَ ۾ ڏاڍو ٿڪجي پيو آهيان. جي وڌيڪ سگهه نه ٿي، ته پوءِ سوچان ٿو ته ڪڏهن ڪٺي سليپنگ پلس جو اوور ڊوز ڪبو. اهو ته پوءِ به پنهنجي وس ۾ آهي."

ياسمين کي لفظن جا آهي نيش من ۾ کپي ويا. ساڻيڻل آسون نراسجي ويس. سندر سپنن جو سنسار ڊٺي پيس. دل جهڄي ڪاڏس. اڪيون آليون ٿي ويس. من ۾ آيس، بشير کي ڀاڪر ھڻي، زور سان سڏڪا ڀري ڪلها آلا ڪري ڇڏيس؛ پر رڳو هن جي گهاٽين ڀنبٽين ۾ ڪوسو پاڻي اٽڪي بيهي رهيو. ”نه نه، بشير تون زندگيءَ کان ايڏي نفرت نه ڪر. تو ڪي ڪجهه ٿيڻ سان منهنجي هستي به ڏڪي ٿي وڃي. منهنجو ساٿ تنهنجي موت جو ويري رهندو. توڻي تہ ڇيو هو نه، تہ مان تنهنجي وجود جو هڪ حصو آهيان.“

جذبات ۾ بشير جو سڄو جسم ڏڪڻ لڳو. انهن لفظن جي اسرت رَسُ ڪي اندر ۾ اوتڻ لاءِ حواس وڃائڻ وارو هو، تہ ياسمين ٽڪڙي ڏاڪڻ ڏانهن هلي وئي.

اج رات ياسمين بستري تي پاسا ورائيندي ٽڪجي پئي هئي: ’اُن شخص ۾ ڪيڏي نہ سچائي آهي، ڪيڏو تہ سادو آهي. شخصيت ۾ ڪيڏي نہ اونهائي اٿس: پر آهي ڪيڏو نہ بيوس، لاچار، مجبور. لعنت آهي اهڙي دنيا تي. ساڙي ڇو نہ ٿا ڇڏين اهي سڀ لائبرريون، جن جا ڪيٽ ماڻيءَ سان نہ، پر رڳو ڪتابن سان ڀريا پيا آهن.‘ ياسمين آٿي گهڻگهيءَ سان پاڻي پيتو، وري اچي کٽ تي سٽي. سمهڻ سان وري ويچار ورائي ويس. ’اڳي داسيون پنهنجن ديوتائن لاءِ پنهنجو پاڻ کي باهہ ۾ اڇلائي ڇڏينديون هيون. لطيف سائين پنهنجي پرينءَ جي رڳو ڇيچ ڏسي وڃي پٺون وسايون هيون ۽ اسين آهيون جو... بزدل، ذچتا ۽ عام روايتي... پر مان بہ نيٺ ڇا ٿي ڪري سگهان. مان پاڻ هيٺين وچولي طبقي جي فرد آهيان.‘ ڪجهہ گهڙين لاءِ پاڻ کان نفرت ٿي وڃيس ٿي. الائي ڪيستائين سوچيندي سوچيندي ننڊ ڪٽي ويس. صبح ٿيندي ئي ڪراچيءَ هلي وئي. ڪراچي پهچڻ تي خبر پيس تہ سيڪريٽري راولپنڊي ويل آهي.

ٻن ڏينهن کان پوءِ سيڪريٽري اچي ويو. ياسمين آفيس ۾ وڃي مليس. عام رواجي گفتگو کان پوءِ اصل مقصد تي آيا.

”هون، تہ توهان رڳو ميٽرڪ ڪري وڏيڪ پڙهڻ ڇڏي ڏنو.“ سيڪريٽريءَ سگريٽ جو ڊگهو سوٽو هڻي، وات مان دونهون ٻاهر ڪيندي، پاڻ ڪٽي پوئتي رووالونگ ڪرسيءَ تي ڇڏيو.

”ها، سر.“ ياسمين ڪوڙ هڻندي چيو.

”تہ پوءِ مٿي ڇو نہ ٿيون پڙهو؟“ جيئن هرڪو وڏو ماڻهو وڏماڻهائپ مان ڪنهن غريب جي مسڪينيءَ تي همدردي ڪندو آهي، يا ڇڻ رات جو گهرايل ڪنهن ٻراس ڪي هرڪو چوندو آهي، تہ شادي ڪري، شريف زندگي ڇو نہ ٿي گذارين...

ياسمين کي ڳالهہ نہ وڻي. وري اصل مقصد تي آئي.

”سر، پوءِ پلا بشير جي نوڪريءَ لاءِ اسان تي پنهنجي مهرباني ڪريو. ڏاڍو انٽيليجنٽ آهي.“

”اج ڪلهہ هوشيار هجڻ ڪا وڏي ڳالهہ ناهي. سفارش هجي، پئسو هجي يا وري...“ سيڪريٽري چپ ٿي ويو.

”سر بشير غريب ڇوڪرو آهي ۽ هوشيار آهي.“

سيڪريٽريءَ ياسمين کي گهوري ڏٺو ته نرڙ ۾ گهنج پئجي ويس: ”اهو اميدوار توهان جو ڇا ٿئي؟“

”سر، هو منهنجو ڪزن آهي. سوچيو هوم ته توهان کي پرسنلي ان لاءِ رڪئيسٽ ڪيان. سر، خدا جي واسطي بشير کي آرڊر ڏيو.“

ياسمين پٺي هٿ ڪٿي سيڪريٽريءَ کي پڌان: پر هڪدم ان وچ ۾ هن کي پنهنجي ان پاڏائڻ تي شڪائپ به ٿي ۽ هن جي اندر ۾ هڪ لڪل خوددار هستيءَ به ڪَرَ کنيو: پر هيءَ پاڻ تي ضبط ڪري وئي ۽ هن جي منهن تي اهي اندر جون ريکائون اڀري آيون.

”پر فقط رڪئيسٽ مان ڇا ٿيندو مس ياسمين!“

”سر، پارهن مان هڪ سيٽ ته قابليت تي ڏيو.“

”ڇٻيو ته آرڊر مڙئي مون کان وٺي ويندينءَ؟“

”سر، توهان جي مهرباني ٿيندي.“

”چڱو هي منهنجو ڪارڊ رکو پاڻ وٽ، مون سان ڪانٽيڪٽ ڪجو.“ ياسمين ڪارڊ کڻي کيسي ۾ وڌو.

”پوءِ پلا مس ياسمين، ڊنر مون سان ڪيو. پوءِ ڪٿي هلي ڪيبري وغيره ڏسنداسين.“

”سر، توهان...“ ياسمين کان ڇرڪ نڪري ويو. مٺي کي پنواٽيون اچڻ لڳس. ٻاهر جا آلا اکين مان نڪري آيس. دل ۾ آيس ته ميز تي رکيل پيپر ويٽ کڻي نڪاءُ سيڪريٽريءَ جي منهن ۾ ڪرائي: پر هٿ روڪجي ويس. الاجي ڇو چپ چاپ ٻاهر هلي ويئي.

”پڌو... پڌو... ياسمين ...توهان ناراض ٿي ويون... منهنجو مقصد... خير اهي ڇوريون...“ سيڪريٽري خاموش ٿي ويو.

ڏاکڻ تان لهندي سڄي آفيس هن کي لُڏندي محسوس ٿي رهي هئي: ڄڻ زلزلو ته هن جي اندر ۾ آيو هو ’ ذليل ... ڪتو... واهيات... سيڪريٽريءَ جو پٽ ... ساٺس...‘ هوءَ پنهنجي مُنهن پُٽڪندي وئي.

اڄ به هوءَ سڄي رات لُڇندي رهي. سوچن جي ڏُڀڻ ۾ هيٺ ڦاسندي وئي. بشير جا جملا پڙاڏو ٿيڻ لڳس. ’ويدن جي دليا سان نڪري، اصل دنيا ۾ اچ.‘ ياسمين کي وري پنهنجا چيل لفظ اکيان اڀري آيا ’توهان ماڻهو محبت ۽ قربانيءَ جي لطيف احساس مان پلا ڇا ڄاڻو!‘ هوءَ ڪٽ تي اٿي ويهي رهي. وري ڪٽ تان لهي ٿرماس مان چانهه ڪڍيائين. چانهه جي ڍُڪ ڍُڪ سان زندگيءَ کي نون نون روپن ۾ ڏسڻ لڳي. ڪنهن ڍُڪ ۾ جيون آجهاٽل لڳس: ڪٿي جيون پريا ٺهڪڙا گونجڻ لڳس. پُڏ تَـر ۾ ٽنگجي پئي: ’جيڪڏهن بشير کي نوڪري هجي، ته بابا به لالچ تي منهنجي شادي ان سان ڪري سگهي ٿو: پوءِ مان به هن سان جيون ساٿي ٿي سگهان ٿي... جيون ساٿي ٿي سگهان ٿي...‘ ان جملي ۾ ايڏي ته

لذت هئي، جو ياسمين ان کي ڪيتري وقت تائين ورجائيندي رهي. ان مان هن کي ڪهڙي قسم جا سرور ۽ لذتون اچي رهيون هيون؛ 'پر بشير کي نوڪري نه ملي ته پوءِ... ته پوءِ بشير جو ڇا ٿيندو... منهنجو ڇا ٿيندو؟' ياسمين پنهنجي هٿ کڻي منهن تي ڏنا، آڱريون وارن ۾ وچڙجي ويس. پاڻ کڻي وهاڻي ۾ سٽيائين. اونڌي ستي پئي هئي، هڪ ننڍي پلنگ کان هيٺ هيس. گلابي ڳٽا ڦاسي ويس. سڏڪندا، ڇڇريل لفظ 'آخر مان ڇا ڪيان بشير... مان ڪاڏي وڃان... ڇا ڪيان' اوچتو الائي ڇا ٿي ويس. ٽپ ڏئي اٿي ويٺي. نه ڄاڻ ڪا نئين جوت جرڪي پيس. وڏي آهه ڀري، اندر ۾ ڪجهه اوريندي وئي...!

ڇهن ڏينهن کان پوءِ، ڪمري تي ٽپالي بشير کي هڪ لفافو ڏنو. ليٽر پڙهي آرٽس بلاڪ ڏانهن لُوهه پاتائين. سڌو ياسمين جي ڪلاس روم وٽ پهچي ويو. ٻاهر ورانڊي ۾ شاهدا مليس.

"ادي معاف ڪجو، ياسمين ڪٿي آ؟"

"ڇو ادا، اڄ ڏاڍا خوش آهيو!"

"بس، ادي جلدي ٻڌايو ته ياسمين ڪٿي آ؟"

"ادا، ٽيون ڏينهن کان جيئن ئي ڪراچيءَ کان آئي آهي، ويچاري بيمار پئي آهي. سول اسپتال ۾."

بشير جي زبان اٽڪي پيئي.

"بيمار آ! ڇو— ڇا ٿيو— مونکي ته خبر به ڪانهي." پوءِ هن شاهدا کان وارڊ ۽ بيڊ نمبر پڇيو ۽ ذري گهٽ ڊوڙندو ڪيمپس مان نڪري ويو.

بيڊ تي ياسمين نيست پيئي هئي. منهن تي هيڊ هاري پيئي هئيس. هٿن ياسمين جي برند ڙ نيراڙ تي هٿ رکي ڇڏيو. ياسمين جا سڪل ۽ ٺوٺ چپ چُريا؛ پر ڪو به لفظ نه چئي سگهي— ۽ هن پنهنجون ڏرا ڏنل اکيون کوليون. بشير کي ڏسي چپن تي رُنل مُرڪ تري آيس— ۽ سندس هٿ وٺي پنهنجي سڪل ۽ ٺوٺ چپن تي رکي ڇڏيائين.

•

گهٽڻ لفظن، سڻن ۽ ڪاڳر ڪارا ڪرڻ ِسان ئي گهٽي ڳالهه چئي سگهجي ٿي،
ان ۾ منهنجو ويساهه ڪونهي

بادل جمالي

خفتي

ٻن ڏينهن جي مسافريءَ کان پوءِ هو اڄ هاڻ موٽيو هو. بوٽ لاهي، ويڙهيل بستري تي مٿو رکندي، ٿڪل ٽٽل جسم کي کٽ تي ڊرو ڇڏيندي چيائين:

”يار لاهوتي، جنگهون سائيون ٿي پيون آهن، وارو ڪر ٻه-ٽي زور ته ڏي.“

لاهوتي سندس پيرانديءَ کان اچي ويٺو. هن مٿي تان ٻوسڪيءَ جو پٽڪو لاهي پاسي ۾ رکندي پڇيس:

”ڏي خبر، ڪو آيو ويو ته ڪونه؟“

لاهوتيءَ سندس سٿر ۾ مُٺيون وجهندي چيو:

”ٻيو ته ڪير ڪونه آيو، ٽيون ڏينهن وڏيري صالح جو ماڻهو نياپو ڪٺي آيو ته، سائينءَ کي چؤ ته سڀاڻي شام جو سنگت ساٿ سميت ٻَچ جي دعوت اٿس، ڪتا ڪاهي اچي.“ چيومانس ته، ”مرشد پاڻ آهي ڪونه، ويو آهي آدم جي ٽنبي اسان کي رُشڪت ڪانهي جو ڪتا ڪاهي اچون. باقي سنگت ساٿ کي چئبو، جي آيا ته وٺي اچبن، نه ته ٻه ٽئون ضرور حاضري ڏيندس. ماني ٽِڪي کائي، همراه ته ويو هليو، پر منهنجو سڪ ڦِٽي ويو. سندرو ٻڌي لهي پيس ڳوٺ ۾. خيرو، جانو، حڪيم، ڏِتو. هڪڙي هڪڙي کي در تي سڏي چيم ته، پيلي سائين پاڻ آهي ڪونه عزت جهڙي ڳالهه آهي، پرائي راڄ ۾ هٿين خالي هلڻ ٻه ٺيڪ ناهي. ڪُتڙا تيار ڪريو ته سڀاڻي هلي منهن ڏيئي اچون. — پر سائين جنهن کي ڏس، سو نابري واريو ويٺو آهي ته، ’سائين ڪونهي، اسان ڪي پنهنجي منهن هلنداسين!‘“

”پنهنجي منهن ڊنا ٿي ڇا؟“

”بس سائين، ڏسو ماڙهن جا حال... پوءِ باشا سُهماڻي تائين پڳس، پر پيو ٿيو خير. سڄي رات ڦٽڪي ڦٽڪي ڏينهن ڪيم. صبح ساڻ اوطاق جي ٻُهاري سُهاري ڪيڊي، نيرن ڪري، ٻه کهرا گاهه جا آندم. ڪُتر هٽي، آهورن ۾ وجهي، ائين ڪٺي منهن ڪيم. وڃي لڪتس صالح جي ڳوٺ. اوطاق ۾ منهن ڪيم ته صالح پريان کان ئي پڳو آيو، چي ’سائين ڪٿي آهي، ڪتا ڇو ڪونه آندئي؟‘“

چيومانس، ”مرشد ڳوٺ ڪونه هو، مون کي ڪتن آڻڻ جي رشڪت ڪانهي. تنهنجي نياپي تي پاڻ اچي نڪتس، جي رلج ٿين ته ٻوٽي وڃان — پوءِ ته ٻڪ وجهي پاڻ سان گڏ وڃي ويهاريائين.“

”شابس هجيس جو توکي ايڏي عزت ڏنائين.“

”عزت؟ ۽ ما بہ مون کي! باشا اها تنهنجي ئي عزت هئي. آئون تہ چاهي، تنهنجو ڪتو وڃي ها تہ بہ عزت مليس ها.“

”ڳالهہ ٿئي ڪيئي؟“

”هاڻي سنگت ساٿ بہ گهٽي وئي هئي. آچر ڪيريو، علي بخش پڇي، چڱو واڄڙ. تنهنجون ڏاڍيون ڇاتون ڪيائون. سلام بہ ٿي چيائون.“

”وعليڪم سلام.“

”موالي رکوءَ ڪٺي ڪوندو کهوٽيو. ڏاڍا پيالا ٿيا. وچين وچين ٿي تہ همراهہ نڪتا ٻاهر، ميدان ۾ لڏاسون تہ فقير اڳئي رڇ ٻڌيو ويٺو هجي.“

”رڇ چڱو هو؟“

”واهہ، جهڙو خراسالي ڳڏهہ پيو!“

”بليرَ! ڇنبو تہ همراهہ سهي سنيري پوءِ لياڻو ڪيو.“

”پيو لہ تہ. خلق تہ خلق! سڄي اڏاس ۾ تِرَ ڇڻڻ جي جاءِ ڪانہ هجي.“

”ڪتا ڳهڻا هئا؟“

”ڪتا چار هئا صالح جاهي بہ وڏيري آڪن جاهي هڪڙو مينڊري اوڏَ جو، ۽ پيو هو ڊلو لوهر جو ڪَلر.“

”ڀهرين صالح ڇڏيا هوندا؟“

”هاڻي ڀهرين ٿي ڀهرين وڏيرو صالح ٿو ’شينهين‘ ۽ ’مانگر‘ کي ڇڏي ٿي — رڇ بہ سمجهي ويو تہ هاڻو پيلي، ڪتن ۾ زور تہ گهٽوئي آهي، ٻر ڏاڻءُ اٽن ڪونہ. سو جيئن ئي ڪتا سوڙها پيس، نڪاءُ ٿو ڪرائي مانگر کي پوٽ واري چماٽ...“

”واهہ ڙي واهہ.“

”باشاهي خدا ۾ ٻت ڪرين تہ ينوائيون اڇي ويون ڪتي کي! وارو ڪيائين شينهين تي. ڀڳو، ٻر پوئين چنگهہ مان وئي، سٽ ڏيئي ڪٺي آرهہ هيٺان ڪيائينس. مانگر ڏس تہ اڃا تائين وايون ٻتال هجنس. اصل پڇڻ جا رستا پيو ڳولي. شينهن سان تہ اهڙي ڪيائين جهڙي ڇنجي. ڪؤن ڪؤن، ٻر سائين ڪير ڇڏائيس!“

”تاڙيون وڃي ويون. وڏيري ٽِڪي باسي. فقير رڇ کي وڃي جهليو. وڏيري کي هجن ٻاهيون، سو ڦوهاري تائين بہ ڪونہ ترسيو، ’ٻوڙينڊي‘ ۽ ’وڇونءَ‘ کي ڪٺي ڇڏيائين.“

”اهو وڇون وري ڪتان آندائين؟“

”الائجي، چيائون پئي تہ خيرپور ڏانهن ڪان آندائين. چڱو وڙهيو، باقي ٻوڙينڊي تہ ماني بہ حلال ڪانہ ڪيس، جي اهو شامل ٿئيس هاهي، تہ پوءِ وڇون اڃا بہ سٺو وڙهي هاهي هڪڙي جو زور لڳو ڪوني. وڏيري وري بہ ٽِڪي باسي.“

”ڇنبو تہ صالح سان ڏاڍي ٿي. پيو!“

”باشا، ڏٻڻ جي ڪا حد آهي. اصل ڏڪ هڻينس تہ رت نہ نڪريس.“

”آڪن جو ساهہ بہ هيٺ متي پيو ٿيندو هوندو؟“

”پيو نہ تہ. صالح جي حالت ڏسي، آڪن تہ ماڳهين ويڙهائڻ ڪان ٻان پيو ڪري.“

”پوءِ؟“

”پوءِ سنگت سات چيس تہ، عزت جهڙي ڳالهہ آهي، ڪتا ڇڏ، نہ تہ يا چمار اهو ٽيڪو ڪونہ لهندئي — ليٺ ضد ڪري ويٺو تہ ٻهرين دلو ۽ اوڏ ويڙهائين — هئو ٻئي هجن الهڙ مڙس، نڪا ڪيائون هر، نڪا تر، ائين ڪٺي رسا ڪيڏيائون.“

”انهن جا وري ڪهڙا ڪتا هوندا؟“

”نہ باشا، ائين نہ چئو- ٻئي ڪچا ڪُلر هئا، پر رنگ لائي ڇڏيائون- دلوءَ واري تہ لهڻ شرط آچل ڏيئي ورتس دوناڙ مان ۽ ٻئي ورتس ڪَن مان- مرشد، خدا ۾ پت ڪرين تہ هڪڙي ئي آچل سان ٻنهي کي ائين چنبڙي ڇڏيائين، جيئن ڪانياٺي ڳوڙهي کي ٿي آچلي! وري ڳنڍ جي ويا- هين پيري دلوءَ واري ڪُلر ورتس جاڙيءَ مان ۽ اوڏ واري ورتس چنگهن جي وچان-“

”واهہ ڙي واهہ!“

”پوءِ تہ باشا، ائين ڪيهاياڻونس، جيئن ڳجهون ڍونڍ کي ڪيهاين! ڪُوڪريا تي ويا، تاڙيون وڃي ويون- دلوءَ ۽ اوڏ کي ڏس تہ ڪپڙن ۾ نہ پيا ماپن- صالح جي منهن تي جهڙي هيڊ هارجي وئي- آڪن کي بہ هوراڪورا لڳي پئي هجي تہ الائي ڇا ٿئي-“

”اڪن تہ ڇا، ڪير بہ هجي- ان ڪهڙيءَ ساهہ مٺ ۾ هجيس ها.“

”پيو نہ تہ... اِتي فقير رِڇَ کي ناهوڪو ڦوهارو ڏنو- آڪن ڊڄندي ڊڄندي ڪُتا ڪٺي ڇڏيا- رڇ بہ هجي ميڇريل، سو وٺندي ئي هڪڙي ڪتي جي ٻوٿين چنگهہ مروٽي ڦيڄي وڌائين- اهو تہ ڪيهلبو ڪيهلبو پڙ مان نڪري ويو، پوءِ اڇيو ٿو ٻئي کي وٺي- ڇيون، ڇڪ، رانيوٽا، پڇ تہ چپاڙي مرڳوئي لٽنبو ڪري ڇڏيائينس- هنيائينس ڇڪ لڙيءَ ۾- آڪن ڪان ڏس تہ رڙ نڪري ويئي، ”گهوڙا ڙي ڪتو ٿو مري!“

فقير چيس، ”بابا، ٽيڪي مڃ تہ رِڇَ کي جهليان.“

”ٽيڪي ميڇين هونداڻين؟“

”واهہ، نہ مڃي ها تہ ڪتو اُتِ مري وڃيس ها- کيل ٽيو ختم. وڏيرا ٻوٿ ڦلهڙو ڪري موٽيا- مون چيو: لاهوتي هاڻ هٿ ويهي ڇا ڪندين- هل تہ ڍڳي ڍور جي ڪريون- سو رکيم بڪيءَ تي زور.“

”ڇٻو تہ مزو ڇگو هو-“

”پيو نہ تہ، مزي جي ڪا ڳالهہ هئي! هي ٻهريون ڀيرو هو، جو صالح هار ڪاڌي، تہ تہ مدائين توپي نيراڙ تي رکي هلندو هو- باقي باشا، ڳلر دلوءَ واري قهر ڪري ڇڏيو- اهو وڙهندو، پر ڏاڍو.“

”پاڻ واري ڏينهوءَ جهڙو آهي؟“

”مرشد، شڪ ڪجانءِ، ڪاوڙ لڳيئي ته جوتو لاهي ڪٺي وٺ، باقي ڏينهو تو وارو جتنبڊ چتيندو، ميرونءَ سان ڪونه وڙهندو. ڪالهه هجين ها ته پاڻ مڃين ها.“

”چو پلا، تون ڏينهوءَ ڪي ٻنهه ائين ٿو سمجهين ڇا؟“

”بس سائين، هاڻي مون گنهگار جو وات نه کول، ڏينهوءَ جي لَس ڪان آءٌ واقف آهيان. ڪتو ته اوڏ وارو به چڱو ٿو وڙهي، پر مُهاندو ڪونهيس. ڏوڏا وڏا، ڪَن ڊرا، پُڇ ٿلهو، قد جو ڏس ته جهڙو ٽَنيهر...... باقي دلوءَ واري گلر جهڙو هينئر پنهنجي پٽَ ۾ پيو ڪونهي. جهڙو آهي مهاندي جو سَلُوڪڙو، تهڙو وري وڙهي ٿو....اهڙي سُوڪڙي ته هوند تو جهڙي امير جي دَر تي سُونهين. ڪو خفتي لڙي اچي ڏسيس ته هيڪر وات گيدو ٿي وڃيس.“

”ان ڳالهه ڪي به ڏسنداسون.“

”باشا، ڏسڻ پسڻ واريون ڳالهيون ڇڏ. گُلر اٿئي ڏينهن پهر جو ميزمان. گهٽو ڪري ته وڏيرو صالح ڪَنيي ويو هوندس، جي ان ڪان ٻچيو ته پوءِ سمجهه ته پيرُ ڪيبر آيو ڪي آيو. مهل اها اٿئي. منهنجي صلاح آهي ته هينئر ئي هلواس.“

”يار لاهوتي، گهڙي ڪن ساهه پَٽڻ ته ڏي. اڃا هاڻ مري مري ايو آهيان، هٿ منهن به ڪونه ڌوتو آهيم.“

”باشا، مرڻ لاءِ اسان جهڙا فالتو ڪُتا آهن جو تون مرندين! ڪَرو پاڻيءَ جو آڻي ٿو ڏيانءِ، هٿ منهن ڌوئي تيار ٿيءُ. بسم الله ڪري ’ها‘ ڪر ته گهوڙو سَنجي تڪر ڪري آڻي ڏيانءِ، رڳو لانگهه وراڻ جي دير ٿيندئي.“

”اهو ته پلو، پر هُو پاڻ شوقين مڙس آهي، جي نه ڏئي ته پوءِ؟“

”باشا کهڙيون ٿو ڳالهيون ڪرين. تو جهڙي امير ڪي ڪهڙي منهن سان موٽائيندو. جي هرويرو ٻچڙائيءَ تي سندرو ٻڌائين ته پوءِ چار ڏوڪڙ ڪٺي باسيس. ٻُڪ ٿو مري، پاڻ هتي پچائي ويندو.“

”اها ڳالهه تو واري لڳي؛ پر هاڻي پروگرام ٺاهه ته هلونس ڪڏهن؟“

”پروگرام وري ڇا جو، هينئر ئي ٿا هلونس، پيو نه ته. تون رڳو تيار ٿيءُ، ته آءٌ گهوڙو سنجي ٿو وٺان.“

”صفا ائين؟“

”پيو نه ته.“

”چڱو وڃ ڀلا، ڇڏيندين هونهين ڪونه.“

ڪـڪائين ڇپر جي غريبائي اوطاق، جنهن جي هڪ ڪنڊ ۾ ڏنوڻ، ماناڻ، وڏا مترڪا، ٻانيءَ سان ڀريل ٺيڪر جي ڪوناري، پٽ سان رکيل ڪاٺ جي پرائي ٻيتي، جنهن جي سامهون لوهه ۽ ٽين جا ٽڪرا. هڪڙو ڪٽولو اوطاق ۾ اندر، ٻيو اڱڻ ۾ بيٺل لِيرجي ڳهاٽيءَ ڇانوَ ۾ رکيل. نم جي ٿاڙ ڪان ٿورڙو پريرو ٻير جي ڪتل منيءَ سان ٻڌل ڪڪڙ جي آني جهڙي اڇي رنگ، وڏي مڇي ۽ آين ڪنن وارو ڪتو.

گهوڙي تان لهي، سائين ڪتي ڏي وڌيو. چـپـيـون وڄائي، ٻـچڪارون ڏيئي ڪيس ڦري ڏسڻ لڳو.

لوڙهي جي ٿاڙ ۾ بيٺل ننڍڙيءَ ٻير سان گهوڙي کي ٻڌي، لاهوتي مُرڪندو سائينءَ ڏي وڌيو.

”ڪيئن ٿو ڀائين مرشد، برابر يا نه؟“

”برابر لاهوتي. تو جهڙي ڇيو، گلر ان ڪان به سرس آهي-“

”ڦري ڏسينس مرشد، شيءِ اٿئي شيءِ! ٻيو نه ته. سنهڙو تـاـهڙ جهڙو پيچ، پر ڏکو به نه. ريشم جهڙي چمڙي، ڪليل واڇون، ڇنجهليون اکيون- عيب ته خدا ڏنوئي ڪوه اٿس. اصل ڪيسي ۾ وڃهي ڇڏڻ جهڙو آهي.“

”برابر، سوڪڙي آهي. ڏيئيو ٻينيوءَ جي جاءِ ڪانهي.“

”متان نه مڃين. خفتي ته آءٌ به آهيان، پر سـچو ٿي ٻيو آهيان.“

”دل نـه هڻ، پنهنجو مـال ورهايل ڪونهي...... پر هاڻي دير نـه ڪر، همراهه کي سڏ ڪر ته حالي حوالي ٿيونس-“

”ڪريان ٿو بندوبست، رڳو ڪو ماڻهو لظر اچي ته موڪليانس....... اجهو، هو ٻاڻهي ٻيو اچي؛ پر هاڻي ڳالهائجانس تون. مون ڪان تنهنجو بار وڌيڪ لڳندس.“

”تـون بـه منهنجو ماڻهو آهين، ڪـو ڌاريو ڪونه آهين. بي ڌڙڪ ٿـي ڳالهائينس، آءٌ ويٺو آهيان.“

”چڱو هاڻي ڪريانس ٿو بسم الله.“

هـو ڪـٽ تـان اٿـي بـه وکون اڳتي وڌيـو ۽ منهن تـي مُرڪ آڻيندي، ڪجهه زور سان چيائين.

”دِلڻ اسان تنهنجا ٿي گهورا هڻاسين.“

دِلوءَ پريان ايندي حيرت ڳاڏڙ مرڪ سان چيو:

”خير ته آهي، اڄ ڪيئن ڀُلجي پيا آهيو؟“

"بس بابا، اج ويني ويني سائينءَ چيو، هل تہ ڪاريگر وٽان چڪر هڻي اچون. چيومانس تہ، باشا حڪم تنهنجو ڪهي. مون کي پيو ڪم ڪهڙو آهي. پوءِ تہ وهندا اچي هتي ڀيٽاسون، پر تون هئين ڪونہ. ماڻهو پئي ڳوليوسون تہ توکي سڏايون. پاڻ وارا آهيون جو تون پاڻهي اچي نڪتو آهين، ملياسون پيو مڙئي خير."

"ڪيئي خير. ڀلي آياؤ جي آياؤ... اسان جون خبرون خير، هي ڪڪڙا پنهنجا، ويٺا آهيون منڊل مچايو. اوهان کي الله آندو، مليا آهيون، پيو مڙئي خير... سائين باشا، خوش آهيو، چڱا ڀلا، مڙدانا، آسودا."

"دعا، رحم، رب جا ٿورا."

"هاڻي اوهان ويهو تہ آئون گهران ٿي ٿو اچان."

"نہ ادا نہ. ماني ڏاڻيءَ جي ڪا تڪليف نہ ڪر، اسان کايو پيا اچون؛ رڳو چار گهڙيون ويهہ تہ ڪچهري ڪريون."

"آئون حاضر آهيان، لک ڪچهريون ڪيون، پر مانيءَ جي مهل آهي، وڏيڪ لسي تہ ٻہ پيالي گرهہ تہ کائو."

"ادا، اسان کي حجاب ڪولهي، اڃهو هاڻ ڳوٺان کايو پيا اچون، اڌ ڪلاڪ کن مس ٿيو آهي."

"ڀلا، چانهن تہ ٺهرائي اچان؟"

"چانهن جي بہ تڪليف نہ ڪر. اسان تڪڙا آهيون. وري ڪنهن ٻيءَ ساعت چانهن پيبي."

"اهو چاهي، ڀلا سائين، هيڪر ٿا چؤ تہ ڪچهري ڪرڻ آياسون، پيهر ٿا چؤ تہ تڪڙا آهيون. ظلم تہ اِهو جو نہ چانهن لاءِ ٿا ترسو، نڪا ماني ٿا کائو. آخر مون غريب تي ڇو ايڏي ڪاوڙ اٿوَ؟"

"ادا، تون اسان جو پاڻُ آهين، ڪاوڙ توتي ڪالهي؛ پر ڪجهہ پيا بہ زماني جا ڪم آهن، ان ڪري ڪجهہ تڪڙا آهيون."

"پوءِ ڀلا، ڪيئن تڪليف ڪئي اٿوَ؟ ٿورڙيون خبرون تہ ٻڌايو."

"لاهوتي، ٻڌاءِ ڀلا ڪاريگر کي خبرون."

"حاضر باشا... ادا، مرشد اج تڪليف ڪري تو وٽ آيو آهي ڳنلر جي لاءِ. ڪالهوڪيءَ ٻچ کان پوءِ ڳنلر جي ڳالهہ ٻڌي اٿس گهٽي، سو مَنُ هرڪجي پيو اٿس. تون پاڻ مولائي مڙس آهين، سادات توکي خوش ڪري ڇڏيندو."

"خوش ڪرڻ جو مطلب؟"

"مطلب تہ جيڪي چار ڏوڪڙ پنهنجي وات سان گهُرلدين، سائين توکي ان کان بہ سَرسُ ڏيندو."

”ادا، سائين قسمت سان منهنجي تڏي تي آيو آهي، آءٌ باشا کان ڪتو ڪين جهليان ها؛ پر اوهان اڇڻ سان ئي مونکي گار ڏني آهي. آءٌ ڪو ڀاڙيو ڪونه آهيان، جو ڪتي جا پئسا وٺي ڪائيندس... اوهان گهٽ ۾ گهٽ مون کي آزمائي ته ڏسو ها، منهنجو جواب ته ٻڌو ها. اچڻ سان ائين ڪئي واڪ ڏنوَ، ڄڻ آءٌ ڪتن جو ڪو واپاري هجان! هاڻي وهنداوَ ته ڪچهريون ڪنداسون، ويندا ته خدا خوش ڪندوَ. باقي ڪتو ڪونه ڏيندس.“

”ادا تون ڪاوڙ ڇو ٿو ڪرين، اسان ته پاڻ تنهنجو خيال ڪندي، پئسن جي آڇ ڪئي هئي. ڪجهه سوچ ته ڪر، صبح کان شام تائين لوهه ٿو ڪٽين، تڏهن ٽا پنج-ڏهه رپيا ملنئي. اسان توکي گهر ويٺي هزارو ڪن ڏيون ٿا ته ڪهڙي ڪَس اٿئي؟“

”سائين باشا، لوهه ڪٽڻ ڪو گناهه ڪونهي، حق حلال جو پورهيو آهي. ڪڏهن اوهان وٽ سوالي ٿي ته ڪونه آيس، ته مون کي آن جي پوري ڏيو؟ افسوس جهڙي ڳالهه آهي جو اوهان پئسي کي ئي سڀ ڪجهه سمجهي ويٺا آهيو.“

”ڪاريگر، اسان توکي ناراض ڪرڻ ته ڪونه آياسون، تون هرو ڀرو ٿو رنج ٿين. اسان پنڌ ڪيو آهي ڪُتر جي لاءِ، اسان کي خالي هٿين نه موٽاءِ؛ ڀوءِ پئسن سان نه سهي، قرب ۾ ئي سهي، پر ڪُتر اسان کي ڏئي.“

”قرب واري ته اوهان ڳالهه ئي ڪانه ڪئي. اوهان ته سوداگر ٿي پئسن جو واڪ ڏنو آهي. منهنجو ڪتو ويڪو ڪونهي، پيو ڪو جاچيو، گهوٽ ۾ پيا به گهڻائي ڪتا اٿوَ.“

دلوءَ جو ڪُتو جواب ٻڌي، سائين باشا ۽ لاهوتي مايوس ٿي ويا. ڪن گهڙين لاءِ خاموشي ٿي ويئي. وڏيرو صالح پريان ظاهر ٿيو ۽ اتان ئي رڙ ڪيائين:

”ابا، سائين باشا پيو ڏسجي ڇا؟“

”هائو بابا، تو ته اڇڻ ڇڏي ڏنو، اسان ڇيو هاڻي اسان ئي ٿنڊا ٿي تو وٽان کهمي اچون.“

سائين باشا جي چوٽ ڪرڻ تي وڏيري ورائيو: ”شاباس هجيوَ بادشاهه، جو اهڙيون ڳالهيون ڪريو ٿا. آءٌ ته اهوئي پانهيءَ جو ٻار آهيان؛ پر اوهان ڪجهه وڏي ويا آهيو. ڪالهه ٻيچ هئي، ٽيون ڏينهن هاسيڪار اوهان ڏي ماڻهو موڪليو هئم ته سائينءَ کي دعوت ڏيئي اچ؛ پر سائين، خبر پئي ته بادشاهه ننڍو آدم پيو گهمي.“

”يار، مون کي پاڻ ڏک آهي، جو ٻيچَ تي نه اچي سگهيس. ڪم هو ٿورو سيٽين ۾، پر يڪا ٻه ڏينهن ويهاري ڇڏيائون. تون پاڻ سيٽين جي ڏيتي ليتيءَ کان واقف هوندين، شل نه ڪو ڪم پوين، ويٺا بهانا ڳوليندا ته ڪيئن همراهه کي گشو ڏيئي جيند ڇڏائجي؛ پر سائين، آءٌ به آءٌ آهيان، ڪٽي ٿو ڇڏيان. ٻه ڏينهن به ترسي، پنهنجو ليکو چُڪتو ڪري آيس. جي اتي هجان ها ته پاڻ ڪٿائي به تو وٽ پڄان ها.“

”بس مرشد، هاڻي آءٌ گنهگار آمتي ڇا چوان، دل جو سور دل ۾ آهي... ڀلا ڪيئن اچڻ ٿيو؟“

”خبرون خير، ڪالهه لاهوتي ٻچ ڏسڻ تو وٽ آيو هو، ڪُلر کو چڱو لڳس. ڀاڳاچا تي خبر پيس ته اهو هين يار جو آهي. لاهوتي ضد ڪري ويهي رهيو ته ’بادشاهه، ڪُلر اهو پاڻ کي کپي‘. چيو مانس، ”هلون ٽا ڪاريگر وٽ، پوءِ ڏئي يا نه ڏئي، اها تي سندس مرضي. ڪُلر ڏسڻ کان پوءِ مون کي به وڻيو. همراهه کان گهڻيو سون؛ پر ٽپ جواب ڏيئي ڇڏيائين. وچڙ وارا هٿاسون جو تون مٿان اچي وئين.“

”ڪُلر ڏيندو وري ڪيئن نه؟ ابا دِلڻ، هي تون ڇا ٿو ڪرين، امام جي اولاد کي ڪُتي لاءِ مونائي ٿو ڇڏين؟ اسان ته هوند سر به مٿانئس گهوري ڇڏيون...... ڏاهو ٿيءُ، ڪجهه عقل ڪر، قيام اهو ڇڏائيندئي. جي رنجائيس ته تنگيو پيو هولدين. مانڙي ڪري، ڀرين پئي مرشد کان بخشراءِ ۽ پوءِ ڪُتو ڇوڙي ڏينس، پاڻ ڳوٺ پڄائي اچينس.“

”وڏيرا، سائينءَ کان آءٌ ڪُتو ڪونه جهليان ها؛ پر هي خفتي تي ڪونه آيو، سوداگر ڦي آيو آهي. سوداگر لاءِ مون وٽ ڪتو ڪونهي.“

”سوداگر وري ڪيئن؟“

”ائين جو اچڻ سان چيائين ته، ’ڪتي جا گهڻا پئسا وٺندين؟‘

چيو مانس، ’آءٌ ڪو ڪُرڪُلو ڪونه آهيان جو ڪتو وڪڻي پئسا ڪمائيندس‘. هاڻي تون پاڻ انصاف ڪر، خفتيءَ لاءِ هن کان وڌيڪ ٻي ڪا گار آهي؟“

”مرشد، اها اوهان بي واجبي ڪئي آهي. دِلو اهڙو مڙس ڪونهي، جو اوهان جهڙي امير کي هوند جواب ڏيئي ڇڏي ها. اوهين ڀرين سنگت ۾ چئي ته ڏسوس ها....“

”ادا، اسان کان تي جو اهڙو گفتو ڪيو سون. هاڻي چوي ته ڪئي معافي وٺونس. هرويرو ڳالهه مان ڳالهوڙو ناهي وڌو آهي.“

”بس بادشاهه، اوهان جي ٻاران آءٌ معافي وٺي ڇڏيندو مانس. ڪُلر اوهان جو ٿيو... هاڻي منهنجي صلاح آهي ته گهوڙي ڪن موڻ واريءَ اوطاق ڏي هلون، اتي به دعا جا پير گهمائي اچو، پوءِ موٽ تي هتان ٿيندا، ڪُلر ڪاهيو وڃجو. ڪيئن دِلو؟“

”وڏيرا، ڳالهه مون ڪئي هڪڙي، ٻي ٿيندي ڪانه. ڪتو آءٌ ٻي جهالپي ڪونه ڏيندس. باقي اتي ويهي ڪچهري ڪن، يا تو وٽ هلن، اها سندن مرضي آهي، آءٌ ڪونه ٿو جهليان.“

”چريا، وڏن جي ڳالهه کي مانُ ڏبو آهي. هرويرو ٻار نه ٿيءُ دلوا!“

وڌيڪ نه دلوءَ ڳالهايو، نه وري وڏيرو ۽ سائين ڪڇيا، مانڙي ڪري هو اوطاق مان نڪري ويا. لاهوتي به گهوڙي کي ڳليءَ مان جهلي، سندن پٺيان هلڻ لڳو. هنن جي وڃڻ کان ڪجهه گهڙيون پوءِ، دلو اٿي گهر ڏي ويو، ۽ ماني کائي پينگهي ۾ سمهي پيو. ڪلاڪ ڏيڍ کان پوءِ چوٽري لسيءَ جي ۽ ٻه-ٽي ڏگڙ ڪتي لاءِ ڪئي، هو

ڳهران نڪتو. اوطاق ۾ اچي ڏسي تہ مُنيي خالي آهي، ڪُتو سنگهر سوڌو غائب آهي. اندر سڙي ويس. هيٺ ڏُڏُڙ ڏي ڏنائين تہ ڪتي، گهوڙي ۽ همراهن جا پيرا اوطاق کان ٻاهر نڪري، ڳوٺ جي ڏکڻ طرف ويندڙ وڏي رستي ڏانهن پيا وڃن...... انتقامي جذبي جي لهر تَس نَس مان ڊوڙي ويس. لسيءَ جي چوٽري ۽ ماليءَ واري دبڪي ڪٽي ذري گهٽ ڊوڙندو گهر پهتو. ٽپڙن جي گهڙامنجيءَ تي رکيل، سوَڙ جي تَهن مان بندوق ۽ ڪارتوس وارو ڳنو ڪڍي، پوري زور سان پيرن پنيان پِئو. سامهون پيٽل گهاٽن وڻن جي اوٽ مان لڪرندي ڏٺائين، تہ سَڏُڪن پنڌ تي همراهہ وڃن پيا. سائين گهوڙي تي آهي، لاهوتيءَ ڪي ڪُتي جي سنگهر هٿ ۾ آهي، هو پوئتي نهارڻ کان سواءِ ڏاڍي مزي سان وڃن پيا.

دلو ڊُڪندو ڊڪندو ڪين ويجهو وڃي پيو، ۽ ڳار ڏيندي هڪل ڪيائين:

”اڙي لاهوتي، اتي بيهہ، تنهنجي تہ.........! توکي همت ڪيئن ٿي جو منهنجو ڪتو ڪاهيو اٿئي؟“

سائين ۽ لاهوتي بيهي رهيا. ڪيس ڏسي ڪتو پُڇ لوڏڻ لڳو. سائينءَ گهوڙي جي ڳلي ٿيڪيندي ورائيس:

”زبان سنڀالي ڳالهاءِ لوهر جا پٽ! ڪتو اسان ڪي صالح چوڙي ڏنو آهي، ان سان وڃي ڳالهاءِ. اسان سان ٽَرٽَر نہ ڪر.“

”سچاٿا ٿو صالح ڪي بہ اوهان سان ڪڏ، چڏ ڪتي ڪي لاهوتي!“

”ٽڏو ٿي ٽڏو... دماڪ جاءِ تي ڪر. ساهہ گهٽو اٿئي جو بندوق ڪٽي پِڳو آهين؟“ لاهوتيءَ نوڪ واري ڍنگ ۾ چيس. سندس ڳالهہ کي ٽيڪ ڏيندي شاهہ چيو:

”درياهہ ۾ رهٽو اٿئي تہ واڳونءَ سان وير نہ رک، نہ تہ هوندين ئي ڪونہ.“

”اهي دڙڪا ٻين کي ڏجانءِ. ڦڏي ڪي وڌائڻ مان فائدو ڪونہ پوندئي. آءٌ مئي مارائي ڪتو ڪونہ ڏيندس.“

”اڙي، تون آهين ڇا، جو ايڏو ڊگهو پيو ٿئين؟ آءٌ تہ سمجهندس تہ هڪڙي آناس جون ڦٽيون نہ ڪاڏي، تنهنجا تہ پچا ئي رُلي ويندا!“

دلوءَ اکين ۾ شور وجهي مرشد ڏي ڏٺو، ۽ پوءِ لاهوتيءَ ڏي وڌيو. ڪتي جي سنگهر ۾ هٿ وجهندي چيائين:

”سنگهر مان هٿ ڪڍ لاهوتي!“

هو لاهوتيءَ جي سامهون اڏول جبل جيان بيهي رهيو. لاهوتيءَ مرندي ڪسندي مرشد ڏي ڏٺو. هو سندس نهار جو مطلب سمجهي ويو. گهوڙي کي آڙي هٽي، دلوءَ جي

مٿان اچي بيهاريائين. هن منهن مٿي ڪري ڪيس ڏٺو. هاڻيءَ جيڏي گهوڙي تي، ديوَ جهڙو ڊاهو ڊيگهرو قداور شخص، سندس هٿ ۾ ريوالور.

لاهوتيءَ هڪ گهمرو وري مٿس ڇٽر ڪندي چيو:

”پٺسن لاءِ پيٽ ۾ سور اٿئي تہ اها ڳالهہ ڪر، لہ تہ چار ئي دروازا کليل اٿئي. جنهن ڪي وٺئي تنهن کي وڃي دانهن ڏي. پيو لہ تہ.“

”پٺسن ڏيڻ واري جي جوءِ کي......... پٺسن وٺڻ واري جي ٻہ رَن کي......!“

دلو گار ڏيئي، ٻہ وکون پوئتي هٽيو، ۽ خبر ناهي ڇا سوچي، بندوق سڌي ڪري ڏوڙيو ڪٽي ڪرايائين. ٻہ چار ٻولاٽيون کائي، ڪتو ڪري پيو. ماحول تي سوٽ جهڙي ماٺ ڇانئجي ويئي.

دلوءَ ڦٽيل هاڻءَ سان پڇاڙڪو گهمرو مٿل ڪٽي ڏي ڏٺو ۽ تڏو ساهہ کڻي، بندوق ۾ نئون ڪارتوس پري، ڳورن قدمن سان پوئتي موٽيو.

لاهوتي ۽ سائين باشاهہ هراس ۽ اچرج وچان ڪيس ڏسندائي رهجي ويا.

●

ـــــــاسان جا نقاد ڳالهہ کي ڳالهوڙو ڪري پيش ڪرڻ جي اڻٿڪ محنت ۾ رُڌل آهن ـــــــــ

بيدل مسرور

۽ منهنجو ڪردار

هاڻي:

پنهنجي ڪمري ۾ اڪيلو آهي، سموري وارتا لکڻ لاءِ ٿو سوچي.

ڪنهن وقت به:

اوچتو سوپيا ڪيس ملي وڃي ته هڪ ٻي ڪ پَرَ ڪري ڪيس ڳل تي چماٽ وهائي ڪيڏندي.

ڪجهه ڏينهن کان:

من ۾ اڇي درد ڏيرو ڄمايو اٿس. ڪنهن به ڪم ۾ دل ڪانه ٿي لڳيس. منجهيل من سبب آفيس جو ڪم به نه ٿو اُڪهيس. هاڻ ڪي وندرائڻ لاءِ ايلفي، سمنڊ جي ڪناري يا طارق روڊ تي وڃڻ ٿو چاهي. سوير آفيس مان نڪري ٿو، پر وڃي ڪٿي ڪونه ٿو، سڌو گهر هليو ٿو اچي.

ڪارڻ:

آفيس ۾ ڪم ڪندي ڪيس اڻ لکئي ڊپ جو سيٺاڻڊو محسوس ٿيندو رهي ٿو، ته متان سندس ٻي آفيس ۾، سوپيا پنهنجو بدلو چڪائڻ لاءِ اچي نه وڃي. پنهنجي ٻي آفيس ۾ پنهنجي بيعزتي ٿيڻ جي ڊپ کان هو سوير ئي آفيس مان نڪري ٿو وڃي.

سمجهي ٿو:

سمنڊ جي ڪناري تي هلندي هو ان ڪان وڌيڪ اڀاڻڪو ٿي پوندو ۽ هن پيدا ٿيل مولجهاري جو حل اتي ڪيس ملي به نه سگهندو. ايلفيءَ جي گوڙ شور ۾ سندس ڪو واقفڪار ڪيس ائين هلندي رلندي ڏسي وٺندو ته ڪيس ڪهڙو جواب ڏيئي جان ڇڏائيندو. پنهنجي ذهني پيڙا جو اُجهو هن ڪي ان گهمسان جهڙي واهو منڊل ۾ پڻڪڻ ۽ ڪنهن ٻيءَ تفريح ۾ به نظر نه ٿو اچي. طارق روڊ تي وڃڻ کان هاڻ ئي نٽائي ٿو، انڪري ته سوپيا جو گهر ان طرف آهي ۽ اتي هلندي ڪندي اوچتو ساڻس سوپيا ٽڪرائجي ويندي، ته هڪ ٻي هڪ چماٽ وهائي ڪيڏندس.

نتيجو:

اسان جي سماج ۾ هر عورت جي نفرت جي اهڙي ڪليل اظهار تي ماڻهو گڏ ضرور ٿيندا آهن ۽ سوپيا به جڏهن ڪيس چماٽ هڻندي ته ماڻهو ضرور گڏ ٿي ويندا، تڏهن هو ڪيئن پنهنجي

جان ڇڏائي سگهندو، شايد ڪجهه به چئي نه سگهي ۽ انهن ماڻهن جا مرڇڙا چپ چاپ سهي، اڄي گهر پيڙو ٿئي.

هاڻي:

ٻين ڪٿي ٿو. ڪمري جي در ڏانهن ڏسي ٿو. در بند ڏسي، پاڻ کي محفوظ سمجهي ٿو. الدر ۾ آيري آيل ڊپ جي ان خيال تي پنهنجي منهن مرڪي ٿو. پنا ڪٿي سامهون ڪري رکي ٿو.

چاهي ٿو:

اڻ ڳڻ پيرا سوچڻ ڪانپوءِ، هاڻي هو سوچن جي اها سموري ولوڙ قلمبند ڪرڻ ٿو چاهي. انهن ڪورن ڪاغذن تي اندر جا چيٽ چيڻ ٿو چاهي.

سمجهي ٿو:

سوچون، ٻين ۾ پيل مس جيان ڪاغذن تي هارجڻ لاءِ آتيون آهن، جڻ لکي ڇڏڻ ڪانپوءِ سندس من ۾ عذابن جا پريل بادل، مينهن وسائي هلڪا ٿي پوندا.

واقفيت:

منهنجو هي ڪردار هميشه ڪجهه نه ڪجهه محسوس ڪندو رهندڙ مرد آهي. شادي ڪيل اٿس، جيڪا سندس ڳوٺ واري گهر ۾ سندس پيءُ-ماءُ سان رهندي آهي. پاڻ کي هر وقت اڪيلو اڪيلو لڳندو آهي. اڪيلائيءَ جا ڏنڀ ڏيندڙ احساسن کان ڇوٽڪاري حاصل ڪرڻ لاءِ ڪنهن سپ جهڙي وجود جو ڳولهائو رهندو آهي. جڏهن به ڪو وڻندڙ ۽ موهيندڙ وجود ڪيس نظر ايندو آهي، ته اوڏانهن ڇڪجي ويندو آهي ۽ پوءِ ان جي معيارن مطابق ثابت ٿيڻ لاءِ پنهنجي سيني صلاحيتن کي اٿلائي پٿلائي، ڪنهن مثالي ڪردار جهڙو بڻجي پوندو آهي. سوپيا سان زندگيءَ جي ڪجهه پيارين گهڙين گذارڻ سان هن اهو فيصلو ڪري ڇڏيو هو، ته هو ساڻس شادي ڪري ڇڏيندو؛ پر ڪجهه ڏينهن اڳ هن جي سوپيا سان جيڪا فون تي گفتگو ٿي آهي، تنهن ڪيس پريشان ۽ مايوس ڪري ڇڏيو آهي. جڏهن به پاڻ کي سوچن جي دٻاءَ ۾ گهٽجندي محسوس ڪندو آهي، ته ڪا ڪهاڻي يا ڪو شعر لکي وٺندو آهي ۽ هاڻي به هو ڪجهه لکڻ ٿو چاهي؛ ڇو ته ڪيس پڪ ٿي وئي آهي، ته ڪجهه نه ڪجهه لکڻ سان سندس مونجهه هلڪي ٿي ويندي.

هاڻي:

هن کي بس اهو ٿي محسوس ٿو ٿئي، ته ٽيليفون دوران ڪانئس ڪي جملا چوڻ رهجي ويا آهن، جيڪي سوپيا کي ان ئي وقت چئي ڇڏي ها، ته جيڪر هاڻي سندس اها حالت نه هجي ها.

ان وقت:

جڏهن سوپيا ڪيس چپاٽ هڻندي ته ڇا هو ڪيس ڪجهه به نه چوندو، شايد ڪجهه به نه چويس.

سوچي ٿو:

انڪري تہ مان ڪيس چاهيان ٿو ۽ مون پالينڊڙ شخصيت جي اهڙي عمل ڪي پاراڻي، انڪل، نخرو، حجت يا ڪاوڙ چڙندي چڙڻ جو ٻهالو سمجهي برداشت ڪري سگهي ٿو.

سوپيا جڏهن ڪيس ڇپاٽ هڻندي تہ ماڻهن جو گوڙ ضرور ٿي ويندو، تڏهن هو سوپيا ۽ پنهنجي متعلق فيصلو، انهن گڏ ٿيل ماڻهن تي ڇڏي ڏيندو، ڇو تہ هن سماج ۾ احساس ڪالسواء ٿيندڙ فيصلي کي ئي صحيح ۽ سچو سمجهيو ويندو آهي.

ان وقت:

ٿي سگهي ٿو، فيصلي ڪان اڳ ۾ ئي هو اتان لُوهڻ پائي ڪيڏانهن پڄي وڃي.

سوچي ٿو:

پر پڄي وڃڻ سان ڏوهہ جو ثبوت تہ پاڇي وانگر مون سان چهٽيل رهندو.

ان وقت:

هو پڄڻ نہ ٿو چاهي، بيهي ماڻهن جو ري ايڪشن ڏسڻ ٿو چاهي، ان ڳالهہ جي پڪ ڪرڻ لاء، تہ اجتماعي قوت ڪي، انفرادي ذهني سطح جي ڀرڪ آهي بہ يا نہ! پر هو ائين بہ نہ ڪندو.

چاهي ٿو:

ان مونجهاري تي ڪجهہ لکي، لکڻ لاء وٽس لٽر ۽ نظر جا ئي وسيلا آهن، پر هيء وارتا هو لٽر ۾ ٿو لکڻ چاهي، هو چاهي ٿو تہ سوپيا ڪيس ڇپاٽ ضرور هڻي، نہ تہ منجهيل ڳالهہ منجهيل ئي رهجي ويندي.

ڪارڻ:

ٻي ڪابہ صورت ڪانہ آهي، جنهن هيٺ هو سوپيا سان صاف صاف ڳالهائي سگهي.

چاهي ٿو:

جن حقيقتن ۾ واقعن مان پيدا ٿيندڙ هيء سچي ڪهاڻي جنم ورتي ٿي، تنهن جي سچائي بہ حقيقت تي ٻڌل هجي.

ڇهريون باب

سوپيا جڏهن ڪيس ڇپاٽ هڻندي تہ هو ڪانئس ان جو سبب پڇندو، تڏهن هوء چوندي، ”تون وڏو ڪميڻو ماڻهو آهين.“ ائين نہ، نہ تہ بہ هيئن تہ ضرور چوندي پس ”توکي شرم نہ ٿو اچي، منهنجي لاء ڳالهيون ٺاهيندي.“

پڇندس، ”ڪهڙيون.“

”ائين چوندي، پنهنجي گريبان ۾ منهن وجهي ڏس بي شرم.“

تڏهن، هن کي پنهنجي ٽاء ڍري ڪرڻي پوندي، قميص جو بٽڻ کولي، اندران گنجيء کي هٽائي سيني تي هاڪن ٿورن وارن کي ڦهليل ڏسي، سوپيا جي عقل تي دل ئي دل ۾ کلي چوندو، ”مونکي پيو ڪجهہ تہ نظر ڪونہ ٿو اچي، سواء...“

”معصوم ٻڌڻ جي اجائي ڪوشش نہ ڪر.“

”ليٽ توکي ڪنهن ٻڌايو آهي، ڪير اهڙو تنهنجو سڄڻ پيدا ٿيو آهي، جو غلط ڳالهيون گهڙي توکي ٻڌائي، سرخرو پيو ٿئي.“

”ڪير بہ هجي، تنهن ۾ تنهنجو ڪهڙو واسطو.“

”واسطو ڇو ڪونہ آهي.“

”ڇو، تون منهنجو ڇا لڳين؟“

”پنهنجي دل کان پڇ.“

”مان چوان ٿي اهڙي بڪواس ڪرڻ ڇڏي ڏي. اها بڪواس ڪري ٿي تہ تون مون کي بدنام ڪندو رهيو آهين.“

”اهي سڀ الزام آهن مون تي. مان اهو اڪيلو ماڻهو آهيان جيڪو تنهنجي عزت ڪندو آهيان.“

”عزت، عزت، عزت ـ ٽڪي ٽڪي جا ماڻهو بہ عزت جا دعويدار ٿا ٿين. ٽري وڃ منهنجي اکين اڳيان.“

”هائي تہ نہ، پر هڪ ڏينهن توکي پنهنجي غلطيءَ جو احساس ٿيندو. مان وري بہ چوان ٿو تہ مون ڪنهن کي ڪجهہ ڪونہ چيو آهي. مان تنهنجي خلاف سوچي بہ نٿو سگهان تہ تنهنجي خلاف ڪجهہ چئي ڪيئن سگهندس.“

سوچي ٿو:

ايترو سارو تڏهن ٿو ڳالهائي سگهجي، جڏهن سوپيا ڪنهن اڪيلي گهٽيءَ ۾ ملي وڃي ۽ اهڙو بحث تڪرار ٿئي.

پر جي اڪيلي گهٽيءَ ۾ ملي وڃي تہ ڇا ڇپات هئندي؟ نہ، شايد، مون کي ڏسي گهٽي ئي مٽي ويندي، يا واپس وڃڻ لڳندي.

ڪارڻ:

اڪيلي گهٽيءَ ۾ ڪنهن مرد سان مهاڏو اٽڪائڻ سٺري ڳالهہ ڪانهي.

ان وقت:

پر جي هن هڪ پيرو گهوري، شوخ اکين سان ڪيس ڏٺو تہ ان اڪيلي گهٽيءَ ۾ همت ڪان ڪم وٺي، هن سان منهن ڏيڻ لاءِ سوچيندي سوچيندي گهٻرائجي ويندو، ائين ئي، جيئن جڏهن سوپيا سان فون تي ڳالهائي بس ڪيو هئائين، تہ سندس ڪليڪس ڪيس ڇتائي ڏسي رهيا هئا. فون تي ڳالهيون ئي ڪجهہ اهڙيون ٿيون هيون، جو فون بند ڪرڻ کان پوءِ بہ گهڻي ڪوشش ڪندي پنهنجي ڪيفيت تي قابو پائي نہ سگهيو هو. هن جو جسم ڏڪي رهيو هو. اکين اڳيان اوندهہ اچي ويئي هئس. سوپيا کان اهڙا جملا ڪڏهن بہ ٻڌڻ لاءِ تيار نہ هو. سندس ڪليگ ڪيس چيو:

”ماني اچي ويئي آهي.“

”هڪ منٽ“ چئي ڏاڍي تيزيءَ سان هن پنهنجي ڪيفيت کي مٽائڻ ٿي چاهيو، پر لپاٽ منهن تي هٿ رکي، منهن تي ڦهلجي ويل پاوڊر لڪائي ڇڏيائين. ماني کائڻ ٿي آچهيس، ٻه ڪليگس ۽ ٻين مهمانن آڏو پنهنجو خيال بدلائڻ ضروري سمجهي هو زوريءَ ماني کائڻ لڳو هو.

سوچي ٿو:

ڪٿي ڪي چپاٽ ماڻهن جي روبرو هڻندي. ته پوءِ شايد مان ڪيس ورائي چپاٽ به نه هڻي سگهندس.

هاڻي:

هو پنهنجي انهيءَ ايڏي بزدليءَ تي حيران نه آهي. هو ڄاڻي ٿو ته بزدلي، هر ڳالهه تان معاف ڪري ڇڏڻ جي ڏانءَ کي، سماجي ردعمل جو عطا ٿيل لقب آهي.

سمجهي ٿو:

هرڪو معاف نه ڪندو آهي ۽ ڪو به ماڻهو اهڙو لقب حاصل ڪرڻ نه چاهيندو آهي.

چاهي ٿو:

هن کي به سماج جي ڏسيل بهادريءَ مطابق ٿيڻ گهرجي. مون کي به بهادر ٿيڻ گهرجي.

ان وقت:

سوپيا چماٽ پل ڪيس ماڻهن جي منهن تي هڻي ڪڍي، جواب ۾ هو به ڪيس ان کان وڏيڪ زوردار چماٽ وهائي ڪڍندو.

سوچي ٿو:

عورت تي هٿ کڻڻ ڇا بهادري آهي؟ بدلي چڪائڻ لاءِ عورت ۽ مرد جو تفاوت نه هئڻ گهرجي. پر هڪڙي چماٽ جو ۽ سو به سوپيا کان، بدلو وٺڻ ڇا ضروري آهي؟ بدلو وٺڻ ئي ڇا ضروري آهي؟

ان وقت:

موٽ ۾ چپاٽ هڻي هو دل جو پڙڪو ڪڍي ڇڏيندو ۽ اهو سڀڪجهه چئي ڇڏيندس، جيڪو ڪيس ڪڏهن به چوڻ نه پئي چاهيائين.

پهرين ملاقات کان پوءِ:

”تون منهنجو آئيڊل آهين.“

”سچ.“ ڪي قول ٽڙندي محسوس ڪيا هئائين من ۾.

”تو مائٽن جي چوڻ تي شادي ڇو ڪئي هئي؟“

”اها ڳالهه تنهنجي ملڻ ۽ ڏسڻ کان به اڳ جي آهي.“

وري وچ ۾ ڪاٽي، ”مان ته جيڪر ائين نه ڪريان.“

جنم ڏينهن تي:

”مون ڪارا ڪپڙا پاتا ها:“

”ها سچ، اهو ٻڌڻ ته وسري ويو هئم.“
”بس دل اداس هئي.“
”مان به ته موجود هئس پوءِ به...“
”دل ڇيو هو تڏهن ڪارو وڳو پاتو هئم.“
”تنهنجي دل کي ڇا ٿي ويو آ سوپيا!“
”الائي-“ ٿڌو ساهه.
”ڪو علاج ڪرائينس.“
”هائي ڪهڙو علاج.“ ڏکاري لهجي ۾.
”ڇو؟“
”تو پنهنجي ماءُ پيءُ جي چوڻ تي شادي ڇو ڪري ڇڏي. ترسي به ڪوله تي سگهئين ٿي؟ ٻي جي مون کي چون ته جيڪر مان ته انڪار ڪري ڇڏيان پنهنجي والدين کي.“
”جن حالتن ۾ مان هوس، انهن ۾ تون هجين ها ته جيڪر.“
”پر تون مرد هئين.“ رڳو پاو مان دڙڪو.
”اسان جي ڪيترن گهرائن ۾ مرد توڙي عورت هڪجيترا مجبور آهن سوپيا.“
”عجيب ڳالهه آهي. مان ته جيڪر بغاوت ڪريان اهڙي گهراڻي سان.“
ان کان پوءِ:
”تو اڄوڪو ڪهڙو شعر پئي جهونگهاريو.“
”نامڪمل آهي.“
”ڇاهو ڪيئن؟“
”مون کان دور رهي، جي، تو توکي چين ملي.“
”مون وري هيئن ٿي سمجهيو-ته، مون کان دور رهي جيڪر توکي چين ملي، توکان دور رهي جيڪر مون کي چين ملي.“
هڪ ڀيري:
”توکي ڳائيندي ڏسي ۽ ٻڌي من مان ڪو خيال اڄ ڏئي نڪرلدو آهي.“
”ته-؟“
”جيڪر مون کي پي کي سرها سرها سُر هجن-کي منڙا منڙا...“ چوندي خاموش ٿي ويئي.
پوءِ ڏينهن ۾:
”هل ته فلم تي هلون.“
”نه-مهرباني.“
هڪ ڏينهن:
”هن مهل آئي آهين.“

”فلم تي وٺي هير.“
”مون سان گڏ نه هلينءَ.“
”منهنجي مرضي.“
”ڪنهن سان وٺي هئينءَ؟“
”اڪيلي-!“
”اڪيلو وٺي هئينءَ؟“
”ان ۾ حيران ٿيڻ جي ڪهڙي ڳالهه آهي، تون جسو پنهنجي اڪيلائيءَ ۾ ڪنهن کي شامل نٿو ڪرين ته مان ڇو ڪريان.“
تنهن ڏينهن:
هن محسوس ڪيو هو ته سوپيا ڪانٽس پري پري ٿيڻ لڳي آهي. ڪانٽس وڇڙڻ واري آهي، ڪيس ڇڏي وڃڻ واري آهي، سوپيا جي ان ڪوڙ تي هن ڏاڍو محسوس ڪيو هو.
ڪارڻ:
هن محسوس تي ڪيو ته سوپيا سائس ڪوڙ ٿي ڳالهايو، ڇو ته هن کي پڪ هئي، ته ڪابه ڇوڪري هن سماج ۾ اڪيلو فلم تي ڪڏهن به نه وينديءَ آهي.
سوچي ٿو:
ڪوڙ پڌي، سچ سمجهڻ جو تاثر ڏيڻ ۽ پنهنجي سوچن جي خلاف پڌڻ ڪيڏو نه ڏکيو لڳو هو ان ڏينهن مون کي.
ڪجهه ڏينهن اڳ:
هن جڏهن سوپيا کي فون ڪئي هئي، ته ڪيترائي پيرا هن جو فون انگيج هو. تڏهن وري نه ڪرڻ جو سوچي خيال بدلائي ڇڏيو هئائين. هوئڻ به سنڌس من ۾ پئي آيو، ته هو ڪيس فون نه ڪري ته بهتر.
ڪارڻ:
”گهڻا ڏينهن ٿيا آهن اُٿي ڪانه آهين؟“
”دل ڪانه ٿي چوي.“
”ڇو؟“
”بس، دل جي ڳالهه آهي.“
”پلا ڪڏهن ايندينءَ؟“
”جڏهن دل چيو.“
”مان توکي پنهنجي اڪيلاين ۾ شامل ڪرڻ ٿو چاهيان سوپيا!“
”پر هاڻي وقت گذري چڪو آهي.“
تنهن وقت:

ماڻهن جي روبرو، جڏهن سوپيا ڪي اهو سڀڪجهه ٻڌائي ڇڏيندو تڏهن ته هوءَ روئي پوندي.

ڪارڻ:

عورتون پنهنجي ڳالهه ڪي مٿالهون ڪرڻ، مڃرائڻ ۽ پاڻ ڪي سچو ثابت ڪرڻ لاءِ ڀربن روئڻ جو سهارو وٺنديون آهن.

ان وقت:

پر جي هوءَ روئي پئي ته ڇا هو ماٺ ڪري ڪيس ڏسي سگهندو.

سمجهي ٿو:

شايد نه.

تنهن وقت:

جي اڪيلا هوندا ته پرچائيندس به، پاڻ ئي؛ پر جي هوءَ نه روئي ۽ پنهنجي عزت خطري ۾ سمجهي وڏيڪ پڙڪي اٿي ۽ اتي ماڻهو به موجود هجن ته؟

سمجهي ٿو:

پوءِ ته هو پاڻ پنهنجي عزت بچائڻ لاءِ سختيءَ ڪان ڪم وٺندو، پنهنجي عزت ڪان سوپيا مٿي ته ناهي.

سوچي ٿو:

مون ڪان مٿي ته آهي. جيڪا منهنجي نظر ۾ عزت لائق آهي سا ته مٿالهين ئي آهي مون ڪان.

ان وقت:

پر ماڻهن جي موجودگيءَ ۾ به هو اهو چولدي له هبڪندو ته:

”توهان جو ڪهڙو ڪم زال مڙس جي ڳالهين ۾.“

سوچي ٿو:

انهن عام ماڻهن ڪي اهڙي وقت تي ڪيئن ٿو سمجهائي سگهان، ته مان سوپيا جي عزت گهٽائي ۽ پنهنجو مانُ رکڻ لاءِ اهو ڪوڙو جملو استعمال ڪري رهيو آهيان. مان مڃان ٿو ته هوءَ منهنجي زال ناهي پر هن سان گڏ گذاريل پيارن ڏينهن منجهان ته مون سوچي به ڇڏيو هو، ته سائس شادي ڪري ڇڏيندس، پر حالتون ڪيئن بدلجي ويون، تن جي مون ڪي ڪا به ڪل ناهي. مون ڪي اهڙو جملو نه چوڻ کپي.

تنهن وقت:

زال جي لفظ تي ويتر مچرجي پوندي. چوندي، ”حرامي ڪوڙ ٿو ڳالهائي.“

چوندس، ”چگو تون هل گهر ته تنهنجي خبر ٿو لهان.“

سمجهي ٿو:

ماحول ۾ غيرت جو عنصر وڏي ويو آهي، جي هوندس ساڻ ڪو واقفڪار يا چاهيندڙ ته ڳالهه خراب ٿي پوندي. جي اهو هولڊو ۽ پڙهيل ڳڙهيل ته ٿري پاسو ڪندو. هيترن سارن ماڻهن اڳيان پنهنجي بيعزتي ته ڪرائڻي ڪانهيس.

سوچي ٿو:

ماڻهو پنهنجي بيعزتي ڪيئن ۽ ڇو محسوس ڪندو آهي؟ شايد پنهنجي ئي ناهيل معيارن خلاف عمل ڪي قبول نه ڪرڻ جي صورت ڪي بيعزتي سمجهيو ٿو وڃي، ڪنهن شادي ڪئي اٿس، يا ڪنهن سان شادي ڪندي، تنهن جي مون ڪي ڪا ڪانهي، تنهنڪري ان جي وڙهڻ لاءِ سوچڻ ئي اجايو آهي. جي اڪيلي ڪمري ۾ چماٽ هڻي ۽ مان به ورائي هڻي ڪيدانس، تڏهن ته هوءَ ضرور روئي پوندي يا رڙيون ڪري ماڻهو ڪٺا ڪري وٺندي.

باب پيو:

ان خالي ڪمري ۾ ڪوئي نه آيو لڙي، ته ڪا ئي هڪ ڀاڪر پائي ڪيس پرچائيندو به پاڻ ئي. پرچائڻ جي بهاني هو ڪيس اجايو پيدا ٿيل دوري، رنجش يا غلطفهمي مٽائڻ لاءِ چوندو، پرچائيندي، ڪيس اهو به ڏپ آهي ته پاڻ به نه روئي پوي.

سمجهي ٿو:

ڪنهن ڪي رئندي ڏسي، هن جو پنهنجو هيانءُ جهڄڻ لڳندو آهي. تڏهن چوندس، ”پوءِ، ڇو اهڙي چماٽ هنيءِ، ڇو ايڏا ڏينهن پنهنجي ذهن ڪي خراب رکيءِ، ڇو اجايو ايترو پري رهينءَ.“ نيٺ ائين به چوندس، ”بس ڪر نه هاڻي.“

چونديس، ”تون به ته بس ڪر نه.“ نه شايد هوءَ ائين چونديس، ”تون ڇو ٿو روئين؟“

”توکي ڏسي.“ اهي لفظ ٻڌي گل جيان ٽڙي پوندي ۽ سڀ اجايون ڳالهيون ختم.

سوچي ٿو:

ائين نه چوندومانس، ”ته پوءِ تو اهڙي چماٽ ڇو هنئي.“ نه ائين نه چوندومانس، متان ڳالهه مان ڳالهوڙو نه ٿي پوي، ۽ ڪوڙها اکهندي ڪجهه ته چوٺو پوندو! ۽ جي ڪجهه نه به چيومانس ته ڪهڙي اربعا خطا ٿي پوندي.

ان وقت:

پر جي هولدس پيءُ، ڀاءُ يا ماءُ گڏ، ته پرچاءَ جي اهڙي ڪا به راهه لڪرڻ محال آهي.

سوچي ٿو:

جي الهن مان ڪنهن به ڪا اڳرائي ڪئي ته الهن سڀني سان منهن ڏيندس.

هائي:

سندس منهن تي خار ۽ فڪر جا گڏيل تاثر آهن. هو اهو سڀڪجهه لڪڻ تو چاهي، ھن جي ذهن ۾ هڪ ئي وقت تمام گهڻيون ڳالهيون ۽ سوچون گهڙي ٿيون اچي. جنهنڪري هو اجا ڪجهه به نه لکي سگهيو آهي.

سوچي ٿو:

جيڪر مان ان ئي وقت ڪيس ڪجهه نه چئي ڇڏيان ها - نه - اڄ هيءُ ذهن ۾ ايڏي ولوڙ، پريشاني نه هجي ها! پر مان ڇوانس به ڇا ها؟

ان وقت:

هڪ نه آفيس هئي جتي ويٺل سڀني جا ڪن هن جي ڳالهائڻ ڏانهن هئا، جنهنڪري ئي جيترو احتياط هن ڪان تي پئجي، هن ڪيو ٿي.

هاڻي:

ھر جي ڪمري ۾ اڪيلو هجي ها نه ڇا چويس ها؟ هن وقت سندس ذهن تي اهڙا ڪي به مناسب جملا تري ڪونه ٿا اچن، جن سان هو پاڻ کي مطمئن ڪري سگهي. جملن جي ڳولها اهم سمجهي، هو ڀين رکي ٿو. اٿي وڃي ٿو. سگريٽ دکائي ٿو ۽ سوٽو هڻي خلا ۾ نهاري ٿو.

سوچي ٿو:

هن بند ڪمري جي محدود خلا، سامهون ٺوري ڀت تي ديوارون، جن جي وچ مان لنگهي، ٻاهر ڦهليل خلا تائين پهچڻ لاءِ جنسي نه پر ذهني قوت استعمال ڪئي ويندي آهي. مون کي لفظن جي ڳولها آهي.

ڪجهه ڏينهن اڳ:

هن سوپيا کي فون ڪيو هو. سوپيا سان فون تي ڳالهائڻ کان پوءِ، هن پاڻ کي پچندي پڙندي محسوس ڪيو. اتي ئي آفيس ۾ رڙيون ڪري روئڻ ٿي چاهيائين، پنهنجي شخصي ڪردار جي خلاف هن اڄ پهريون ڀيرو پڌو هو. پنهنجي نگاهه ۾ پاڻ کي ڪِرندي محسوس ڪرڻ لڳو هو. پنهنجي ناموس ۽ سوپيا جي عزت لاءِ هن جي سموري عمل جي پيٽا، اهي ٻه-چار لفظ هئا، جيڪي سوپيا کيس فون تي چيا هئا. اهي ٻه-چار لفظ هن جي اعتماد، ڪردار، ناموس ۽ سوپيا لاءِ سانديل عزت جي معيارن کي ڇاڇولڻ لڳا، جن لفظن جي زهر ۾ پاڻ کي آگهارجندي محسوس ڪيائين.

هاڻي:

سگريٽ جو دولهون سندس اکين ۾ لڳو آهي، ساڙي کي متاثڻ لاءِ اکيون مهٽي ٿو. وڏي ٽيبل ڏانهن اچي ٿو، ڀين کڻي ٿو، لکڻ چاهي ٿو پر لفظ کيس ساٿ نٿا ڏين. آڏا آبتا ليڪا پائي ڊاهڻ ٿو لڳي.

ڏسي ٿو:

اکيرن ۾ چتائي ٿو.

چاهي ٽو:
انهن آڏين ڦڏين لڪيرن مان ٻه ڪو نقش نهڻ گهرجي. هڪ عورت جا ٻه روپ.
سوچي ٽو:
هي لڪيرون، ائبسٽرئڪٽ، اڻپورو نقش، ذهني ڪامپليڪيشنس جي واضح تصوير.
ڏسي ٽو:
هڪ عورت، اڌ چهرو، اڻپورو، چپ ڪٽي ته اکيون ڪٽي. ٻنا نڪ جي.
سوچي ٽو:
سي ٻه لڪيرن ۾ وچڙي ويل، سون کي اصل ۾ انهن لفظن جي ضرورت آهي جيڪي، سوپيا کي فون تي چئي ڇڏڻ ڪپندا هئم، جنهن سان منهنجي شخصي ڪردار جي آئيني ۾ جڏهن سوپيا پنهنجو پورو جائزو وٺي ها، ته پوءِ پڪ سان اهو سمورو اڌ مبر آپائڃي وڃيس ها، ۽ هي مونجهارو ۽ پريشاني ان ڪري ئي پيدا ٿي آهي، جو آفيس ۾ ڪليگس ۽ مهمانن جي موجودگيءَ سبب ڪيس چئي نـه سگهيم ۽ هاڻي نـه چيل ڳالهه جي افسوس ۾ هي اندر ۾ ڪو سور محسوس ڪري رهيو آهيان. ڪيڏي نه اتساهه مان ڪيس فون ڪيو هئم!
ٽيليفون تي:
”هيلو-“
”جي-“ چاتل آواز مختصر لفظ.
”مان — ٿو ڳالهايان.“
”فون ڇو ڪيءِ.“ آواز ۾ ڪاوڙ.
”ائين ئي دل چيو.“
”مون سان بڪواس ڪرڻ جي ڪابه ضرورت ناهي.“
”ڇا مطلب!!“
”تون ماڻهن ڪي، منهنجي لاءِ ڇا بڪواس ڪندو ٿو وتين.“ تير جهڙو تيز جملو.
جواب لاءِ جملو ذهن ۾ اينديئي هن کي آفيس جي ڪمري ۾ ويٺل ڪليگس ۽ مهمانن جي هئڻ جو خيال آيو، تڏهن هن ڏاڍي آهستگي ۽ بردباريءَ سان آواز کي گنڀير بڻائي چيو، ”توکي غلطفهمي ٿي آهي.“ ائين چئي به هن اهو پوريءَ ريت محسوس ڪيو، ته سوپيا کي سندس لهجي جي خاموشيءَ وڏيڪ رعب ڪرڻ لاءِ آپاريو هوندو، ان سان گڏ ويٺل مهمانن توڙي ڪليگس سندس جُڙتو لهجو به سمجهي ورتو هوندو، هڪ طرف سوپيا هئي، ٻئي طرف سندس آفيس ۾ ويٺل ماڻهو، ڳالهائڻ جي احتياط کيس وڏي ڪشمڪش ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو، فون بند ڪري ڇڏڻ جي صورت ۾ بـه فيصلو سندس ئي خلاف ٿي نڪتو، هوڏانهن سوپيا سخت ڪاوڙ ۾ هئي:

”ماڻهو ڇا ڪوڙ ٿا ڳالهائين؟“

”ها ـــ تون چاهين ته اها ڳالهه انهن ماڻهن جي روبرو ڪري...“

وچ ۾ ڪاٽي ڇڏائين، ”ان جي ڪابه ضرورت ناهي.“

”ته ڇا توکي منهنجي سچائيءَ ۾ يقين ناهي؟“

”اڳي هو، هاڻي ناهي.“

”هاڻي ڇو ناهي؟“ ڇٽي ماڻهن جي موجودگي محسوس ڪري ڇيل ڇـلن ۽ نه ڇٽي سگهندڙ ڳالهين سبب پڇتائڻ لڳو.

”تون نيچ تي پيو آهين ـــ مهرباني ڪري ائينديءَ ڪڏهن به فون نـه ڪجانءِ ـــ ۽ هائو، منهنجو نالو به نه وٺندو ڪر...“

هوءَ ڳالهائيندي رهي ۽ هو پنهنجي فون ڪرڻ جي غلطيءَ سبب پاڻ تي ڪاوڙجڻ لڳو. هو سوچي رهيو هو، تـه ان ئي وقت ۽ سو بـه آفيس مان ڪيس فون ڪرڻ نـه کپندو هـو. هن ايئرفون ڪـي پنهنجي ڪن سان چنبڙائي ڇڏيو تـه جيئن سوپيا جـو ڪاوڙيـل آپ ڏاريندڙ آواز ڪمري ۾ ويٺل ڪنهن به ماڻهوءَ تائين نه رسي سگهي؛ پر پوءِ به سمجهائين ٿي ته هن جي جوابن ۽ گفتگو جي انداز مان هو سڀئي بخوبي اندازو لڳائي رهيا هئا.

”آئندي جي ڪابه اهڙي ڪواس ڪيءَ ته پڌائي تي ڇڏيانءِ، مون جهڙو وير ڪنهن به نه ورتو هوندءِ.“

هو پاڻ کي ذليل ۽ هيسيل محسوس ڪرڻ لڳو. هن کي نامناسب وقت تي فون ڪرڻ جو احساس شدت سان ستائڻ لڳو.

”۽ ها ـــ مون تي ڪهاڻيون ۽ شعر لکڻ جو واهيات ڪم ڇڏي ڏي.“

ان وقت:

سخت خار وچان سوپيا فون بند ڪري ڇڏيو هو؛ پر پوءِ به هن فون پنهنجي ڪن سان ئي چنبڙائي رکيو. جڏهن رسيور ڪريڊل ۾ رکيائين، ته هن جو سارو بدن ڏڪي رهيو هو. باقي جسم جيان، هٿ ۽ منهن ڪپڙن ۾ لڪل هئس، جنهنڪري انهن کي لڪائڻ لڳو.

سوچي ٿو:

ان وقت جڏهن هڪ ڪليگ چيو، ”ماني اچي وئي آهي.“

تڏهن مون ڪهڙي نمولي ڪيس چيو ته ”هڪ منٽ“ ـــ تڏهن منهنجي منهن جو ماس ڦڙڪي رهيو هو، هٿ ڏڪي رهيا هئا، بدن ۾ چڻ ته تڏ واري تپ جي شدت ايري آئي هئي. اهڙي وقت تي فون ڪرڻ جي غلطيءَ جو احساس نيٺ ايڏو شديد ڇو هو؟ ڪليگس ۽ مهمانن جي احترام ۾، زندگيءَ متعلق منهنجي پنهنجي ۽ ذاتي نظريي خلاف، اهڙي شخصيت جي معيارن مطابق ۽ سنيالي ڳالهائڻ ڪانپوءِ به، سوپيا جي واتان نيچ جو خطاب مليم، جڏهن ته سوپيا جي

نگاهن ۾ پنهنجي عزت ۽ احترام برقرار رکڻ لاءِ، مون کي الائي ڇا ڇا ڪرڻو ۽ سهڻو پيو آهي؛ پر ان جو نتيجو اڃهو اهو -- دراصل -- سوپيا کي غلط فهمي ٿي آهي. مون ڪنهن سان اهڙيون ڳالهيون ڪيون آهن. مون ڪهڙيون ڪهاڻيون هن تي لکيون آهن - ڪهڙا شعر مٿس لکيا اٿم- ڇا به هجي، سوپيا کي ڪنهن غلط پڙهايو آهي، ۽ هن پاڻ به غلط ٿي سمجهيو آهي- يا ته هوءَ منهنجي شادي شده هئڻ سبب سندس اميدن تي پاڻي ڦري ويو آهي ۽ هاڻي پنهنجي مايوسي، فرسٽريشن ان طرح مٿائي تسڪين حاصل ڪندي هجي.

هاڻي:

هو سگريٽ ايش ٽري ۾ وسائي ٿو. سندس اندر ۾ ڪا روشنيءَ جي لاٽ جيان سوچ اڀري آئي آهي. سندس مُک ڀڪي اٿيو آهي.

لکي ٿو:

ڪي انسان سوپيا وانگر پنهنجي متعلق گهڻي خوش فهميءَ ۾ مبتلا هوندا آهن ۽ ڪي ماڻهو مون جيان هميشه ڪجهه نه ڪجهه پيا محسوس ڪندا آهن.

هاڻي:

هو انهن لکيل سٽ تي پين سان ليڪ ڦيرائي مٿائي ٿو ڇڏي، ڪيس انهن لفظن ۾ سوپيا جي خلاف اٿل ڪائي ظاهر ٿيل نفرت جو عنصر نظر ٿو اچي.

سوچي ٿو:

هي سچو مولجهارو ان طريقي سان به لهي سگهي ٿو ته مان سوپيا جي خلاف سوچيان ۽ هن جي ڪردار تي چڙهيل خول لاهي وڏي واڪ سندس شخصيت کي ظاهر ڪري ڇڏيان، پر نه، مان ائين ڪرڻ نٿو چاهيان - مان پنهنجو پاڻ کي مٿانهون ٿو سمجهان - پر فون تي جيڪر غلط فهمي لفظ جي بدران خوش فهمي چوان ها ته وڌيڪ مناسب هو ۽ هي هيترو سارو مونجهارو ئي پيدا نه ٿئي ها: پر جيئن ته هاڻي اهو وقت گذري چڪو آهي ان ڪري پڇتاءُ اجايو آهي. وقت جو انتظار ڪرڻ گهرجي.

ڪڏهن ته:

ڪيس سوپيا ملندي ۽ ڪ ئي ڪ ڪيس چماٽ وهائي ڪيندي تڏهن هو به ڪيس زوردار چماٽ وهائي ڪيندس، ۽ اهو سڀڪجهه چئي ڇڏيندس.

سوچي ٿو:

تڏهن مٽ جي موڙهيءَ کي خبر پوندي ته مان سندس ڪيتري عزت ڪندو رهيو آهيان ۽ هن جي نظرن ۾ پاڻ کي سٺي رکڻ لاءِ ڪيڏا نه جتن ڪيم. هاڻي مون کي ڪنهن به صورت ۾ هن جي چماٽ جو انتظار ڪرڻ کپي، ائين پنهنجي منهن ڪوبه فيصلو ڪري ڪهاڻيءَ جي پڄاڻي ڪرڻ نه گهرجي. پوءِ پيل ته ماڻهو به گڏ ڇو نه ٿي وڃن ۽ مون کي ڪهڙ بن

ٻـ حالتن سان منهن ڏٺو پوي. ٻـوءِ کهڙا ٻـ نتيجا نڪرن: پر مان ڪيس ضرور چوندس، جنهن کي ٻڌي سندس ڪنڌ شرم کان جهڪي ويندو.

آخري باب:

جڏهن سائس سوپيا ملندي ته هو ڪيس چوندو:

”توکي پنهنجي متعلق ايڏي خوش فهمي ڇو آهي؟“

پرچڻ جي موڊ ۾ هوندي ته معصوم صورت ٺاهي چوندي، ”ته-؟“

”ته مان هي سڀڪجهه تولاءِ پيو ڪريان.“

”نه ته ڪنهن لاءِ پيو ڪرين؟“

”هيڏي ساري دنيا ۾ تون ئي ٻچي آهين، جنهن کي مون خيالن جو مرڪز ٺاهيو آهي.“

”نه ته پيو ڪير آهي؟“

”مان به ڪڏهن ائين سمجهندو هوس، پر مان غلطيءَ تي هوس: جو توکي پنهنجي لاءِ مڪمل ۽ صحيح سمجهي پنهنجي عمل، قول ۽ فعل ۾ احتياط جا زنجير وجهي به خوش ٿيندو هوس، پر منهنجا سڀ ويچار غلط ثابت ٿيا، تنهنجي عقل جي ايتري پهچ ڪٿي جو مون کي سمجهي سگهي!“

”پاڻ کي ايڏو اڪابر ڇو ٿو سمجهين؟“

”تنهنجي رويي ان سمجهڻ تي مجبور ڪيو آهي. مان توکي صاف ٻڌائي ٿو ڇڏيان ته تون منهنجي لائق ناهين.“

”ته تون منهنجي لائق آهين ڇا نيچ شخص، تنهنجون اهي ته بريون عادتون آهن ته فلرٽ ڪري معصوم ڇوڪرين کي ڦاسائي، پـوءِ اسڪينڊل ڪاهي انهن جو جيئڻ حرام ڪري ڇڏيندو آهين.“

”تون سمجهين ٿي ته مان توکي فلرٽ ٿو ڪريان تـه اها توکي خوش فهمي ٿي آهي، جي سمجهين ٿي ته مون تولاءِ ڪو اسڪينڊل گهڙيو آهي، تـه بـه اهو ڪوڙ آهي ۽ تنهنجي پنهنجي متعلق اجائي خوش فهمي آهي. جي اهو ٿو سمجهين ته مان تنهنجي لائق ناهيان ته بہ اها تنهنجي خوش فهمي آهي، جي سمجهين ٿي ته منهنجي شاعريءَ جو مرڪز تون ئي آهين ته بہ اها تنهنجي خوش فهمي آهـي ۽ منهنجي ڪهاڻين ۾ جيڪڏهن توکي پنهنجو ڪردار نظر ٿو اچي، ته اها بہ تنهنجي ذات لاءِ خوش فهمي آهي. هيڏي ساري سماج ۾ پيا ٻـ جيوَ رهن ٿا، پنهنجي متعلق اجايون ۽ ايتريون خوش فهميون ڪنهن بہ ڪين ٿيون.“

هاڻي:

هو پين رکي ٿو، پنا سهيڙي پاسيرا ڪري ٿو رکي. سگريٽ ڪيدي دکائي ٿو، اچي پيڊ تـي ويهي ٿـو. سگريٽ ايش ٽري ۾ رکي، بوٽ لاهي ٿـو، اٿـي وڃي ڪپڙا بدلائي ٿو،

واپس اچي سگريٽ ڪٽي ٿـو جيڪو وسائل ڏسي ٿو. پيو دڪائن نٿو چاهي، پري سڙي ويل سگريٽ ايش ٽري ۾ اڇلي، ليٽي ٿو.

سوچ:

اندر جي مونجهه، ڪهاڻيءَ جي روپ ۾ ئي لـڪي سگهجي ٿي ۽ هن وقت ان ڪهاڻيءَ جي پڇاڙيءَ جي ڪابه صحيح صورت معلوم نه آهي. ڇا لـڪي ڇڏجي. ڇا ٿي وڃي. ڪهاڻيءَ جي پڇاڙي پنهنجي طرفان لـڪي ڇڏڻ، ڪردار سان ناانصافي ٿيندي، سوپيا جيڪڏهن ناانصافي ڪئي آهي ته مون ڪي ائين ڪرڻ نه جڳائي، تـه پوءِ، مون ڪي سوپيا جـي ماڻ جـو انتظار ڪرڻ گهرجي، هن جي ڇپاٽ جو انتظار ڪرڻ گهرجي.

چاهي ٿو:

ته ڪهاڻي جي جيتري جاڳندي ڪردار، صحيح صورتحال هئڻ جي ڪري ان جي پڇاڙي به ڏنل وائنل ۽ ٽيل هجي ته بهتر، پڇاڙيءَ ۾ حقيقي منظر جو هئڻ لازمي آهي ۽ هن ڪهاڻي ڪي توڙ رسائڻ لاءِ هن ڪي طارق روڊ تي وڃڻو پوندو. سمهڻ چاهي ٿو. سياٽي آفيس مان نڪري سڌو طارق روڊ تي وڃڻ ٿو چاهي، جتي سائس سوپيا جي ملي وڃڻ جي پڪ آهي.

سمجهي ٿو:

ڪڏهن نـه ڪڏهن سوپيا ڪيس ضرور ملي ويندي ۽ پـوءِ جيڪي ٿيندو ان تي غور ڪري پوءِ هن ڪهاڻيءَ ڪي مڪمل ڪندو.

هاڻي:

وڏيڪ سوچڻ نٿو چاهي، اڪيون پوتي ٿـو، سندس مونجهه، واريءَ هاڻي پاڻيءَ جيان اُترجڻ لـڳي آهي.

سوچي ٿو:

سياٽي ڪان مان روزانو طارق روڊ تـي ويندس. ڪڏهن نـه ڪڏهن تـه سائس سوپيا ٽڪرائجي ويندي ۽ پـوءِ پڪ ئي پڪ ڪيس چماٽ بـه وهائي ڪيندي ۽ پوءِ مان بـه ڪيس زوردار چماٽ هڻي ڪيس اهو سيڪجهه چئي ڇڏيندس. پر نـه مان ورائي چماٽ نه هڻندومانس ۽ گهٽو به نه چوندومانس، جنهن سان ڪو پيو ماڻهو هن متعلق ڪا غلط راءِ قائم ڪري، هن ۽ منهنجي ڳالهه آهي، پين جو ڪهڙو واسطو. مان رڳو ايترو چوندومانس تـه:

”توکي پنهنجي متعلق ايڏي خوش فهمي ڇو آهي!“

مدد علي سنڌي

ڪنڊر

(۽ منهنجي هن جيون کي ڪوئي انت ناهي!!)
ڪائي معني به آهي ڪنهن چيز کي؟
؟ ؟ ؟

اصل ۾ ڳالهه هيءَ آهي ته جڏهن به ڪوئي پنهنجو چهرو آرسيءَ ۾ ڏسي ٿو، ته ڪجهه نه هئڻ جو احساس ٿئي ٿو!
ڪجهه نه هئڻ جو احساس؟
؟ ؟ ؟

نه هئڻ جو احساس به ته ڪجهه هئڻ جو احساس آهي. ڇا غور سان هرڪوئي آرسيءَ ۾ پنهنجي چهري کي ڏسي به سگهي ٿو؟
ڏسڻ سان پنهنجي پاڻ کي، محسوس الائي ڇا ٿيندو اهي؟
تون جلد چريو ٿي پوندين!!
... ...

(خاموشي.)
ڇو تون چُپ ٿي وئين؟
؟ ؟ ؟

مان فقط چوڻ اهو ٿو چاهيان، تون جلد مري ويندين!
آئون چوان ٿو، بڪواس بند ڪر تون!
چريائپ زندگيءَ جي حقيقت آهي، هڪ پڌيمان لاءِ!!
؟ ؟ ؟

بڪواس زندگيءَ جي علامت آهي. موت زندگيءَ جي حقيقت آهي. ۽ خاموشي زندگيءَ جو الت آهي. هرشروعات کي پڄاڙي ٿيندي آهي. هرشروعات جو الت به پڄاڙي آهي!
جيڪي شروعات ڪندا آهن، سي ختم نه ڪري سگهندا آهن. جيڪي ختم ڪري سگهندا آهن، سي شروع نه ڪري سگهندا آهن!!

پر تون خاموش ڇو ٿي ويو آهين؟

۽ موت؟

پر هن خاموشيءَ جو به ته ڪوئي انت هوندو؟

...   .

...   .

تون، مان، ۽ هوءَ به آهي. پر تون ۽ مان آهيون. تون، مان ۽ هوءَ به آهي. هوءَ، مان، تون آهيون ۽ هوندي به نه آهيون. هجون ته به ڪوئي فرق ڪو نه پوي (زندگي لاءِ ڊوڙندڙ هن هيڏي ساري انسانن جي پيڙ ۾!) ۽ نه هجون ته به ڪوئي فرق نه پوندو. ۽ مان، تون ۽ هوءَ ۾ تون آهين. پر تون ۽ مان آهيون! ۽ آهي..... آواز اسان جا اسان ڪان اڳ ۾ ئي آڏامي وڃن ٿا. آڏامندڙ آواز ۽ جدا ٿيندڙ ساٿيءَ جي پويان ڪير ڊوڙي؟ ڪير ڇاڻي ته ڪڏهن تون وري ٽڪرائجي وڃين. ۽ پوءِ سڀڪجهه بڪواس آهي. ڇوڻ مان الائي ڇا ٿو چاهيان ۽ ڇٽي الائي ڇا ٿو وڃان. تون ۽ مان هينئر هتي ويٺا آهيون. ويٺا آهيون ته ڇڻ ڪجهه محسوس نٿو ٿئي. پر ڪجهه به نه محسوس ٿيندي به ڇڻ ڪجهه محسوس ٿي رهيو آهي. (هي سڀڪجهه به ته ڪيڏو نه دوکو ۽ فريب آهي!) تون ۽ مان ويٺل آهيون، ويٺا هئاسين، ويٺل رهنداسين. هتي هن جاءِ تي، جتي هرڪوئي ويهي سگهي ٿو. شام جو هي اداس منظر به روز ٿيندو آهي. اڳ به ٿيندو هو. شام هرروز ٿيندي. ڏيري ڏيري هرچيز کي ڳوڙڪائيندڙ اونداهي روز ائين ئي پکڙجندي رهندي. پر صبح به ضرور ٿيڻو آهي. هررات جي پويان به ته ڪوئي نه ڪوئي صبح ضرور آهي. تنهنجو ۽ منهنجو گڏيل صبح به ضرور ٿئي ها. پر الائي ڪيترا اهڙا صبح آهن، جيڪي خبر ناهي ڇو اونداهين ۾ ئي گم ٿي ويا. ٿيندي ٿيندي ڪيتريون ئي اهڙيون شيون آهن، جيڪي رهجي وڃن ٿيون اڌوريون. توکي بلو رنگ وڻندو آهي. هن کي ڳاڙهو رنگ وڻندو هو. آسماني بلو رنگ آڪاس جو آهي. ۽ آڪاس به ته ڪيڏو نه ڦهليل آهي. توکي گل وڻندا آهن. ۽ مون توکي الائي ڪيترا ڳاڙها گل چني به ڏنا آهن. پر گل به ته پرهه ڦٽيءَ جو ٽڙندا آهن. تون ۽ مان هتي ويٺا آهيون پرهه ڦٽي ٿيڻ جي انتظار ۾. ڪنهن صبح ٿيڻ جي اوسيئڙي ۾. صبح ٿيڻ جو اوسيئڙو هرڪنهن کي آهي. هرڪنهن جي اکين ۾ آهي پرندڙ جوت سپنن جي ساڀيا ٿيندڙ سپنن جي! سپنا به ته ساڀيا ضرور ٿيڻا آهن. پر رات جو هاڻ رستن تي زندگيءَ جي علامت آهي. ۽ هن رات به ته اسان کي روليو آهي. سُتل ننڊ ۾ دنيا جي ڪنڊ ڪنڊ ۾ وڃڻ! مون کي ٻاهر وڃڻ ڏيو. دروازا سڀ کولي ڇڏيو. اندر جو دروازو کليل آهي! ٻاهر اونداهي آهي، پر اميدن جا ستارا روشن آهن. رات جا اونداها رستا ئي ته منزل ڏانهن وڃن ٿا. ۽ اميدن جي روشن ستارن جي ڇانوَ ۾ هرمنزل اسان سان گڏ آهي! تون ۽ مان به ته گڏ آهيون.

تون هتي مون وٽ آهين، تہ سڀ ڪجهہ آهي. پر سڄي حياتي بہ تہ تون ۽ مان نٿا وبهي سگهون، هڪ ٻئي هنڌ. ڪجهہ دير کان پوءِ تون هلي ويندينءَ. يا ٿي سگهي ٿو تہ مان ئي هليو وڃان. تون ۽ مان ــ ٻنهي مان هڪ کي وڃڻو آهي. ڪو ئي ڪيڏانهن وڃي ٿو ۽ ڪوئي خبر ناهي ڪيڏانهن؟ ڪنهن جي بہ منزل جي ڪائي ڄاڻ ناهي. پر هتان، اسان ٻنهي مان هڪ کي وڃڻو پوندو. وڃڻ کان اڳ ۾ تو ۽ مان اڃا تہ ڪجهہ ڳالهايو بہ ڪونہ. مان تنهنجو آواز ٻڌي نٿو سگهان. تيز هلندڙ شام جون هي هوائون، اسان کي اسان جن آوازن سان گڏ گم ڪري ڇڏينديون. پاڻ گهڻو ڪجهہ ڳالهائڻ چاهيون ٿا. ۽ اڃا تہ گهڻو ڪجهہ ڳالهائڻو آهي. اڃا تہ سيان جا ساڀيا ٿيندڙ سپنا بہ ڪونہ ڏٺاسين. انهن اکين، جن اکين ۾ جوت جلندڙ آهي آسيدن جي ــ ۽ ستارا ڪيترائي ٽيم ٽيم ڪن پيا. جوت جلندڙ نيڻ پورجي نٿا سگهن. پر وڃڻو تہ ضرور آهي، ڪنهن نہ ڪنهن کي. ٻاهر هين سنسان ٻيهرن جو، جڏهن لُڪَ لڳي پئي ۽ اُس تيز آهي. ڪوئي پنڌ ۾ ٻڙ جو گهاٽو وڻ بہ تہ ڪونهي. ڇانوَ ڪٿي بہ ناهي. ۽ سون جيڪو پنڌ ۾ نيم جو ٻوٽو هنيو آهي، اُن جي ڇانوَ ٿيڻ ۾ تہ اڃا الائي ڪيترو عرصو لڳندو. تنهنجي ۽ منهنجي تہ ملاقات ئي مختصر آهي. وقت فقط هڪ ئي ڀيرو ملاقات ڪرائيندو آهي. پوءِ تہ فقط اتفاقي حادثن تي سڄي ڳالهہ ٻڌل آهي. ۽ هلي هلي بہ تہ هرڪولي ٿڪجي پيو آهي (جهڙيءَ طرح باز يا ڳِرڙ ٻڪي آڪاس ۾ هيڏانهن هوڏانهن آڏامي ٿڪجي، ڌرتيءَ تي آرام ڪرڻ لاءِ ٽڪڙو ٽڪڙو موٽندو آهي. تهڙيءَ طرح هي ماڻهو بہ هن سشوڀتي استان لاءِ ڊوڙي ٿو. سشوڀتي استان ۾ هي ماڻهو ڪنهن بہ پيار ي پدارٿ جي ملڻ لاءِ خواهش نٿو رکي. نڪي ڪوئي سپنو ڏسي ٿو. سشوڀتي استان، هين ماڻهوءَ جو سريشٽ استان آهي!!) ۽ هن ڪوچ تي ويٺا آهيون اٺين ئي. انتظار خبر ناهي ڪهڙي چيز جو آهي. پر ڇا تو اهو سڀ ڪجهہ سنڀالي بہ رکيو آهي. منهنجا تہ سوين روپ آهن. ٻاهر ۽ اندر جو روپ تہ ڏٺل آهي. جهڙيءَ طرح هڪ گهاٽي وڻ ۾ ڪئين شاخون ٿين ٿيون، اهڙيءَ ريت انسان جي اندر ۾ بہ ڪئين شاخون آهن. ۽ ڪوئي ڪنهن کي سڃاڻي بہ نٿو. تون ۽ مان هڪ ٻئي کي سڃاڻندي بہ نٿا سڃاڻون. ڪجهہ دير کان پوءِ تون ۽ مان ڪافي پيئنداسين. تون ۽ مان ڪافي پيئڻ چاهيون ٿا. ۽ مان ڪافيءَ سان گڏ سگار بہ ڇڪڻ چاهيان ٿو. مون کي اها بہ ڄاڻ آهي تہ تو مون کي سگار ڇڪڻ کان روڪيو بہ آهي. پر مان سگار ضرور ڇڪڻ چاهيان ٿو. ڪير ڄاڻي تہ ڪٿي اها جدائيءَ جي مهل نہ اچي وڃي. تون ۽ مان هر دؤر ۾ جڏهن بہ ملڻ چاهيندا آهيون، تہ ديوار کڙي ٿي ويندي آهي. جدائيءَ ۽ انتظار جون اوچيون ديوارون کڙيون ٿي ويون تہ پوءِ ڪوئي ڪجهہ بہ نٿو ڪري سگهي. تون ۽ مان آهيون تہ انتظار ۽ جدائيءَ جون ديوارون رستا روڪي بيهي رهنديون. انتظار ۽ جدائيءَ جي ديوارن سان سر ٽڪرائڻ ۾ هڪ سيٽسفيڪشن آهي. هر چيز لاءِ ضروري آهي. ڪير ڄاڻي تہ ڪڏهن ڪنهن اڳئين جنم ۾ بہ ائين ٿيندو آيو هجي، جيئن اڄ آهي. اڳ بہ ائين ٿيو آهي، ۽ ٿيندو آيو آهي! ڄاڻ ڪنهن کي ڪونهي. ڪوئي

ڪيستائين ائين جلندو رهندو، الائي ڪيتري عرصي تائين. پرھ تہ دور گھڻي دور آهي شايد.
۽ ڪير ڄاڻي تہ ڪڏهن ۽ ڪٿي ملڻا هئاسين، جدا ٿيڻ لاءِ!! تون شايد آداس آهين ۽ آداس تہ
مان بہ آهيان... تون وڇڙي پيو. وڇڻ توکي نہ ڪپي. تون بہ وڇڙي پئي. تون ۽ مان ٻئي
آداس آهيون. ڪنهن جي وڇڻ سان ڪوئي فرق بہ تہ نٿو پوي. پر خال بہ نٿو پُرجي سگھي.
دور گھڻو دور وڃان پيو. آءٌ وڃان پيو. جدائيءَ جون ديوارون اوچيون گھڻيون اوچيون آهن،
ڪنهن اوچي وڻ جيان. اوچي وڻ جي هُن پار ٻڇاڙيءَ جي تاريخن جو زرد چنڊ ڪِرڻيل آهي.
زرد تہ هر چيز آهي. آڏامندڙ زرد مِٽيءَ جو ڪوئي ڪُن آهي. ڦري رهي آهي هر چيز.
منهنجي من ۾ بہ آڏامي رهي آهي زرد مِٽي. ڪالي داس تہ الائي ڪڏهن لکيو هو. ۽ ڪير
ڄاڻي تہ سڀ ڪجهہ آهي الائي ڇا. مٽيءَ جي گاڏي(1)، لکڻ کان اڳ هُن الائي ڇا سوچيو هوندو؟
سوچيو تہ گھڻو ڪجهہ مون بہ هو. پر مون پنهنجو ناٽڪ اڳي ئي لکي ورتو هو. انت، ناٽڪ جو
لکڻ کان اڳ ۾ ڪجهہ بہ نہ سوچيو هيم. مان پنهنجي ناٽڪ جو نائڪ آهيان. پر آڪاس ۾ زرد
چنڊ اڪيلو ڪِرڻيل آهي. ۽ منهنجو گھر بہ تہ ڪيترو نہ دور آهي. پر تون ڪيڏانهن هليو وئين.
اڃا تہ صبح بہ ڪونہ ٿيو آهي. پرھ ڦٽيءَ ۾ تہ اڃا الائي ڪيترو وقت آهي. ۽ وقت جا فاصلا
ڏکيا گھڻا ڏکيا آهن. فاصلا تہ گھڻائي آهن. ڪير اوراڻگھي سگھندو، انهن اونداهين صدين جي
ڦهليل فاصلن کي. جيڪي هن نيري ۽ وشال آڪاس جيان، جنهن ۾ اڃا اڃا ڀڪي الائي ڪيڏانهن
آڏامي وڃي رهيا آهن. فاصلا، زندگيءَ ۽ موت جا. فاصلا تہ وڌي ويا. ديوارون انتظار ۽
جدائيءَ جون ــ ۽ تون، مان تہ اڃا ڪافي بہ نہ پي سگھياسين ۽ نہ ئي مان ڪوئي سگار
چڪي سگھيس!!

Hello, Sir. -

- هان...؟؟

- ڪهڙا حال آهن؟

- ......؟...؟...؟

- اڪيلائي اڪيلا وينا آهيو؟

- اڪيلو...؟ اڪيلو تہ شايد هاڻ ٿيو آهيان!

ڪنهن جي اچڻ سان اڪيلي هئڻ جو احساس ٿئي ٿو. اڪيلائيءَ ۾ تہ خود اڪيلائي گڏ
هوندي آهي. ۽ مون ۾ اڃا شايد ايتري همت ڪانہ آئي آهي، جو توهان کي چئي سگھان تہ
هليا وڃو هتان. ڇو ٿا اچو ڪنهن وٽ؟

- توهان شايد سڃاتو ڪونہ مون کي؟

- سڃاڻڻ يا نہ سڃاڻڻ سان ڪوئي فرق بہ پوي ٿو ڇا؟

- سڃاڻڻ سان ڪوئي فرق پوي ٿو، تڏهن تہ مان چوان ٿو!

---

(1) مٽيءَ جي گاڏي، شدرڪ جو لکيل ناٽڪ.

- سچائڻ سان ٿي سگهي ٿو تہ گهڻيون اهڙيون ڳالهيون ياد اچن، جن کي ڪيترو وقت ٿيو تہ مان وساري ويٺو آهيان!

- مان نرملا جو مڙس آهيان!

نرملا... او نرملا... وقت تہ ڪنهن تيز گهوڙي جيان اڳيان نڪري ويو. اسين تہ الائي ڪيترو پري رهجي وياسين. ۽ ان کان بهترين آئيڊيل هئا. زندگي رولاڪ هئي. ۽ ڪجهہ نہ هوندي بہ چڻ ڪجهہ هو. هيڪلي گهارڻ جي سگهہ آهي. منزل ڏانهن وڌندڙ قدم تيز ۽ گهڻا تيز آهن. منزل ڏانهن ويندڙ ۽ وڌندڙ قدمن مان ڪي قدم منجهي بہ سگهن ٿا. اونداهين ۾ صبح کي ڳوليندي ۽ منزل لاءِ رُلندي، ڪي مارجي ويا تہ انهن کي ڪير ڳولي. ڪير ڳولي انهن اونداهين ۾ گم ٿيندڙ قدمن کي... ۽ نرملا، (سپني اوسٽا ۾ نہ گاڏيون ٿين ٿيون ۽ نڪي اتي گهوڙا ۽ رستو آهي. هي ماڻهو سپني ۾ رٿ، گهوڙا ۽ رَٿ لاءِ رستي کي ٺاهي ٿو. اُتي نہ سک آهي ۽ نہ آنند آهي. هي ماڻهو سپني ۾ آنند، سک ۽ پرمود کي رچي ٿو. سپني ۾ نہ تلاءُ آهن، نہ نديون آهن. پر هي سپني ۾ نديون ۽ تلاءُ ٺاهي ٿو. هي سپني اوسٽا ۾ سڀڪجهہ ٺاهڻ وارو ٿئي ٿو!)

- توهان ڪيڏانهن گم ٿي ويا؟

- هان...... مون... مون تہ ڪافي ٿي پيڻ چاهي سگار سان گڏ!!

- عجيب ڳالهہ آهي. ڇا توهان کو خواب پيا ڏسو ڇا؟

- سپنا تہ گهڻا ئي هئا. ۽ گهڻا ئي آهن. سپنا ٺاهيندڙ بہ اسين آهيون، تہ انهن کي ڊاهيندڙ بہ اسين... پر توهان سان گڏ نرملا هئي. ۽ اڄ توهان اڪيلا آيا آهيو. ڪٿي آهي هوءَ؟

- هوءَ مري چڪي آهي!

- مري وئي؟... ماڻهو آخر مري ڇو ٿو وڃي؟... پر تو هُن کي مري وڃڻ ڇو ڏنو؟ تو آخر هن کي مري ڇو وڃڻ ڏنو!!

- مان ڇا ٿي ڪري سگهيس... ڪير ڪنهن کي مري وڃڻ کان روڪي لئو سگهي. هوءَ ڏلدهہ هئي تہ زندگيءَ سان سينسفاءِ نہ هئي. ۽ زندگي چڻ تہ هن لاءِ بي معنا هئي. مري وڃڻ کانپوءِ مون هُن جي ڊائريءَ ۾ ڏٺو تہ لکيل هو: هر ڇوڪريءَ کي سدائين آها محبت ياد ٿي رهي، جيڪا هوءَ پندرهن کان ويهن سالن جي عمر ۾ ڪندي آهي!

- محبت... محبت تہ اهي بہ ڪن ٿا، جن محبت دير سان شروع ڪئي... پر تون هن کي مري وڃڻ نہ ڏين ها!

- توهان جو گهر ۽ هن جو گهر پاسي ۾ هوندو هو. ۽ اها خبر بہ مون کي دير سان پئي. توهان محبت بہ تہ هن سان ڪئي هئي نہ؟ نرملا جي سامان مان مون کي توهان جا ڪيترا خط بہ مليا آهن!

-محبت. زندگي. ڇا ساڻيدي رکڻ لاءِ اهي شيون ضروري آهن؟ او خدايا! انسان آخر ڪيڏانهن وڃي، پر ذليل سان آهيان. ۽ وڃان پيو!

............؟؟......!!

پر تون هليو ڪيڏانهن وئين؟

ٻاهر ته زرد مٽي آڏامي پئي، ۽ زرد پن دور الائي ڪٿي سڙي رهيا آهن! آڪاس ڏانهن آڏامندڙ دونهون ڪمرَ ۾ رهيو آهي. وايومنڊل دونهاٽيل آهي (ٻاهيون ٻيراڪين جون، پنيءَ پڙڪا ڪن!) ۽ منهنجي لکيل خطن جو پنو به ته زرد ٿي چڪو آهي. ۽ پنا به سڙي ويندا. ازل جي پراسرار ڪائي اهڙي چيز آهي. سڙي ويندا. ۽ خط به ته منهنجا آڏامي ويا!! ۽.....
...........Writing letters...means to denude oneself before the ghosts, something for which they greedily wait. Written kisses don't reach their destination, rather they are drunk on the way by the ghosts!*......!!......

......You don't seem to realize, Milena, that we are standing side by side, watching this creature on the ground which is me, but I, as the spectator, am then non-existent!!*..............!!......................
ڊوڙو ۽ ڊوڙندا هلو. ڪي پراسرار طاقتون تيز رفتاريءَ سان پويان آهن. (پر نرملا تون مري چو وئينءَ؟) اونداهي ته هر چيز کي ڳائي رهي آهي. اونداهي موت آهي. ۽ موت جا لوحا ۽ اوسارا ته ڪيترائي آهن. ۽ پنڊورا[1] به ته الائي ڪير ٿي هئي؟ ڪنهن هڪ جي غلطيءَ ڪري، سزا سڀ ڀوڳي رهيا آهن. پر ٻاهر...؟ ۽ گهر هجي ها ته اڪيلو رهان ها. دک، درد ۽ اجنبي ڇهرن کي ڇڏي اڪيلو رهان ها. گهر ڪٿهن اهڙي ۾، ۽ انتظار ان چيز جو آهي، جيڪا ڪڏهن به اچڻي ناهي. ۽ هاڻ ته منزل به سامهون هوندي ڏسڻ ۾ نٿي اچي. (۽ مدت گذري ڪٿي ۽ الائي ڪيئن پڙهيو هيم: هوءَ مري چڪي آهي. پر ڪَل اچا به ڪومائجي وڃن ٿا. اي موت! انهيءَ چوڪريءَ کي حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ، توکي فرصت ڪيئن ملندي هوندي؟)[2] پر منهنجي شيشي وارين درين مان ڪوئي جهاتي ضرور پائيندو. من منهنجي ۾ ڪائي اهڙي ڳالهه ضرور آهي. چوڻ جي سَند به ضرور ايندي. هوءَ سامهون ڪان ايندڙ روشني به ته الائي ڇا جي آهي؟ جڏهن تنهنجا سمونڊ جهڙا گهرا نيڻ. ۽ هر شام جيان، جنهن کي اونداهي ڏيري ڳڙڪايو وڃي! هنائي ڇڏيو انهن خالي لفظن جي ڍير کي. پر پوءِ به لفظئي ته معنا رکن ٿا. لمحا جيڪي گذري وڃن ٿا. ۽ صديون

* FRANZ KAFKA: Letters to Milena.

[1] پنڊورا، يوناني ديومالا جو هڪ ڪردار.

[2] امارو، قديم شاعر.

گذريو وڃن. ڪوئي اداس چھرو جھاتي ضرور پائيندو. ڪي انسان اھڙا بہ آھن، جيڪي جنم وٺڻ سان ئي اداسي کڻيو اچن. اداسي تہ وڻ ويڙھيءَ وانگر وڪوڙيو بيٺي آھي. من پنھنجو وس ۾ بہ تہ ناھي. ۽ پوءِ بہ تون چوين ٿو تہ زندگيءَ ۾ اميد ضرور آھي. مايوسي غلط آھي. غلط ھوندي ۽ تي سگھي ٿو تہ سيڪجھہ غلط ھجي! ڪنھن جي غلطيءَ جي ڪير سزا ڀوڳي رھيو آھي؟ پر ڇپر بہ تہ ڪوئي ڇڏي نہ ويندو آھي. ۽ لڙڪون بہ تہ ڏاڍيون ڪوسيون لڳن پيون. ٻاھر ڪوئي نڪري نٿو سگھي — ۽ ان کي بہ تہ مدت گذري تہ ھوءَ مري چڪي آھي. ڊائيسيڪشن ھال ۾ وڍڪٽ ٿيندڙ لاش بہ الائي ڪنھن جو آھي؟ لاش تہ الائي ڪيترائي آھن، ۽ گمنام آھن. زندگي ھئي تہ حسرتون بہ ھيون. اميدون ھيون. ڪنھن جو انتظار ھو. ڏک سھڻ جي سگھہ ھئي. ۽ ايتريون خواھشون ھيون. پر اھو سيڪجھہ ٿي نہ سگھيو. وقت ائين ضايع ٿي وڃي ٿو. ۽ سامھون ھوءَ گمنام ۽ ڊھندڙ قبر بہ تہ الائي ڪنھن جي آھي. سُنسان لُڪ لڳندڙ ڏينھن ۾، ٻنا ڪنھن ڇانوَ جي قبر. سامھون رولاڪ ڪُتا. رستن تي ڏاسر پڳھرجندڙ. مرڻ کان پوءِ ڪوئي پوئو نم جو ضرور ھجي ڇانوَ لاءِ. ۽ ويراني آھي. ڪڏھن ۽ ڪٿي زندگي بہ ساٿ ڇڏي ويندي، ۽ وقت تو ۽ مون جيان ڪوئي وفادار بہ تہ ناھي. تڏھن تہ ڪٿي ۽ الائي ڪيئن توکي اھو سيڪجھہ لکي ڏنو ھيم. ماگھہ جي سرد ھوائن ۾ پيلا پنا سڙي رک ٿي ويندا. ڪائي پراسرار بيماري وڪوڙي ويئي آھي ھرچيز کي- پر مري وڃڻ توکي نہ کپندو ھو. ۽ مون کي تہ اھا ڄاڻ پوءِ پئي آھي. احساس ٽڪجڻ جو گھرو آھي. پوءِ بہ ھلندا ھلو، ۽ ھلندا ھلو. احساس خوفناڪ چيز آھي. پوءِ اداس ٿي ٿا وڃون. ۽ گم ٿا ٿي وڃون. انت ھرچيز کي آھي. اڄا ھاڻ تہ ھتان ڪوئي گذري ويو آھي. لفظ اسان پڪيڙي ڇڏيا آھن. تمام وسامي ويل آوازن جي انبار ۾ ڪوئي ڪنھن جي آواز کي ڳولي؟ ھرشام ٻاڇي جيان اسان سان گڏ آھي. تون ۽ مان بہ تہ ٻاڇا ھٿاسين ھڪبئي جا. انتظار ٽيليفون جي گھنٽيءَ جو آھي. تنھنجو ۽ منھنجو گھر. گڏيل گھر جي خواھش بہ تہ ڪٿي ھئيسين. پر ٽيليفون جي گھنٽي وڄندي تہ سڀ ڪم رُڪجي ويندا. آواز اڃا بہ ڪنن ۾ اچن پيا. ايندا رھن ٿا گم ٿيل آواز. ھوائون بہ تہ ڪيڏيون نہ بيرحم آھن. ھوا اسان جا آواز جھٽي وٺندي آھي. اڏامندڙ آوازن جي ضرورت ھوندي آھي ايندڙ وقت لاءِ. ۽ آرسي بہ تہ ڪڏھن دوکو نہ ڏيندي آھي. ھرچھري ۾ سمايل آھن ڪيترا راز. پريان ڪان ڪٿان ايندڙ آواز الائي ڪنھن جا آھن. ۽ ھاڻ تہ تيز ھلندڙ ھوائون بہ ڪو وقت ٿيو تہ خاموش ٿي ويون آھن. زرد ۽ بيمار زندگي. ڇا تون مون سان سچي حياتي ساٿ ڏيندين؟ اھي گھٽيون ۽ گھر سدائين مون کي پاڻ ڏانھن ڇڪيندا آھن تہ اھڙي پنڌ ۾ جتي ڪوئي ڪنھن سان گڏ ڪونھي. ۽ رات ڪيڏي نہ سرد ۽ ويران آھي! اونداھي آڪاس ۾ ڪٿئون ڇمڪي رھي آھي ۽ ڪارن ڪڪرن جي گوڙ جو ھيبتناڪ آواز. روح قائم آھن، ۽ جسم فاني آھن!

اڪيلائي زندگيءَ جي علامت آهي. ڪوئي ڪنهن سان ساٿ ڏئي. ۽ ڪافڪا فقط ان ڪري ميلينا کي چڙي ڏنو هو، جو هُو سِلهه جو مريض هو. پر مون کي ته تنهنجو چهرو به ياد ڪونهي. وسري سڀڪجهه الائي ڇو ٿو وڃي؟ جڏهن سامهون آهين ته به ياد نٿو رهي. ۽ جڏهن دور گهڻو دور آهين، تـه بـه چهرو ياد ڪونهي! It occurs to me that......)
I can't remember your face in any precise detail. Only how you finally walked away between the tables of the Coffee-house, your figure, your dress, these I can still see!!......!!) (1) ذهني سُڪون جي ڳولا ۾ الائي ڪير آهي؟ ۽ ABSURDIS جو FUTILITARINISM سان ڪهڙو تعلق آهي؟؟ توکي ۽ مون کي ته پنهنجي بـه ڄاڻ ڪونهي! ڪنهن ڊنل هرڻيءَ جون اکيون تو ڏٺيون آهن؟ موت ايندو تـه ڪوئي ڪلاڪار ڇا سوچيندو؟ جمڻ ۽ مرڻ جي ڦيري ۾ ته تون ۽ مان اڃا ڪونه آيا آهيون. جنم ۽ مرڻ کان ڪوئي ڇُٽي سگهي ٿو. (سمهڻ وقت هن سرير ۾ ڪير سمهي ٿو. يعني ڪهڙي اندرين شڪتي ڪم ڪرڻ کان ماٺ ڪري ٿي ۽ ڪهڙي سرير جي سمهڻ وقت جاڳي ٿي، ۽ پنهنجو ڪم ڪري ٿي. ان وقت ڪهڙي شڪتي سپني کي ڏسي ٿي. جاڳرت ۽ سپن اوسٿا ۾ انيوءَ ۾ اچڻ وارو سشوپتي سک ڪنهن کي پراپت ٿئي ٿو. اهي سڀ، ڪنهن ۾ گڏجي سمائجي وڃن ٿا...) ۽ مُڪت ٿي سگهندو، زندگيءَ جي بندڻن کان. پر اها ڪير آهي؟ ڪنئوڻ جو رنـگ ڳاڙهو آهي. وهندڙ تيز پاڻيءَ جي وهڪري جو رنـگ اڇو آهي، ۽ پرٿويءَ جو رنـگ ڪارو آهي. اها ميز، جنهن تي تون ۽ مان پنهنجا لفظ وڃائي رهيا آهيون. لفظ سڏيندا رهن ٿا. مون کي پويان ڪنهن سڏ ڪيو؟ ڪير آهي؟ ڪير آهي؟... پر ڪوئي آهي بـه تـه ڪونه. وساڻل آوازن جي انبار مان ڪوئي الائي ڪنهن کي سڏي رهيو آهي؟ اسان جون آتمائون اسان سان گڏ آهن. نيرون ڪوٽ کان اروڙ تائين جو رستو به ته ڪيترو نه لنبو آهي. ڍڳي گاڏين، موٽرن، لارين ۽ ٽرڪن جو قافلو وڃي پيو، ۽ اداس رستا الائي ڇو آهن؟ تـه خدايا، هن سفر ۾، جتي هرڪوئي ڳولا ۾ آهي ڪنهن جي ساٿ جي، ۽ شام جي هن اداس آڪاس تي ڪي ستارا آهن، جيڪي ٽمڪندڙ ڪن پيا، ۽ اسان جي مٿان بيرحم وقت جي ڪائي ديوار ڪِري نـه پوي. سڀڪجهه اورانـگهي وڃي، ۽ ڪوئي هتان لنگهي تـه چوي، هتي به ڪوئي وڻ هو. هتان ڪوئي لنگهيو هو. شهر خالي خالي ڇو آهي؟ رات سڄي آڪاش ۽ مان— او زندگي. او زندگي. توکي مون تائين پهچڻ ۾ به ته ڪوئي وقت لڳو هوندو؟ سرءُ جي پيلي پيلي مُند کان پوءِ ٿي تـه بسنت جي رُت ايندي آهي. در تي ڪوئي ڍُهلاري ڍُهل وڄائي سرنهن جا پيلا پيلا گل ڏيندو! پر اهو بسنت ڍهلاري تـه مري ويو؟ هاڻ ڪير ڏيندو خوشين ۽ مسرتن جا آهي پيلا پيلا گل، ۽ سرنهن جا پيلا گل تـه ٽڙيل آهن. انتظار آهي. ڪوئي نه ڪوئي

(1) FRANZ KAFKA: Letters to Milena.

ته ضرور آهي... پر نرملا مري تون ڇو وين ٿي؟ ڇا جدا ٿيڻ جو هڪ اهوئي رستو هو؟ اظهار ڪي ڇهن تائين پهچڻ ۾ به ته وقت لڳندو آهي. تون موت جي نزديڪ ايترو جلدي!؟ جڳ به ته ڪيترا گذري چڪا آهن، ۽ جيئن جيئن جڳ جهلي، تيئن تيئن مون پنڌ ڪيو. پر مان ٿڪجي به ته گهڻو پيو آهيان... مان ٿڪجي به ته گهڻو پيو آهيان... مان وڃڻ به چاهيان ٿو... هتي ڪوئي آهي به الائي نه... مون کي ته ڏسڻ ۾ به ڪجهه نٿو اچي. دور گهڻو دور... ۽ نرملا، تنهنجو جسم... زرد مٽي ڪائي وڃي ٿي هرچيز ڪي!!... ۽ هاڻ تون چوين ٿي ته مان نه آهيان هتي... اصل ۾ جيڪي ڪجهه مان آهيان، اها تون نه آهين، ۽ جيڪي ڪجهه مان آهيان، اهو تون آهين. ۽ جيڪي ڪجهه تون آهين، اها تون ئي آهين ۽ مان آهيان، اهو ڪجهه جيڪي ڪجهه......!!......؟؟......

- پُڌو!

- ؟...؟...؟

- مون کي توهان سان ڪجهه ڳالهائڻو آهي.

- هان... ڇا... ڪير آهي؟

- معاف ڪجو اسين توهان کي ڪجهه تڪليف ڏينداسين... جو.

- تڪليف؟ ڪهڙي تڪليف؟ مان آهيان...

- اصل ۾ ڳالهه هيءَ آهي ته اسين توهان سان ڪجهه دير هتي ويهڻ چاهيون ٿا،

- توهان سان گڏ پيو ڪير آهي؟

- ڇا توهين اسان کي ڪولڻ ٿا سڃاڻو؟

- سڃاڻان؟... ها... سڃاڻان ٿو. پر نه شايد سڀڪجهه وسري ويو اٿم!

- توهان جي گهر آياسين، ته خبر پئي ته توهان ويٺا آهيو. اسان سڀني کي توهان سان ملاقات جو ڏاڍو شوق هو. هيءَ منهنجي ننڍي ڀيڻ رخسانه آهي. اسين توهان جون ڪهاڻيون پڙهندا آهيون، ته اسان کي حيرت لڳندي آهي، ته توهان اهو سڀڪجهه لکو ڪيئن ٿا؟

- مان لکندو ڪيئن آهيان؟ مان لکندو آهيان سهي؟ پر هيءَ توهان جي ڀيڻ به پڙهندي آهي ڇا؟

- جي، مان، مان توهان کي پڙهندي آهيان!!

پر نرملا، او نرملا. تون آخر مري ڇو وئين؟ هيءَ ڇوڪري به ته ڪيڏي نه سهڻي آهي. ڄڻ ڪائي آداس شام. ۽ جسم به ته ڪيڏو نه خوبصورت اٿس. جوان ٿيندڙ جسم به ته ڪيترا نه عجيب ٿين ٿا. ڄڻ ڪنهن مڪڙيءَ مان ڦٽندڙ ڪوئي گل!! ۽ مون کي به الائي ڪيترو وقت ٿيو آهي ڪنهن ڇوڪريءَ جي جسم کي هٿ لاتي. ڇا هيءَ پنهنجو خوبصورت جسم منهنجي حوالي ڪندي؟ هن جي چپله ڪيڏي نه سنهڙي ۽ اکيون ڪيڏيون نه گهريون آهن. ڄڏهن تنهنجي هن سمنڊ جهڙي اکين ۾......!!

- توهان مون کي ڪجهه چيو ٿا؟

- ها... نہ... مان، مان تہ پنهنجي پاڻ سان پئي ڳالهايو شايد. توهان ڪلو تہ ڪولہ ٿا مون ڏسان؟

- نہ، نہ. اهڙي تہ ڪائي ڳالهه ڪونهي!

اکين جي لڳاهہ بہ تہ ڪيتري نہ عجيب ٿئي ٿي. هُن جي اکڙين ۾ ڪوئي ويئو آهي. ۽ اهو مان ئي آهيان. هوءَ مون ڏانهن ڏسي مشڪي رهي آهي. ۽ اکيون تہ سڀ ڪجهه ٻڌائي ڇڏينديون آهن! پر ڪوئي آخر سري چو ڦلو وجي؟

- توهان اڄڪلهه لکو پيا؟

- مان لکان پيو؟ نہ مان ڪجهه بہ نہ لکي رهيو آهيان. پر مون جيڪي ڪجهه لکيو، اهو اڌامي ويو هوائن ۾. ۽ مان هاڻي اڪيلو ٿي پيو آهيان. هي اڪيلايون مون کي ڪائي وينديون. لڪڻ مان نٿو چاهيان. مان چاهيان ٿو، اهو ڪجهه جيڪي ڪجهه ٿي نہ سگهندو. پر ڇا مون کي پناهہ ملي سگهندي اونداهين کان، اڪيلاين کان، هيبتناڪ ۽ سنسان اڪيلاين کان!!

- توهان... توهان ڪيترا نہ عجيب آهيو؟

هوءَ مون سان هڪ پيرو وري کلي ڳالهائي رهي آهي. ٿي سگهي ٿو تہ هن کي مون تي رحم اچي رهيو آهي— هوءَ مون سان محبت ڪري رهي آهي. مان هُن کي چوندس هوءَ منهنجو چيو نہ موٽائيندي. وڌ ۾ وڌ انڪار ڪندي. پنهنجن ماڻهن کي وجي ٻڌائيندي.

- توهان ڪيڏانهن ڪُمَر ٿي ويا؟

- مان... ڏس نہ مان، هيءَ زندگي ۽ مان. اصل ۾ جيڪي ڪجهه تون آهين. مان آهيان. ۽ موت بيوفا ساٿي آهي، زندگيءَ جو. ڏس نہ ڪيترا ماڻهو آهن، جيڪي روز سري وڃن ٿا. ۽ الائي ڪيترا آهن، جيڪي مري چڪا آهن. ڇا توکي ۽ مون کي اها ڄاڻ آهي تہ زندگي ڪڏهن ۽ ڪٿي ساٿ ڇڏي ويندي؟ ۽ اهو ماڻهو، جيڪو ڪجهه نٿو سمجهي، ان لاءِ موت ڪيترو نہ بي معنيٰ آهي؟ پر تو ۽ مون لاءِ جيڪي ڪجهه آهي، اهو ڪجهه بہ نہ آهي. ۽ جيڪي ڪجهه نہ آهي، اهو آهي سڀڪجهہ. ڇا توکي خبر آهي تہ محبت جو جذبو ڪيترو نہ مهان آهي. وقت جي هر ذهين فنڪار جي محبت بہ نامڪمل ۽ اڌوري هوندي آهي. ۽ موت بہ ائين اچي ٿو، جيئن تون اچي وئي آهين. يا ٻُڪ لڳي رهي آهي. پر ٻُڪ بہ مختلف قسمن جي ٿيندي آهي. ٻُڪ جسم جي آهي...!!

- هي توهان کي اوچتو ڇا ٿي ويو؟ توهان چئو ڇا پيا؟

- مان چوان الائي ڇا ٿو؟... مون کي سچ پچ الائي ڇا ٿي ويو آهي!

- توهان جي طبيعت تہ ٺيڪ آهي نہ؟

- رخسانہ، I Love You!!

- توهان...

- رخسانہ! Really I Love You!

هوءَ چپ آهي. ۽ چپ مان بہ آهيان. خاموشي آهي. هوءَ مون سان گڏ هلي رهي آهي رات جي اونداهن رستن تي. رستا، سنسان اڪيلا ۽ ويران آهن. سرنهن جي وڻن سان مٺرم مٺرم سڳنڌ ڦهليل آهي دور دور تائين. اسان جن قدمن هيٺان آهن وڻن جا ڇڻيل سنهري گُل. ۽ لڙ جي وڻن مان ٻُور ڇڻي رهيو آهي. پر هي سڀ ڪيڏانهن هليا ويا؟ ڪيڏانهن هليا ويا سڀ؟ ڀر هن جو هٿ تہ منهنجي هٿ ۾ آهي. منهنجي جسم ۾ ڄڻ بجلي ڊوڙي رهي آهي. مان سڙي رهيو آهيان، ۽......؟

- تون، مون سان شادي ڪندينءَ؟

- شادي؟ مان توهان سان شادي ڪريان. پر ڇا اهو سڀڪجهہ تي سگهندو؟

- ٿي سڀڪجهہ سگهندو آهي. ۽ جيڪي نہ ٿي سگهندو آهي. اهو بہ ٿي ويندو آهي سڀڪجهہ. تون مان سان شادي ڪر. زندگي فقط ڪڏهن ڪڏهن ملائيندي آهي اسان کي! هڪ ٻيرو ملندا آيا آهيون، جدا ٿيڻ لاءِ....

- منهنجا مائٽ توهان کي سگ ڪوڙ ڏيندا، ۽ مجبور آهيان مان!

You can not love me, much as you would like, you are unhappily in love with your love for me, but your love for me is not in love with you!! (1)

- پر هي سڀ ڪيڏانهن هليا ويا؟ ڪيڏانهن ٿا هليا وڃن سڀ آخر؟

- مدت گذري تہ هو سڀ اسان کي ڇڏي هليا ويا. جدا ٿي ويا سڀ اسان کان!

جيڪي گم ٿي ويا. اهي ڪڏهن بہ نہ ليڄندا. جيڪي جدا ٿي ويا اهي وري ڪڏهن بہ نہ ملندا. ٻنرملن زندگيءَ ۾ ٿيندو ئي ڪونہ آهي. پر تون جدا ٿيڻ کان اڳ ۾ ئي مري چڪو وينءَ... ارملا. پر جي تون ۽ مان ۽ هوءَ جم ۽ موت جو فلسفو سمجهي وڃون ها، تہ ائين نہ ٿئي ها، پر آءٌ تہ ڪنهن کي بہ مارڻ نٿو چاهيان!!

- ؟...؟...؟

- ؟...؟...؟

- مان منتظر هيس، صدين کان وٺي تنهنجو. ۽ اصل ۾ تون آهين. مون کي نہ فقط پنهنجي ذات جي خبر آهي. ۽ جيڪي ڪجهہ خبر آهي، ان جي بہ ڪائي خبر ڪانهي. فقط جدائي آهي. هر جنم ۾ ۽ هر سال ۾ تون ملندي آهين. پر ڪير بہ اچي ها تہ مان منتظر هجان ها. انتظار رهندو آهي، ڪنهن نہ ڪنهن جو. ۽ زندگي بہ تہ ڪيڏي نہ بي معنيٰ آهي ڪنهن جي انتظار کان سواءِ!!

---

(1) FRANZ KAFKA.

- مان مجبور آهيان... مان ڪجهه به نٿي ڪري سگهان. مون ۾ فيصلي ڪرڻ جي سگهه ڪانهي. مان ڪمزور آهيان. پر مان... توهان سان جيتري محبت ڪريان ٿي، ان جو توهان کي احساس ڪونهي شايد. مان توهان لاءِ سدائين روئندي رهندي آهيان!

- زندگيءَ ۾ ڪمزور ته هرڪوئي آهي. پر تو ۽ مون ۾ سگهه نه آهي، ان جدائيءَ ۽ انتظار جي ديوارن کي ٽوڙڻ جي. ڇا ڪوئي سگهه ساري سگهندو. ڪڏهن ۽ ڪٿي اڪيلو ايڪانت ۾ ويهي مون ڏٺو هو توکي. ۽ توئي ته پڇايو هو ته تنهنجو گهر درياهه جي ڪپ تي آهي. جڏهن چانڊوڪي رات ٿيندي آهي، تڏهن درياهه عجيب هوندو آهي. ۽ هاڻ تنهنجو اهو ساٿي الائي ڪير ٿيندو، جيڪو اهو منظر ڏسندو، جيڪي مان نه ڏسي سگهيس؟

- توهان جا هٿ ايترا ٿڌا ڇو آهن؟

- مان آهيان جيڪي ڪجهه اهو، نه آهيان. ۽ جيڪي نه آهي، هرجنم ۽ هر دوُر ۾ تنهنجا ۽ منهنجا هٿ گڏ هئا. پر تنهنجي هي جسم جو ڇُهاءُ بہ ڪيڏو نہ عجيب آهي. تنهنجا هي نازڪ ۽ سهڻا اڇا اڇا ڪير جهڙا هٿ منهنجي هٿ ۾ آهن. ۽ وقت جون بيرحم ديوارون ڪِري پونديون ته پوءِ...؟؟...

- ؟...؟...؟

- پر تون خاموش ڇو ٿي وئي آهين؟

- ...؟...؟...

- تون خاموش ڇو آهين آخر. پر تون ڪيڏانهن هلي وئينءَ؟

I love you

......

I need you

(خاموشي)

- ......؟...؟

I love you

- رخسانه...

- I need you هرڪوئي اچي، وري هليو ٿو وڃي؟

(؟...؟...؟)

مان منتظر هيس تنهنجي لاءِ. پر تون هليو ڪيڏانهن وئين؟ مان، مان هيس، ۽ تون، تون نہ هئين. پر درياهه جا تيز ۽ بيرحم وهڪرا لنگهي ويا اسان جي مٿان. هٿ، هٿ مان ڇڏائجي ويو. ڪهڻن ۽ گهڙيالن جو آواز، هرطرف ڪان اچي رهيو آهي. دور ڪٿان. ڪير ڄاڻي ته هي سڀڪجهه سپنو هجي! پر صديون گذري ويون آهن ۽ مان هلي هلي به ته ٿڪجي پيو آهيان. منهنجا پير ٿڪجي چڪا آهن. منهنجو وهندڙ خون پڪڙجي رهيو آهي. پر اهو سڀڪجهه

ڪٿي آهي؟ سڀ رحم چاهين ٿا. ۽ مون وري ڪوئي سپنو ڏٺو. جڏهن پندرهينءَ جو چنڊ هنن اونداهن ڪڪرن مان ليئاڪا پائيندو. ۽ سامهون جبلن جي وچ ۾ وهندڙ جهرڻو. اَڄ صدين جي آهي. بي‌انت تاريڪيءَ ۾ ڪوئي سوجهرو آهي. آڪاس ۾ ڳوليو، لفظن ڪي! معنيٰ، هرچيز ڪي آهي. آوازن جو بي معنيٰ سمنڊ ڪائي ويو. آداس ڏينهن بيزار ڏينهن. گذري ويل ڏينهن. ڏينهن جيڪي وري ڪڏهن به نه موٽندا. سپنا! هاءِ اهي سپنا. ڪڏهن ۽ ڪيئن ٿِنندو سورج، ڪير ڄاڻي ته ڪڏهن سورج شاخون ڪيڍي. پر مون ته پنهنجا گهاءُ به ڳڻيا نه آهن! دور گهڻو دور ڪن وڻن تان پيلا پيلا زرد پن ڇڻي رهيا آهن. يادن جا ولر ڳوڙهن ۾ وهنتل، زندگيءَ جا وساريل سپنا ياد آيا. پر پوءِ به ڪائي چيز زندگيءَ جي علامت ڪونهي. سچ لڳو ته اونداهي کهلي ويندي. پر اميدون ته ختم نه ٿين! ايندڙ رُت ايندي ته... ۽ انتظار جون ديوارون پيچي چڏيو. اڏامندڙ لمحا. ڪوئي قيد ڪري سگهي ٿو؟ ننڊ ۾ ٻڏل ڪوئي پار آهي، جنهن والڳر هرڪوئي آهي. پاڇو حقيقت آهي ته پوءِ سيڪجهه ڇا آهي؟ ۽ رات ايندي ته پاڻ سان گهڻو ڪجهه کڻي ايندي. سامهون ڪنهن گهر مان چيٽن جو دونهون ڏيري ڏيري آڪاش ۾، شام جي اداس ۽ پيانڪ آڪاش جي هيٺان. سورج جبلن جي پويان لڪي ويو. اونداها مٽيءَ جا جبل ڪائي ويا روشن سج ڪي. ۽ هتي ئي هن هنڌ تي جتي اڄ ڪجهه به نه آهي. ڪوئي گهر هو. اداس ۽ اتهاسڪ ڪاٺ جي ڇت ۽ ڪاٺ جي در وارو گهر ڪونهي. هيءَ ماڙي، جنهن جا ڪئين ماڙ آهن. ان ۾ منهنجا ۽ تنهنجا ڪيترائي آواز دفن آهن! وقت وهندو پيو وڃي. وقت وهندو پيو وڃي. منهنجين بي آواز صدائن جا پڙلاءُ ڇِني پاسن ڪان اچي رهيا آهن. ڇا ڪوئي ٻڌي ٿو؟ ۽ چرپاٽپ جي حقيقت جي بـ تـ ڪنهن کي خبر ناهي. ڏينهن ۽ رات جا ڪيترا اهڙا لمحا آهن؛ پر منهنجي هن سوچن جي سمنڊ جو به ته ڪوئي انت ڪولهي! دور دور تائين آهي آس ۽ پاڇي جي گردش. ڪير آهي ڪنهن جي پويان، ڪهڙي خبر؟ ۽ مان به ته الائي ڪير آهيان؟ ڪي آهن، جيڪي ڀٽڪي رهيا آهن، وقت جي اونداهن رستن تي! جيڪي وسامي ويا آهن. ۽ مان به ته ڪنهن نه ڪنهن کي ڳولي رهيو هئس صدين ڪان. بند دروازا ۽ دريون، هڪ هڪ ٿي کلي ويندا. وڇڙي وڃڻ به ته زندگيءَ جي حقيقت آهي. پر پنهنجي ئي پاڇي ڪان هرڪو ڊڄندو رهندو آهي. ۽ ڪير ڄاڻي تـ ڪڏهن ۽ ڪيئن ڪي وڃائجي وڃن ٿا. جيون ساگر ۾ لهر لهر، دور ڪنارن ڪو وهندو ايندو. وهندو رهندو. اُڀرُ لهرن ۾ ڪوئي آهي...!! پر هن منهنجي صبح ٿيڻ ۾ بـ تـ الائي ڪيتري دير آهي؟ انت جيڪڏهن اهو آهي. مان منتظر هئس، پر انتظار ڪنهن جو ڪونهي. ۽ زندگيءَ جو اڪيٽ قافلو هلندو پيو وڃي. ته اي خدايا. ڏينهن روشن ۽ راتيون اونداهيون آهن. وقت ڪنهن پوڙ جي پاڻيءَ جيان تيز وهندو پيو وڃي. تون ۽ مان به ته وهندڙ وقت جا حصا بڻجي چڪا آهيون. ۽ پرارٿنا به ته انسان جو آخري هٿيار آهي. پر رات اونداهي ۽ پيانڪ آهي. دور دور تائين

ڪارا ڪڪر ڇانيل آهن. ۽ منهنجي هن زندگيءَ جو به ته ڪوئي انت آهي الائي نه؟ مان به
ته چپ ٿي ويو آهيان. ۽ خاموشي هرطرف ڪان ڇانئجي رهي آهي......!!

رات اونداهي آهي. پر هر رات جي پويان به ته ڪوئي صبح ضرور آهي!
(۽ منهنجي هن جيون ڪي ڪوئي انت ناهي!!)
پر انتظار ضرور آهي.
دور ڪٿان، هنن وڻن جي پويان جڏهن سورج شاخون ڪيندو.
پر تون چپ چو ٿي ويو آهين؟
(هنن منهنجي آوارا سوچن جو به ته ڪوئي انت ناهي!!)
....
صبح ٿيڻ وارو آهي!
ها، صبح ٿيڻ وارو آهي!!
رات اونداهي آهي. پر دور ڪٿان روشني ڦٽڻ واري آهي!
۽ رستا ڏکيا گهٽا ڏکيا، گهاٽن وڻن ۾ گهيريل رستا!
(پر منهنجي هن جيون ڪي ڪوئي انت به آهي؟؟)
جن شروع ڪئي منزل لاءِ جدوجهد، اهي حاصل نه ڪري سگهيا!!
(هرشروعات ۽ پڇاڙيءَ جي وچ ۾ وڇوٽي هوندي آهي!)
۽ جڏهن ڳوليوسين ته ڪوئي سڏ ڏيڻ لاءِ به موجود ڪونه هوا!
(خاموشي)
زندگيءَ جي رلڳ پڄاڻيءَ تي. خاموشي.
......؟؟......!!......

●

جيڪڏهن ڪو ائين چوي ته: ”خامين ڪيڻ بدران انهيءَ ڳالهه جي همت افزائي ڪئي وڃي ته سنڌي زبان ۾ ڪتابن جو واڌارو ٿئي...“ ته انهيءَ جي ٻهرين ۽ پڇاڙڪي معنا اهائي ٿي نڪري ته: خامين جي واڌاري جي همت افزائي ڪئي وڃي.

سانول

پاڇا

هو ٻئي اوندھ ۾، ٻڙائين ڊگ تان وچي رهيا هئا، ٽڙندا ٿاٻڙندا، پڪي روڊ ڏانهن. ٻئي پاڇا ٿي لڳا. اوس پاس جي بنگلن مان نڪرندڙ روشني، سندن پيرن ۾ ڦان ٿي پئي هئي. هوءَ هڪ پيرو ٽڙندي ٿاٻڙندي ساڻس ٽڪرائجي به ويئي هئي — ۽ هاڻ هوءَ ڳچ ويڇوٽيءَ تان پئي هلي: (هو اڄ به پنهنجو پيڇرو پاڻ ڏاهيندو آهي. ڪالهه جيان!) هن سوچيو.

"تون چُپ آهين؟"

هوءَ پوءِ به چُپ ئي رهي.

"ڇا هن فاصلي کي سَڱل نٿو ٻڌائي سگهجي؟"

"۽ رڳو ڳالهين سان ئي ڇا ائين ڪري سگهجي ٿو؟"

وري سانت ٿي ويئي. سن ۾ جڏهن مانڊاڻ متل هوندو آهي، تڏهن ٻاهر ڪيڏي نه سانت هوندي آهي — سرد، اٿاهه ۽ اننت. هن ته ساڻس گهڻو ڪجهه ڳالهائڻ ٿي چاهيو. گهڻو ڪجهه ڄاڻڻ ٿي چاهيو هن بابت — اهو جيڪو سندس باري ۾ ٻين جي واتان ٻڌو هئائين: هو ويراڳي بڻجي ويو آهي... هو پاڻ کي ناس ڪري رهيو آهي... هن ننڊ جي گورين جي لَپَ ڦَڪي ورتي هئي... پيو به الائي ڇا ڇا...

"مون کي ويساهه نه هو ان تي." ڪن اڳي گهر تي چيو هئائينس.

"ويساهه نه ڪرڻ جو ڪارڻ؟"

"تون ائين نٿو ڪري سگهين، اها مون کي پڪ هئي."

"ايڏو ساهس ئي ڪٿي هو مون ۾!"

"نه نه، ائين نه ڪرڻ جو ساهس هو تو ۾، مون اهو ئي پئي چوڻ چاهيو: ڇاڪاڻ ته اهو صحيح نه هو."

"صحيح - غلط، ان جو نبيرو ڪير ٿو ڪري سگهي؟ تون... مان؟ يا هي لوڪ...؟"

ان پل هو ڪنور ٿي ويو هو "لوڪ ته رڳو ڏِکَ تي ليڪا پائي ڄاڻي — ۽ اسين لوڪ جي پاتل ليڪن ۾ سدائين لاءِ گهيرجي ويندا آهيون." هن سگريٽ مان سگريٽ دکائي هئي.

اها ڪائين سگريٽ هئس؟ پڇڻ چاهيائين، پر پڇي نه سگهي:

"پاپي ڪانه ٿي ڏسجي؟" پڇي ته ويٺي، پر پوءِ احساس ٿيس ته اهو سوال ايندي ئي ڪانئس پڇيو هئائين.

هو ڪي ڪَنَ سُنَ تي ڏانهس ڏسندو رهيو: جڻ ماٺ اهو هٿ هو، جنهن جي هٿائڻ سان گهاٽ منجهاران رت بوهاڙا ڪري ٻاهر نڪري ايندو؛ پر هن اهو هٿ هري هري ڪري هٿائي ڇڏيو:

”هوءَ شهر ويئي آهي- شاپنگ ڪرڻ.“ هن ماٺ جو هٿ وري گهاٽ تي ڊري ڇڏيو ۽ ان ڪنڌ ڏانهن يڪ ٽڪ گهورڻ لڳو، جتي آچلايل سگريٽ رَڪَٽ ٿي رهي هئي.

پاڻس جڏهن ڪيس هتي لاهي ويو هو، تڏهن در هن ئي اچي کوليو هو، ڪجهه دير ڪڙي کڙڪائڻ کان پوءِ. هن سٽ ڏيئي دروازو کوليو هو؛ جڻ هن وقت ڪنهن جو به اچڻ ٺيڪ نه لڳو هئس، اڪيلو رهڻ تي گهريائين شايد—۽ ڪيس ڏسي سندس ڇهري جا تاٿيل پاوَ، ڍرا ٿيندي ٿيندي، مُرڪ ۾ منجهي ويا- هڪ روئڻ هارڪي مُرڪ.

”ڇا اندر اچڻ لاءِ نه چوندين؟“ ۽ هو هٺي بيٺو هو. (ڪڏهن هين گهر ۾ ڪنوار ٿيڻ جي اچڻ جا سپنا ڏٺا هئائين) هن اندر گهڙندي سوچيو هو—۽ اڄ؟ ”اڄ“، ”ڪالهه“ نه رهي هئي...

●

”استري ته ڏجانءِ.“

۽ هوءَ استري ڪٿي آئي هئي. پوءِ به هو اتي ئي بيٺو رهيو هو، هن ڏانهن يڪ ٽڪ گهوريندو. هيٺيون چپ ڏندن ۾ ڏيو.

”هاڻ ڇا ڪهئي؟“

”آگرر.“

۽ هوءَ اگر ڪٿي آئي هئي پڪ ۾- هن به پنهنجو پڪ جهليو هو. اگر استريءَ ۾ رکي، هو پل آپل پنهنجي ڪارائيل هٿن ڪي ڏسندو رهيو—۽ پوءِ ڏسٽي آگر ڪاڏيءَ تي ڪٿي رکيائينس- ۽ هن مجرجي پنهنجا پيئي ڪارائيل هٿ سندس پڄن ۾ ڦاپايا هئا.

”اڙي، اڙي، ڇري سون ته تنهنجي نظر تي ڏيپي.“

”ترس ته مان تنهنجي ڪڙي تي ڏيپيان.“

”ڇو، پنهنجي وهاڻءَ تي مينهن وسڻ جو ڊپ اٿئي؟“

-

ڳالهين ۾ هوءَ ڪانئس ڪڏهن نه ڪٿي سگهي هئي—۽ ان مهل روئڻ ري وٽس پيو ماٺو ئي کهڙو هوندو هو. ”اڙي مون ته چرچو تي ڪيو.“ هن جي پرڇانڻ تي ويتر جهڃجي پوندي هئي: ”تون ته بنهه ڪا رِلڳ آهين.“ هو سندس لڙڪ اگهندو هو. ”ڪجهه لڙڪ بچائي رکيا آهن، آئيءَ ويل ڪم اچي ويندا آهن.“ هوءَ رنل نيڻ ڪٿي ڏانهس ڏسندي هئي: پر هو ديوار تي نيڻ کپايو ويٺو هوندو هو- جڻ ديوار جي پار ڏسڻ جو جتن ڪندو هجي يا سندس نيڻ به ديوار جو ڪو حصو هجن، لٽل چاپوڙي وانگر ۽ ان گهڙيءَ پيهر ساڳئي هنڌ جتڻ چاهيندا هجن: ”رشي، سان ته توکي پرچائي به ويندو آهيان—۽ تون پاڻ به پرچي پوندي آهين، پر...“

”پر ڇا؟“ هوءَ آتاولي ٿي وينديءَ هئي.

”پر جڏهن مان رُسندس نه، تڏهن... تڏهن تون مون کي پرچائي نه سگهندين ءَ.“

”ائين نه چئو.“ هوءَ سندس ڦٽل چپن تي پنهنجون نرمل آڱريون ڌري ڇڏيندي هئي.

”تو بنا مان سچي ناهيان، مان توکي ڪيئن ٿي ڇڏي سگهان، تون تہ منهنجو ڏيهہ آهين! سپني جي ساڀيا تون ئي تہ آهين!“

پر هاڻ هو هن لاءِ پرديون ڪنارو هو. سپنن جون آرسيون پور پور ٿي چڪيون هيون!

ڪجھ پل مهند جڏهن هو پيئي ڪمري ۾ هئا، هوءَ پلنگ تي ۽ هو ڪرسيءَ تي، پيئي آمهون سامهون، وچ ۾ ميز، تڏهن اهو سڀ ڪيڏو نہ عجيب پئي لڳو: ائين پري پري، اڪيلا اڪيلا، ڄڻ ريل جي ڊبي ۾ ويٺل، ڌار ڌار اسٽيشن جا مسافر.

”هيستوڻي ڪير وٺي آيئي؟“

”ادا وڏو.“

”ادا وڏو!“

ادا وڏو ۽ هو، آمهون سامهون گهرن ۾، ساڳئي مهيني جاول، پيئي ساڻ ۾ سوٽ، گڏ رانديون روندليون رهيل، اسڪول کان ڪاليج تائين گڏ پڙهيل، ڏنگايس تي ساڳي سيڪٽ ڪارڊ ــ ۽ اهو شخص هن جي گهر پاهران ئي هليو ويو... اکھ پيکھ، لاٽون، بلور، ڏاڪ چڙهائي، ڪُونڊر، ڏڙهي کان والي بال تائين، سموريون رانديون ڦِٽائي هليو ويو هو. اها ڪيدي لاهي؟ ڪيدي‌ءَ ڪانسواءِ راند کهڙي؟ پر هو تہ ڪيدي‌ءَ ۾ بہ جُٽ هوندا هئا! چاچي نورشاھ جي باغ مان رات جو چوريءَ انبڙيون پٽڻ ۽ سار جي ڊپ کان جهَر جهنگ رُلڻ وارا سڀ پيرا ڊاهي هليو ويو هو، اهو شخص! هاسٽل جي پت ٽپي، اسڪول کان گُسائي، نشاط هوٽل تي سچو سچو ڏينهن گانا ٻڌڻ، واڌو واهہ ۾ آکهاڙا ٿي گڏ وهنجڻ وارو شخص، ڪپ تي پيل هن جا ڪپڙا ڪٺي پڇي ويو هوا! هن تہ پنهنجي ساڃي پرونءَ تي لڳايل سندس اِخر بہ سنڀالي رکيو هو: اهو شخص، هن جو سيٽ، هن جو دوست سندس گهر آڏو پنهنجي ڪار جو گيسانو ڇڏي هليو ويو هو:

”اندر نہ آيو؟“

”تون بابا جي عذرخواهيءَ تي نہ آيو هوئين...“

”ان ڪري!“

هو ڪمري ۾ هلڻ لڳو هو ۽ پلنگ جي چوڌاري ڦري، هن جي آڏو اچي بيٺو:

”۽ تون ڪنهن جي عذرخواهيءَ لاءِ آئي آهين؟“ هن سندس وارن مان وٺي سٽ ڏني:
”تون اهو ڏسڻ آئي آهين نہ تہ، مان پل پل ڪيئن رڪ ٿي رهيو آهيان؟ مان ڪيئن آجڙي رهيو آهيان؟ وقت ۽ حالتن جي گهاڻي ۾ ڪيئن پيڙجي رهيو آهيان؟ اهو ئي ڏسڻ آئي آهين نہ تہ، منهنجا نيڻ ڪيئن ڪنڊر بڻجي رهيا آهن؟“ جهٽڪي سان سندس وارن کي ڇڏي، هو ديوار ڏانهن منهن ڪري بيٺي رهيو هو-- ۽ هن ڏانهس نيڻ کنيا هئا، آجڙي ويل آکيرن جهڙا نيڻ، جن جا پکيڙا، واهيري جي وير ۾ بہ واپس نہ وريا هئا-- ۽ ڪيئن رتون رت رنّنديون، هن جي اکڙ ۾ پيلن پنن جو ڍير ڇڏي ويون هيون-- ۽ هن جو پاند پساريل ئي رهجي ويو هو--
”پر مون ڪيس خط لکيو هو: پنهنجي ٻارن کي موڪليو هئو.“
اهو سڀ ڪجهہ ديوار ڏانهن ئي منهن ڪري چئي رهيو هو ۽ آگر سان ان تي ڪجهہ لکي رهيو هو ۽ ڊاهي رهيو هو. اتان هٽي، هو ڪرسيءَ تي اچي ويٺو هو:
”پٽ جڏهن وڏو ٿي ويندو آهي، تڏهن پيءُ جون ڪيتريون ئي جوابداريون گهٽجي وينديون آهن. ۽ مون پنهنجي پٽ کي موڪليو هو.“
”پر تڏهن بہ لوڪ مريادا...“
”لوڪ، لوڪ... مون لاءِ تہ تون، تنهنجو پاءُ... سڀ لوڪ بڻجي ويا آهن.“
هو ڪرسيءَ جي ٻانهن ۾ هٿ ڦاهائي، ڪجهہ اڳتي ڪڇي آيو:
”تون ئي چئو، مان ڪهڙي منهن سان اچان ها ڳوٺ؟ منهنجون سڀ راهون، ڪو وقت هو جو ڳوٺ ڏانهن ڊوڙنديون هيون: پر ان وقت کي اسان مُٺ ۾ بند نہ ڪري سگهياسين... ۽-- ۽ توهان، اسان جي گهر ڏانهن ڪنڊڙ پنهنجو در آڪوڙي، ان هنڌ اوساري ڪرائي ڇڏي هئي.“ هو ماچيس جي تيليءَ وانگر ٻري اٿيو: ”۽ تنهنجي ساهُ جي هڪ ئي جملي منهنجون سڀ راهون ڪپي ڇڏيون: ’توهان وٽ اسان جي ڇوڪريءَ جي رکڻ جو ميڪ اپ جيترا پيسا آهن؟“ هاڻي تيلي هن جي آگر کي ساڙڻ لڳي هئي ۽ هو ڪي پل پنهنجي ڪليل هٿ کي ڏسندو رهيو: ”پوءِ بہ مان اتي اچان ها، رکو لوڪَ پترڪي نپائڻ لاءِ، ائين نہ؟“
هن ٺُوڪ سان تيلي آجهائي ڇڏي ۽ ڪرسيءَ جي ٻانهن مان هٿ ڊرا ڪري پاڻ ڪرسيءَ ۾ ڊاري، ڏڪندڙ هٿن سان پنهنجو چهرو لڪائي ڇڏيو هئائين، اتان هٿ هٽائي، هن ٻنهي هٿن جون آڱريون هڪٻئي ۾ کپائي ڇڏيون هيون: ”مان تہ پنهنجي جواڻ پيءُ جي موت تي بہ ڳوٺ نہ آيو هئس: پر ڇا ان جو مون کي ڏک نہ هو!“ پل آپل ماٺ رهيو ”ڪجهہ ڏک اهڙا هوندا آهن، جيڪي ڏيهہ کي ڏيکارڻ لاءِ نہ هوندا آهن، ڪنهن کي بہ ڏيکارڻ لاءِ نہ هوندا آهن رشي!“ ڏينهن پڇاڙا سندس واتان پنهنجو نانءُ سڻيو هئائين.
”جاليءَ جي موت تي توهان جي گهران بہ تہ ڪو ڪونہ آيو هو: پر مان تہ ڪنهن کي، ڪڏهن ڪو ڏوراپو بہ نہ ڏنو هو...اها تہ وڙَ جي ڳالهہ هوندي آهي، پاڻين اچي ها تہ

ماں در تان ڏڪاري تہ نہ ڪيائس ها، جيئن توهان امان کي پنهنجي گهران تڙي ڪڍيو هو؛ پر هو رڳو تنهنجو پاڻ ئي تہ نہ هو، ساڻس منهنجو رڳو سوٽاڻو سڱ ئي تہ نہ هو؛ هو تہ منهنجو سڀڪجهہ هو؛ وڏا ۽ وڏ اندر اچي پوندو گروڙي منهن تي رکيم ها نہ... گهٽ-وڌ ڳالهائي ها-۽-۽ ماں ڪيس ڳراٽڙي پائي سپ لڙڪ روئي پوان ها، جيڪي مون سالن کان ساندي رکيا هئا."

هن جي اکيون آکيون اکين ماں، ٻوندون برسڻ لڳيون هيون، تنهن ويرَ انهن لڙڪ ڦڙين کي چشمن سان ڇُمي وٺڻ چاهيو هئائين؛ پر هن انهيءَ بادل کي برسڻ ڏنو-برسڻ ڏنو-ٻوندن ڌارائن جو روپ ڌاريو ۽ ڪجھ دير کان پوءِ بادل بس ڪئي، ڪجهہ لڙڪ ڦڙا پوءِ بہ ڀنبڻن تي اٽڪيا رهيا، جيئن برسات بند ٿيڻ کان پوءِ بہ، وڻن جي پنن تي مينهن-ڦڙيون پيون جڳمڳائينديون آهن: "اٿي تہ ٻاهر هلون." ۽ هو ٻيئي ٻاهر هليا آيا هئا؛ ٻاهر آسمان صاف ٿي ويو هو. تارن آپ جي آڳنڌ ۾ جهرمر لائي ڏني هئي-سڀڪجهہ ڌوتل هو. وڻن جا پن، تن-من، سپ چانڊوڪيءَ ۾ وهنجي سهنجي اُجرو اُجرو ٿي پاسيو-۽ هوا ۾ مرينهن جي گلن جي سرهاڻ هئي.

(ڪيڏو نہ وقت لنگهي هو پنهي جي وچ تان. هڪ ڪاهي چڙهي.) ڪمري ۾ جڏهن ٻيئي آمهون سامهون ويٺا هئا، تڏهن سوچيو هئائين-۽ آکيون آکيون نهار سان ڏانهس ڏنو هئائين... ٿن ڏينهن کان شيو بہ نہ ڪيل هئس؛ لراڙ تي ڪجهہ وڏيڪ ريکائون سجايون؛ ڪنڌ جهڪايو ويٺو هو. ٻاهران ڪيڏو شانت-ڪيڏو جُڙيل-۽ اندران؟ ڪجهہ ٽُٽڻ جو لاڳيتو آواز ٿي آيو؟

"چا ٿيو؟" هن رنڌٽي ماں ئي رڙ ڪئي هئي ۽ الڏي لوهہ ڀاتي هئائين: "چا پڳو؟" "آرسي." هٿ ترڪي ماں ڇُپيل ڪاڻو ڪڍي ڇيو هئائين ۽ هوءَ ڊوڙندي سوئيرو ڪٺي آئي هئي: "چون ٿا تہ شيشي جو ڀڄڻ سٺو سوڻ هوندو آهي." هن ڇڻ سندس سُور جهڪي ڪرڻ لاءِ ڇيو هو.

"۽ جي من-درپن ڀڄي پئي؟"

۽ هن سندس ڦُٽل ڇپن تي پنهنجون نرمل آڱريون رکي ڇڏيون هيون، ائين جيئن ڦٽ تي ڪپهہ جو پهو رکبو آهي ۽ نيڻن ۾ نيڻ پائي ڇيو هئائين: "تڏهن ڇهرو ڇڙجي ويندو آهي."

۽ هوءَ رنڌٽي ڏانهن ڊوڙندي ويئي هئي، بصر وڍڻ جي بهاني سان.

هن جو هٿ ڀاڻ چاڻ پنهنجي ڇهري ڏانهن کڄي ويو؛ پر اتي ڪوبہ زخم نہ هو-ڪوبہ ڇير نہ هو...

پر ڇا رگهو ڇهروئي ڇڇربو آهي؟ - ۽ من؟ من ڪير تو ڏسي؟ لوڪ ته رگهو ڇڻن جي لپ اسٽڪ تي ڇنبڙي پوندو آهي - رتوڇاڻ ته روح هوندو آهي، جتي هرڇهرو ڇڇريل هولدو آهي: پر اندر جي آئيني ۾ ڏسڻ جي سگهه آهي اسان ۾؟

”مسيت جي منارن تي روشن هو ۽ بلب پريان ايئن ٿا ڀاسن، ڄڻ ۽ ميڻ بتيون هجن.“ هوء ڀاڻ به ته هڪ ميڻ بتيء جيان ٻرندي رهي هئي - لاڳيتو - چوٽيء ڪان ننهن تائين.

”ڇا چوڻ جهڙو ڪجهه به نه رهيو آهي؟ جڳن ڪان ٻوء ملي آهين، پوء به چپ آهين؟“

”تون ٿي ته چولدو هئين، ته سانت ڪي پنهنجي لات آهي - خاموشيء کي پنهنجي صدا آهي.“

”مون رگهو اهوئي چيو هو، ياد ناهي: پر تو رگهو ان ڳالهه کي گنبد سان پڌو هو، ٻين ڳالهين کي ڪاڳرن وانگر ڦاڙي هوا ۾ آڏاري ڇڏيو هو:... مون ته هڪ هڪ ڳالهه کي ڳٽي رکيو آهي: هڪ هڪ ياد کي سنڀالي رکيو آهي، دل جي ڪتاب ۾ مور - پکٽ وانگي - مون ته تنهنجي ساروڻين کي ساهه سين سانڍي رکيو آهي، گوتم جي پوتر رَڪ وانگي... مون ته توسان گڏ گهاريل گهڙين جا گُل، اکڙين جي گلدان ۾ سدا لاء سجائي رکيا آهن.“ هو چپ ٿي ويو پاتال وانگي - وري به هوئي چئليو. ”هي جو تنهنجي منهنجي پوري وچ تان، اسان کي ڪرت جيان ڪپيندو، پر ڦاڪون ڪندو، هيڏو لمبو فاصلو لنگهيو آهي، ان جو حساب تو پنهنجي ڊائريء ۾ نه لکيو آهي؟“ هوء ڪيس ڇا ٻڌائي ها تہ هن جون سموريون ڊائريون ڪوريون ٿي رهجي ويون هيون، هن جيان.

”تون ٿي ته چوندي هيين ته: ’ندي ائين وهندي رهي ۽ اسين ترڍء تي ڪاڏي رکيو، گوڏو گوڏي سين گڏيو، ائين ڳالهائيندا رهون.‘“

هوء چلڻ تي هئي ڪنهن چوليء وانگر - پر ڪَن جي گهيرت ۾ اچي ويئي.

”تون مون کي ٻڌي نہ رهي آهين رشي؟“

”مان توکي سڻي رهي آهيان، سمجهي رهي آهيان.“

”توريء پيو ڪير سمجهي سگهيو آهي مون کي - پني ته سڀ لوڪ لاء مان آڇاتي ڀاشا آهيان.“ هن جو دم ٽٽڻ لڳو. پانهون پَرچڏڻ لڳس. ڪَن جي گهيرت مان نڪرڻ لاء ڦٿڙانيائين.

”جندڙيء جو ڪو پل ٿي ته هوندو آهي، جڏهن جهول جهلڻ تي من چاهيندو آهي.“ هوء واڪو ڪرڻ تي هئي:

(چارين تي جڏهن ست - رنگا پيرون ايندا آهن، تڏهن ڀاڻ جاڻ ڀانڌ پسارجي ويندو آهي.)

— پر هن رگهو ڪيلي ليڻ ڪنيا - ته الهن مان ۽ اچا پيرون ڇٽي پيا — ۽ پنهنجو نرمل هٿ ڏانهس وڌائي ڇڏيائين ... — ... — ... — ...

سحر امداد

پُنر جنم

اڄڪلهہ هو گهر وڃي ٿي اٿو. ڪهڙن ڪهڙن دوستن سان-- الائي ڪٿي پيو رُلي!

پنهنجي مُنهن ڳائيندو-- جهولڪاريندو-- آڌيءَ مانجهيءَ-- لَشن ۾ آلوت ٿاڪ نہ ڪو ٿو ٿانءُ.

هن متعلق روز ڪا نہ ڪا خبر آهيئي آهي:

آڌ ڪناري ڊٺو پيو هو--
ڪپ ۾ پُڏائو پيو هو--
وات تي ايهي گاريون پئي ڏنائين--
الائي ڪنهن کي-- نہ ڇڏيائين پيءُ نہ ماءُ--
پٿر ٽڪيندڙ مزور کي آمن ۽ جنگ تي پئي ليڪچر ڏنائين--
واريءَ ۾ پيَيُوت--
توائيي--
الائي ڇا وِڦلندو--
ڪاڙهي تتي ۾ پند--
الائي ڪيڏانهن پئي ويو--
فلاڻا تنگ ٿي پيا: تہ پين فلاڻن وٽ--
اهو سلسلو هلي پيو، ۽ الائي ڪيستائين هلندو!

"... تيستائين جيستائين اندر جي سڪهہ مُئي لاهي ... Hey! come on lets enjoy the life.-- هايا هڪڙو وَزم ٿي وڃي!"

ماچيس جي تيليءَ تي چرس جو روڙو آنڪائي، تيلي ڏيکاريائين ۽ سڄي وايومنڊل ۾ چَرس جي چيتي ٻُوء ڦهلجي وئي. هڪ ڊگهو ساهه کڻي ان ٻُوء کي پنهنجي اندر اوتهاين تائين چيڪي ٿو وجي:

”سچ دلبر، عورت جي ديهه جي ٻُوء به اهڙي چيتي ناهي.
پر— بارود جي ٻُوء
مون کي بارود جي ٻُوء کان نفرت آهي.“
مون کي نفرت آهي، هر ان فعل کان جيڪو مڙهيل آهي — هٺراڊو آهي — آ سياويڪ آهي.

سَياويڪ آ سياويڪ
سُندر آ سندر
اهو فيصلو ڪرڻ وارا اسين ڪير آهيون؟

لفظ بي معنا آهن!

پر پنهنجي مطلب لاءِ اسين هر لفظ کي سوين معنائون ڏيئي سگهون ٿا ۽ ڪيترن ئي معنائن کان ڦيري سگهون ٿا. پنهنجو پاڻ کي Justify ڪرڻ لاءِ ڪنهن به جاکوڙ جي ضرورت ناهي. نظريہ ضرورت تحت اسان کي سوين هزارين لفظ ملي ويندا.

لفظ سنگهر آهن
لفظ پنڌڻ آهن
پيچي چڙيو اهي سنگهر
ٽوڙي چڙيو اهي پنڌڻ
لفظن جي انهن گهيرن کي ٽوڙڻ ئي سُڪتي آهي.

گول دائرن ۾ گهلجندي مرڻ کان: لَڪ ميڙ ۾ هلندي — ٽڙلدي ٽاپڙجندي پائيندي وجائيندي — دور پهاڙن تي — جهنگلن ۾ — سمولڊ جي ڪنارن تي — مرڻ وڏيڪ پيارو آهي: سُندر آهي: ڪيڏي سَرلتا آهي، اهڙي موت ۾ به.

هن ڏُڪندڙ سگريٽ پٽ تي اڇلائي ـــ ۽ بوٽ جي تري سان ان کي چيچري ڇڏيائين. پٽ تي رهجي ويئي، فقط ڪاري رَڪَ جي ليڪ.

”تنهنجي هٿ جون ليڪون عجيب آهن ـــ سمجهہ ۾ نہ اينديون. بيحد مُنجهيل ـــ تون ـــ تون ـــ شايد خود بہ انهن ليڪن جيان جيتروئي منجهيل آهين.“

پنهنجي منجهيل وارن کي آڱرين سان سلجهائڻ جي مسلسل ڪوشش ڪئي ڪيائين. پر وار بہ سلجهائڻ جي ڪوشش ۾ وڌيڪ الجهندا پئي ويا: هن جيان ئي.

”مينڊريڪس جون گوريون مهانگيون ٿي پيون آهن. سي بہ ملن ٿيون ڏاڍي مصيبت سان ـــ سخي پير تي ٽڪون جهلڻ پئجانا ــ تو ڪڏهن ڪاڏيون آهن؟ ــ ڪائي ڏس ڪڏهن...“

هو اڇهامندو پئي ويو. ڏينهون ڏينهن سندس ڏِيل ويو پئي ڏُٻرو ٿيندو. پر سندس اکيون ـــ چڙ اماس رات ۾ بہ ٽانڊاڻا! جيون جي سموري سندرتا؛ سموري ڪئورتا؛ سندس ليڙن جي جوتين ۾ اوتجي آئي هئي. هن جيون کي سمورن ڳڻن اوڳڻن سوڌو ماڻيو هو. پنهنجو ڪيو هو. هو جيون جنڌ ۾ جهيڙيندو پئي آيو: هين سموري جنگ سان: ٽپل تي پيل گلن مان هڪڙو موتيي جو گل کنيائين ـــ سنگهيائين ـــ ۽ پوءِ چپن ۾ جهلي ورتائين: سگريٽ جيان.

”ڪڏهن هل تہ ٽئي هلون. اتان جام گورين ملڻ جو آسرو آهي.“ اهڙن انيڪ ڪوڙن سچن آسرن تي هو ٽڪي رهيو آهي.

”توکي خبر آهي ـــ منهنجو ڊوز بہ گوريون هو. ڪالهہ ڪان ٽي ٿي ويو. هڪڙي تنهنجي لاءِ بہ آندي هئم. تون ور نہ چڙهين تہ اها گوري منهنجي ور چڙهي ويئي.“

”دماغ خراب ٿيو آهي تنهنجو. مري ويندين، لالا!“

هن چپن ۾ جهليل گل کي هٿ ۾ ورتي، ڏانديءَ ڪان جهلي گول گهمايو:

”بس ڪر — ڪَنَ ٻچي ٻيا اٿم اها بڪواس ٻُڌي ٻُڌي — اهو سڀ ڇو ڇڏيان؟ — صرف ڪي ٻَلَ (سال، صديون، جنم) وڌيڪ جيئڻ لاءِ (مرڻ لاءِ)!“

۽ هن ڪروڌ مان، هٿ ۾ جهليل موتيي جون پنکڙيون هڪ هڪ ڪري ڇني ڇڏيون.

هن هڪ هڪ ڪري سمورا ناتا انهن پنکڙين جيان ٿي ڇني ڇڏيا هئا. تڏهن ٿي هو ڏُکي ٿي ويندو هو، ۽ سدائين انهن وکريل پنکڙين کي پاڻ منجهان پيهر ميڙڻ لڳندو هو. هن سدائين پاڻ کي به انهن ٿي ميڙڻ جي ڪوشش ڪئي هوندي — پر سدائين وڌيڪ وکري ويو هوندو.

هوءَ سندس هنج ۾ ويهي، نيرمل ڪومل آڱرين سان سندس وِکريل وارن کي ٺاهي ڦاهي رهي هئي:

”تون سمجهين ڇو نٿو لالا، انهن مان ڪير آهي تنهنجو دوست؟ ڪو به نه!“

”مان پاڻ به ته پنهنجو دوست ناهيان!“

”پر هو سڀ توکي مارڻ ٿا چاهين.“

”مان پاڻ به مرڻ ٿو چاهيان.“

”ته پوءِ ڪاٿي وٺ لَپَ ڪن مينڊريڪس. هڪڙي ڪائڻ سان ڪجهه ڪونه ٿيندو ٿي!“

”توهين سڀ لالا جا قاتل آهيو. لالا جي حالت ڏٺي آٿوَ — توهان جهڙا دوست هوندا هن جا ته هو بچندو ڪونه.“

”پر گهٽ ۾ گهٽ مون ته هن کي ڪجهه به نه ڪيو آهي.“

”اسين سڀ گڏجي هن کي موت ڏانهن ڌِڪي رهيا آهيون. تو... تو به هن کي ڌرو پياريو هو. ڇا اهو هن کي مارڻ نه آهي!“ هو تپي لال ٿي ويو هو.

لالا جو اهو ٿي گَهڻ گَهرو(!)، هن جو سڄڻ(!)، پيلي(!) هن کي مينڊريڪس آڇي منٿي ننڊ سمهارڻ ٿو چاهي. اهو يقينن هن کي مارڻ نه آهي(!)

”پر اهو جيئارڻ به ته نه آهي. اها ته... اها ته... دوستيءَ جي روپ ۾ دشمني — يا الائي — دشمنيءَ جي روپ ۾ دوستي — الائي — الائي —“ پنل پنل لفظ ٽڙيءَ ۾ اٽڪي پيس؛ ٻنهين ۾ اٽڪيل لڙڪن جيان.

”اسين سڀ lotus eaters آهيون — پنڪيون کائي رهيا آهيون. لنباڪڙن ليٽن سان — سُڌ ُر سُدَ ُر سپنن ۾ گم آهيون اسين سڀ. ’اڌو انهن سُدَ ُر سُدَ ُر سپنن جي ماييا کا ۾ کانه آهي؟‘ — اهو چوندي مچندي ۾ تون...“

لالا يڪ ٽڪ پيت کي گهوريندو رهيو هو. هن کي لڳو ته هوءَ پت سان متو ٽڪرائي رهي هئي.

اهو سڀڪجهه بيحد planned way ۾ ٿي رهيو آهي ڪيو پيو وڃي. دوستن (!) جو رُوپ ڌاري، مينڊريڪس جون گوريون ڀڏي ليکي ورهايون پيون وڃن. جيئن اسان جا سيئي ذهين ماڻهو چين جي آفيمين جيان پينڪين ۾ رهن. سُتل ٿي وڃن. زندگيءَ جي هر ڊوڙ ۾ پٺتي، اڃا به پٺتي رهجي وڃن.

”پٺتي مڙي نهارڻ سان ماڻهو پٿر ٿي ويندو آهي. مان پٿر ٿيڻ نٿي چاهيان.“

”مان تو تائين پهچڻ ٿو چاهيان. پر، ان گُفا مان لڪرڻ جون سموريون راهون گم ٿي چڪيون آهن. مون کي سڏ ڏي. تنهنجي آواز جي سُهائي ڏور سهاري شايد مان اها گفا اُڪري سگهان.“ اندن پاتالن مان هن ڳالهايو هو.

لا – لا ...... لا – لا ...... ا – آ – ا – آ؛ ا – آ – ا – آ – ا – آ – آ
آوازن جي روشني پاتالن ڪي ڇهي آئي.

روشنيون — روشنيون.
اسٽريٽ لائيٽس.
ٿانڀا آهن — ٻاهه آهن.
روشنيءَ جا ڪِرڻا ان جون ڇپيون آهن.
اهي اسان کي ساڙي رکَ ڪري ڇڏينديون.
انهن جي هيٺان لنگهندي ڊپ ٿو ٿئي.
وڏا، ويڪرا، ڪشادا رستا.
آرڙ بلا جيان اسان کي ڳڙڪائڻ لاءِ چپَ هنيو ويٺا آهن.
هليا ڪَس سَتايون.

اولداهن ٻيچرن تان۔ هٽ هٽ ۾ ڏيئي.
ٽڙندا ٽاڙيندا — هڪٻئي جو سهارو وٺندا هلنداسين.

ڪُوڙ ۾ ڏيکاءُ جو سهارو ڇو وٺون اسين؟ زندگي گذارڻ لاءِ ڪنهن ٻـ ٻوڙ جي ڪهڙي ضرورت آهي؟ اسان ٻين جي مرّضي زندگي ڇو گذاريو؟ ڇا اسان کي پنهنجي مرضيءَ سان زندگي گذارڻ جو ڪو آڌيڪار ناهي! — اسان توهان ٻاران مرّهيل زندگي گذارڻ کان انڪاري آهيون. اهوئي اسان جو توهان کان — هن سموري سوسائٽيءَ کان انتقام آهي.

سيلف اِمپوزڊ پيڙائون — سو ڪالڊ فرسٽريشنز — پنهنجي هر فعل آڻ فعل لاءِ ڪونہ ڪو reason گهڙيل.
هتي فرسٽريٽيڊ ڪير نہ آهي! پنهنجي طبيعت جي اَبتڙ Compromises ڪنهن ڪي ٿا ڪرنا ٻون؟
ٻر فرق رڳو اهو آهي تہ پنهنجو پاڻ کي — پنهنجي هر فعل اڻ فعل کي justify ڪرڻ لاءِ ڪوڙن لفظن جو سهارو هرڪو لتو وٺي.
— ڪوڪلا لفظ: ڪوڪلا ماڻهو: پوري، ڊيڊي، اِڏوهي ڪاڏل هيءَ سموري سوسائٽي.

— اسين اِسپيس ايج ۾ آهيون: رهون پيا هڪ پولار ۾. اهو پولار اسان جي آنت ـ آننت تائين لهي آيو آهي. اسين ان پولار کي، ان کوکلائپ کي، پرڻ جا جتن پيا ڪريون.

— متي، مينڊريڪس، راڪيٽ، پوپا، آفيم، پنگ، چرس، حشيش، ايل. ايس. ڊي.

• وڏيڪ ڪوڪلا ٿيندا پيا وڃون.

موت جو، فنا جو ڊپ وڌيڪ تيزيءَ سان موت ڏانهن: فنا ڏانهن ڌڪي رهيو آهي اسان کي. آنڌن پاتالن ڏانهن اڪيون پوري: پنهنجي سموري سگهہ سان ڊوڙي رهيا آهيون اسين سڀ.

هو آنڌ مان ڊوڙي رهيا هئا هڪٻئي ڏانهن:

لا ــ لا ...... لا ـــ لا ...... ا ـــ ا ـــ ا ـــ ا؛ ـــ ا ـــ ا ـــ ا ـــ ا ـــ ا ـــ ...
سندس سڌ ڪيڙيل سيتاري سمان روشنيءَ جي هڪ ليڪ ڇڏيندو پئي ويو.

مان تو تائين پهچڻ ٿو چاهيان... پهچڻ ٿو چاهيان... چاهيان... چاهيان... مون ڪي سڌ ڏي... سڌ ڏي... سڌ ڏي... ڏي... ڏي... ي... ي... ي... لا ـــ لا... لا ـــ لا... ا ـــ آ ـــ ا ـــ آ؛ ا ـــ آ ـــ ا ـــ آ ـــ آ....

وشال ڌرتيءَ تي پنيءَ پر ساٿا ساٿا پئجي رهيا هئا.

هو وشال ڌرتيءَ تي پنيءَ پر ساٿا ساٿا پئجي رهيا هئا:

”ستارن جڙيل آسمان ڏسي ـــ مون کي تنهنجي شيفون جي نيري ساڙهي ياد اچي ويندي آهي. جڏهن سان ائين ٿي اڻ سولهن قٿلن چالين پيچرن تان، ٿيڙندو ٿاٻڙجندو ـــ آنڌ مان ڊوڙندو ـــ ڪينجهر ڪنڌيءَ تائين پهچو هوس: آسمان جي ستارن جڙيل ساڙهيءَ ڪسي، سورج جيان هڪ ٿي ستت سان لاهي ورتو هوم. ۽ آسمان ننگو ٿي پيو هو. ڪڏهن انبر ڪي ڇهڻ جي رکو ڪلپنا ڪئي هئم: ۽ اڄ آڪاس منهنجين ٻانهن ۾ آهي.

۽ تڏهن سورج - ديو جيءُ پري آڪاس ڪي مائيو هو.

”۽ جڏهن پٺي نيستا، ساٿا ۽ نينڍاڪڙا ٿسي پيا هئاسين، تڏهن تـو وري ستارن جڙيل ساڙهي پائي ورتي هئي. ۽ وار کولي ڇڏيا هئي.“

۽ سورج هن جي ڪليل وارن ۾ منهن لڪائي ڇڏيو.

پٹر سنڌي

بند ٿُني پيئي

(ناڻر)

سڀين تاريخ جو چنڊ چمڪندڙ ۽ انبن جي وڻن وچان، نيري آسمان ۾ وڌي پيو. دال-ماني کائيندي منهنجون نگاهون ڪيڏي ڪيڏي مهل چنڊ ڏانهن کڄيو پئي ويون. هتي بند ٿئي ٻارهون مهينو آهي. سامهون لوهي در ۽ ٻارنهن فوٽ اوچي پٿر جي ديوار آهي. خيالن ۾ اٿل پٿل شروع آهي. هٿ ڌوئي، ڪولين جي اڳيان ميدان تي هلڻ شروع ڪيو اٿم. پاسي ۾ ڏاڙهونءَ جا وڻ آهن. جن ڳاڙها ڦُل جهليا آهن. ڪجهه گلاب جا ٻوٽا، جن ۾ گلاب جا گل ڪومائل آهن، آءٌ ائين خيالن ۾ هلان پيو. ڪيڏي مهل نظر چنڊ ڏانهن ڪنهن مهل زمين تي، ڪنهن مهل وڻن ۽ ٻوٽن ڏانهن. منهنجي ڪيفيت اها آهي، ته ڪير به مون سان نه ڳالهائي ته بهتر. هڪ قيدي دوست ڳالهه ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي؛ پر ڪانئس منهن موڙي ڇڏيم. ائين هلندو رهيس.

هي چنڊ تنهنجي گهر مٿان به هوندو! ان جي روشني پپر جي وڻن مان ڇڻي تنهنجي اڱڻ تي پوندي هوندي! ڏارين جا ٻاچا اڱڻ تي لڏندا هوندا! تون پنهنجي بستري تي ليٽي پيئي هوندينءَ! سڌ اٿم ته پنهنجي سونهري وارن کي کولي ڇڏيو هوندئي. اڄ ته چولو به مائي تسر جو موڪيس سان پريل پاتو هوندئي! سلوار ته توکي ڳاڙهي موڙي جي وڻندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن ست سري ڌُهري پنهنجي ڪونج ڳچيءَ ۾ ڏيکارڻ لاءِ هرويرو به پائيندي آهين. اِهي سڀ سينگار تون ڇو ڪندين آهين؟ آنهيءَ پنيان به پنهنجي ڏکهي سات جا ڪارڻ آهن. تنهنجي اِن هار سينگار ڪرڻ ۾ منهنجي ساراهه جو به وڏو هٿ آهي. جڏهن کان تو ٻاڻ کي ناهڻ شروع ڪيو، تڏهن کان تنهنجي گهر ۾، ڳوٺ ۾ تنهنجو مرتبو وڌندو رهيو. مون کي ڪڏهن به ياد نه آهي، ته جڏهن ٻاڻ مليا هجون، مون تنهنجي ساراهه نه ڪئي هجي. هاڻ ته تون به هڪ فنڪار آهين. تنهنجي اڳوڻي زندگيءَ ۽ هاڻوڪي زندگيءَ ۾ ڪيڏو نه فرق آهي! پر منهنجي ڪهڙي ڪم جي. آءٌ جڏهن ٻاهر هوندو هوس تڏهن به مايوس، هينئر جڏهن اندر آهيان، تڏهن به اکين آڏو سڀ منظر اونداها آهن، جيئن چنڊ اپري آلهي پيو، تيئن تنهنجي ۽ منهنجي زندگي واپس پيئي وڃي. چنڊ مهيني کان پوءِ وري به اپرندو؛ پر پنهنجي جواني موٽي ڪانه ايندي. هي سماج بدلجي ويندو؛ پر ٻاڻ نيئر توڙي نه سگهياسين ۔ رڳو زبان سان پيار به تنهنجي پيار جي دنيا ۾ نئين تخليق پيو سڄهان. سڀ ڪجهه سمجهندي به آءٌ بيوس رهيس.

ڪيڏو نہ بهتر ٿئي ها، جو تون مون تي مهربان نہ هجين ها. تنهنجي مِٺي ڳالهہ ٻولهہ ۽ همدردين تہ منهنجا لاهہ ڪيئي چڙ ڏيا- هاڻي تہ ڪجهہ بہ نٿو اچي. جيڪي دوست منهن موڙي ويندا آهن، اهي هڪڙو سُور ڏيندا آهن، تون تہ اُئين بہ ڪونہ ٿي ڪرين. انهن سورن ڏيڻ ۾ توکي ڪهڙو مزو ٿو اچي؟ پلا جيڪڏهن هڪيئي کي ڇُهيوسين، تہ زلزلو تہ ڪونہ پئدا ٿيندو! ماڻهو، ماڻهن مان ئي ملندا آهن. رشتا بدلبا رهيا آهن، نسل بدلبا رهيا آهن. تو تہ گهڻو ڪجهہ پڙهيو آهي. چيخوف، موپاسان ۽ يورپ جو انساني فطرت بابت سڀ ادب پڙهيو اٿئي، لطيف سائين بہ پڙهيو اٿئي، پوءِ بہ ڊڄين ٿي! تون ايڏي بزدل ڇو ٿي آهين، آخر هن سماج کي ڪا تہ عورت ٽوڙيندي. جيڪڏهن مان بهادر نٿي ٿئي، تہ اهي عذاب پڪ پنهنجي ڌيءَ لاءِ ڇڏيو ٿي وڃي. اُئين اسان جو نسل جيڪڏهن ٻہ قدم اڳتي نٿو هلي، تہ تاريخ جي رفتار پڪ سست ٿيو وڃي. اسين ساڳي جڳهہ تي بيٺا آهيون- مايوسيءَ ۾ اکيون ڳرم ٿي ويون آهن. جڏهن مينهن وسندو آهي، تڏهن آگر اڳ ۾ ظاهر ٿيندا آهن. لُڙڪن کي روڪيان ٿو، سوچيان ٿو جيڪڏهن اِهي لُڙڪ ڳڙي پيا، تہ بدن ڏري ويندو، ٿڌي بدن ۾ حرڪت نہ رهندي آهي، انهيءَ جا سوچ تي اثر پوندا آهن. اُئين ماڻهو مات ميچيندا آهن. اُئين قومن مان گرمي نڪري ويندي آهي ۽ اهي وقت جي ويڙهاند ۾ هارائجي ويندڙيون آهن.

چنڊ هاڻي انبن جي پٺيان هليو ويو آهي. مون تي مايوسي وڌندي پيئي وڃي. لُڙڪ ڪونہ ٿو هاريان، هلندو رهان ٿو، مون کي پنهنجو گهر ٿو ياد اچي. گلشن جيڪا سدائين چوندي آهي: ”بابا، سنا ڪپڙا وٺي ڏي.“ روشن بہ ساڳيا سوال ڪندي آهي، زال چوندي آهي: ”اسان ڪو ماڻهو ٿورو ئي آهيون!“ مون کي هنن سان ڪابہ دلچسپي ڪونہ هوندي آهي. رڳو تنهنجي لاءِ، ڇو؟ وري سوچيان ٿو، تہ تو لاءِ بہ ڪٿي؟ اِنهيءَ ۾ بہ منهنجو مفاد آهي، انهيءَ لاءِ تہ تو سان بہ وڙهيو پيو آهيان. تڏهن هي رڳو سانگ آهي. آءٌ بنهہ خود غرض آهيان! هيڏي زندگي رڳو پنهنجي لاءِ! سڄي زندگي پنهنجي خوشين لاءِ. ڊگهي ڳچي، ڳاڙها چپ، سنهو بدن، پلا ڪنهن کي ڪونہ ٿا وڻن، سنا ڪپڙا تہ گُليءَ کي بہ وڻن ٿا، پوءِ ميرا ڇو پائي. مون سڄو سال هن کي ياد ڪيو. آنهيءَ ۾ بہ منهنجو مقصد هو، جيڪڏهن آءٌ لالچي نہ هجان ها، تہ گُليءَ ۽ روشن کي ياد ڪريان ها. منهنجي اکيان منهنجي گهر جو حال هو، ميرا بسترا، سوڙهو گهر. انهن ڏکن ۾ گهر جا ڀاتي ئي شامل هئا، منهنجي اکين جي ٻنڌ ٽٽي پيئي. ڏڪ ڪوليءَ ۾ بستري تي وڃي ڪريس، ۽ منهن ٻانهن ۾ ڏيئي روئڻ لڳس.

انجم افشان هاليپوٽو
(تاثر)

امڙ ايلسا قاضي

امڙ ايلسا سان جندڙيءَ جو ٿورڙوئي عرصو گذريو: اهو به ننڍپڻ وارو زمانو. انهن املهه گهڙين جا چِٽ اڄ به ذهن تي چٽيا پيا آهن. سندن گهر جو نقشو ڪجهه هن ريت آهي. گيٽ ٽپڻ سان، باغ ۾ پير پائبو هو ۽ پوءِ کليل ايراضي هوندي هئي، وچ ۾ پراڻي طرز جو بنگلو هو. بنگلي ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ڌار ڌار ڏسن ۾ ڪجهه دروازا هئا، پر گهڻو ڪري مکيه دروازي (main gate) جي سامهون ڪجهه ترڇائيءَ تي جيڪو دروازو هو، اهوئي ڪتب ايندو هو- جافرين لڳل ورانڊو ٽپي، ڊرائينگ روم يا ڪانفرنس روم ۾ پير ڌربو هو: جتي علامه سائينءَ سان ڪچهريون ٿينديون هيون ۽ حق جا طالب، چنڊ جي چوڌاري تارن والگر ميڙاڪو ڪيو ويٺا هوندا هئا- ۽ علامه صاحب جن علم جي سمنڊ جيان پيا ڇلندا هئا.

ان ڪمري جي پر ۾ وڏو ڪمرو هو، جنهن کي هال چوڻ وڌيڪ ٺيڪ ٿيندو، اتي امڙ ايلسا ويٺي هوندي هئي. جنهن کي به سائن ملڻو هوندو هو، اهو انهيءَ هال ۾ هليو ويندو هو. اهو ڪمرو هڪئي وقت، ڊرائنگ روم، اسٽڊي روم ۽ لائيبرريءَ جو ڏيک پيو ڏيندو هو. ڪانفرنس روم جي دروازي وٽ بيهي، ان هال تي نهار وجهان ٿي تہ، منهنجي ذهن تي ڪجهه ان قسم جو چٽ ٿو چٽجي: ڪابي پاسي تي، چمنيءَ مٿان هڪ وڏي تصوير ٽنگيل آهي، اها تصوير مدر جي پينٽ ڪيل آهي، ڪنهن عورت جو پورٽريٽ آهي، جيڪا هٿ ۾ صوف جهليو ويٺي آهي... ڪٻٽ رکيل آهن، جن ۾ ڪتاب ڍير ٿيا پيا آهن، پر اهي ڍلگ سان سٿيل آهن. لائبرريءَ وانگر... ميز پيل آهي، جنهن تي ڪتاب هڪٻئي مٿان سٿيل آهن ۽ ائين ٿو لڳي، ڄڻ تہ ڪو پڙهندي پڙهندي هاڻ ئي اٿي ويو آهي ڪنهن ڪم سانگي ۽ جاڻ موٽي اچي پنهنجي جاءِ والاريندو ۽ کُليل اونڌي ڪتاب کي کڻي پيهر پڙهڻ ۾ جنبي ويندو- وري ڪٻٽن ۽ ڪتابن جو سلسلو آهي، پوءِ چٽر ۽ پورٽريٽ ٽنگيل آهن. هڪ چٽر اسٽئنڊ تي رکيل آهي. اهي سمورا چٽر ايڏا تہ سندر ۽ جاڳندا ٿا پاسن، جو ڄڻ تہ اکيون ڇنيي، چپ چورڻ لڳندا ۽ جنهن عورت جي هٿ ۾ صوف آهي، سا صوف وارو هٿ مون ڏانهن وڌائي چوندي: 'نينگري، اچي صوف کاءُ!' انهن تصويرن کي ڏسي، سوچي بہ نہ سگهندي هيس، تہ اهي بہ ڪنهن آرٽسٽ جي هٿ جو ڪرشمو آهن! ڇا ائين نٿو ٿي سگهي تہ،

انهن تصويرن جو لماءُ ڪيو وڃي؟ ڇا ادب، آرٽ ۽ ڪلچر جي هام هڻڻ وارن ادارن ڪان ايترو به نٿو پڇي ته، انهن رنگن ۽ ليڪن ۾ پيش ڪيل اعليٰ ۽ امر فن کي نئين نسل آڏو پيش ڪن، جيئن آرٽسٽ کي مانُ ملي، نئون نسل ڪجهه پرائي سگهي. يا انهن تصويرن جو ڪو سهڻو البم ئي ڇپائي سگهجي!

لائبريءَ جو چاهه ۽ ڪتابن کي پڙهڻ ۽ سهيڙڻ جو جذبو به، منهنجي لاشعور ۽ تحت الشعور ۾ تڏهن کان جاڳيو، جڏهن علامه ۽ مدر جي لائبريري ڏٺم- ڪتابن سان ستيل ڪٻٽ، ميز تي ڪتابن جو ڍير، جن کي ڀيسي هرويرو به اتي ويهي، ڪتاب پڙهڻ تي من چاهي. تن ڏينهن عمر ننڍي هئي، سمجهه ۽ شعور گهٽ، پر ايترو سو ٿيو ته، ڪتابن لاءِ سڪ اندر ۾ ضرور جاڳي؛ سنڌي اردو ۽ اهڙا ڪتاب جيڪي سمجهه ۾ به نه ايندا هئا (جيئن ريڊرس ڊائجسٽ) سي به سٽي ڪٺي ڪنا ڪيم، مڊل اسڪول واري ان زماني ۾، ٿورن ئي سالن ۾ ايترا ته ڪتاب ڪٺا ڪيم، جو شايد ان رفتار سان ڪهاڻيڪارن ڪهاڻيون به نه لکيون هونديون! ائين مون وٽ پنج سؤ ڪتابن جي لائبريري ٺهي ويئي- هاڻ ڪاليج ۾ اچڻ کان پوءِ... ڪاليج جي لائبريري ڏسي ڪنهن سُڪل کوهه جو نقشو ذهن ۾ ايري ايندو آهي، جنهن جي پڳهه تي پياسا ته گهڻائي آهن، پر کوهه جي تري ۾ پاڻيءَ جا ڪجهه ڍُڪ ئي آهن- جنهن جو هڪ ڦڙو اُڃ ته نٿو اُجهائي؛ پر هيڪاري پياس کي پڙڪايو ڇڏي! جڏهن به شاگرد ساٿي ’لائبريري‘ اکر اچاريندا آهن، تڏهن هڪ جامع لائبريءَ جو تصور ايندو آهي... جنهن ۾ ڪتاب ئي ڪتاب هجن- هرطريقي جي طب جا ڪتاب، مشرقي توڙي مغربي؛ جديد به ته قديم به... ٽيپ ۽ وڊيو ٽيپ تي لاٿل ڪتاب- جتي پڙهجن به ڪتاب، ٻڌجن ۽ ڏسجن به ڪتاب؛ پر جڏهن اکيون کجنديون آهن، ته آڏو هوندي آهي: پڙيانگ لائبريري! جتي رواجي ٽيڪسٽ جا ڪتاب به اڻلڀ هوندا آهن.

ڳالهه الاءِ ڪٿان ڪان ڪٿي وڃي رسي! ايل. ايم. سي. سان مدر ايلسا جي دلي ڳانڍاپي جو ڪاٿو سندن خاص طور تي L. M. C. لاءِ ٺاهيل مونوگرام مان لڳائي سگهجي ٿو؛ جنهن جي سمجهاڻي علامه آءِ. آءِ. قاضيءَ جن هڪ تقريب ۾ ڏني هئي. اهو مونوگرام نه ڄاڻ ڪهڙين مصلحتن جي ڪري بدلائي، هاڻوڪو مونوگرام رکيو ويو...:

علامه آءِ. آءِ قاضيءَ جيان ئي امڙ ايلسا ٻارن تي گهڻو مهربان ۽ ٻاجهاري هوندي هئي. وٽن وڃڻ تي ٻارن کي ڪڏهن به، هٻڪ ۽ هٺڪ نه ٿي. ٻار به اتي ايڏو بي پرواهه ٿي ويندا هئا، جو ڪڏهن ڪو نقصان به ٿي پوندو هو: هڪ ڀيري عيد ڏهاڙي، اسان جن مدر سان وينل هئا، مدر کي پير جي ننهن ۾ ڌڪ لڳڻ ڪري ڏاڍو سور هو، مان ۽ ادا سندن ڳالهه ٻولهه جي ڍنگ مان مزو ماڻي رهيا هئاسين؛ سياري جي مند هئي، ڪمري ۾ Heater ٻئي پريو، اوچتو ادا وني ڪانفرنس روم ڏي ڊوڙ پاتي، ذري گهٽ هيٽر جي تار ۾ وچڙيو هو، پل لاءِ اسان پريشان ٿي وياسين؛ پر امڙ ايلسا جي چهري تي ٻاجهاري مُرڪ تري آئي، چيائين:

”پاڻ اسان وٽ اچي پيا ٿينگ ٿيا ڏيندا آهن، هڪ ڀيري ڪنهن پار پرندڙ هيٽر ڪيرائي وڌو، جنهنڪري غاليچي جو ڪجهه حصو سڙي ويو: پر شڪر جو پاڙ ڪي ڪجهه نه ٿيو.“ اهائي پاڇهاري سُرڪ ڪجهه وڌيڪ ڦهلجي وئي.

امڙ ايلسا صوفي منش ۽ فطرت جيان سادي هئي. پاڻ ذات ڏجپاڻي هئي ۽ شاعري، مصوري ۽ ميوزڪ ڪمپوزيشن جهڙين اعليٰ ۽ نازڪ نفيس تخليقي صنفن ۾ پڙ هئي. اسلام تي پختو عقيدو رکندڙ هئي. رسول صلي الله عليه وسلم جن جي شان ۾ چيل سندس نعت، پنهي جهانن جي سردار لاءِ، سندس اڪير جو واضح مثال آهي: پاڻ سڳورن جي زيارت جو شرف به حاصل ٿيو هئس.

ڌڙو آسماني رنگ سندس پسند جو رنگ هو، ۽ سندس تربت تي به چمن گلن وارين سرن تي، اهوئي رنگ ڪتب آيل آهي. پاڻ جيئن نه فطري طور تي فنڪارائڻ گڻن سان مالامال هئي، ان ڪري سندن رهڻي ڪهڻي سادي هئي، سندس شاعري ۽ مصوريءَ ۾ به قدرتي ڏيکن جو عڪس آهي ۽ ڪڏوڪڏ انهن ۾ تصوف جو تمام گهرو فلسفو حل ٿيل آهي. ڪيس هڪ بيحد سهڻو مصنوعي گلن جو گلدستو سوڪڙيءَ ۾ مليو هو، جيڪو سندس قبر تي ڪجهه وقت وڪيل هو، پر صحيح سارسنڀال نه لهڻ جي ڪري، ڦڪو ٿيڃي پنهنجي سونهن وڃائي ويٺو.

پاڻ پيار، پاڇه ۽ ماستا جهڙن املهه احساسن جو ساگر هئي. هرڪنهن جي ماءُ هئي ۽ هرڪنهن جي استاد هئي. موسيقيءَ جي ڄاڻو فيلسوف شاعره امڙ ايلسا، شاهه سائينءَ جي بيتن ڪي روح جي گهراين سان، ساڳين سُرن ۾ ترجمو ڪري، اسان سنڌين تي هڪ وڏو ٿورو ڪيو آهي. سندس وسيع النظري ۽ ڄاڻ جو ڪاٿو Wisdom in verse جي پنن اٿلائڻ سان لڳائي سگهجي ٿو. ڪتابن جا سرورق به پاڻ تخليق ڪيا هئائين.

امڙي تنظيم اوس نهڻ ڪيي، جيڪا سنڌ جي لافاني فيلسوفن، عالمن، دانشورن ۽ فنڪارن جي ڇڏيل مسودن، ڪتابن، تصويرن، سازن ۽ فن جي ٻين املهه شاهڪارن ڪي سهيڙي، انهن تي تحقيق ڪري نئين نسل آڏو پيش ڪري، ڪين سنڌين دگ لائي. اڄ جو نئون نسل پاڻ به سڃاڻڻ چاهي ٿو، پر ڪيئن؟ اهو ته وڏائي پڌائي سگهندا. امڙ ايلسا جي پينٽنگز جون پوسٽ ڪارڊ سائيز ڪاپيون ٺاهي، دنيا جي ڪُنڊ ڪڙڇ ۾ ڦهلائڻ جي به ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

آخري ڀيرو امڙ ايلسا ڏانهن تڏهن ويئي هيس، جڏهن پاڻ سخت بيمار هئي- ۽ هال جي پرواري ڪمري ۾، پيلي مُڪ ۽ ڏُبري جسم سان بستري تي ليٽيل هئي. علامه صاحب جن سخت نراس هئا. ڊاڪٽرن آسرو لاهي ڇڏيو هو. هرڪو در وٽان ئي پوئتي موٽي رهيو هو. مون ڪي ائين پئي ڀاسيو، ڄڻ هتي وڏن ڪن پار رهندا هئا، جيڪي پنهورين پوئتان الاءِ ڪاڏي لڪري ويا هئا ۽ پهڪندڙ گهر اُداس ۽ خاموش هو: گهڙيءَ گهڙيءَ ڏک جي ڏُهڻ جي گهرائين ۾ غرق ٿيندو پئي ويو- جتان نڪرڻ جا جتن پئي ڪيائين: پر نراسائيءَ جي آڪٽوپس جون چنگهون ۽ پانهون پنهنجي گهيري ڪي ويون ٿي وڌيڪ سخت ڪنديون...

شمس الدين عرساڻي

شنگهور شيدي

(خاڪو)

اڄ کان ٽيهه سال اڳ، هڪ شخص هالا شهر ۾ رهندو هو. نالو هوس ”شنگهور“. شيدي هو، ان ڪري هرڪو ’شنگهور شيدي‘ سڏيندو هوس. هو هڪ غريب پورهيت ۽ ڏاڍو ويساهه وسوڙل انسان هوندو هو. هڏ ڪاٺ جو مضبوط ۽ پنهنجي ٻل جي زور تي ٻار ڍوئيندو هو. اڍائي مڻي ڳوڻ ڪي ڪرائيءَ جي قوت سان آچل ڏئي ڪڍندو هو. سادو ڪائيندو هو ۽ ٿلهو هنڊائيندو هو. هڪ مزور جي رهڻ ڪهڻ ۾ ڀلا حسن ۽ آرائش جي هجڻ جو ڪهڙو ٿو سوال پيدا ٿئي؟ مزوريءَ ڪانپوءِ جتي آيري ٽيتي وهائي! جهڙي هئي سنڌس رهڻي ڪهڻي سادي، تهڙي هئي وري سندس گفتگو بناوٽ کان آجي! مصلحت سازيءَ ۽ موقعي جي نزاڪت سان ڳالهائڻ جو ڍنگ ته ڄاڻندو ئي ڪونه هو! جيڪي دل ۾ سو زبان تي. جهڙو هو رنگ جو ڪارو، تهڙو ئي دل جو آجرو. مزوري ۽ محنت سان تمام سچو هوندو هو، بلڪ آها رڳو ڪمائڻ خاطر نه ڪندو هو، پر هر ڪم محنت ۽ شوق سان ڪندو هو.

تڏهن چانهه پيئڻ جو هالن ۾ نئون نئون رواج پيو هو. گهرن ۾ ماڻهو اڃا چانهه ڪولهه واپرائيندا هئا. وڏن شهرن ۾ هوٽلون وجود ۾ آيون ۽ ماڻهو چانهه فيشن جي طور پيئڻ لڳا. اهين ڪندي هالن ۾ الله توهار اڃا نئين نئين هوٽل مارڪيٽ ۾ کولي وئي. هوٽل جي ٻاهران ڪٽولا پيا هوندا هئا. شام جي وقت شوقين اچي گڏ ٿيندا هئا، ڪچهري به ڪندا هئا ته چانهه جو دور به هلندو هو. هڪ ڀيري سج لٿي مهل ڪنهن پاسي کند کان شنگهور اچي ويهي رهيو. شنگهور کي ڏسي هر ڪنهن کي چرچو پوڳ سُجهي ايندو هو. هوئن ئي وندر خاطر کيس چوريو ويندو هو ته ڳالهائي. سندس سادي، بنا ور وڪڙ واري گفتگوءَ کي ٻڌي هرڪو لطف اندوز ٿيندو هو. هڪڙي همراهه پڇيس ته:

”اڙي شنگهور، چانهه پيئندين؟“

”اڙي نه بابا نه، باهه ڏينس.“

”ڏاڏا! ڏاڍي چڱي اٿئي، اڄ ڪٿي چانهه جو ڍُڪڙو پيءُ.“ ٻئي همراهه ٽيڙائي کيس:

”شنگهور، هڻ شيطان کي موچڙو، اڄ ته ڪٿي چانهه پي ڏس!“

شنگهور کي جو ٻن-ٽن ڄڻن زور ڀريو، سو ورچي چوڻ لڳو:

”اي آهي ڇا! جيڪو تيڪو ڏس، تہ ڇانهہ ڇانهہ ٿيو ڪهُري. ننڍڙا هوندا هئاسون، ٽپ ٽاءُ ٿيندو هو، تہ اسان آپ ڏيندي هئي، هينئر ڏس، تہ هرڪو ٻريان ٽپيو پيو اچي. ڪاڙهي لاءِ راڙوراڙ لڳي پئي اٿن.“

شنگهور جي ڳالهہ ٻڌي سيني کلي ڏنو، پر ڳالهہ سيني کي دل سان لڳي.

هڪ ڀيري شهر جو قاضي گذاري ويو. ماڻهو سندس ڪٽنب سان عذرخواهيءَ لاءِ پئي ويا. ايندي ويندي ڪيترا ماڻهو، جن سان شنگهور منهن ۾ ڪڏبو هو، سي ڪيس ڇوريندا هئا:

”اڙي شنگهورا! تو مان اڪين جو ديد صفا نڪري ويو آهي. قاضي مرحوم جي پٽ سان هلي عذرخواهي ڪري اچ، دل ۾ ڇا چوندو؟“

”اڙي شنگهورا! اهڙو بي مهابو ڪڏهن ڪان ٿئين! قاضي مرحوم تہ ڪلمڪ ۾ ياروِيس هو. توسان تہ سدائين ڪيڪربازي هوندي هيس.“

”ڀلي ڇئو سچ ٿا، پر مون کي سمجهايو تہ سهي، تہ عذرخواهيءَ مهل ڇئبو ڇا آهي؟“

”ڇئبو وري ڇا، قاضي لنڊي کي رڳو ائين ڇئبو، تہ سائين الله بي پرواهہ بادشاهہ آهي، صبر ڪالسواءِ ٻي واٽ ناهي.“

شنگهور نيٺ عذرخواهيءَ لاءِ اچي پٽر تي وينو، جتي ڪافي ماڻهو اڳيئي ويٺا هئا. هو قاضي صاحب ڏانهن منهن ڪري چوڻ لڳو ”پٽهين بي پرواهہ بادشاهہ هو، پر رب پاڪ بہ ڏاڍو آ، ادا هاڻي صبر ڪبو.“ شنگهور جا ٻول ٻڌي، ماڻهن کِل روڪڻ لاءِ چپ ڪٽي ڀڪوڙيا. قاضي مرحوم جي فرزند بہ ڇپن ۾ مشڪي ڏنو. ايتري ۾ تڏي تي ويٺلن مان هڪ همراهہ ڳالهہ بدلائڻ لاءِ چيو:

”ڪجهہ ڏينهن ٿيا تہ مرحوم قاضي صاحب سائس ڪڏجائيءَ وقت چڱو ڀلو هو...“

اڃا هن ايترو مس ڪڇيو تہ شنگهور جنو وچ ۾ ويٺو هو، تنهن هڪدم چيو تہ: ”هائو سائين برابر، چوين سچ ٿو، اڃا ٽي-چار ڏهاڙا اڳ ۾ بازار ۾ ڏٺومانس، تہ ٻارن سان ڪشتيءَ لايو بيٺو هو.“ بس، شنگهور جو ايترو چوڻ ۽ ويٺل ڪل ۾ ڇٽڪي پيا. قاضي ننڍي بہ ڪٽي وات تي رومال ڏنو.

محرم شريف جو مهينو هو، گهڻن ماڻهن ڪارا ڪپڙا ڪيا. شنگهور ويچارو هوڻ هر سال ڪارا ڪپڙا ڪندو هو، پر هن ان سال محرم جي ڏهين تاريخ ٿي وئي، پر هن سياهہ پوشي ڪانہ ڪئي — ڪارو لباس ڪونہ هوس، ڏوڪڙ ڪونہ هوس تہ رڱائي، يا تہ وري پورهئي ڪان فرصت ڪانہ هيس. ان تي ڪنهن سنگت واري ٽوڪ طور چيس: ”شنگهور، واهہ جو مومن آهين! عاشوري جا ڪارا ڪپڙا بہ ڪونہ ڪيا اٿئي!“ شنگهور ڏاڍي سادگيءَ سان ورائيو ”ادا چڱو، تو تہ ڍڪيا آهن، تون ڀلي ڍڪ، اسان جي امام دل ڪاري ڪري ڇڏي آهي. تون ظاهر جو مومن آهين، آءٌ اندر جو مومن آهيان. جي دل ڪاري هجي، پر ڪپڙا ڪارا نہ ٿيا تہ ڀؤ ڪونهي.“ ماڻهو جي اتي ويٺل هئا، تن ۾ ٽهڪڙو مچي ويو ۽ چيائونس تہ:

”شنگھور، چوين ڇا ٿو؟ دل تہ خدا شل ڪنھن جي بہ ڪاري نہ ڪري.“ ۽ ائين چئي وري کلڻ لڳا. شنگھور ڪجھہ پاڻ سنڀاليو ۽ چوڻ لڳو تہ: ”ادا، مطبل تہ (ھو مطلب کي هميشه مطبل چوندو ھو، جو سندس تڪيہ ڪلام بہ ھو) دل ۾ ڏک ھجي، پيو ٻاھريون ڏيکاءَ ڪھڙي ڪم جو؟“

ھالن جا ماڻھو، اڪثر ڀٽ شاھہ تي جمعي رات راڳ ٻڌڻ لاءِ سوَن جي تعداد ۾ ويندا ھئا. شنگھور بہ پاڻ کي شاھہ جو جمعائي سڏيندو ھو ۽ وسمون جمعو ڪوان ڇڏيندو ھو. اڃي چوڏھينءَ وارو جمعو تہ گھڻن ماڻھن کي چڪ ڪندو ھو. ھڪ ڀيري سھائو جمعو ھو ۽ شنگھور بہ ڀٽ شاھہ تي جمعي رات راڳ ٻڌڻ لاءِ ويل ھو. جڏھن موٽي ھالن آيو، تہ ڪنھن سنگتيءَ پڇيس تہ: ”شنگھور ڏي خبر، ڀٽائيءَ تي ويو ھئين؟“ جواب ڏنائين تہ ”واھہ، جمعو ڪيئن گسائبو؟ سو بہ سھائو!“ تڏھن وري دوست پڇيس تہ: ”جمعو چڱو لڳو!“ وراڻيائين تہ: ”ادا! خلق تي اچي گھٽي، راڳيندڙ فقيرن جي ويجھو تہ جاءِ ملي ڪانہ، سو ھن جمعي تي سويل ساجھر ھڪڙو تڏو وٺي، فقيرن جي پاٿاريءَ واري جاءِ جي بنھہ ويجھو پکيڙي، جاءِ والاري ڇڏيسين ۽ راڳ شروع ٿئي ٿي ٿئي، تنھن کان اڳ وڃي پنھنجي تڏي تي بي فرحتي ٿي ويھي رھياسين ۽ سڄي رات مزي سان راڳ ٻڌوسين.“

اھو جواب جن ٻڌو، سي سڀ کلڻ لڳا.

”شنگھورا بي فرحتي ٿي ويٺين، ڪي فرحتي ٿي ويٺين؟“

”ميان، اوھين تہ آھيو مولبي (مولوي)، فراتي يا بي فراتي ڳالھہ ڇڏي ساڳي، جھڙي مٽ تھڙيون ٿي ويھون.“

ھالن نون ۾ ميونسپالٽيءَ جا ووٽ ٿيڻا ھئا، شنگھور جو نالو لسٽ ۾ ڪونہ ھو، سو ھڪ اميدوار ڪوشش ڪري ڪرايو ۽ ڪانئس واعدو بہ ورتائين، تہ ووٽ مون کي ڏيندين. شنگھور پڪو واعدو ڪيو. ووٽن جو وقت آيو. شنگھور جي اميدوار جو نشان ساھمي ھو. شنگھور کي نقلي ووٽنگ پيپر ڏيکاري سمجھايائين تہ:

”ھيءُ آھي ساھميءَ جو نشان، ھن جي پرسان آھي ھيءُ خالي خانو، ان نشان جي سامھون توکي منڌيڙو ڪيڏو آھي.“ منڌيڙو ڪيئي ڏيکاريائينس ۽ ڪانئس بہ منڌيڙو ڏياري پڪو ڪيائينس. ٻيا بہ ساڳي وارڊ ۾ ٻہ-ٽي اميدوار ھئا، تن بہ شنگھور کي ڏاڍو ڪَنڪِ ڪيو. چوندو ھو تہ ”ووٽ ٿيا، جنٽ ٿي.“

آخر ووٽ ڏيڻ لاءِ پولنگ اسٽيشن تي ويو. بئلٽ پيپر مليس ۽ بوٿ ۾ اندر موڪلي ڇڏائونس، تہ ھن پينسل سان نشان ڪيڏجانءِ. شنگھور چيو تہ: ”ھائو ھائو، مون کي فلاڻي ساھمي ڏيکاري آھي.“ ڇڏائونس تہ ماٺ ماٺ! اندر وڃ، پوءِ جنھن کي وڻيئي تنھن کي ووٽ ڏج. شنگھور اندر ويو ۽ ڏاڍي دير لاتائين، ٻاھر ٿي لہ نڪري. آخر ڇڏائونس تہ:

”شنگھور، هاڻ نڪر ٻاهر، جلدي ڪر، ٻيا ووٽر سيڙيا بيٺا آهن.“ لاچار نڪتو. سنهس اميدوار ٻه ڦري آيس: ”شنگھور، ٻاڏو ٻڌاءِ ڪٿي مندڙيٽو ڪيدئي؟“ شنگھور ڪاوڙيو ٻيٺو هو، سو چوڻ لڳو ته: ”ڪيڏ ئي ڪونه ڏنائون، ذر ذر چون ته نڪر ٻاهر جلد ڪر. مون ڪان ته اڃا هڪڙو پُڙ نڪتو اٿئي، ٻيو ساهميءَ جو پُڙ ناهيم پئي ته ڊوڙائي ڪيڍيائون ٻاهر.“ هن جواب تي ڪير جو ڪلي. اميدوار ٻاڻ ڪلي ڏنو، نه ته هڪ هڪ ووٽ ڪيترو قيمتي هوندو آهي. شنگھور درويش ڪي ڪيترا ئي اپديش ڪيائون، پر وريو ڪي ٻه ڪين. ڪيڏا ڏينهن شنگھور سان ”ووٽ“ جي باري ۾ چرچا هئا. چوندا هئس ته: ”شنگھور تون مندڙيٽو ڪيڏين ها ڪي ساهمي پئي ناهيئي.“ چوندو هو ته ”ادا، ڪا ڏُڌ جي چاڏي هجي ته مندڙيٽو ٻه ڪيڏان ها، هتي ته هئي ساهمي، سا ڪيڏ ڏادي ڏکي هئي.“

شيدي ماڻهو نماڻا، نهٺا ۽ نياز نئڙت وارا هوندا آهن، جا ڳالهه ڪنهن ڪان ڳجهي ڪانهي؛ پر شنگھور ۾ نياز نئڙت ڪجهه سرس هوندي هئي. ڪنهن ٻه وڏيري، سيٺ، سيد يا ڪاموري وٽ ويندو هو، ته هيٺ ويهي رهندو هو. ڪيترو ئي چوندا هئس ته شنگھور مٿي تي ويهه، ته اصل مٿي نه ويهندو هو ۽ پلٿي پيچي هيٺ پَٽ تي يا تَڏي تي ويهي رهندو هو. هڪ ڀيري هو هالن پراڻن جي شيخن جي بنگلي تي ڪنهن ڪم سان ويو ۽ دستور موجب هيٺ ويهي رهيو. شيخ وڏي ڪيس ڏاڍو چيو ته:

”ابا آءٌ پير سيد ڪونه آهيان، مٿي منجيءَ تي تي ويهه.“

پر شنگھور جواب ڏنو ته: ”نه سائين اوهان جهڙن ڪرذاتن جي اڳيان مٿي ويهڻ لء ڦو نهي، اسين پٽ تي ويهڻ ۾ هريا پيا آهيون. اوهين حاڪم اسين غريب مزور.“

جيڪي ٻه ماڻهو اتي ويٺل هئا، سي کل ۾ ڪيرا تي ويا. شيخ صاحب ٻاڻ ٿهڪن ۾ اچي ٻيو. شنگھور ڪان پڇيائين: ”شنگھور، اسان ڪرذاتن وٽ مٿي نه ويهندين؟“ شنگھور ڏادي معصوميت سان چيو ته: ”مري پوان ته ٻه مٿي نه ويهان. پوءِ پين ويٺلن ڏي منهن ڪري چيائين ته: ”آخر ڪيلو ڪجاڙي تان ٿا؟ خراب گفتو ڪيڍيم چيا، پلي ڪلو غريبن تان يارا!“

شنگھور مڙس ڏاڍو ڳرو هوندو هو. سندس آنگن جون ٻڪيوڻ نه هونديون هيون، پر ٿنڀ هولدا هئا. هلندو هو ته زمين پئي ڏُڏندي هئي، ڪنهن جي مٿان تنگ رکيائين ته چِري ٻه نه سگهندو هو. پير سدائين آگهاڙا هوندا هئس، جُتي ته جهليندي ڪانه هيس. پير اهڙا ته سخت ٿي ويا هئس، جو نه آس ۾ سڙندا هئس ۽ نه سيءَ ۾ ٺرندا هئا.

شنگھور هالن جي مارڪيٽ ۾ ايندو هو، ته گهڻو ڪري يارل جي هوٽل تي پيل صندل تي اچي ويهندو هو. هڪ دفعي يارل ڪي صندل ڪنهن ڪم لاءِ کپندو هو، سو شنگھور ڪي چيائين ته: ”شنگھور هتان ڪنولي تي ويهه ۽ صندل مون کي ڏي.“ شنگھور ورائيو ته: ”پوءِ پلا آءٌ آتي تو ٻيهان، ڪنولي تي ويهندس ته پچي پوندئي، تون ميمڻ ماڻهو، مون

غريب تي سَتَ وَري ڀڄي وڃي." يارل نه مڙيو ۽ چيائين ته: "تنهنجي ويهڻ سان ڪٽولو ڀڄو ته ٽُڪَ آهي ڪٽولي کي، تون ويهه، پلي پڄي." شنگهور چيو ته: "ضد نه ڪر، منهنجو ٻار ڪونه سهندو." يارل ڏاڍو زور ڪيس. شنگهور لاچار هوريان هوريان ويٺو ۽ ڪٽولي جون ٻئي ايسون چٽڪ ۽ شنگهور واڻ جي جهوليءَ ۾. هاڻي شنگهور کي آٿاري ڪير؟ هڪڙي هٿ ڏنس، هٿ وٺي آٿڻ جي ڪيائين ته اهو هٿ وارو يار به مٿانس اچي پيو. هڪ قسم جو رؤنشو لڳي ويو. ان ڪانپوءِ اهو صندل شنگهور لاءِ رزروڊ هو ۽ ڪٽولي تي نه پاڻ ويهندو هو ۽ نه وري پيو ڪو ويهڻ ئي ڏيندو هوس.

شنگهور ويچارو مسڪين پورهيت هو. ڏڏ ماني سندس مَرڪ هو. ڪڏهن ڪڏهن شادي مراديءَ جي دعوت، پارهينءَ يا عرس جي دعوت ۾ پُلاءُ کائي ويءُ ڪندو هو. هونئن ڪنهن پاسي اک کڻي به ڪين نهاريندو هو. پنهنجي ڏڏ مانيءَ ۾ خوش هوندو هو.

ڪجهه سالن کان هالن جو شهر چڱو وڏي ويو آهي ۽ مارڪيٽ ۾ رونق به اڳي کان گهڻي آهي؛ پر اڳي به واپار جو مرڪز اهوئي هو ۽ ساڳيو ڇهڇٽو هوندو هو. هيٺر کٽي پڪ ـرا دڪان ۽ مضبوط دِڪا نهيل آهن ۽ اڳي ٿلهن تي هَٽَ پڪيڙيندا هئا ۽ ڪچي اڏاوت جون هوٽلون هونديون هيون. ان وقت به هالن جي مارڪيٽ ۾ شام جو ڪبابي ڪباب پچائيندا هئا ۽ پڪوڙائي پڪوڙا تريندا هئا، ڪيرٽيءَ وارا ڪيرٽيءَ جون پياليون وڪڻندا هئا ۽ ٻيا به ڪيترا گهورڙيا اچي سودو واپار ڪندا هئا. حاجي عبدالشڪور ڪورما پُلاءُ، يعني ته پساءُ جو ديگڙو پـري، اچي پاٿاري ڪري ويهندو هـو ۽ ماڻهو ٻن آنن، چئن آنن ۽ اٺن آنن جو پلاءُ وٺي کائيندا هئا. پلاءُ جو ديگڙو پنجن-ڇهن سيرن جيترو هوندو هوس، جو خلاص ڪري ويندو هو. هڪ لڳا اچا حاجي عبدالشڪور اچي ديگڙو لاٿو ته ڪنهن شنگهور کي چيو ته: "شنگهور، هيءُ ديگڙو سڄو کائي ويندين؟" جواب ڏنائين ته "ڇو نه؟" هن چيس ته: "يار شنگهور، جي نه کاڌئي؟" چيائين ته: "هالن مان لڏي ويندس." "اڙي پورا، کٽي تي کٽي، سڄي ديگڙي جو مُلهه تاوڻ ڀڄي ويندءِ." هو نه مُڙيو، چيائين ته "شنگهور هل، شرط لڳي." حاجي عبدالشڪور جيڪي پئسا چيا، سي ادا ڪيا ويا ۽ ديگڙو ۽ پليٽون شنگهور جي اڳيان رکيون ويون. شنگهور پهرين ديگڙي تي نظر وڌي ۽ شرط واري کي چيائين ته: "پاڻو اچا به مهل ڪانه وئي آهي، لاهي ڇڏ شرط جو خيال." پر هن چيو ته: "زبان زبان آهي، کائي وئين ته توکي مُباح آهي." شنگهور پلٿي ماري ويهي رهيو، تماشائي اچي مڙيا. بسم الله ڪري شروع ڪيائين ۽ چيائين ته: "هاڻي بينا ڏسو، ڪيترو به وقت لڳيم، ديگڙو خالي ڪري ڏيندس، پوءِ ته بس." ٿيو به ائين. پلا هن پيلتن مڙس کي پنج-ڇهه سير ڪورمي پُلاءُ جا کٽي ٿا پان ڪرائي سگهن؟ ٻـ-ٽي ڪلاڪ لڳس ۽ ديگڙو خالي ڪري، ڪفگير سان کڙڪايائين ۽ آٿـي کڙو ٿيو. ڪنهن چيس ته: "شنگهور، پاڻي ڪونه پيئي؟" چيائين ته: "پاڻيءَ جو شرط ڪونه هـو، وٺيم هيٺر پيئان، وٺيم پوءِ پيئان، تنهن ۾ اوهان جو ڇا ويو!"

شيدي ملهه وڙهڻ جا به ڪوڏيا هوندا آهن. ڪيترائي منجهائن ناميارا ملهه ٿي گذريا آهن. شنگهور به بدن ۾ جانٺو هوندو هو: پر ملهه کي اصل ويجهو نه ويندو هو. جيڪڏهن ڪو هروڀرو کيس هوڪاريندو هو، ته چوندو هو ته: ”ڀلا ٻَڌ سندرو لهي اچ ميدان تي.“ ملهه جا الگ ته شنگهور کي ايندائي ڪونه هئا، سو سندري ۾ هٿ وجهندي شرط، پنهنجي مقابل کي ڇڪي ڪٽي ڇاتيءَ سان لڳائيندو هو ۽ وٺي جو زور ڏيندو هوس، ته ملهه جو ساهه ٻوساتجي ويندو هو ۽ وايون ولهڙيون ٿي وينديون هوس ۽ آواز به زبان مان ڪڍي نه سگهندو هو. ٻڪ مان ڪٽي هٿ ڪڍندو هو، يعني ته آڻ مڃيندو هو ۽ شنگهور ڪٽي ڇڏيندو هوس ته ڪجهه دير پٽ تي ويهي سهڪندو رهندو هو. هڪ دفعي هڪ سيد، شنگهور کي ڏاڍو تنگ ڪيو ته: ”مون سان ٻڪ وجهه ته ڏسان ته مون کي ڪيئن ٿو ڏسين؟“ پر شنگهور هٿ ٻڌي معافي گهري ته: ”قبلا مون کي معاف ڪر، تون ڏاڍو آهين هيٺو.“ ان کان پوءِ پيري پيري سان سيد جٽي مليس، آتي نه رڳو شنگهور کي ملهه وڙهڻ لاءِ هوڪاري پر مٿس ڇترون به ڪري. ڪنهن پڇيس ته: ”سيد کي ڇو نه ٿو وچڙين؟ روز ٿو توکي هوڪاري“ شنگهور چيس ته: ”ادا، هو سيد آهي آمتي. سيد جي ذات ٻچڙي، پَٽ تي ڪيرائي هيٺان ڪريانس ته پيٽي منهنجون پاڙون پٽي ڪڍي. ٻيلي مان غريب ڍڄان ٿو.“ شنگهور جي ڳالهه تي ٺهڪڙو مچي ويو، ۽ چوڻ لڳا ته: ”شنگهور اهو ته ساداتن کي ڳالهائين ٿو سيد جي ذات ٻيلي آهي ڪي ٻچڙي؟“ وراڻيائين ته: ”ادا، جيئن وٺيوَ تيئن سمجهو، سيد جي ذات ٻروبر ٻيلي آهي، ڪير نٿو مڃي. ٻچڙي مان مطبل آهي زورائتي ذات. اوهين پنهنجون معنائون ڪڍو ته ٻيلي، اسين سيد جا غلام آهيون. اسان جو وڏو ڏاڏو قنبر شيدي مولا عليءَ جو غلام هو ۽ اسين به غلام آهيون.“

نچڻ ۽ ڳائڻ جا شيدي ڪوڏيا هوندا آهن. شيدي قوم اڪثر اگوندرا رهندا آهن ۽ هروقت کلمک ۽ خوش نظر ايندا آهن. چرچي ڀوڳ سان سندن گهڻو واهپو هوندو آهي. اهڙيءَ طرح شنگهور به ڳائڻ وڄائڻ ۾ ڪٽل ڪين هو. دلو به وڄائيندو هو ۽ دلي بنا ڪن تي هٿ رکي ڪافيون به ڳائيندو هو. دلو وڄائڻ لاءِ ڪيس ڪير ڪونه ڏيندو هو، ڇو ته شنگهور جو هٿ هوندو هو ڳورو، دلي تي ٻه-چار ڌڪ هنيائين ته دلو ڇٽ. گهڻو ڪري ڪن تي هٿ رکي ڳائيندو هو. هن جون ڪافيون به پنهنجون ٺهيل هونديون هيون، جن جي ڳائڻ سان ڏاڍو کلائيندو هو. هالن جي ڪن ماڻهن کي سندس ڪافين جا ڪجهه بند اڃا به ياد آهن. اسان جي سؤٽ مرحوم صلاح الدين کي ته سندس سڀيون ڪافيون ياد هونديون هيون. هڪ ڪافي چوندو هو ته:

(1) مانيءَ لاءِ من ماندو آهي،
ديڳ پوڙ جي ڪارو مانين جو، ڇهن مڻن جو ڇاندو آ،
مانيءَ لاءِ من ماندو......

ٻي هڪ ڪافي جا چوندو هو، ان جي ٻهرين مصرع هوندي هئي:

(2) سهڻا جي سخت ٿيندين، ته ان مان تون چا وٺيندين؟

گهڻو ڪري شنگهور کي ڪير به ڳائڻ جي فرمائش ڪندو هو ته اهي ڪافيون يا ته وري هينين ڪافي ڳائيندو هو:

(3) خوش چڱو ڀلو تازو تڪڙو،
پت ڪائين تـوڻـي مـانـي ـ منهنجا جاني.
ساڳ سرلهن جو، ماني جوئر جي،
اٽـئـي سيـهـن جـي مـهـمـانـي، منهنجا جاني!

ڏونڪن جي ناچ ۾ شنگهور ڏاڍو هوشيار هوندو هو، ڏونڪن جي لڪ لڪ تي:

نـــور نـــور ســـانـــڍو،
ساما ساما مار گدڙ کي،
گدڙ مٿو پيو آ ڪس گهيڙَ تي،
ساما ساما مار گدڙ کي ڙي ـ ساما ساما مار گدڙ کي.

شنگهور جهڙي خوش طبع ويساهه وسوڙل معصوم جـون ڪيتريون ڳالهيون لکـي ڪيتريون لکجن. نهايت سچار پورهيت هو. هڏ ڳنل هئس، جتي هوندو هو ته ٻه هٿ وجهي ڪم آڪلائيندو هو. هن جي موجودگي خوشيءَ جو ڪارڻ بڻبي هئي. ماڻهو سندس گفتار ۽ نقلن تان کلندا هئا ۽ پاڻ به سدائين خوش راضي ڏسبو هو. ڪنهن کي به پتو ناهي ته سندس جيءَ مان ڪهڙي تارَ لڳل هئي، ٻي به ڪنهن شيءِ جي تات تانگهه هوس ڪين نه؟ ان جو سبب اهو آهي، ته هن به سنڌ جي ٻين عام پورهيتن وانگر ڪڏهن به پنهنجي غربت جي ڪڙين تي نه سوچيو هو. ڪيس پنهنجو وجود رڳو ايترو ۽ اهڙوئي نظر آيو ۽ ان کان وڌيڪ سوچڻ سندس لاءِ محال هو. هو هرحال ۾ مست هو ۽ پنهنجي سادي فڪر ۾ خوش!

ائين شنگهور جهڙو کلمک انسان پاڻ کلندو ۽ ٻين کي کلائيندو رهندو هو. جنهن به مارڪي يا مجلس ۾ هوندو هو سا هروقت کلن جي واڇٽ سان پئي گونجندي هئي، جنهن به گهٽيءَ بازار مان لنگهندو هو ته ڪتان نه ڪتان ٽهڪڙا پيا ڪَن تي پوندا. ائين کلندي کلائيندي هي سداملوڪ پورهيت، اوچتوئي اوچتو ماڻهن جي اکين کان اوجهل ٿي ويو. ٿيو ائين جو هڪ ڏينهن نماشام مهل مارڪيٽ مٿي، بازار ڏانهن تڪڙيون وکون کڻندو پئي ويو. ڪنهن پڇيس ته: ”شنگهور تڪڙو تڪڙو ڪيڏانهن پيو وڃين؟“ چيائين ته: ”درگاهه صاحب تي پيو وڃان.“ شنگهور مخدوم نوح سرور رح جي درگاهه جي چانئٺ ٽپي اندر ٿيو. ڏيڍيءَ مان لنگهي اندر ورانڊي تائين پهتو، ته هنئين ۾ ڪا اهڙي سٽوتَ آيريس، جو اتي جو اتي سنئون ٿي ليٽي پيو ۽ سندس روح جو پکيئڙو آڪاش ڏانهن پَر ڪري آڏامي ويو. شال، ڌڻي مٿس مهر ۽ ٻاجهه ڪري.

ترجمي جو پاڱو

● ادبي تخليق جو هڪ عظيم دور هميشه ترجمي جو به عظيم دور هوندو آهي.

—ايذرا پائونڊ

ڪڏهن ٻولين تي اهڙو وقت به ايندو آهي، جو ان ۾ ڪنوارن جي ٻوليءَ جو ڇيڇڙ به وڌي ڳالهه ليکي ويندي آهي. سنڌي ٻولي اهڙي وقت ڪي ڪڏهوڪو پرانگهي آئي آهي: پر سمورا خطرا اورانگهجي ويا آهن، ائين لاهي. سنڌيءَ ۾ ”ترجمي“ جي اڻاٺ هڪ خطرو به آهي، ته چئلنج به. ’مهراڻ‘ ۾ ترجمي جو الڳ پاڱو ڏيئي، اسين ان چئلنج کي قبول ڪري رهيا آهيون. توهين ان ڏس ۾ ساٿ ڏيندؤ، اها پڪ اٿر: چاڪاڻ ته ججهن ڪنئي ئي ڇپر ڪچندو آهي. ترجمي موڪلڻ سان گڏ هيٺين ڄاڻ موڪلڻ ضروري آهي: لکندڙ، ايڊيٽر ۽ پبلشر جو نالو: ڪتابءَ ليک جو نالو: ڪتان ۽ ڪهڙي سال ڇپيو—۽ صفحن جا نمبر. ترجمو اصل ٻوليءَ تان ڪيو وڃي يا انگريزيءَ تان.

—ايڊيٽر

بابا فريد رحہ جا دوها

(پنجابي)

جند ڪنوار، سوت گهوت، ويندءِ نيٽ پرڻاءِ،
جوڙي سرهو سگ ٻوءِ، لٽچ ڀنچ چاجي لاءِ.
جي جاڻان سگ ڇيچتو، ٻڌان ڏاڍي ڳنڍ،
تون ئي هڪڙو سچ آن، ٻيو سڀ مانديءَ منڊ.
فريدا! جي تو متِ ڪا، ڪارا ليک نہ لک،
نائي نيڻ نهار تون، سُرت اهائي سِک.
ڏس فريدا! ڏس تون، ڪنڌ ٻہ وِهڻ تي هاڻ،
سپاجهڙي سائينءَ ٻنا، سور سليون ڪنهن ساڻ.
فريدا! ليڻ ٽکي پيا، ٻڌي ٻچي هيا ڪنَ،
”شاخن ٻور ٽلاربو، نوان موربا ٻنَ!“

The couplets of BABA FARID; English Translation: Maqbool Elahi, (P. No's: 3,7,11)

-- ترجمو: امداد حسيني

بلوچي شعر — رحم علي مري

نبي بخش کوسو

(رحم علي مري (اوڻهين صدي). بلوچيءَ جي قومي شاعر مير بجارخان مريءَ جو پٽ هو. رحم علي پنهنجي ابيءَ جي حياتيءَ ۾ ئي، نالبرو شاعر ليکيو ويو. سندس شاعري پرماريت خلاف للڪار ۽ آزاديءَ جي آمنگن سان ڀرپور آهي. زندگي ڀر اها آس رهيس ته سندس ڏيهه ڌاريءَ جي غلاميءَ مان آزاد ٿئي ۽ سندس مارو سُکاريا ٿين. هيءُ قبائلي شاعر هوندي به سردارپرست ڪونهي. سندس پٽ جاڙوخان اڄ به مرين جو قومي شاعر آهي. —ن. ب. ڪ.)

ڪجهه ماڻهو

ماڻهو ته مڙيئي ماڻهو،
پر تن مان
ڪي ڪتن مثان
پير پساريو، مزا پيا مائين،
ڪن وٽ نوڪرچاڪر آهن
۽ ڪي خوش مسرور آهن
۽ ڪي ڏک ڪان چُور آهن
۽ ڪي آديءَ رات جو
ڏوڏي جو اڌ به نٿا ڏسن
ڪن ڪي رکو ٽُکر به نصيب نه آهي!

پشتو شعر — ارباب هدايت الله خان

نبي بخش کوسو

(ارباب هدايت الله خان، سرحد صوبي جي ارباب ڪٽنب مان آهي. ايڊورڊ ڪاليج پشاور ۾ پڙهيو. پشتو ادب جي سيد رسول رسا، فضل حق شيدا، محمد اشرف مفتون، شوڪت الله خان اڪبر ۽ يونس خان خليل جي نئين شاعريءَ جي اسڪول سان تعلق اٿس؛ ان اسڪول پشتو ادب کي نون عالمي لاڙن سان سڃاڻ ڪرائي ۽ ڪين زلف ۽ عارض جي دنيا مان ڪڍي، موضوعاتي ۽ حقيقت پسند ۽ مصوراڻي شاعريءَ ڏانهن آندو. ارباب هدايت الله خان، پشتو ادب کي سڀ کان پهرين آزاد نظم سان سڃاڻ ڪرائي. پشتو ادب ۾ سندس رتبو، سنڌ جي شمشيرالحيدريءَ وارو آهي. —ن. ب. ڪ.)

ستاري ڏانهن

اي عريان جوهر
تنهنجي روشني
ڪڏهن نه گهٽبي
توڙي ڪوبه ڪٿي
توکي رک ۾ چونه لڪائي
ڪارنهن چونه آڏائي
آها ڪارنهن سندس منهن ۾ هڻبي

تنهنجي جوڙ
عجيب جوڙ
تنهنجا نيڻ
مينار روشنيءَ جا
تنهنجا ڳوڙها
ڪرڻا روشنيءَ سندا
ڪاش!
آءُ به تارو هجان
۽ ان کي ٻسان
جيڪا تو ۾ پنهنجو مقدر پسي ٿي!

توفيق الحڪيم

ڪرامت

(مصري ڪهاڻي)

فجر جو آڪيرن ۾ پکين جي لات شروع ٿيڻ کان اڳ عادت مطابق پادريءَ جي اک کلي ويئي. هو اٿيو ۽ عبادت ڪري ديول جي ڪمن ڪارين ۾ مصروف ٿي ويو. اهو پادري اپرندي ملڪ جو هڪ روحاني پيشوا هو. اتي مذهبي اڳواڻ هن جي وڏي عزت ڪندا هئا ۽ ماڻهو هن کي اکين ۾ جايون ڏيندا هئا.

پادريءَ جي گهر جي دروت هڪ ننڍڙو کجيءَ جو وڻ هو، جيڪو هن پنهنجن هٿن سان پوکيو هو. هو هميشه سج اڀرڻ کان اڳ ان کي پاڻي ڏيندو هو. ۽ جڏهن آسمان مان سج پنهنجي کجور جهڙي ڳاڙهي ڪني ڪڍي، ماڪ پنل پتن تي پنهنجا ڪرڻا اڇلائي، مٿن پيل چانديءَ جهڙن ڦڙن کي سونيءَ چار سان ڏيکيندو هو، تڏهن هن جي ذهن ۾ سچ جو خيال پيو ڊوڙندو هو.

جيئن ئي پادريءَ کجيءَ جي وڻ کي پاڻي ڏئي پورو ڪيو ۽ واپس گهر ڏانهن ٿي ويو ته هن پنهنجي اڳيان غمگين ۽ پريشان حال ماڻهن جي هڪ ميڙ کي ڏٺو. هڪ ماڻهو همت ڪري ڏاڍي نٽڙت سان پادريءَ کي عرض ڪيو:

’بابا! اسان کي بچاءِ. توکان سواءِ پيو ڪير به اسان کي بچائي نه سگهندو. منهنجي ڏال جا پويان پساهه آهن ۽ مرڻ کان اڳ هن اوهان جي آخري دعائن لاءِ التجا ڪئي آهي.‘

’مائي ڪٿي آهي، پٽ؟‘

’پرواري ڳوٺ ۾ آهي. سواري تيار بيٺي آهي. اوهان هلو.‘ ان شخص پن گڏهن ڏانهن اشارو ڪندي چيو، جيڪي سنجيا بيٺا هئا.

’پٽ، آءٌ خوشيءَ سان هلندس.‘ پادريءَ وراڻيو. پر ٿورو ترسو ته آءٌ ڪم مان واندو ٿي پاڻن کي پڌائي اچان.‘

’نه بابا، وقت بنهه ڪونهي.‘ انهن ماڻهن هڪ آواز ٿي چيو. مائيءَ جو ساهه پيو نڪري. اوهان دير ڪئي ته هوءَ گذاري ويندي، تنهنڪري جيڪڏهن اسان تي مهرباني ڪريو ۽ مرندڙ عورت تي رحم ڪريو ته هينئري هليا هلو. ڳوٺ ڪو پري ڪونهي. پنهرن تائين اتان ٿي واپس هت پهچي ويندا سون.

’جيڪڏهن ڳوٺ ويجهو آهي تہ پوءِ هڪدم هلو.‘ پادريءَ جوشيلي انداز ۾ ورائيو. هو ٻن گڏهن ڏانهن وڌيو ۽ ماڻهو هن جي پٺيان لڳا. هڪڙي گڏهہ تي پادري چڙهي ويٺو تہ ٻئي گڏهہ تي مائيءَ جو مڙس. اهڙيءَ ريت اهو ننڍڙو قافلو تيزيءَ سان پنهنجيءَ منزل ڏانهن روانو ٿي ويو.

هو ڪلاڪن جا ڪلاڪ هلندا رهيا ۽ پادري هر هر ٻئي پڇيو تہ ڪيتري هلڻو آهي. ٻہ ماڻهو گڏهن تي چهبڪن جا وسڪارا ڪندا، چوندا رهيا تہ ’چاڻ تہ پهتاسون.‘ تان جو پهر اچي ٿيا ۽ پري کان ڳوٺ نظر آيو. ڳوٺ تائين ايندي ايندي ماڻهن ۽ ڪتن جا ميڙا ٿي ويا ۽ ماڻهن جي گوڙ ۽ ڪتن جي ڀاهوڙ ۾ پادري ڳوٺ جي هڪڙي ڪليل مَنهہ ۾ اچي لٿو. ڳوٺاڻا پادريءَ کي هڪ وڏي لانديءَ ۾ وٺي ويا، جتي هڪڙي مائي سَنهين سَنهين ٿـي کٽ تي ويٺي هئي. مائيءَ جون اکيون ڇت ۾ کُتل هيون. پادريءَ هن کي سڏ ڪيو، پر هن ڪوبہ جواب ڪونہ ڏنو، ڇاڪاڻ تہ هن جو تہ ساهہ پئي نڪتو. انهيءَ تي پادري دعائون پڙهڻ لڳو. هن جيئن ئي دعا پڙهي پوري ڪئي تہ مائيءَ هڪ وڏو ساهہ کنيو ۽ سڏڪا ڀـري روئڻ لڳي. پادريءَ کي پڪ ٿي تہ مائيءَ جا پويان پساهہ آهن ۽ اجهو ٿو ساهہ نڪريس.

پر مائيءَ پنهنجا پنبڻ چنپيندي اکيون کوليون ۽ ڪنڌ هيڏانهن هوڏانهن ڦيرائيندي پڇيو:

’آءٌ ڪٿي آهيان؟‘

’تون پنهنجي گهر ۾ آهين.‘ پادريءَ حيرت وچان جواب ڏنو.

’مون کي ٿورو پاڻي تہ پياريو.‘

’وارو ڪري پاڻيءَ جو گلاس ڀـري اچو.‘ مائيءَ جي چوڌاري ويٺل مٿن مائٽن رڙيون ڪيون. ’اڙي وارو ڪري دِلوئي ڪڻي اچو.‘

ڪيترا ئي ماڻهو هڪ ٻئي پٺيان ڊوڙي ويا ۽ جهٽ ۾ پاڻيءَ جو هڪ ڪوزو کڻي آيا. مائيءَ پاڻي ٻہ ڍؤ ڪيو ۽ هڪ اوڳرائي ڏيندي چيو:

’ڪو مانيءَ ڳيو بہ آهي يا نہ؟ مون کي ڏاڍي بُک لڳي آهي!‘

اهو ٻڌي وري سڀئي هيڏانهن هوڏانهن ڀڄڻا ۽ مائيءَ جي اڳيان ڪاڏي جو ڍير گڏ ٿي ويو. مائي بہ وٺي کائيندي ۽ ڏسندي ئي ڏسندي سڀئي ڪاڏو کائي وئي. پوءِ هوءَ ڪٽ تان اٿي ۽ هڪ صحتمند ۽ تندرست عورت وانگر پسار ڪرڻ لڳي. اهو ڏسي ماڻهو ادب ۽ تعظيم وچان پادريءَ جي پيرن تي ڪـري پيا ۽ هن جا هٿ پير چمي، وڏي واڪ چوڻ لڳا تہ، ”سائين، تون تہ ڪو ولي ٿو ڏسجين! تنهنجين دعائن هن گهر کي روشن ڪيو آهي ۽ مُئل عورت کي جياريو آهي. تنهنجي الهن مهربانين ۽ نوازشن جا ٿورا اسين ڪئن مڃون؟“

”مون تہ ڪجهہ بہ ڪونہ ڪيو آهي، جنهن لاءِ اوهان کي منهنجا ٿـورا مڃڻا پون يـا مـون کـي ڪو انعام ڏيڻو پـوي.“ پـادريءَ ورائيو، جيڪو ان واقعي ڪري اڃا تائين حيران ويٺو هو. ”اهي تہ الله تعاليٰ جا احسان آهن.“

”اوهان جيڪي وڏيوَ سو چئو.“ گهر جي مالڪ چيو. ”ﭘر اي خدا جا ولي، اها تہ هڪ ڪرامت هئي، جيڪا خدا تعاليٰ اوهان جي هٿان ڪرائي آهي. اوهان هن غريب جهوپڙيءَ مان ويل خوشين ڪي موٽايو آهي، جنهن ڪري اسان جي وڏي عزت ۽ سان ٿيو آهي. هاڻي مهرباني ڪري اسان غريبن کي حال سارو پنهنجي خدمت ڪرڻ جو موقعو ڏيو.“

گهر جي مالڪ هڪدم هڪ کُلاصي لانڊيءَ ۾ پنهنجي مهمان جي رهڻ جو انتظام ڪرايو. ان ڪانپوءِ پادري جڏهن بہ واپس وڃڻ جي اجازت ﭬي گهري تہ گهر جي مالڪ پيرن فقيرن جا قسم سُنهن کڻي ٿي چيو، تہ جيستائين تي ڏينهن پورا نہ ٿيا آهن، تيستائين آءٌ پنهنجي ماناٿي مهمان کي واپس وڃڻ جي اجازت هرگز نہ ڏيندس. ڀلا اهو ٿي سگهي ٿو تہ جنهن شخص منهنجي گهر واريءَ کي موت جي مُنهن مان بچايو آهي، تنهن کي گهٽ ۾ گهٽ ٽن ڏينهن جي خدمت چاڪري ڪرڻ ڪانسواءِ ڇڏي ڏيان! پادري لاچار رهي پيو ۽ گهر جي مالڪ ٽن ڏينهن ۾ هن جي ڏاڍي خدمت چاڪري ڪئي. مهمانيءَ جو وقت پورو ٿيو تہ مالڪ سواريءَ جو بندوبست ڪيو ۽ مهمان کي گهر ۾ پچايل نانَ، ڪڪڙيون ۽ ڪاڏي جون پيون شيون سوکڙي ڪري ڏنيون ۽ ديول جي نذراني لاءِ سؤ روپئي جو نوٽ هن جي هٿ تي رکيو. پوءِ گهر مان ٻاهر اچي، پادريءَ گڏهہ تي لانگ مس ورائي ئي چڙهيو تہ هڪڙو ماڻهو ڪنگهندو سهڪندو آيو ۽ پادريءَ جي پيرن تي ڪِري پيو.

”بابا، تنهنجي ڪرامت جون ڳالهيون سيني ڳوٺن ۾ پکڙجي ويون آهن. منهنجو چاچو مرڻينگهہ حالت ۾ پيو آهي. آءٌ هن جي پنهنجي پيءُ کان بہ وڌيڪ عزت ڪريان ٿو. هن جي آخري خواهش آهي تہ مرڻ کان اڳ اوهان هن کي دعا ڪريو. مهرباني ڪري هن جي اها خواهش پوري ڪريو.“

”پر ٻچا، آءٌ تہ هاڻي پنهنجي گهر ٿو وڃان.“ پادريءَ بي يقينيءَ وچان ورائيو.

”سائين، هن ڪم ۾ اوهان کي دير ڪهڙي لڳندي. آءٌ اوهان کي ايستائين ڪونہ ڇڏيندس، جيستائين اوهين مون سان گڏجي منهنجي چاچي وٽ نہ هليا آهيو.“ ائين چئي اهو شخص گڏهہ جو لغام جهلي اڳتي وڌيو.

”پر تنهنجو چاچو رهي ڪٿي ٿو؟“ پادريءَ پڇيو.

”سائين، سڏ پند تي گهر آهي، اجهو ٿا پهچون.“

پادريءَ لاچار ڪٿي مات ڪئي. هڪ ڪلاڪ هلڻ کان پوءِ نيٺ پئي ڳوٺ ۾ اچي پهتا. اتي بہ ساڳي لانڊي نظر آئي، جنهن ۾ هڪڙو شخص مرڻينگهہ حالت ۾ کٽ تي پيو هو ۽ هن جا مائٽ هن جي چوڌاري ﭬڌتر ۾ بيٺا هئا. پادري هن جي ويجهو ويو ۽ هٿ کڻي دعا پڙهي مس پوري ڪئي تہ اتي بہ معجزو ٿي ويو. اهو شخص هڪدم اٿي بيٺو ۽ مانيءَ ۽ پاڻيءَ جو

ڀڄڻ لڳو. اهو حال ڏسي ماڻهن جا وات ڦاٽي ويا ۽ هنن اتي جو اتي قسم سُنهن کڻندي چيو ته هن نيڪ انسان جي مهماني ڪرڻ کان سواءِ هن کي نه ڇڏبو- ۽ مهماني به پورن ٽن ڏينهن جي.

مهمانيءَ جو مدو طرحين طرحين جا طعام کائيندي، عزتون ۽ مانَ وٺندي پورو ٿيو. پوءِ پادريءَ کي سوکڙيون پاکڙيون ڏيئي ڳوٺ وارا هن کي ڳوٺ مان اماڻڻ جي لاءِ روانا ٿيا ته هڪ ٻئين ڳوٺ جو رهاڪو ڀڄندو آيو ۽ پادريءَ کي ٿوريءَ دير لاءِ پنهنجي ڳوٺ هلڻ جي دعائون ڪرڻ لاءِ چيائين، ڇاڪاڻ ته هن جي ڪرامتن جي خبر سڄي ملڪ ۾ پکڙجي ويئي هئي.

انهيءَ شخص کان جان ڇڏائڻ پادريءَ جي وس ۾ نه هئي، جو هو به گڏهه جو لغام وٺي پنهنجي ڳوٺ ڏانهن هليو ۽ پادريءَ کي ڳوٺ ۾ وٺي آيو. اتي وري هڪ نوجوان هو، جنهن جو هينيون ڏڙ سڪو پيو هو، پادريءَ اجا هن کي هٿ ئي مس لاتو، ته هو پيرن ڀر اٿي بيٺو ۽ ڇوڏاري بيٺل ٻارن، جوانن ۽ ٻڍن جي خوشيءَ مان هنيل نعرن ۾ هلڻ لڳو. سڀني ماڻهن قسم سُنهن کنيا ته ان ڪرامت ڪندڙ نيڪ انسان جي ماناٺتي مهماني ڪرڻ کان سواءِ کيس نه ڇڏبو. گهٽ ۾ گهٽ ٽي ڏينهن مهماني جهلبي، جيئن ٻين ڳوٺن وارن ڪيو. مهمانيءَ جا اهي ڏينهن پورا ٿيا، ته ماڻهو سوکڙيون پاکڙيون کڻي آيا ۽ پادريءَ وٽ اهي تحفا ايترا ته گڏ ٿي ويا، جو ذري گهٽ سندس گڏهه جي ڇيلهه ڇپي ٿي ٽٽي، ٻين ڳوٺن جي ڀيٽ ۾ هن ڳوٺ جي رهاڪن وڏي سخاوت به ڏيکاري ۽ پادريءَ کي نذراني جا ايترا ته پئسا ڏنا، جو هن وٽ چارسؤ روپيا گڏ ٿي ويا. پادريءَ اها رقم هڪ ڳوٿريءَ ۾ وجهي، پنهنجي اندرئين کيسي ۾ لڪائي سوگهي ڪئي. پوءِ هو گڏهه تي سوار ٿيو ۽ پنهنجي ميزبانن کي پنهنجي ڳوٺ تائين ڇڏي اچڻ لاءِ چيائين. اهڙيءَ طرح گڏهه تي سوار پادري اڳيان هليو ۽ پٺيان ڳوناڻا پنڌ روانا ٿيا.

”نه رڳو اسان جو ڌن دولت، پر اسان جي جند جان به توهان حاضر آهي.“ ڳوناڻن چيو. ”تون ته اسان لاءِ هڪ املهه ماڻڪ آهين. جيستائين اسان توکي تنهنجي ڳوٺ تائين نه پهچايو آهي، تيستائين اسين توکي اڪيلو ڪونه ڇڏينداسون.“

”منهنجي ڪري اوهان سڀني کي ڏاڍي تڪليف پهتي آهي.“ پادريءَ چيو، ”پر رستا سلامت ڪونهن. اوهان کي خبر آهي ته هرهنڌ چورن ۽ ڦورن جا ٽولا پيا ڦرن.“

”سچ ٿا چئو.“ ڳوناڻن وراڻيو. ”تازو هتي ڏينهن ڏٺي جو، هنن ماڻهن کي ڦوريءَ پڄايو هو.“

”ان بديءَ کي پَٽجي ڏيڻ لاءِ ته حڪومت به بيوس ٿي پيئي آهي.“ پادريءَ چيو. ”مون کي ٻڌايو ويو آهي، ته ماڻهن کي ڦوريءَ پڄائي ويندڙن جا اهي ٽولا، ڀرارڙين مِلاريءَ جي رستن تي لڪي ويهندا آهن ۽ جڏهن مسافرن جي ڪا لاري اتان لنگهندي آهي، ته ان کي پهاري مسافرن کي ڏسندا آهن ۽ جيڪڏهن ڪي آسودا ۽ سکر ماڻهو نظر ايندا اٿن، ته انهن کي ڦوريءَ ۾ پاڻ سان وٺي ويندا آهن، جيئن انهن جا مٽ مائٽ ڳرو پَئنگ ڏئي انهن جي جان ڇڏائين. ڪڏهن ڪڏهن ته انهن لارين سان گڏ ويندڙ حفاظتي پوليس جي ماڻهن کي به ڦوريءَ

پڄائي ويندا آهن. مون اهو به ٻڌو آهي ته هڪ ٻيري هڪڙي لاريءَ ۾ مسافرن سان گڏ ٻه پوليس وارا به هئا. ڦورن انهيءَ لاريءَ کي ٻيهاريو، جن ماڻهن کي ڦورن جهليو، انهن پوليس وارن کي مدد لاءِ سڏيو، پر پوليس وارا ڦورن کان اهڙو ته ڊنا، جو هنن ماڻهن کي چيائون ته ”وڃي پاڻ ۾ سمجهو، اسان کي ڇڏيو ته پڄون.“

اها ڳالهه ٻڌي ڳوناٽا ڪلڻ لڳا ۽ پادريءَ کي چيائون، ”تون ڪابه ڳڻتي نه ڪر. اسين توسان گڏ آهيون ۽ جيستائين تون پنهنجي ڳوٺ ۾ سلامتيءَ سان نه پهتو آهين، تيستائين اسين توکي گڏهه تان هيٺ لهڻ به نه ڏينداسون.“

”آءٌ سمجهان ٿو ته اوهين وڏا بهادر آهيو. ان ڪانسواءِ اوهان مون کي عزتون ۽ لذ رانا ڏنيون، مون تي وڏا احسان ڪيا آهن.“

”اها به ڪا چوڻ جي ڳالهه آهي! تون ته اسان کي پنهنجي ساهه کان به وڌيڪ پيارو آهين.“ ڳوناٽا پادريءَ جي پٺيان هلندا رهيا ۽ هن جي ڪرامت جون ڳالهيون ۽ واکاڻ ڪندا هليا. پادري به سندن ڳالهيون ٻڌندو رهيو ۽ جيڪي ٿي ويو هو، ان تي ويچار ڪرڻ لڳو. نيٺ پادريءَ چيو، ”سچ ٿا چئو: گذريل ڏينهن ۾ مون سان جيڪي ٿيو آهي، ان تي مون کي به حيرت ٿئي ٿي – پر ڇا اهو ممڪن آهي ته اهي ڪرامتون منهنجي دعائن جي ڪري ٿيون آهن.“

”توکي ان ۾ ڪو شڪ آهي ڇا؟

”آءٌ ڪو ولي ڪونه آهيان، جو انهن ٽن ڏينهن ۾ اهڙيون ڪرامتون ڪري ڏيکاريان: پر اهي اوهان ئي آهيو، جن مون کان اهڙيون ڪرامتون ڪرايون آهن.“

”اسان ڪرايون آهن؟“ هنن سڀني هڪ آواز ٿي چيو.

”تنهنجو مطلب ڇا آهي؟“

”آءٌ سچ چوان ٿو. اهي ڪرامتون اوهان ئي ڪرايون آهن.“

”اهو توکي ڪنهن ٻڌايو!“ ڳوناٽن هڪٻئي ڏانهن ڏسندي پڇيو.

”اهو اوهان جو ايمان آهي“، پادري پوري يقين سان چوندو رهيو. ”اوهان جي ايمان ۽ عقيدي جي ڪري ئي سڀڪجهه ٿيو. اوهان کي خبر ڪانهي ته هڪ پڪي يقين رکندڙ جو روح ڪيترو نه طاقتور ٿيندو آهي. عقيدو ۽ ايمان هڪ وڏي طاقت آهي، هڪ وڏي قوت آهي. ڪرامتون اوهان جي دلين جي ڪُهراين ۾ اهڙيءَ طرح لڪل آهن، جيئن چشمي جو پاڻي پهاڙ ۾ لڪل هوندو آهي. ۽ رڳو عقيدي ۽ ايمان جي ڪري ئي ڪرامتون وجود ۾ اينديون آهن.“ پادري اهڙيءَ ريت ڳالهائيندو رهيو ۽ سندس پٺيان ڳوناٽا ڪنڌ لوڏيندا آيا. هو جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ جذباتي ٿيندو ويو ۽ ڪيس ڪابه سمڪ نه رهي، ته پويان ڳوناٽا هڪٻئي پٺيان آهستي آهستي ٽڙندا پئي ويا. جڏهن پادري پنهنجي ڳوٺ جي ويجهو پهتو ته خيالن جي دنيا مان موٽي آيو ۽ ڳوناٽن جا ٿورا مڃڻ لاءِ سُنهن جو پٺيان ورائي ڏسي ته هڪڙو به ڳوناٽو موجود ڪونه هو.

پادري اچرج ۾ پئجي ويو تہ ايتري ۾ هن جا مٽ مائٽ، پيا پادري ۽ وڏا پادري ڪيس وڪوڙي ويا ۽ خوشيءَ وچان لڙڪ پريل اکين سان هن کي ڀاڪر پائڻ لڳا ۽ سندس هٿ چمڻ لڳا. انهن مان هڪڙي شخص پادريءَ کي پنهنجي سيني سان لائي چيو "آخر تون اسان وٽ جيئرو جاڳندو، سلامتيءَ سان پهچي وئين! هن پنهنجو واعدو پاڙيو. تنهنجي لاءِ هنن جيڪي اسان کان بئنڪ جا پئسا ورتا، اهي تنهنجي سِر تان صدقي ٿيا. تون اسان جي لاءِ ڏن دولت کان وڌيڪ قيمتي آهين."

پئسن جو لفظ ٻڌي پادريءَ کان رڙ نڪري وئي: "ڇا جا پئسا؟"

"پئسا جيڪي اسان ان ٽولي کي ڏنا."

"ڪهڙي ٽولي کي؟"

"انهن کي جيڪي توکي زوريءَ وٺي ويا هئا. پهرين تہ هنن ويهہ هزار روپين کان گهٽ جي ڳالهہ ئي نتي ڪئي، ڇو جو هنن جو چوڻ هو تہ تون ڪروڙن کان بہ وڌيڪ قيمتي آهين. نيٺ اسان جي منٿن ۽ خوشامدن ڪانپوءِ هو اڌ رقم وٺڻ تي راضي ٿيا ۽ اسان هنن کي ديول جي چندي جي پئسن مان ڏهہ هزار روپيا بئنڪ جي رقم ڪري ڏني."

"ڏهہ هزار!" پادريءَ کان دانهن نڪري وئي. اوهان منهنجي لاءِ ايڏي وڏي رقم ڏني! هنن اوهان کي چيو هو ڇا تہ مون کي زوريءَ ڀڄايو ويو آهي؟"

"هائو، تنهنجي گم ٿي وڃڻ کان ٻي ڏينهن پوءِ اسان وٽ ٻہ-ٽي ماڻهو آيا ۽ چيائون تہ هڪڙي ڏينهن فجر جو جڏهن تو پنهنجي گهر جي در وٽ پوڪيل ڪجيءَ جي وڻ کي پاڻي پئي ڏنو تہ ڦورن جي هڪ ٽولي توکي زوريءَ پاڻ سان وٺي وئي. هنن قسم کڻي چيو تہ جيڪڏهن هنن کي بئنڪ نہ مليو تہ تنهنجو انت اچي ويندو؛ پر جيڪڏهن اسان هنن کي بئنڪ جي رقم ڏني، تہ توکي باسلامت هت پهچائي ويندا."

پادريءَ انهن لفظن تي غور ڪيو ۽ جيڪي ٿي گذريو هو، ان بابت سوچڻ لڳو.

"دراصل هاڻي ڳالهہ ظاهر ٿي." پادريءَ ائين چيو جڻ تہ پاڻ سان پيو ڳالهائي. "اهو مثل ماڻهو، بيمار ۽ پنگلو، جيڪو منهنجي دعا سان ٽپ ڏئي اٿي پيئو هو! واهہ جي ڪيڏ ڪيڏي هئن!"

پادريءَ جا مٽ مائٽ وري سندس ويجهو آيا ۽ هن جي جسم ۽ ڪپڙن کي ڇڪاسيندي خوشيءَ وچان چوڻ لڳا، "تنهنجي سلامتيءَ کان وڌ پيو ڪجهہ بہ ڪونهي. اسان کي پڪ آهي تہ هنن جي قيد ۾ توکي ڪا تڪليف نہ پهتي هوندي، پر هنن توسان ڇا ڪيو هو؟"

پادري مُنجهي پيو ۽ نهہ پهہ چيائين: "هنن مون کان ڪرامتون ڪرايون — اهڙيون ڪرامتون جيڪي ديول کي ڏاڍيون مهانگيون پيون آهن."

[انگريزي ترجمي "Miracle for Sale" تان ترجمو]

ايلن پيٽن

خيرمحمد لاڙڪ

ڪؤڙو ڏيک

1940 ۾ يونين آف ڏکڻ آفريڪا گولڊن جوبلي ملهائي، تنهن سنگتراشيءَ جي چٽاپيٽيءَ ۾، هڪ ڪاري ڪي هڪ هزار پائونڊ انعام ملڻ تي، پوري ملڪ ۾ ڇڻ ٽرٽلو مچي ويو. ان ”ماءُ ۽ سندس ابهم ٻار“ جي بُت ڪي له رکيو ملڪ ۾ واڪاڻيو ويو: پر سڄي دنيا ۾ ان جي هاڪ ٿيڻ جا ٻڻ وڏا امڪان هئا، ان ڪارڻ ڏکڻ آفريڪا جي ضمير کي ڏاڍو ڌڪ رسيو.

اهو فني شاهڪار رڳو پُل وچان مچيو ويو هو: ڇاڪاڻ ته ملڪ جي اها پڌري ليتي هئي، ته ملڪ جا سمورا ميڙا-ملاکڙا ڪارن ۽ گورن جا الڳ الڳ ڪرايا وڃن. ’سنگتراشي چٽاپيٽي پرک ڪميٽيءَ تي ڏاڍا ڇوهه چنبڊيا ويا ته: اهو اعلان ڇولا ڪيو ويو ته، اها چٽاپيٽي رڳو اڇن جي وچ ۾ هئي. پر جڏهن ڪين پڌايو ويو ته سيمولين جي سنگتراشي سيني ڪان آتم هئي، ان ڪري انعام جي لهڻيدار هئي. ڪميٽيءَ اهو به فيصلو ڪيو، ته ڪاري سنگتراش کي، عام جلسي ۾، ٻين سان گڏ انعام ڏنو وڃي ۽ پوءِ ان جشن جي پڄاڻي آندي وڃي.

ان فيصلي جي اڇن جي گهڻائيءَ پنيرائي ڪئي، پر ڪن طاقتور اڇن پاران ان تي ڏاڍو گوڙ متو، ڇاڪاڻ ته اهو فيصلو ملڪ جي روايتن کي اڏو رکي نه ڪيو ويو هو ۽ اهڙو دڙڪو به ڏنو ويو ته، گورا احتجاج طور پنهنجا انعام نه وٺندا. پر سنگتراش جي جشن ۾ شريڪ نه ٿيڻ جي ڪري، اهو ڏکيو ڏاڍو ٽري ويو.

”منهنجي دل نه چيو ته، انعام وٺڻ لاءِ ڪو جشن ۾ حاضر ٿيان“ سيمولين مون کي شرارتي لفظن ۾ ٻڌايو ”جوڻهم ۽ منهنجي ماءُ ٻئي ۽ اسان جي پادريءَ، سڀني مون کي صلاح ڏني ته، آءٌ جشن ۾ حاضر نه ٿيان: ان ڪري لاچار اهڙو فيصلو ڪيم. البت منجوسي، سولا ۽ ٻين ڪيترن انعام وٺڻ تي مون کي آپاريو، پر مون کين چيو ”بابا، آءٌ سنگتراش آهيان، فنڪار آهيان، نڪي فن جي نمائش ڪندڙ.“

”هي فرانسي شراب عجيب آهي“ سيمولين چيو ”خاص ڪري انهن وڏن وڏن گلاسن ۾ تہ ڏاڍو سهڻو ٿو لڳي. زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو ايڏي آرام سان برانڊي پيتي اٿم. آرلينڊو ۾ تہ اسان کي رُڪ جي ٽڙي ڦاٽي ھوندي آهي، ڪنڌ مٿي ڪري هڪ ئي ڀيرو گلاس ڏوڪڻو ھوندو آهي، تہ متان ھوليس نہ اچي مٿان ڪڙڪي.“

”آءٌ پنهنجي زندگيءَ ۾ پهريو ڀيرو هي فرانسي شراب پي رهيو آهيان“ سيمولين مون کي چيو ”سُڌ اٿئي پهريون گهمرو ڪيئن ۽ ڪاٿي پيتم؟ توکي البستر ڪتاب-گهر جي تہ سُڌ آهي؟ ان ڇتاپيتيءَ کان پوءِ، منهنجي گهڙيل مجسمي کي پنهنجي دڪان ۾ رکڻ جي موڪل ورتائون ۽ ان کي سانڍڻ لاءِ سڄو جارو حوالي ڪيائون ۽ ان کي شفاف ريشمي اڇي ڪپڙي ۾ ويڙهي رکيائون ۽ مٿانهس ان جي شان ۾ ٻہ-چار لفظ بہ لکي چنڊيائون.

ڪن ڪارڻن انهيءَ دريءَ ۾ مجسمي کي چڱيءَ ڀر نٿي ڏسي سگهيس. ٽيشڻ کان پنهنجي هيرالڊ آفيس ڏي ويندي، دڪان وٽان گس ڏيئي لنگهندو هوس. اتي وڏي پٽر کي مجسمو ڏسندي خوش ٿيندو هوس. اهو منظر آڏي اک سان ڏسي واهو ٿيندو هوس.

هڪ رات جيئن آفيس کان دير سان موٽيس، تہ اتي ڪو ماڻهو ڏسڻ ۾ آيم، سوچيم تہ، اج آءٌ بہ وڃي پنهنجي مجسمي کي ٽيٽار نهار سان ڏسي، عام لوڪ جيان مزو مائيندس. آءٌ پنهنجي شاهڪار کي ايترو تہ گهوري گهوري ڏسي رهيو هوس، جو سمڪ ئي نہ رهي. اوچتو هڪ اچي چيو: ”ڪيئن ٿو ڀائين دوست!“ توکي سُڌ هئڻ گهرجي تہ، ڳورن کان، دوست ڪري ڪيڪارڻ اسان کي ڪڏهن نصيب ٿيندو آهي.

”بس آءٌ مجسمو پيو ڏسان ”مون کيس چيو.

”آءٌ هتي ويجهو ٿو رهان ۽ گهڻو ڪري هر رات ڏسڻ ايندو آهيان. توکي سُڌ آهي تہ بت بہ توهان مان ئي ڪنهن ڪاري گهڙيو آهي؟ ڇتائي ڏس.“ اچي منهنجو ڌيان ڇڪائيندي چيو.

”ها مون کي سُڌ آهي“ مون آجاتي ۾ چيو.

”ڏاڍو سهڻو مجسمو آهي. هن عورت جي منهن ڏي تہ ڏس، پنهنجي ٻار لاءِ اڪنڌ پيار سندس پيشانيءَ مان ٻکي رهيو آهي؛ پر هوءَ غمگين پڻ آهي ۽ سوچي رهي آهي تہ سندس ابهم جي زندگي سولي نہ گذرندي.“ ڳوري ڇتائي ڪندي چيو ۽ ڳاٽ اوچو ڪري وري مجسمي کي ڏسڻ لڳو ”چاڻين ٿو، سنگتراش کي هڪ هزار پائونڊ انعام مليو، اهي ڏوڪڙ توهان ٻارن لاءِ وڏي ڳالهہ آهن. ڀاڳ ڀلا هئس؛ ڀلا تنهنجي بہ ڪڏهن اهڙي قسمت ٿي؟“ سُرڀائيائين ”دوست، شراب پيئندين؟“

سچ ته اوپري اچي ماڻهوءَ سان، ٻيگاهه رات ۾ شراب پيئڻ تي منهنجي دل نه هئي — ۽ مونکي آرلينڊو پهچڻ جي هوراکورا هئي. ”توکي ته خبر آهي، ته اسان کارن کي رات جو 11 وڳي هي شهر ڇڏڻو پوندو آهي“ ڪيس ٻڌايم.

”گهڻو وقت نه لڳندو، منهنجي ماڙي سڏ پنڌ تي آهي. ڀلا توکي آفريڪي ٻولي اچي ٿي.“

مون ڪيس افريڪي ٻوليءَ ۾ وراڻيو ”ها، مونکي ته چانئي جو ڪان ايندي آهي.“

”ته بس، اسين آفريڪي ٻوليءَ ۾ ٿي ڳالهائينداسين. منهنجي انگريزي به ايڏي سٺي ناهي. آءٌ رينسبرگ آهيان. تنهنجو نالو؟“

آءٌ ڪيس پنهنجي نالي ٻڌائڻ کان مجبور هئس، تنهنڪري ڪيس چيم، ته آءٌ والڪزا آهيان ۽ آرلينڊو ۾ رهان ٿو.

”والڪزا؟ مون ته اڄ تائين اهڙو نالو نه ٻڌو آهي!“

هو هلڻ لڳو. آءٌ به آهستو سندس ڪڍ هلڻ لڳس. هن مونکي چيو ”خبر اٿئي، مون ڪهڙو ڌنڌو ڪرڻ تي چاهيو؟“

”نه.“

”مون انهيءَ دڪان وانگر هڪ دڪان کولڻ تي چاهيو، جنهن ۾ شيديءَ جو گهڙيل بُت رکيل آهي. لنڊي لاڪون ٿي ڪتابن جو دڪانڙو هئم.“ هو پاڻ تي کلڻ لڳو ۽ چيائين ”ڪي ڪتاب ته صحيح معنا ۾ لکيل هئا، پر ڪيترا مون پاڻ لکيا — پر منهنجي بدقسمتي، جو مائٽ مونکي ڇورو ڪري هليا ويا.“ پوءِ هن مون کان پڇيو ”تون پڙهيل آهين؟“ اوچتو نکري ويم ”ها“ — پوءِ پنهنجي بيوقوفيءَ تي پشيمان ٿيڻ لڳس، ڇاڪاڻ ته هڪ ڪارو پاڻ کي ايتري پڙهيل سڏائڻ جو ست نٿي ساري سگهيو.

”گهڻو پڙهيل آهين!“

”ها، گهڻو.“

”ڀلا ڪا ڊگري ڀگري؟“

”ها.“

”ادب ۾؟“

”ها.“

هن تڏو شوڪارو ڀريو ۽ ڪيس ڊگريءَ-ڏٺي نه ٿيڻ جو احساس ٿيو. اسين ميجورامينشن پهتاسين. گيٽ وٽ ڪوبه ماڻهو نه ڏسي سرهائي ٿيم، پر تنهن هوندي به پاڻ کي ڳورو محسوس ڪيم ۽ مون کي پنهنجي بچاءُ جي ڳڻتي هئي، ڇاڪاڻ ته هو هڪ ڏاريو هو ۽ منهنجو دوست ٿي نه هئي سگهيو. لفٽ ۾ چڙهڻ سان منهنجي نظر ”رکو اچن لاءِ“ تسي پهتي. هو مون کي حسرت ڀرين نگاهن سان ڏسي رهيو هو.

”تون ڀاڳ وارو آهين جو ادب جي ڊگري ورتي اٿئي. مهنجو مقصد پڻ ساڳيو هو؛ پر ايڏو خوش نصيب نه هئس!“ هن جا لفظ دل جي سچائيءَ سان چيل ٿي لڳا. لفٽ مان جيئن ئي لٿاسين ته هن چيو: ”هوٽل مون کي به دڪان هجي ها، ته آءٌ به ان ’نيگرو مجسمي‘ لاءِ هڪ جارو مخصوص ڪريان ها.“

اسين اوچي ماڙ تي رسياسين. اها جاءِ مون لاءِ ڏاڍي اوچي هئي. اسين ڪارا ڌرتيءَ تي ليٽڙيون پاڻ ئي هريل آهيون. رينسبرگ هڪ دروازي تي بيٺو ۽ مون کي چيائين:
”آءٌ اجهو ٿو اچان.“

هو ڪن ۾ ڳاڙهي شراب جا ٻه گلاس ڪٽي آيو ۽ ڏاڍو سَرهو پئي لڳو: ”معاف ڪجو براندي نه هئي.“

آءٌ ته سوچي به نٿي سگهيس، ته گورن جي جاءِ ۾، هڪ وهندڙ رستي تي، صحيح سلامت شراب به پي سگهيس ٿي! شراب پيئڻ جي حڪمن جي ڀڃڪڙيءَ (گورن تي ڪارن کي شراب پيارڻ تي جهَٽ آهي) ڪرڻ تي، اجهو ٿو ڪو پوليس وارو جڪڙي جيل ۾ هڻي. ڪري ڪجهه به نه پئي سگهيس؛ پر ان جاءِ تان مون جلدي ڀڄڻ ٿي چاهيو. ان ويل امان جي نصيحت ياد اچي ويم، جڏهن مون گورن جي خلاف ڳالهايو هو، ’پٽ، توکي پنهنجو رنگ ۽ حيثيت نه وسارڻ کپي، تون، تون انهن د ٻجي ڳالهائي، جيئن هڪ ڪاري کي ڳالهائڻ گهرجي.‘

رينسبرگ مون کان پڇيو ”تون سيمولين کي سڃاڻين؟“

”مون ان بابت ٻڌو آهي.“ صحيح ڳالهه کي لڪائيندي چيم.

”آءٌ ساڻس ملڻ ٿو چاهيان. آءٌ هن سان اندر اورڻ ٿو چاهيان.“

هڪ پنجاهه سالن جي عورت هڪ ڪمري مان آئي. هٿ ۾ بسڪوٽن جي پليٽ هئس. مونکي ڪلي ڪيڪاريائين. مون هڪ بسڪوٽ کنيو ۽ سندس ٿورو مڃيو. رينسبرگ گهٽيل آواز ۾ چيو: ”هي ديس سدا ملوڪ آهي؛ پر منهنجي دل الائي ڇو ويڳاڻي آهي.“ عورت ڪيس ٻانهن کان جهليو، ڄڻ ڪِرڻ کان روڪي رهي هيس. هڪ ٻي عورت ۽ مرد آيا ۽ رينسبرگ جي پرسان اچي ويٺا.

”هي بي. اي آهي - ڪيئن ٿا ڀائيو؟“ رينسبرگ فخر سان منهنجي سڃاڻپ ڪرائيندي چيو ”مون کيس براندي پيارڻ پئي گهري، پر وٺم نه هئي.“

ٻيءَ عورت کيس ڀاڻ سان هلڻ لاءِ چيو. جهٽ ئي واپس آيا. ”رينسبرگ سٺو ماڻهو آهي؛ پر ڪڏهن ڪڏهن عجيب غريب ڳالهيون ڪندو آهي.“ عورت چيو. رينسبرگ جي هٿ ۾ براندي هئي ۽ خوش پئي نظر آيو. مونکي سڄو منظر عجيب پئي لڳو. اڃان سان گڏ مونکي بي آرامي پئي محسوس ٿي. انهن به محسوس ڪيو، ته هنن انسانيت جي اصولن هيٺ مونکي ڇُهڻ پئي چاهيو؛ پر ساڳئي وقت مونکي اڇوت سمجهي ڇرڪي پئي ويا.

”هو روز ان مجسمي کي بنا ويساند ڏسڻ ويندو آهي. هن جو خيال آهي ته خدائي اهڙو مجسمو ٺاهي سگهي ٿو — ۽ جنهن ماڻهوءَ ان کي ٺاهيو آهي، خدا پڪ سان ان ۾ سمايل آهي - انهيءَ ڪري ٿي هي ساڻس ملڻ ٿو چاهي ۽ پنهنجي اندر جو حال اورڻ ٿو چاهي.“

رينسبرگ شراب جي بوتل مون ڏانهن وڌائي، اها بهترين برانڊيءَ جي بوتل هئي؛ پر منهنجي بي آرامي وڌندي پئي ويئي، ڇاڪاڻ ته پڪڙجي پوڻ جو کٽڪو هو. ٽڪڙو ٽڪڙو بوتل کي ڏوڪڻ شروع ڪيم، ائين جيئن آرلينڊو ۾ پيئندو آهيان. رينسبرگ دلداري ڏيندي چيو:

”آءٌ توکي ٽيشن تي ڇڏي ايندس. آءٌ جيڪر توکي گهر ڇڏي اچان ها؛ پر مون کي رات جي وقت آرلينڊو ويندي ڊپ ٿو ٿئي.“

”توکي خبر آهي، منهنجي لفظن جو مقصد ڇا هو؟“

”ڪهڙا لفظ!“

”اسان جي ملڪ جي سهڻي هڻڻ جي باري ۾.“

ها مون کي معلوم ٿي ويو، ته هن جو مطلب ڇا هو؟ مون ڄاتو ٿي ته منهنجي انسان هڻڻ ڪارڻ هن سندم ويجهو اچڻ ٿي چاهيو؛ پر هو ائين ڪري نٿي سگهيو، ڇو تہ ڪارن جي ملڪ ۾ رهندي هو اندو ٿي چڪو هو. ڪارا ماڻهو اڇن جي من کي ڪڏهن ڪڏهن ميڻ ڪري سگهندا آهن - جڏهن اهي ”ماءُ ۽ ابهم ٻار“ جو مجسمو ٺاهيندا آهن. آءٌ سوچ جي سمونڊ ۾ ٻڏي ويس.

”ڇا پيو سوچين؟“

”گهڻيئي ڳالهيون آهن.“ ائين چئي وري چپ ٿي ويس ۽ دل جو سور دل ۾ پي ويس. هو ڇا سوچي رهيو، سا خدا کي خبر؛ پر مون ائين محسوس ڪيو، تہ هو شيهي جي جوتن سان پيڇڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو؛ پر ان هوندي بہ ڪيس معلوم ٿي نہ سگهيو تہ هو ڇُري ڇو نہ پئي سگهيو. سندس دل تي ڪاري سنگتراش ڪهڙو اثر ڪيو ۽ هن مون کي ليکرو جي حيثيت ۾ ڇُهڻ پئي گهريو؛ پر ڇُهي نٿي سگهيو ۽ نہ ڇهڻ جو ڪارڻ نٿي ڄاتائين. هو الاءِ ڇو وساري ويٺو هو، تہ ڪارن سان خدا ڪارڻ دشمني انهيءَ جو ڪارڻ هئي.

جڏهن آرلينڊو ۾ پهتس ۽ پنهنجي زال کي سڄي وارتا سڻايم، تڏهن هن ڪارن جي حالتن تي روئي ڪٿي رَڃَ پريا.

Ed. Herbert L: Shore, Megcheline Shore- Bos, "Come Back Africa" Seven Seas, Aerlin, 1968.

Shart story–A Drink in chi panage by Alan Paton Page 154 to 163.

ترجمو: نبي بخش کوسو

لله ۽ گراناز

(بلوچي لوڪ ڪهاڻي)

هيءَ هڪ بلوچي ڪهاڻي آهي- بهرحال مون ان جو ترجمو لله ۽ گراناز تان ڪيو آهي، جنهن جا مصنف ته بلوچستان جا عوام آهن، البت ان آڪاڻيءَ جي ترتيب بشير بلوچ، عبدالرحمان غور، مير گل خان نصير، مير شير محمد مريءَ، سردار خان گشڪوري پنهنجي ڪتابن: لله ۽ گراناز، نغمهءِ ڪوهسار، حمل و جيئند، بلوچي شاعري Literary History of Baloch ۾ پيش ڪئي آهي-۽ ان کان سواءِ قاضي عبدالرحيم صابر پڻ ’بلوچستان جي واديون‘ ڪتاب ۾ ان ڪهاڻيءَ جو ذڪر ڪيو آهي مون گهڻو تڻو بشير بلوچ جي ڪتاب تي depend ڪيو آهي. —ن. ب. ڪ.

مير باران مڪران جي بندرگاهه جو هڪ هاڪارو شخص هو. گراناز سندس ڌيءَ هئي. لله سان هن جي وهانءُ ڪي، ايڏا ڏينهن نه لنگهيا هئا. زال ۽ مڙس سُکيا ۽ سرها هئا.

هڪ ڏهاڙي مير باران کي سندس پراڻن ويرين پيغام مُڪو ته، هو وير پاڙڻ لاءِ اچي رهيا آهن. مير باران پنهنجي پن جوانڻ پڻ سان گڏ، ويرين سان ويڙهاند لاءِ تيار ٿيو. لله پڻ ان گهر جو ڀاتي هو، جيتوڻيڪ مير باران جي ويرين سان سندس ڪوبه وير نه هو؛ پر ڪيس اها ڳالهه ٺٺي آنڙي، ته هو لئين شاديءَ جو مهه ڪري گهر ويٺو رهي ۽ سندس ساهرا دشمن جي حملي جو بک ٿين.

مير باران کيس گهڻوئي سمجهايو ته، هو پنهنجي ڪنوار وٽ رهي، هي جنگ لاءِ نه، پر صلح صفائيءَ لاءِ وڃي رهيا آهن؛ پر لله جي غيرت ان ڳالهه کي قبول ڪرڻ کان نابري واري. گراناز کيس به هٿيار پنهوار ڏيئي روانو ڪيو. ترار ۽ زرهه پاڻ پنهنجي مينديءَ رتن هٿن سين پهرايائينس ۽ مير باران جي ڪٽنب جي اها ٽولي ويرين سان ويڙهاند لاءِ آسهي. هوڏانهن ويرين جو به شاهي ڪٽڪ هو. جنگ جو نتيجو ته پڌرو هو؛ پر مير باران ۽ سندس پٽ بلوچي روايت موجب ان ڪرهي ۾ ڪُڏي ڪاهي پيا ۽ پڙ تي ئي پرزا ٿيا. لله به

وڌنديون وڪون ڪنيو. انيڪ گهاءَ رسيس. گهوڙو جهڙو رت ـ ٽئن اڪري آيو هوس. ترار ۾ وڏيڪ وار ڪرڻ جو تيڪ ئي نه رهيو هوس. گهڻي رت ڇڏڻ ڪري لله ويو ٿي نيستو ٿيندو. سندس نوڪر، جيڪو جنگ ۾ ساڻس گڏ هو، تنهن پنهنجي ڏئيءَ ڪي ڦتيل ڏسي، سندس گهوڙي کي ڇهڪ هڻي ميدان مان پڇائي ڇڏيو.

هوڏانهن اها سڻس لله ڪان اڳ سندس گهر پهچي چڪي هئي. گراناز ڪي سندس سرتيون طعنن سان تنبي رهيون هيون ته: ”اهڙي سونهن ٿي گهوري، جيڪا مڙسن کي جنگ مان ڀاڄ جو سبق سيکاري.“ گراناز کي پنهنجي پيءُ ۽ ڀاءُ جي موت جو سور وسري ويو ـ ڪيس پنهنجي مڙس جي ڪانئرتا تي جڪ اچي رهيا هئا.

جڏهن لله زخميل حالت ۾ پنهنجي گهر جي چانئٺ تي پهتو، ته گراناز سندس آجيان ڪرڻ بدران کيس چيو: ”ڪجهه ڏينهن اڳ، مان پنهنجي جيڏين سرتين سان، تنهنجي بهادريءَ جي ڳالهه ڪيڏي نه مانَ سان ڪندي هيس ـ سدائين سوچيندي هيس، ته تون شينهن جو موت مرندين ۽ سورهيه سورمن ۾ تنهنجو نالو سڀ کان مٿاهون هوندو. ڪاش، تون اڄين ٿي مرين ها ۽ مان پنهنجا سمورا زيور هميشه لاءِ لاهي ڀند ڪري ڇڏيان ها ۽ تنهنجي سوڳ ۾ ڏڪار پري لهار سان، تنهنجي دشمنن جي ڳوٺ کي اوستائين ڏسندي رهان ها، جيستائين تنهنجو پلاند نه وٺان ها ـ پر... پر توکي ڇا چوان؟ توکي! ڪانڌ ڪيئن چوان؟ بلوچ ڪيئن سڏيان؟ چاڪاڻ ته بهادر ۽ غيرتمند بلوچ، رُڪ وهندي راند ۾، چنڊ جهڙا ڇهرا وساري ترار جي چمڪات تي ڌيان رکندا آهن، پر آلا، توکي، ويرين سين ويڙهاند ۾ رڳو سهڻن جون مجليسون، سکيو ستابو گهر، ڳيرو پٽن جي ڪينچل ۽ منهنجون مٺڙيون ڳالهيون ياد آيون. حيف هجئي، تون منهنجو ڪانڌ نه پر منهنجو پٽ آهين، جنهن کي مون ٿڃ پياري هجي. ڏينهن قيام تائين تون سونهن ۽ سينگار لاءِ ڀاءُ ۽ پيءُ برابر آهين!“ ۽ گراناز کيس گهر ۾ گهڙڻ نه ڏنو. لله پنهنجي ڪانير ڀائرن سان گڏ رهڻ لڳو.

لله کي پنهنجي گهائن جو سور وسري ويو. گراناز جي سهڻن سندس اندر جو ڦٽ چڪائي وڌو هو. گراناز کي چوائي مڪائين: ”مٺڙي، مڙد ۽ نامڙد جو فرق پڌرو ٿيو آهي. جيڪي گهاءَ مون سٺا آهن، تن جي توکي ڪهڙي ڪل! توکان ته اول ڪانئن جو اهو ڏڪ چڱو آهي، جن کي ٻوڏ ۾ نديون وهائي ڪامت ڪٽي ايندیون آهن ۽ سياري جي سرد راتين ۾ اهي ڪانيون منهنجي جسم ۽ روح جي زخمن سان گڏ پرلديون رهنديون آهن. گراناز جي تون منهنجي سيرانديءَ کان ويهي، رڳو منهنجا گهاءَ ڳڻين، ته هوند تنهنجا چاڪ نه چڪي پون.“ پر گراناز هڪ ڪانئر جي زال سڏائڻ کان انڪار ڪندي رهي.

لله پنهنجي اندر جو سور مڪران جي ڪارين ڪيولين سان اوريو: ”وڃو ڪيوليون، وڃي منهنجي چنڊ جهڙي پرينءَ کي ٻڌايو، ته مون پنهنجي ناموس جي لاءِ ويرين سان وڙهندي،

ڪيڏا نہ گهاءَ سَٺا آهن! مون پنهنجي ڏاڏاڻي ترار سان ويرين کي چالهين جي ڦاڪن جيان ڪپيو آهي. منهنجي گراناز کي سُڻايو، تہ زخميل هٿڻ جي ڪري، سندم نوڪر گهوڙي کي چهبڪ هڻي نہ پچائي ها، تہ سان ٻڙ تي ئي ٻرزا ٿيان ها! ڪيس ٻڌايو، تہ مولڪي اها سُڌ آهي پاڃوڪڙ کي اسان جي قوم ۾ ڪوبہ وريام نہ سڏيندو آهي. ڪيس چئو، تہ مولڪي سندس ماڪيءَ مپ چپن جو سُنهن، ڪجان نيڻن ۽ چلا چِلا وارن جو سوڳند آهي، تہ جيستائين مير باران جي ويرين سان ٻلاند نہ ڪندس، تيستائين مولڪي ڪلمتي نہ سڏي، پلي لورو سڏي!"

"اي مڪران جون هوائون، ڪيس ٻڌايو تہ، جيستائين مير باران جو ٻلانہ نہ ڪندس، تيستائين گراناز منهنجي مڌ جي پيالي لاءِ پيڻ سمان آهي!"

۽ پوءِ هڪ ڏيهاڙي، للہ واڇوڙي والڪر ويرين تي وجي ڪڙڪيو. اها سُڌ گراناز تائين بہ پڳي. ڪيس پنهنجي ڪالہ سان هجت تي ڏاڍو ڏک ٿيو. هوءَ ڳوٺ جي چڱن مڙسن وٽ ويئي: ليلايائين ۽ ڪين للہ کي پرچائي ڏيڻ لاءِ چيائين: پر هنن تہ قسم کنيا هئا، ڏاهن وٽ الهن قسمن بابت پڇڻ ويا-ڏاهن چيو تہ جيڪڏهن گراناز سچي جمار ڳهہ ڳنا نہ پائي ۽ للہ مڌ جي پيالي کي هٿ نہ لائي، تہ پوءِ هو ٻيئي زال مڙس جيان رهي سگهن ٿا.

ٻيئي زال مڙس، پنهنجي وچن کي پاڻي ڏيئي، هيڪ ميڪ ٿي ويا. پلا گراناز لاءِ پنهنجي ڪالہ کان وڌيڪ ڀيو ڪهڙو زيور هوا للہ وٽ پنهنجي پرينءَ جي نيڻن کان وڌ ٻي ڪهڙي مڌ هئي!

● هن حصول پاڪستان جي تحريڪ ۾ قائداعظم سان گڏجي اهم ڪردار ادا ڪيو. سنڌ ۾ مسلم ليگ کي منظم ڪرڻ ۽ سنڌ جي مسلمانن کي حصول پاڪستان جي لاءِ مسلم ليگ جي جهنڊي هيٺ جمع ڪرڻ ۾ شيخ عبدالمجيد بہ پين سان گڏجي اهم ڪردار ادا ڪيو. حصول پاڪستان ۾ شيخ صاحب جو اهم ڪردار هو: البت اها ڌار ڳالهہ آهي، تہ قيام پاڪستان کان پوءِ هن جي خدمتن کي وساريو ويو ۽ هو سياست کان ڪناره ڪش ٿي گوشہ نشين ٿي ويو.

روزانہ "هلال پاڪستان" ڪراچي، 25- مئي 1978ع
(ايڊيٽوريل مان)

امرتا پريتم

ولي رام ولڀ

———پن-چرڻ جا چٽيل سدا ساوا پن-

● هڪ قديم نظر.

پئپيرس هڪ اهڙو ٻوٽو آهي جو قديم دؤر ۾ مصر جي نيل نديءَ جي ڀر وارن علائقن ۾ ٿيندو هو ۽ ڏکڻ يورپ جي مختلف علائقن ۾ اهو اڄ به آپريل ڏٺو آهي. انهيءَ ٻوٽي جي مُک پاڙ ڪنهن مرد جي ٻانهن جهڙي ٿلهي ٿيندي آهي، جنهن مان ڪيترريون ئي سنهڙيون پاڙون ڦٽنديون آهن ۽ ٽاريون اٽڪل چار هٿ ڪن مٿي وينديون آهن جن ۾ ٽونڊڙ گل ديوتائن تي چاڙهيا ويندا هئا. انهيءَ ٻوٽي جي پاڙ جي ڪاٺيءَ مان ٻيڙين جا ونجهه ۽ ٻين گهڻن قسمن جا اوزار ٺاهيا ويندا هئا ۽ ٽارين مان ڪاغذ ٺاهيو ويندو هو. ڇيو وڃي ٿو ته انهن جي گوڏي کي رڌي توڙي ڪچو کاڌو به ويندو هو ۽ ائين به چيو وڃي ٿو ته انهي جي ڪاٺيءَ مان پوڄا-استانن جي پوڄارين جون چاکڙيون به جوڙيون وينديون هيون.

مصر جو اوائلي ادب انهيءَ ٻوٽي مان جوڙيل ڪاغذن تي لکيو ويو هو، جو گهرن جي ڀتين تي لڳل ۽ قبرن ۾ سنڀالي رکيل آهي. اهڙن ڪاغذن تي جيتوڻيڪ يوناني ادب توڙي اطالوي ادب جا حوالا ملن ٿا، پر انهيءَ جو بنياد مصر ۾ پيو هو ۽ شروعاتي شڪل ۾ اهو ڪاغذ به اوڏانهن مصر مان ئي ويو.

چون ٿا، انهيءَ جي ٽارين کي ڪپي، انهن کي هڪ جهڙو ڊگهو ۽ هڪ جهڙو سنهو ٺاهي، هڪ تهه ۾ سريکو ڪري وڇايو ويندو هو ۽ پوءِ اهڙين ئي تيلين جو ٻيو تهه انهن مٿان تاڃي پيٽي جيئن وڇايو ويندو هو. پوءِ انهيءَ آئيل ٽڪر کي نيل نديءَ جي پاڻي ۾ پُسائي آلو ڪري سڪايو ويندو هو. ڏانڊين مان لڪرلڏڙ رس پاڻيءَ ۾ آلو ٿيي، ڪين پاڻ ۾ گڏيندي چڏيندو هو. پوءِ انهيءَ ٽڪر کي لوهي ٻار سان هڪ جهڙو سريکو ڪري سج جي اُس ۾ سڪايو ويندو هو ۽ انهيءَ جي کهراڻ تي سپن يا هاٿيءَ جي ڏندن جي ٻوري جي ياٿش ڪري ان کي چمڪايو ويندو هو.

قديم مصر جون اهي لکيون، جي اهڙن ڪاغذن تي لکيل مليون آهن، گهڻو ڪري مذهبي رنگ جون آهن. نظم ۾ ۽ ته لٽر ۾ ٻه. انهن ۾ هڪ ننڍڙو نظم لکيل مليو آهي، جنهن جو سرو آهي: جيون-ڏاڻو ماڻهو. اها هڪ ماڻهوءَ جي خودڪشيءَ کان اڳ، پنهنجو پاڻ سان ڳالهه ٻولهه آهي. نظم هيٺن آهي:

'اڄ موت مون اڳيان ائين آهه سهاڙو....

جيئن پراڻي روڳ جو ڪو روڳي ٿئي نوبنو
۽ جيئن ڪو بند ڀڃي ٻاهر لڪري...
اڄ موت مون اڳيان ائين آهه سهاڙو....
جيئن ڪنول جي گل مان پکڙجي سُگند
۽ جيئن ڪو ويٺو هجي مدمست ڌرتيءَ ڪناري...
اڄ موت مون اڳيان ائين آهه سهاڙو....

جيئن ڪو پنهنجي گهر لاءِ آتاولو
۽ جيئن ورهين جا ورهيه بند ۾ گهاري...'

زندگي جو موهه انسان جي بنيادي خواهش آهي، پر ائين ٿو لڳي، ته زندگي مان ڪٿو ٿيڻ به تاريخي آهي. قديم زماني ۾، زندگيءَ کان انڪاري شخصيتن جي کهڙي تاريخ آهي، اها اڄ ڳولي نٿي سگهجي؛ پر اهو نظم هڪ تاريخي حقيقت آهي، جنهن کي من جي بيحد اداس ڪيفيت ۾، مرلدڙ ماڻهن جو 'ازلي نظم' چئي سگهجي ٿو. ۽ هن نظم کي 'ازلي نظم' چوڻ کان پوءِ، اڄ جي دنيا جي ڪجهه انهن شاعرن ۽ ليکڪن جي شاعريءَ ۽ لکڻين جو ذڪر ڪجي ٿو، جن جيئڻ مان ٻه ڪک ٿي، هن جڳ ۾ جيئڻ کان انڪار ڪيو هو، يا وري آن وقت جي حڪومتن جي گولين جو شڪار ٿيا، جلاوطن ڪيا ويا، جن جلاوطني قبول ڪئي. بيزاري وقتي ٿيندي آهي ۽ انهيءَ جي خاص پلن ۾ ڪجهه به ٿي سگهي ٿو؛ پر مهان شاعرن ۽ ليکڪن جي ڪيرتين ۾ ڪجهه به وقتي لڳو هجي، انهيءَ ڪري سندن ڪيرتين مرڻ کان الڪار ڪري ڇڏيو آهي.—

● جئڪ للبڊن (1875ع-1961ع) Jack London

'مون کي سچ جي ڇهري کي ڏسڻ ڏيو. مون کي ڏيکاريو، سچ جو ڇهرو کهڙو ٿو ٿئي....' اهي دنيا جون بيحد پياريون سٽون جئڪلنڊن جون آهن. هڪ ناول نويس جي شاعري.

اهو دنيا جو ايڏو بي ڊپو شخص ڪير هو؟ چون ٿا 1875ع جي جون جي شروع وارن ڏينهن ۾، سئن فرئنسسڪو جي 'ڪرانيل' اخبار ۾ هڪ خبر ڇپي هئي، ته هڪ عورت

پنهنجي ڪن ۾ گولي هڻي آهي، ڇو جو هن پنهنجي اڻ-ڇاڻي پار ڪي مارڻ کان انڪار ڪيو هو، جنهن تي سندس مڙس کيس گهر مان لوڏي ٻاهر ڪڍي ڇڏيو هو. اها عورت، جا مرڻ چاهيندي به مري نه سگهي، فلورا ويلمين هئي - ۽ سندس مڙس (جنهن سان سندس شادي ڪڏهن ٿي نه سگهي) آئرش پروفيسر چئني هو... ۽ گرم جو اهو ٻار جو فلورا سڙڪن تي لڏڪو گهمندي ڄڻيو، دنيا جو تمام وڏو ناول نويس 'جئڪ لنڊن' هو.

ارونگ اسٽون، جئڪ لنڊن جي جيوني لکندي يڪساهي کيس ڌاڙيل، عاشق، حرامي ۽ سڄاڻ (Bastard and Genius Pirate, Lover) ڇيو آهي.

ڌرتي پنهنجي ڇاتيءَ جا پيڙا ڪولي، جئڪ کي پنهنجي اندر جي سموري ڪُروپتا ۽ سونهن ڇڻ اکين ڏيکاري ڏني هئي. دنيا جي هرليڪ ڪجهه ڏنو، ڪجهه پڙو ۽ ڪجهه انومان ڪيو، پر جئڪ لنڊن اهو سڀڪجهه اکين سان ائين ڏٺو، جو ڪيس اک ڇپڻ جو به وجهه نه مليو. هو ساموندي ڌاڙيل به ٿيو، ميلين ۾ ڪوئلا وجهندڙ به - ۽ هو بي درو ديوار راتين جو ڏوهي ٻڌجي جيل جو قيدي به ٿيو... ۽ هو دنيا جي ڪتابن کي، لرم آگرين سان ائين ڇُهي ڇُهي ڏسندو رهيو، ڄڻ دنيا جي هرعظيم ڪتاب جو جلد، سندس پريمڪا جو بدن هجي ۽ سندس پنهنجا هٿ جنم جنم جي پريميءَ جا هجن...

جئڪ کي فرش جي صفائي يا ٻنيءَ ۾ ڪوئلا وجهڻ جهڙي جسماني ڪمن جي عيوض، هڪ ڊالر روز ڪان وڌيڪ نٿي ملي سگهيو ۽ اهو ظاهر هو ته جسماني پورهئي جو عيوضو سموري عمر ۾ انهيءَ کان وڌيڪ نٿي ٿي سگهيو. موت جو پاڇو، هرهنڌ ساڻس گڏ هو، جنهن کي هن هروقت جو ساٿي قبولي ورتو هو. سمنڊ ۾ ٻڏي مرڻ جو خيال ڪئين ڀيرا سندس اکين ۾ چمڪيو، ايتريقدر جو هڪ ڀيري هو تمام گهڻي دير تائين سمنڊ ۾ ترندو رهيو ۽ پاڻيءَ جي لهرن جي ڇهاءُ کي من ئي من ۾ الوداع ڪندو رهيو- پر ٿڌي کاري پاڻيءَ، سندس جسم ۾ وري ويساهه ڀري ڇڏيو ۽ هن هڪ ڀيرو وري مرڻ گهڙي ٽاري ڇڏي...

سندس هٿن ٻيوسيءَ وچان ڪاغذ ۽ قلم کنيا، سڙڪن ۽ سمنڊن جا ڪئين حادثا ڪهاڻين جي شڪل ۾ لکيا ۽ ماڻيءَ بدران، ٽڪليون خريد ڪري اهي ڪهاڻيون ٽپال ۾ موڪليندو رهيو. جئڪ جي ماءُ فلورا، انن مهينن جي جئڪ کي جهوليءَ ۾ وجهي، جنهن مهربان شخص مسٽر لنڊن سان شادي ڪئي هئي، انهيءَ جون اکين زال مان ٻه ڌيئرون هيون، جنهن مان ايلسا سموري ڄمار جئڪ سان پيار ڪندي رهي، جيترو ماني ٽڪر بچائي سگهي ٿي، بچائي جئڪ کي موڪليندي هئي ۽ پنهنجي گهر جي ڏيهاڙي جي خرچ مان ڪجهه بچائي، جئڪ لاءِ ڪاغذ ۽ سگريٽ خريديندي هئي...

انهن ڏينهن هڪ هزار لفظن جا ڏهه ڊالر ملندا هئا. نومبر جي هڪ ڏلڏلي صبوح جو جئڪ کي هڪ خط مليو، جنهن ۾ سندس پنج هزار لفظن جي هڪ ڪهاڻي کي ڇپڻ قبوليو ويو

هو ۽ پنجاهه ڊالرن جو چيڪ به گڏ هو. الهيءَ خط کولڻ وقت سندس ڏڪندڙ هٿ ڇڻ پنهنجي ڀاڳ جو در کولي رهيا هئا...

۽ پوءِ ٻي ڪهاڻيءَ جا چاليهه ڊالر ملڻ تي، جئڪ گروي رکيل سائيڪل ڇڏائي، واچ ڇڏائي، گهر جي ٻن مهينن جي مسواڙ اڳواٽ جمع ڪرايائين ۽ ماڻس جي ٻورچيخاني ۾ اٽو-دال پوري ڇڏيائين. هڪ عرصي کان، هو پنهنجي هڪ امير دوست جي ڀيڻ کي دل جي گهراين سان پيار ڪندو هو؛ پر اهو پيار، پوري کان پوڄا ڪرڻ جهڙو هو، جنهن کي جئڪ جي خوديءَ ڪڏهن سندس چپن تي اچڻ نه ڏنو. جڏهن سندس ٻه ڪهاڻيون ڇپجي چڪيون هيون، تڏهن ٻهريون پيرو سينڊوچز خريد ڪري، هو انهيءَ ڇوڪريءَ کي پاڻ سان گڏ پڪنڪ تي وٺي ويو، جتي الهيءَ ڇوڪريءَ ساڻس من جو ’مڱڻو‘ قبول ڪيو ۽ سال کن کان پوءِ شادي ڪرڻ منظور ڪيائين... تيستائين جئڪ جون پيون به ڪهاڻيون ڇپجي وينديون... ۽ پنهي جڻن آڪاس ۾ هڪ چمڪندڙ سپنو ڏٺو: ’جڏهن جئڪ ڪهاڻيون ۽ ناول لکندو هوندو، تڏهن هوءَ سندس زال هئڻ لاءِ پيالو وڃائي رهي هوندي ۽ سندن ٻار گهر جي اڱڻ ۾ کيڏي رهيا هوندا...‘

دنيا جي چئن دانشورن کي جئڪ پنهنجو سڪر وڏو مڃيندو هو- ڊارون، اسپينسر، مارڪس ۽ نطشي. جئڪ، من جي سموري همٿ ۽ اتساهه انهن کان ئي حاصل ڪيو. ’سُپرمين‘ جي فلاسافي جئڪ نطشيءَ کان قبول ڪئي هئي. بيشڪ انهيءَ کان اڳ جئڪ سماجواد جي اپٽار کان واقف هو؛ پر اهي ٻئي پاڻ ۾ مخالف ڌارائون سندس من ۾ ٽڪرائبيون نه هيون، بلڪ ٻئي گڏ هليون ٿي.

جئڪ جي پيار جي اقرار وارو سال ختم ٿيڻ تي آيو پئي؛ پر سندس آمدني اڃا ٿائين اهائي هئي. اها ڇوڪري سندس غربت ۾ ڀاڱي ڀائيوار ٿيڻ لاءِ تيار هئي؛ پر ماڻس کي اها ڳالهه قبول نه هئي- انهيءَ ڪري هوءَ روئي جئڪ کان موڪلائي هلي وئي...

ويهين صديءَ جي جنم واري رات. جئڪ کي لڳو ڄڻ اها سندس اڳئين جنم جي رات هئي... هڪ پبلشر سندس ڪهاڻين جو ڳٽڪو شايع ڪرڻ قبوليو هو.

جئڪ شادي ڪئي، گهر وسايائين، پنهنجي ڪهاڻين تي پنهنجي شخصيت جي مهر هنيائين، دل کولي ڪمايائين، اڏايائين ۽ اها ڳالهه ايتري مشهور ٿي جو تقدير به کلڻ لڳي- جنهن اخبار، جڏهن هو ماءُ جي گربي ۾ هو، سندس مرڻ-جيئڻ جي خبر ڇپي هئي، انهيءَ اخبار جئڪ جي تصويرن سان پنهنجا صفحا پوري ڇڏيا... ۽ بنا ٽڪيٽ گاڏين ۾ سفر ڪندي، جنهن کي گاڏين وارا ڳولي پڪڙيندا هئا، انهن ئي گاڏين مان لهڻ تي مٿس گل نڇاور ڪيا...

وقت آيو، جڏهن جئڪ لنڊن امريڪا جو ’ڪارل مارڪس‘ ڪوٺجڻ لڳو. هن ستن ورهين جي سامولڊي سفر وسيلي، سموري دنيا ڏسڻ جو ارادو ڪيو، جنهن لاءِ هڪ وڏو جهاز ٺهرائڻ شروع ڪيائين. سفر جي دوران ڪيس جيڪي ڪجهه لکڻو هو، انهيءَ لاءِ پبلشرن کان اڳواٽ پيسا ورتائين، پر ڏهه هزار ڊالر خرچ ڪرڻ تي به خبر پيس، ته جهاز اڃا اڌ به

تيار نه ٿيو هو. وڊيڪ اوڊر ورتائين، ٽڪريءَ واري گهر لاءِ خريد ڪيل هڪ سؤ ٻيگهه ايڪڙ زمين به گروي رکيائين، پر پنجويهه هزار ڊالر خرچ ڪرڻ کان پوءِ جيڪو جهاز تيار ٿيو، پاڻيءَ ۾ پولڊيئي حادثي جو شڪار ٿي ٽٽي پيو ۽ زمين ۾ ڦاسي پيو. اخبارن ۾ خبرون ڇپيون. دوستن جو چوڻ هو: 'هن جهاز ۾ سفر ڪرڻ خودڪشي ڪرڻ جي برابر آهي.'

پر جئڪ کي اهو موت مرڻ منظور هو، انهيءَ ڪري سفر شروع ٿيو.

انهيءَ سفر دوران لکيل ناول، جيڪو ٻه سال پوءِ شايع ٿيو، جئڪ جو سڀ کان آتم ناول مڃيو ويندو آهي-- 'مارٽن ايڊن!' ايڪٽيهن ورهين جي ڄمار تائين پهچندي پهچندي، جئڪ لنڊن جا ويهه ڪتاب شايع ٿي چڪا هئا.

'آئرن هيل' جئڪ لنڊن جو اهو ڪتاب هو، جنهن جي ڪري آمريڪا جي سامراج لواڙ پريس سندس خلاف ٿي ويئي هئي ۽ ڏهن ورهين کانپوءِ جڏهن اهو ڪتاب ڇپيو ۽ دنيا ۾ 'انقلاب جو عظيم ڪلاسڪ' مڃيو ويو، ته سماجوادين به مٿس سخت تنقيد ڪئي، ڇو ته جئڪ پنهنجي جهاز تي جيڪو خرچ ڪيو هو، اهو سماجوادين جي نظر ۾ گهڻو کٽڪيو ٿي.

هر صبوح هڪ هزار لفظ لکڻ جو سلسلو، جئڪ جي عمر جيترو ڊگهو هو. جئڪ جيئن زندگيءَ جي حادثن مان گذرندو رهيو، تيئن ئي اهو هڪ هزار لفظ هر روز لکڻ جو اڻ ٽُٽ ليڙ به هلندو رهيو. جئڪ جي لکڻ واري ڪمري جي پٽ تي هڪ ننڍو نظم اٺهي ٽنگيل رهندو هو، جنهن ڏانهن جئڪ اڪثر ڏسندو هو ۽ لکڻ شروع ڪندو هو. اهو نظم هو:

'هاڻي، جڏهن مان ڪم شروع پيو ڪريان
دعا ڪر گهران ته اي خدا، ڪم کان منهن نه موڙيان
جي رات کان اڳ موت جي گهڙي اچي پهچي
دعا ٿو گهران ته اي خدا، ڪم مون سان گڏ هجي
مان ڪم ڪندو هجان...'

جئڪ جو ٽڪريءَ وارو گهر، قلعي جي پٿرن جهڙين ديوارن جيئن جُڙي رهيو هو، جنهن کي روز ٿهندي ڏسڻ، سندس زندگيءَ جو هڪ سهڻو سپنو هو... ۽ انهيءَ جي ٽيويهن ڪمرن مان اڌ دنيا ڀر جي ڪلاڪارن لاءِ مهمان-ڪمرا ٺهي رهيا هئا.

جئڪ جهڙو وشال من ۽ ڪلمڪ شايد ليکڪن جي نسل ۾ پيو ڪونه ٿيو هوندو. پنجن ورهين تائين سندس گهر هر مهمان لاءِ کليل رهيو، سندس ميز کاڌي ۽ شراب سان ڀرپور رهي... ۽ سندس گهوڙا... مهمانن جي تفريح لاءِ... انيڪ شامون آيون، جڏهن هو چئن گهوڙن واري بگيءَ ۾ دوستن کي وهاري، پنهنجي ٽڪريءَ واري گهر کان هيٺ ڳوٺ ڏانهن لهندو هو، ته گهوڙن جي ڳچيءَ ۾ ٻڌل خاص گهنڊڙيون وڄڻ لڳنديون هيون ۽ هو ڳوٺ جي هر شراب گهر ۾ وڃي دوستن کي شراب پياريندو هو، کلندو هو ۽ کلائيندو هو. نه رڳو ايترو، پر سندس گهر جوڙيندڙ مزدور ۽ راز، جڏهن شام مهل ڳاڙهو شراب پيئندا هئا ۽ ڳائيندا هئا، تڏهن جئڪ انهن سان شامل ٿي ويندو هو ۽ ساڻن گڏجي پيئندو هو ۽ ڳائيندو هو...

جڏهن جي باري ۾ چيو ويو ٿو ته سندس ڇپن تي جهڙي مُرڪ هئي، جيڪا هن اهڙي ڪنهن پادريءَ جي ڇپن تي ڏٺي هئي، ته سموري دنيا مذهبي خيالن جي ٿي وڃي ها...

پوک سان جڏهن لاڳاپو گهرو ٿي ويو ته سندس جيڪو اندروني رشتو سمنڊ سان هو، اهوئي ڌرتيءَ سان ٿي ويو. زندگيءَ ۾ ٻه، ڪيرتين ۾ ٻه. ٽيونجاهه هاري سندس ٻنين ۾ ڪم ڪندا هئا ۽ پنجٽيهه سندس گهر جوڙڻ ۾ جُٽيل هئا. جنهن لاءِ سندس پاڙيسري زميندار مٿس ڪِلندا هئا: 'اهو انهن ڪلاڪن جو سماج واد آهي!'

اٺن جي ديوارن واري ٽڪريءَ واري گهر جي اڏاوت جڏهن پوري ٿي، ته خرچ اسي هزار ڊالرن تائين پهچي چڪو هو ۽ جنهن صبوح جو جڪ لنڊن کي انهيءَ گهر ۾ رهڻ لاءِ وڃڻو هو، انهيءَ رات، اڄ تائين ڪنهن کي خبر ناهي، ته انهيءَ کي ڪيئن باهه لڳي-- ۽ جڪ جي اکين اڳيان رکو باهه جون جيپون هيون...

انهيءَ باهه جي باري ۾ ماڻهن جا انومان ئي آهن. ڪٿين دشمنيون ۽ شڪ سوچي سگهجن ٿا، پر سڀڪجهه سڙي وڃڻ ڪانپوءِ، جڪ لنڊن جو هڪ جملو تاريخ ۾ انئين لکيل آهي، جنهن کي ڪا باهه ڪڏهن به ساڙي نٿي سگهي. انهيءَ رات جڪ جا لفظ هئا: **'مان اهوئي ماڻهو ٿيڻ چاهيندس جنهن جو گهر سڙيو هجي: نه ڪي اهو جنهن ساڙيو هجي!'**

جڪ جو سپنو سڙي ويو... انسانيت ۾ وشواس سڙي ويو. ڪڏهن ڪڏهن هو ايلسا کي چوندو هو: 'اقرار ڪر ايلسا، جيڪڏهن مان چريو ٿي پوان، ته تون مون کي چرين جي اسپتال ۾ نه ڇڏيندينءَ... تون پاڻ... پاڻ منهنجي پرگهور لهندينءَ... ۽ جڏهن مان مري وڃان، ته مون کي ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تي دفنائيندينءَ...'

۽ ايلسا، جنهن ٽوَن ورهين جي ڄمار ۾، سال پر جي ڄمار واري جڪ کي پهريون گهرو هنج ۾ ڪنيو هو ۽ پوءِ ڪيس پنهنجي پٽ جيئن پاليو هئائين، اکين ۾ پاڻي آڻي، اقرار ڪندي هئي.

جڪ زندگيءَ ۾ ٻه ڀيرا شادي ڪئي هئي ۽ ٻئي ڀيرا نراس ٿيو هو... سُپنو پڄاڙيءَ تائين رهيو... جيڪڏهن ڪٿي هو پاڻ جهڙي گنڀير عورت تلاش ڪري سگهي، ۽ ڪيس پيار ڪري سگهي...

۽ جنهن رات جڪ زهر کاڌو، سندس اکين ۾ خبر ناهي ڪهڙي سپني جو لاش هو.

ايلسا انهي ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تي ڪيس دفنايو، جتي جڪ چيو هئس. اتي وري ٻه وڻ ٻه پوکي ڇڏيائين ۽ هڪ وڏو ڳاڙهو پٿر به آڻي رکيائين ته جيئن اوٽ رهي. انهيءَ پٿر کي جڪ ڪاٺ هن نالو ڏنو هو: "اهو، جنهن کي عمارت جوڙيندڙن عمارت ۾ ڪم آڻڻ کان خارج ڪري ڇڏيو." --

● ولاڊيمير ماياڪووسڪي (1893-1930) Vladimir Mayokovosky

فيوچرزم (Futurism) روس جي انقلابي شاعريءَ جي اها لهر هئي، جا 1910 ۾ شروع ٿي ۽ جنهن جي پڌرنامي تي ولاڊيمير ماياڪووسڪي به صحي ڪئي. الهيءَ جي سري جو مفهوم هو: 'انسانيت جي ڇهري تي چماٽ!' روس جي فيوچرسٽ ليکڪن، قديم ورثي جي ڀاڱ پٽي نئون شعور پيدا ڪرڻ چاهيو ٿي. انهيءَ لهر جي اثر هيٺ ماياڪووسڪي 'پتلونن ۾ بادل' (Cloud in Paints-1915)، 'آزادي' (1918) ۽ 'جنگ ۽ امن' (1917) نظم لکيا. 1918 ۾ ماياڪووسڪي 'پراسرار ٻئوفي' (Mystry-Bouffe) نالي سان نظم ۾ ناٽڪ لکيو، جنهن ۾ هن انقلاب جي جيت کي چٽيو آهي. انهيءَ کان پوءِ مزاحيه ناٽڪ 'منگهڻ' (Bed-bug 1921) ۽ 'اسنانا گار' (1930) لکيائين.

پر تصوراتي آزاديءَ جي عمل ۾ آيل روپ سان هي شاعر مايوس ٿيندو ويو ۽ 1930 ۾ خودڪشي ڪيائين. سندس هٿ لکيل آخري سٽون هيون: 'هر روز زندگيءَ جي ڇپن سان ٽڪرائجي پيار جي ٻيڙي ڀڄي ڀُري پيئي!' انهيءَ جو مطلب اهو به لڳائي سگهجي ٿو ته شاعر کي پنهنجي ذاتي محبت ۾ مايوسي ملي ۽ اهو به ته کيس سياست هٿان فراسائي ملي.

'مان پيار ڪريان ٿو' (I love you) نظم ۾ ماياڪووسڪي 'پاڻ' کي چٽيو آهي:

'مون کي سُڌ آهي-- جتي ٻين کي دل ٿي هجي
سيني ۾، جيئن سڀن کي سُڌ آهي
پر منهنجو وارو آيو
ته رچنا جو وکيان پاڳل ٿي پيو
مان سمورو دل بڻجي ويس
۽ سموري بدن ۾ ڌڙڪيس ٿي.'

۽ مايا ڪووسڪي 'پاڻ' ۾ سج کي ڏٺو ۽ سج ۾ پنهنجو 'پاڻ' کي:

"هميشه چمڪڻ
۽ هر جاءِ چمڪڻ
۽ انت تائين چمڪڻ
اهو سج جو ڌيئُ آهي
-- ۽ منهنجو به."

مايا ڪووسڪيءَ جو هي هڪ نظم الجائي روشن ڪرڻ جي ڪهاڻي آهي:

'بوندن سان پڳل شام، بادلن جي ڪهيريل پيڙ،
ٽڪل ٽٽل سهيل مزدور، ساڻ سٽي آهي سندن اندر جي اپڙا.

بوندن چيڙي پاڻ ۾ ڳالهه —
ڏس، پراڻي گاڏيءَ جا ڦيٿا
ڪيئن ٿا ٺاهين لئين پانت!

ورڪا- ڏارائون چون ٿيون سين کي وسار-
چئن ورهين کان پوءِ هن ڌرتيءَ تي ڪڙندا واڙيءَ ۾ گل.

ورڪا جون اهي ڏکيون تارون. ڪري ويون اونداهي رات
وسامي ويون آليون ڪاليون- ڏيئي اٿندر شعلا
چڙي ويون سياري جي بات.

ڪپ جي آلاڻ سان باهه ويئي ٿڏي ٿي
چئن ورهين کان پوءِ هن ڌرتيءَ تي ڪڙندا واڙيءَ جا گل.

سڄيل ٿڏن، نيرن چپن مان اچي ٿو آواز—
سرجيندڙ انهن هٿن جي رکئي آهي لڄ.
اندر آلاڻ پريل، باهر سوڪهڙي جو تهه
جمي ويئي آهي هر شيءِ،
مانيءَ کي گهيريو آهي پوڙ،
جا اک چيري اوندهه جو پڙدو
جنهن جو سهي نه سگهي تاب
اها ملڪيت ڪيئن ڪندي—
اچي ڪي ڪارو؟
پٿرن جي مُڙي تي نوڪ—
وِک وِک تي جنهن رکيو آهي بارود!
تڪو، ڌرتيءَ کي چيريندو، ڪويل وانگي،
پوءِ ڳڏجي چپن تي آيريو،
توتاري جو گيت...
اي سچ، ڌرتيءَ جو سرد اڱڻ ڪوسو ڪر
ٻنين جي منهن ۾ جڳمڳ چمڪ، سؤ سؤ چاهن جي.
چت پنهنجي هٿ سان چانورَ ڪندي، ڪتوري پريل ماني،
سونهن جي ڪُک مان هڪ دري اسان کولي ڇڏيون
هن ٿانيگي نديءَ جون لهرون ڌرتيءَ کي ڏين ٿيون رستو

اڄ ڪا اڪ اونداهيءَ جا چوڏا لاهيندي
۽ مٿل ۾ پولندو ساهه.

ڌرتيءَ جي ڇاتي ڌڙڪندي، آپرندو هڪ شهر
سرد ويران خالي اڱڻ ۾ ـ سونهن ڌريندي پير
مستقبل جا چپ پوءِ ڳڌندا زندگيءَ جو گيت
ڇٽن ورهين ڪان پوءِ هن ڌرتيءَ تي ڪڙندا واڙيءَ جا گُل.

● ارنيست ٽولر (1893-1939)

ارنيسٽ ٽولر هڪ جرمن شاعر ۽ ناٽڪڪار هو. پهرين مهاڀاري لڙائيءَ ۾ هو قتجي پيو، جنهن وچ ۾ مٿس سماجوادي (سوشلسٽ) خيالن جو اثر ٿيو. 1939 ۾ خودڪشي ڪيائين. سندس هڪ نظم آهي: 'جيئرن جي ٽالي':

'ڪندن توکي نٿو سُونهي
۽ نه سونهي ٿي توکي ديو
توکي جا ڌروهر ملي آهي
لٽڙيل آهي رت سان
وهيو آهي جو تنهنجي پاءُ جي دل سان...
پريل گلي سان
تڪي ٿو راهه ـ توهان سڀن جي،
وقت جو تمام ڳورو بار
توهان جي سِرن تي اچي ٽِٽو آهي.
کولي ڇڏيو طاق
بند آهن جي ڪپاٽ
چمڪندڙ صبوح جا!'

● آٽيلا يوسف (1925-1970)

آٽيلا يوسف هنگريءَ جو شاعر، پنهنجي ٻچاڙيءَ وارن ڏينهن ۾ اڪيل نظم جي ٻچاڙيءَ ۾ لکي ٿو:

"ڪير وارن ڏندن سان ٿو جبل ٽوڙڻ چاهيو
هورڪ!
سپنا ڏسڻ لاءِ ڇا ڪا رات ٿي ڪافي نه هئي؟"

● يوڪو ميشيما (1925–1970)

خود ڪشي ڪرڻ کان اڳ مشيما جا آخري جملا: 'ماڻهو زندگيءَ جي هڪ سرحد آهي، پر مان سدائين لاءِ جيئڻ ٿو چاهيان!'

مشيما جو سوانح لکار هينري اسڪارٽ اسٽوڪس لکي ٿو: 1960 ۾ مشيما هڪ ڪهاڻي لکي ــ 'وطن دوست'، جنهن ۾ هن خودڪشيءَ کي عجيب موت چيو آهي. پوءِ پنجن ورهين کانپوءِ هڪ فلم ٺاهيائين، جنهن ۾ ناٽڪ جي شروعات هن پوري طرح نڀائي. جنهن ۾ خودڪشي ڪئي. وري 1968 ۾ هڪ ناول لکيائين، جنهن ۾ انتها پسند ناٽڪ خودڪشي ڪري ٿو. وري هڪ سال کانپوءِ هڪ ٻي فلم ۾ ڪم ڪيائين، جنهن ۾ هڪ پاتر خنجر سان پنهنجو پيٽ ڦاڙي وجهي ٿو... ان ريت مشيما ڏکهي عرصي کان پنهنجي موت جي ريهرسل ڪري رهيو هو.

مشيما جي هڪ نظم جي پڇاڙي:

'هر سانجهي پنهنجي دريءَ ۾ ويٺو مان
عجيب حادثن، عجيب آپسوڻن جي آشا ڪريان ٿو
هڪ ريتلو واچوڙو
گهٽين ۾ گهمريون کائيندو رهي ٿو
۽ رات جو
۽ رات جو ست رنگو جهولو جهولڻ لڳي ٿو...' ■

● اليگزينڊر سرگيوچ پُشڪن (1799–1837)

پُشڪن جديد روسي ادب جو باني مڃيو وڃي ٿو. پُشڪن جو جنم 6 جون 1799 (پراڻي ڪيلينڊر موجب 26 مئي) تي ٿيو. ماڻس ابرام هني بال جي پوٽي هئي. ابرام کي غلام جي طور تي خريد ڪيو ويو هو، جو پوءِ پيٽر عظيم جو ساٿي بڻيو. پُشڪن الهيءَ ڪردار کي، پنهنجي اڌوري ناول 'پيٽر عظيم جو نيگرو' ۾ تفصيل سان چٽيو آهي. اڻويهين صديءَ جي امير ڪٽنبن وانگي، پُشڪن جي ماءُ-پيءُ به فرانسيسي تهذيب اختيار ڪئي ۽ ٻارن کي فرينچ پڙهايائون.

1817 ۾ پُشڪن کي سينٽ پيٽرسبرگ جي پرڏيهي کاتي ۾ وڏو عهدو مليو. جتي هن آزاديءَ جي جدوجهد ۾ حصو ورتو ۽ ادبي سنگت 'گرين ليمپ' ۾ به شامل ٿيو. پُشڪن جا سياسي نظم هٿ سان لکيل شڪل ۾ ئي گهڻو پڙهيا ويندا هئا، جي سندس موت کانپوءِ ڇپيا، پر سندس رومانوي رچنائون 1820 ۾ شايع ٿيون، جن ۾ لوڪ ڪهاڻين جو رنگ هو. الهن رچنائن تي سخت تنقيد ٿي، پر انهيءَ سان گڏ کيس شهرت به ملي.

مئي 1820 ۾ پُشڪن کي سندس سياسي شاعريءَ ڪري جلاوطن ڪيو ويو، مولداويا جي ڏکڻ طرف الهن ڏينهن جا پُشڪن جا لکيل خط ڏاڍا اداس آهن. هن ڏاڍي ڏک وچان جلاوطنيءَ جي ڪوڙاڻ جو خطن ۾ ذڪر ڪيو آهي. پوءِ جڏهن اهي خط ڇپجي پڌرا ٿيا، ته روسي تخليقي ادبي لکڻين جو مثال مڃيا ويا.

ڏکڻ علائقن جي ڪهاڻين کي پُشڪن شاعريءَ جي روپ ۾ قلمبند ڪيو آهي: پر سياست ۾ به پشڪن جي دلچسپي گهري ٿيندي ويئي. اتان پشڪن کي سندس ماءُ جي رياست ڏانهن موڪليو ويو، جتي هڪ ڪائونٽ جي زال سان محبت ٿيس ۽ ڪائونٽ ڪاوڙ ۾ اچي، کيس اتان کان به پري روانو ڪري ڇڏيو.

تخليقي نقطہ نگاھ کان اهي پشڪن جا ڏاڍا زرخيز ورهيہ هئا ـ ڏاڍا اداس پر تخليقي. انهيءَ وچ ۾ پشڪن 'جپسي داستان' لکيو ۽ اهو ناٽڪ به لکيائين، جنهن ۾ حڪمران ڌُر جي لاڳاپن جو پرندڙ سوال هو.

1825 جي بغاوت کي بند ڪرڻ کان پوءِ، نئين زار، نڪولس پهرئين، پشڪن جي شهرت ڏيان ۾ رکندي، مٿس لڳل ماسڪو ۾ داخلا جي بندش لاٿي ۽ سينسر تي دکهي بحث کان پوءِ اقرار ڪيائين، تہ هو پاڻ پشڪن جي لکڻين کي ڏسندو ۽ سينسر جو حق ٻئي ڪنهن کي نہ ڏيندو پر پاڻ وٽ رکندو. پشڪن کي بغاوت دٻجڻ جو ڏاڍو ڏک هو. جن پنجن شخصن کي مارڻ جو حڪم ڏنل هو ۽ جن گهڻن کي سائبيريا جي سزا ملي هئي، پشڪن جي همدردي انهن سان هئي: پر هن ڄاتو تہ ضروري اهاءُ مٿين سطح تي ئي وڃي سگهجن ٿا: پر اهو وقت به پشڪن لاءِ ڏاڍو ڏکيو هو. نہ رڳو سندس شخصي آزاديءَ تي نظر رکي ٿي ويئي: پر هو سڌو پوليس چيف جي نظر هيٺ هو. هو بنا اجازت سرحد تي هليو ويو، جتي ڊسمبر-بغاوت جا انيڪ جلاوطن سائس مليا... ۽ سندس قلم اچا گهرائيءَ ۾ لهندو ويو.

1831 ۾ پشڪن شادي ڪئي ۽ سينٽ پيٽرسبرگ ۾ رهڻ لڳو. انهيءَ وقت هڪ ڀيرو وري سرڪاري نوڪري ورتائين ۽ پيٽر عظيم جي تاريخ لکڻ شروع ڪيائين. ٽن ورهين کان پوءِ هڪ عهدو مليس- 'شهنشاھ جي حرم جو خاص ماڻهو!' انهيءَ جو ڪارڻ اهو سمجهيو وڃي ٿو، تہ زار جي مرضي هئي، تہ پشڪن جي زال نتاليا راڄ-دربار ۾ اچي سگهي. نتاليا کي اها درٻاري زندگي بيحد پسند هئي: پر پشڪن کي راس نہ آئي. پيٽر عظيم جي تاريخ لکندي وقت پشڪن جي لکڻين ۾ هاري-بغاوت جي تاريخ به اچي ويئي.

انهيءَ وقت پشڪن جي گهرو توڙي دفتري زندگي، ٻئي هن لاءِ ڏاڍيون ڏکيون ٿي پيون. درٻاري حلقن ۾ شڪ شبها وڌندا ويا. استعيفا ڏيڻ جي موڪل گهريائين جا نہ مليس. نيٺ 8 فيبروري 1837 جي ڏينهن کيس زبردستي هڪ ڊيوئل ۾ ڦاسايو ويو، جا سندس رسوخ وارن دشمنن جي جال هئي. انهيءَ مقابلي ۾ زخميل پشڪن ٻن ڏينهن کان پوءِ 10 فيبروريءَ تي سري ويو. ■

● شاندور پيٽوفي (1822ـ1949)

هنگريءَ جا ماڻهو، پنهنجي هن شاعر کي، زندگيءَ جي حقيقي ڇهري واري ادب جو، سڀ کان وڏو شاعر مڃين ٿا. هُن جي ڪلاسيڪي ڏنڌي جي شايد اها تقاضا هئي، هُن پنهنجي پنڌرهن ورهين جي ڇمار واري شاعري ڪندڙ پٽ سان لاڳاپا ٽوڙي ڇڏيا، جنهنڪري سندس

ڪومل پير رستن تي ڌڪا کائيندي، هڪ پيرو موت جي ڪاهيءَ ۾ ڪرندي بچيا. ناڪن ۾ ڪيس ننڍا ننڍا ڪردار ملي ويندا هئا: پر گذاري لاءِ اهو ڪافي نه هو. تنگ ٿي هو فوج ۾ ڀرتي ٿيو: پر ڪمزور جسم جي ڪري، سال-ڏيڍ ڪانپوءِ ڪيس آتان ڪڍيو ويو. هو وري دوستن ۽ ٿيئٽرن جا در ڪڙڪائڻ لڳو. ڪڏهن ڪڏهن سرڪاري دستاويزن جي نقل ڪرڻ جو ڪم ملي ويندو هوس: پر سندس شاعريءَ ڪي، جا اينڌڙ وقت جو دستاويز هئي، ڪنهن به نه چاهيو. ايڪويهن ورهين جي ڄمار ۾، هڪ اخبار جي ايڊيٽر منجهس اڪل فنڪار ڪي سڃاتو ۽ ڪيس پاڻهن پيلي ڪيائين، تڏهن سندس پهريون نظم شايع ٿيو—'شرابي.'

انهن ڏينهن پيلويڪس ڪيفي هڪ اهڙي جاءِ هئي، جتي آسٽريائي حڪومت جي خلاف هنگريءَ ۾ ٿيندڙ بغاوت پنهنجو ڪم ڪنيو هو. پٽوفي به ڏگها داستاني نظم لکيا—'ڳوٺ جو هٽوڙو' ۽ 'نايڪ جان'. اڄ اهي نظم هنگريائي ادب ۾ امر تخليقون مڃيون وينديون آهن، جيتوڻيڪ انهيءَ وقت جي نقادن انهن کي غيرمعياري قرار ڏنيئي، جن پٽوفي جي فن تي حملو ڪري ڇڏيو هو: پر انهيءَ ڪري پٽوفي جي قلم کي پاڻ وڌيڪ مان مليو ۽ قلم جو لوڪ-گيتن جهڙو مينا ج ۽ لوڪ-گيتن جهڙو رس، هنگريءَ لاءِ سڌي ترار جي ڌار بڻجي ويا. انهن ڏينهن جو سندس ناول 'جلاد جي رسي' به انهيءَ نقطه نظر جو نئون موڙ آهي ۽ هڪ عظيم تخليق آهي.

1946 جي هاري انقلاب سندس من جي انقلابي ٻج کي اهڙو پاڻي پياريو، جو هن دوستن جو هڪ هٿيار بند جٿو ناهيو—'ڏهن جو جٿو' نظم لکيائين: 'وڻ ڏڪن ٿا'، 'شاعر جو سپنو'، 'وڻن کي ڇهندڙ آداس پن-ڇڻ جي هوا'—آخر ۾ 1947 جي پڇاڙيءَ ڌاري 'هڪ خيال مونکي پريشان ڪري ٿو' لکي، سوچ ۽ عمل کي هڪ ڪرڻ جي خيال کان سندس هٿ اڳتي وڌيا... ۽ هن هنگريءَ جو قومي گيت لکيو: 'سمنڊ جاڳي اٿيو آهي.'

آسٽريائي حڪومت ڪيفي مان اٿندڙ انقلاب جو دونهون ڏٺو ۽ راج ڌانيءَ ۾ خوف ۽ هراس جو هارڻ پاريائين. پٽوفي 31 جولاءِ 1949 تي سرڪاري فوج سان وڙهندي مارجي ويو. اُن وقت سندس ڄمار رڳو ستاويهه ورهيه هئي.

پٽوفي جو هڪ نظم سندس زندگيءَ کي پاڻ ۾ سميٽيندي هڪ اڳڪٿي ڪري ٿو—جهڙي موت جو تصور ڪيو هئائين، اهڙو ئي ماڻيائين:

'هڪ خيال مونکي پريشان ڪري ٿو
متان ڪٿي وهاڻي تي مٿو رکي مري نه وڃان
يا هوريان ڪنهن گل جيئن ڪومائجي نه وڃان
متان ڇاتي منهنجي کي جيوڙا ڇُهڻي نه ڇڏين
۽ منهنجي پنڪڙي پنڪڙي ڏانديءَ مان ڇڻندي رهي
يا ڪنهن ويران ڪمري جي روشني جيئن
اونداهيءَ ۾ سڏ ڪندي رهي...

اي مالڪ! ٿل ائين ڪو نہ مري...
مان چاهيان ٿو — تہ مان ڪو وڻ هجان
۽ آسمان جي وچ مون تي ڪِري.
يا ڪا ڳوري ڇپ هجان
جا جبل تان ہولائيون ڪائي ڪنهن وڏڪار تي ڪِري.
۽ ٻيڙين ۾ جڪڙيل هر قوم جڏهن جنگ جي ميدان ۾ اچي
تہ سندس ڇهري تي لهو جي لالاڻ هجي
هٿ ۾ جهليل جهنڊو آيو هوا ۾ لهرائيندو رهي —
اسان کي آزاد ٿيڻو آهي
۽ انهيءَ آواز جو پڙاڏو اوپر کان اولهہ ۾ هجي...
آن وقت مان ڏاڍو خوش، آن ميدان ۾ هجان
۽ رت منهنجي جو آخري ڦڙو انهي ڌرتيءَ تي ڪِري
۽ منهنجو پڇاڙڪو آواز لوهہ جي آواز ۾ ٻُڏي...
پوءِ منهنجي لاش مٿان
فاتح فوجين جا گهوڙا ڊوڙندا لنگهن
۽ دليرن جي ياد ۾ هڪ ماتمي جلوس هجي
جي تو لاءِ مُئا آهن، اي سموري دنيا جي آزادي!
هي منهنجون هڏيون انهن جي هڏين سان گڏ قبر ۾ هجن...
اي سموري دنيا جي آزادي.'

خرستو بوٽيف (1848-1876)

ڪالڪان جبلن جي ڪُنڊ ۾ هي شاعر ڪالوفر نالي ڳوٺ ۾ 25 ڊسمبر 1848 تي ڄائو هو. وطن سان حُب جو ٻج سندس من ۾ ننڍپڻ ۾ پوکيو هو. اوائلي تعليم ڪانپوءِ ذهني لاڙو کيس روس ڏانهن ڇڪي ويو. 1867 ۾ جڏهن پنهنجي وطن بلغاريہ موٽي آيو، تہ سمڪالين يُورپانسل سندس سامهون وادي نظريئي کي وڏي آتساهہ سان قبول ڪيو، پر سنت ٿي بلغاريا جي ان وقت جي حڪومت کيس جلاوطن ڪري ڇڏيو.

رومانيا پهچڻ ڪانپوءِ، سڀ کان اول بوٽيف 'سووبودا' (آزادي) نالي انقلابي اخبار ۾ ڪم ڪرڻ لڳو؛ پر پوءِ جلد ئي پنهنجي اخبار ڪڍيائين: 'بلغاريائي جلاوطنن جي دنيا.' وري هڪ ٻي اخبار بہ شروع ڪيائين: 'الارام ڪلاڪ'. انهيءَ وقت بوٽيف شاعري بہ شروع ڪئي. سندس سموري شاعري هڪ انقلاب آهي. اهو ئي ڪارڻ آهي، جو سڄي ملڪ ۾ لڙائيءَ جي وقت سندس گيت 'پوڄا منترن' جيئن ڳائبا هئا.

1875 ۾ جڏهن انقلاب جي لهر آئي، ته بوتيف جي هڪ اشاعت 'بينر' مائهن جو آواز سمجهي ويندي هئي. انهيءَ سال روماليا جي راڄڌاڻي بخارسٽ ۾، آزاديءَ جي متوالن جي هڪ گڏجاڻي ٿي، جنهن جو مکيه ڪم بوتيف کي سونپيو ويو. اپريل 1876 ۾ اها لهر سموري ملڪ ۾ ڦهلجي ويئي. زندگي ۽ موت جي انهي لڙائيءَ ۾، حڪومت جي هٿيارن سان مقابلو سولو نه هو. بوتيف قلم ڇاسيرو رکي، هٿيار کڻي پنهنجي ساٿين جي مدد سان پنهنجي وطن روانو ٿيو. آسٽرين جهاز ۾ پنهنجي ساٿين سميت ڊئنيوب ندي اڪري پنهنجي ڌرتيءَ تي پهتا.

بوتيف پنهنجي موت جو گيت، پنهنجي جيئري پنهنجي قلم سان لکيو:

'جو جنگ جي ميدان ۾ موت ٿو ماڻي
اهو موت ناهي.
جو آزاديءَ جي ويڙهه وڙهي ٿو۔
ڌرتي ۽ آڪاس، ونس حاضري ڏين ٿا
۽ فطرت جهنگلن سان گڏ ڳوڙها ڳاڙي ٿي
۽ وقت جا چارڻ سندس اوسارو ڳا ڪن.'

وراتسا ديلاگ جي ٽڪرين ۾ بوتيف ۽ سندس ساٿي دشمنن جي فوج سان وڙهيا هئا ۽ چٽي ويڙهه کان پوءِ، 2- جون 1876 جي رات جو، جڏهن بوتيف جنگ جي ميدان جو معائنو ڪري رهيو هو، ته اونداهيءَ جي اوٽ مان دشمن ڪيس گولي هڻي ماري ڇڏيو. ستاويهه ورهيه ۽ پنجن مهينن جي ڄمار ۾ مري ويل هن شاعر، پنهنجي موت کان اٺ ورهيه اڳ، ڀاڻ جهڙي سورهيه هڪ ساٿي 'حاجي دمِيتر'(1) جي موت تي هڪ اهڙو نظم لکيو هو، جو هرشهيد تي لکيل نظم ڇئي سگهجي ٿو:

'هو زنده آهي... هو زنده آهي...
هوڏانهن، هُن ٽڪريءَ تي، رت پڌل ۽ آخري پساهن ۾
هڪ بهادر، جنهن جو سينو پرڻ
جوان، چپ جهڙو اڏول مرد
مجاهد
هڪ پاسي بندوق رکيو، هو پيو آهي، هڪ پاسي تلوار پڇيو...
سموري دنيا تي لعنت وجهندڙ سندس چپ ڏڪن ٿا...
ڌرتيءَ تي ليٽيل ۽ آڪاس ۾ سج،

---

(1) حاجي دمتر پنهنجي فقط 128 ساٿين جي مدد سان ترڪيءَ جي حڪومت خلاف بغاوت ڪئي هئي ۽ 28 ورهين جي ڄمار ۾ جولاءِ 1868 ۾ قتل ڪيو ويو هو.

لاباري جا ڏينهن آهن
ٻري وڻڪار ۾ ڪو ڳائي پيو
۽ سڀ رڪاوٽون پٺي هن جو رت وهي پيو...
لاباري جا ڏينهن آهن-اي غلام ڇوڪريون!
ڏکن جا گيت ڳايو! ڏينهن چڙهي رهيو آهي
غلامن جي ملڪ تي سج سڙي رهيو آهي
۽ هڪ سرويچ ڪي اڄ اڃا مرڻو آهي...
جو ويڙهه ۾ مري ٿو، آهو لڙو مري
هي ساري ڌرتي هن لاءِ روئي ٿي
۽ هي آسمان به ٿو روئي،
ٻن، ٻن ۽ جانور به ٿا روئن
۽ چارڻ سندس چاهت جا گيت ٿا ڳائين
سرڻ سندس منهن تي ڇالو ڪري ٿي
۽ واڳهه سندس ڦٽ چٽي ٿو
عقاب-پکين جو سرويچ
منهن سندس مٿان ڦيرا ڏي ٿو-جوڙو جو آهي!
هرشيءِ ويجهو ويجهو ٿينديءَ اچي
چند چڙهي ٿو ۽ تارن جو آسمان تي آهه راڄ
ڪهاڻا جهنگل جهومن ٿا
هوا اکيون مهٽي ٿي، جبل 'هائيبڊ ڪيت'(1) ٿا ڳائين
جهنگل جون ٻريون جهومن ٿيون، ڪيت لهرائين ٿا
-۽ هنن جا گيت ڳائين ٿا
سائي گاهه تي هوريان ٽلنديون
ٻن جي سهاري پرسان ويهن ٿيون،
ڪا هڪڙي ڇهري تي ٻائي تي چٽڪائي
ڪا وري ڦٽن تي مرهم ٿي لڳائي
ڪا جهڪي چپ ٿي سنڌس چمي
هو ڇپر اکين جا کٽي تکي ٿو
۽ مُرڪي ٿو:

---

(1) ان وقت گوريلن جو گيت.

’حسينوا ’ڪاراجا‘ (1) ڪٿي آهي؟
منهنجي يارن جو ٽولو ڪٿي آهي؟
مون کي ٻڌايو
۽ منهنجي آتما کي منهنجي تن مان ڪڍي وٺو
هي تن هينئر، هتي ئي، هن پل ختم ٿيڻ ٿو چاهي...‘
اهي اڇا ويجهو اچڻ ٿيون
جهومڻ ٿيون
هٿن ۾ هٿ ڏين ٿيون
۽ پوءِ اڳي جيئن جهونڪاريندون
ڪيس آسمان ڏانهن وڌيو وڃن ٿيون—
اڏامنديون، ڳائينديون، آسمان ڏانهن وڌنديون...
ٻاڪ ڦٽي آهه ۽ هن ٽڪريءَ تي اهو سرو ٻچ سمهيو پيو آهي
سندس رت اڇا پيو ٿئي
واڪهه رت ڇني ٿو
۽ سج هڪ دفعو وري ساڳي ريت سڙي رهيو آهي.—

● اوسپ مئنڊيلسٽام (1891-1938)

هي روسي شاعر وارسا (پولينڊ) ۾ ڄائو هو. ماسڪو مونئي آيو ته ڪيس Concentration Camp ۾ رکيو ويو. مير مارڪوف ’جديد روسي شاعري‘ جي مهاڳ ۾ لکيو آهي ته ’اسٽالن جي باري ۾ طنز و مزاح جا نظم لکڻ ڪري، Concentration Camp ۾ رکيو ويو، جتي سندس موت ٿيو. اٽي هو پنهنجي حصي جو ڪاڌو نه کائيندو هو، ڇو جو کيس ڊپ هو ته ڪاڌي ۾ زهر ملايل هوندو. انهيءَ ڪري ساٿين جو ڪاڌو چورائي کائيندو هو، جنهنڪري آهي کيس ماريندا هئا.‘

مئنڊيلسٽام جو هڪ نظم آهي: ’اڇو پائروا—‘

’اڇو پائروا! آزاديءَ جي جدوجهد جو گيت ڪو ڳايون
هي مهان ڏنڌلو ورهيه آهي...
رات جي تپندڙ پاڻيءَ ۾
چار جو جهنگ وڇايل

(1) حاجي دِمِيتر جو ساٿي جو حاجيءَ کان ڪجهه ڏينهن اڳ جنگ ۾ زخمي ٿي ترڪ حاڪمن جي جيل ۾ مري ويو.

۽ تون ـــ اُداس ورهين ۾ اَئندا ڏسندين...
اي سج! اي لياڪاري! اي لوڪو!
اڇو هن ڌلڻ جا جس ڳايون
جنهن کي لوڪن جا اکوان اکين سان ڪنيو وينا آهن
۽ طاقت جي ڪاري ڌُنڌ جا جس ڳايون
جن کي ڪڻ ڏاڍو ڏکيو آهي.
اي وقت! تون به پُڌ! تنهنجو پيڙو پڏڻ وارو آهي...
اسان سڀ ايمان ئي ڇڏيا
۽ ڪين جنگي لشڪر تائين وني وياسين
هاڻي سج لٿو ڏسجي ڪٿي
۽ سيڪجهه هڪ چار ۾ لُڏي پيو چڻ
هڪ ڪهاڻي ڌلڻ ۾ جهلڪي پيو جيئرو جهڙو
سج ڪٿي ڏسجي نٿو- ۽ ڌرتي تمام ڏور آهي.
خير... جتن ته ڪريو
ڳوُرا، ٻچڙا، رڙندڙ ولجهه ته هٿ ڪريون
ڌرتي وهي پيئي... مردو، حوصلو رکوا!
سمنڊ کي ڪيڙيون چڻ هر ٽا ڪاهيون
۽ لينٽي(1) جي ٽڏاڻ ۾ به ياد رکنداسين
ته اسان ڌرتيءَ جي قسمت ڪيڏي هئي-
پورن ڏهن بهشتن جي عيوض. =

● گيبو ميليو (1925-1895)

ڪنهن وقت جو ڏوهه، ڪيئن وقت گذرڻ ڪان پوءِ، هڪ لوڪ عمل بڻجيو ٿو وڃي، بلغاريائي شاعر گيبو ميليو جو ڊگهو نظم 'سيپٽمبر' انهيءَ جو جيئرو جاڳندو مثال آهي. انهيءَ نظم فاشزم جي چهري کي بي نقاب ڪيو هو: انهيءَ ڪري فاشسٽ پوليس، ان ڏوهه ۾ هن شاعر جو گلو گهٽي، ڪيس صوفيا جي پرسان هڪ کاهيءَ ۾ اڇلائي ڇڏيو هو.

جون 1923 ۾ فاشسٽ ٽولي، ان وقت جي هاري-جماعت کان حڪومت کسي هئي ۽ ملڪ جي سماج وادين 23- سيپٽمبر جو بغاوت ڪئي هئي. شروعاتي ڏينهن ۾ ڪن هندن تي سندن قبضو ٿي ويو، جيتوڻيڪ پنهي ڌرين ۾ جهڙپون جاري هيون. هڪ پاسي گهرن ۾ ڏاهل

(1) لينٽي، پاتال-لوڪ جي هڪ ندي آهي جنهن جي پاڻيءَ ۾ گذريل ڳالهيون وسري وڃن.

نئيا نئيا هٿيار مثال ٻني ٻاسي خوفناڪ هٿيار. اها ٻغاوت رڳو رت جون نديون ٻڌجي پوري ٿي ويئي ۽ جهنگ لاشن سان ڀرجي ويو.

گيوميليوَ هڪ ڳوٺ ۾ ڄائو هو ۽ ٻن ورهين تائين صوفيا يونيورسٽيءَ ۾ پڙهڻ کان پوءِ ٻران هليو ويو. پوءِ اٺويهن ورهين جي هن شاعر لنڊن جون آرٽ گئلريون ڏسنديون. بيلجيم جي قومي شاعر جي شاعريءَ مان گهڻو اتساهه پرايو. انهيءَ قومي شاعر جي شاعريءَ ۾ سندس ملڪ جي ماڻهن جو ذڪر هو- 'اهي سينهن جو ٻاٽي ايٿن ٿا، هوا کائين ٿا ۽ ڏنڊ سندن حقو آهي'. گيوميليوَ کي منجهس پنهنجي ملڪ جو چهرو نظر آيو. هن پنهنجي هم وطنن جي ضرورتن کي سمجهيو ۽ وطن ورڻ تي فوج ۾ ڀرتي ٿيو ۽ ڦٽجي به پيو. سندس هڪ اک جي روشني به ختم ٿي چڪي هئي.

گيوميليوَ دنيا جي انقلابي شاعريءَ جو هڪ مجموعو شايع ڪيو ۽ هڪ پڌرنامو تيار ڪيائين: 'شاعرن جو هاڻي- ڏند جو منارو ڍهي پيو آهي؛ سپنن جي رک ۽ تصور جي ڪنڊرن مان اڄ جو شاعر اکيون ٻني پنهنجي ماڻهن جا رتهاڻا چهرا ڏسي رهيو آهي...' جنوري 1924 ۾ گيوميليوَ هڪ اخبار ٻه- ڪيڊي 'باهه جي لپيٽ'. سندس نظم 'سيپٽمبر' انهيءَ اخبار ۾ شايع ٿيو هو. هتي الهيءَ ڊگهي نظم جو اڪيون حصو ڏجي ٿو:

'راتين جي مثل ڪٽڪ مان
غلامن جو عمر ڀرائو آڪوش ڄائو آهي.
اها ٽپندڙ نفرت مهان آهي...
ڏند جي اوٽ ۾-
ڀرپات کان ڪ- اونداهين جي جهنگ مان
۽ سيني جبلن جي چوٽيءَ تان
ڌرتيءَ جي ويران سٽوت مان، اڄ کان قاتل زمين مان
مٽيءَ ۽ ڪاري جي کهرن مان،
ڳوٺن مان ۽ شهرن جي لوڪلن اڱڻن مان
ڪتن تان، ۽ ٻوٻن ڪوٺڙين مان،
چلهن مان، ٻنين مان،
اٽي جي چڪيءَ مان، لوهار جي ڌوڻ مان
۽ سين ڪنڀرن جي چڪن مان
سڙڪن ۽ گلين مان لنگهي
پٿرن جي لاهيءَ تان، ڪڏن ڪوہن، چپن ۽ سرن تان
چوٽين ۽ اوچاين تان... ۽ ڪاهن تان

۽ ڀان ڀان ڪندڙ ونڪار مان
۽ جهنگل جي ٻيلن ۾ ـ چٽ ۾ ڇٽيل ٻنن مان
ٻڙن ۽ ٻاٽيءَ مان
جهوڙين، واڙن، انگوري باغيچن ۽ جوتيل ٻنين مان
۽ رڍن جي واڙن، ڪنڍ ٻاسن ۽ اوڏاهن ڪوهن مان
۽ ڪنڊن ۽ ڪسين تان لنگهندي ــ
هي قاتل ڪپڙا پاتل، ٻکيا ۽ ڪومايل چهرن وارا تيز گرمين ۾ ٻڪل
ٻاري ۽ لُڪ جا ستايل
آڪڙيل ۽ منهن قاتل مهانڊن وارا
۽ جهڪيل ٻني ۽ سُسيل بدن وارا
ميرن ڪپڙن ۾ هميشه ڪان اگهاڙا
لٽون ٻيرن ۾
داڳن مان سٽيل ڇهرا، اڻ ٻڙهيل، اٻوجهه جهنگلي
ڪاوڙيل ۽ ٻرندڙ ڪالين جيئن ...
هٿن ۾ نه ڪو گلاب ...
چپن تي نه ڪو گيت ...
نه گهڙي، نه گهڙيال ...
نه ٻگل، نه توتاري، نه ڪو سُر سنگيت ...
لباس تار تار
چمڪندڙ تلوار ٻدران ڏنڊا ۽ لٺيون ڪنيو
هي ٻورهيت
لٺيون، ڪهاڙيون، خنجر، ڏانداريون
ڪُرپا ڪنيو
۽ ڪي سورج مُکيءَ جا گل ڪنيو
جوان پوڙها ڇٽني ڏسن ڪان آيا آهن
جڻ جانورن جا واڙا کُلي ويا هجن ...
هي بيشمار ـــ مچريل مانَ
سيني ۾ خدا جو سڏ ڪنيو
وات ۾ فرياد ڪنيو
ٽٽا آهن ٻنه جيئن ـــ اڳتي وڌندا وڃن

واڙ جيئن اٿل ۽ اڻموٽ
خوفناڪ
مهان ماڻهو!“ —

• فيڊريڪو گارسيالورڪا (1936-1898)

هن اسپيني شاعر ۽ ناٽڪڪار جو جنم 5 جون 1898 تي ٿيو هو. اوائلي سال پنهنجي ڳوٺ ۾ گذاريائين. لورڪا جو بدن شروع کان ئي نازڪ هو، جنهن ڪري ننڍي عمر ۾ ئي ڪنهن بيماريءَ کيس پيڙهي ڇڏيو هو. ڪلاسڪ ۽ روماني ادب پڙهندي پڙهندي لورڪا کي سنگيت جو به گهرو شوق ٿي ويو هو. هن قانون جو به اڀياس ڪيو، پر سندس بنيادي لاڙو ادب ڏانهن ئي هو. سندس پهريون ڪتاب هڪ اسپيني ڳوٺ جي باري ۾ آهي. انهيءَ وقت هن شاعري ۽ ناٽڪ لکڻ شروع ڪيا ۽ ڪيترائي ورهيه ناٽڪ منڊلين سان اسپين جي ڳوٺن ۽ واهڻن ۾ اسٽيج ڪيائين. 1922 ۾ لورڪا هڪ سنگيتڪار ۽ هڪ چترڪار جي مدد سان لوڪ-فن ۽ لوڪ-سنگيت کي پنهنجي فن ۾ شامل ڪيو، جنهنڪري کيس اسپين ۽ ڏکڻ امريڪا ۾ گهڻي شهرت ملي. لورڪا جي فن ۾ شروع کان ئي موت جي ٽرئجڊي ڳنڍيل نظر اچي ٿي. وري ڏکن سان وڙهندڙ هڪ دوست جي موت، کيس انهيءَ ٽرئجڊي ڏانهن پاڻ وڌيڪ لوڙهي ڇڏيو. سندس ان وقت جي ناٽڪ ’پنهرن جو پنجين لکي‘ ۾ اهو اثر پڌرو آهي.

لورڪا جيپسي ناٽڪ به لکيا ته روماني پڻ. 1936 ۾ جڏهن اسپين ۾ جنگ ڇڙي، ته کيس ميڪسيڪو مان دعوت مليل هئي، پر هو نه ويو. ڪن دوستن کيس فاشسٽن کان بچڻ لاءِ پنهنجن گهرن ۾ پناهه ڏني پر هڪ ڏينهن، جڏهن هو اڪيلو هو، گهر تي هٿياربند حملو ٿيو ۽ کيس گهر کان ٻاهر وٺي جي وچ ۾ بيهاري گولي هڻي ماريو ويو. —

• بينجامين فيدوڊيانو (1944-1898)

هن رومانيائي شاعر جو پهريون ڪتاب ’لينڊاسڪيپس‘ 1930 ۾ شايع ٿيو هو، پر رومانيا جي ادبي ڪيتر ۾ کيس ايڏي مڃتا نه ملي هئي، جنهنڪري هو پيرس هليو ويو. آتي دادا وادي لهر ۾ شامل ٿيو ۽ انهيءَ لئين لهر جي باري ۾، يورپ توڙي ڏکڻ امريڪا ۾ ليڪچر ڏيندو رهيو. ٻي مهاڀاري لڙائيءَ کان اڳ، هن شاعر کي فرانس ۾ شهرت ملي ۽ کيس فرانسيسي شاعر مڃيو ويو. آتي هو بينجامين فادين جي نالي سان لکندو هو.

فرانسيسي فوج سان وڙهندي، هي شاعر نازين جي ور چڙهي ويو ۽ کيس 1944 ۾ گيس چيمبر ۾ مرڻو پيو. سندس هڪ دل ڏاريندڙ نظم آهي، جنهن جو سرو آهي: ’سادو سودو گيت.‘

’هڪ شام جو مان هتان هليو ويندس،
اڄاڻ ته ڪيڏانهن پيو وڃان

۽ جي اهو وقت جنگ جو هوندو
ته مان ڇٻيءَ هيٺان اُڃين دٻجي ويندس
جيئن ڪو مٽيءَ هيٺان دٻجي وڃي...
۽ تون شام جو ايندئين اُٿي وانگي
۽ هڪ سرد ڀاڇو ايندو توسان گڏ
پاڻيءَ ۾ ٻڏندڙ ٻنن جهڙو.
۽ تون سڀڪجهه سمجهي ويندئين...
’ڪجهه‘ منهنجي سر ۾ جاندو رهندو
ڪنهن ڀرين ميڻ بتي جيئن...
۽ توکي ڪنهن ڪان ڪجهه نه پڇي له سگهندئين
ته تنهنجا گوڏا ڪنن جا ڇهومڪ ۽ حسين روح
اڄ ايڏا ڳؤرا ڇو آهن...
بس چپ چاپ ويٺي رهج
لين راهن، نکور لفظن کي ڳوليندي رهج
شايد تنهنجو اندر
ڪجهه ڀوڙو ٿي ويو اهي
يا ڇڻ واچوڙي جهڙين تيارين ۾ هجي...
پر انسان جي هڪ رڙ وانگي
مان توکي پيار ڪريان ٿو
۽ هر انهيءَ پٿر سان پيار اٿم جتي به هڪ يهوديءَ جو نالو اڪريل آهي...
غربيءَ جي قبرستان ۾
ساڪيءَ جي مکين جو مانارو
جو ڀري پٿرن تائين ڦهليو ٿو وڃي...
اهو عجيب نظارو
دنيا جو نقشو آهي
هان موت ڪان هاڻي لڪيل رهي ٿو سگهان. ■

● جولِيس فيوچڪ (1903-1943)

’ڦاسيءَ جي تختي تان‘ جيل جي ادب جون اهي ساروٽيون آهن، جيڪي چيڪوسلوواڪيا جي جوليس فيوچڪ ڦاسيءَ جي تختي جي ڇانوَ هيٺ وچي لکيون هيون. هن صحافي ليکڪ کي سياسي نظرين جي ڪري، ڪيترا ڀيرا جيل وڃڻو پيو ۽ چيڪوسلوواڪيا تي نازين جي

حڪمرانيءَ دوران فيوچڪ کي 24 اپريل 1942ع جو پراگ ۾ پيڪيٽس گيسٽاپو جيل آماڻي پيااڪ عذاب ڏنا ويا. 24 آگسٽ 1943ع جو نازي عدالت فيوچڪ کي موت جي سزا ٻڌائي ۽ ان کان چوڏهن ڏينهن پوءِ 8 سيپٽمبر 1943ع جي ڏينهن کيس گولي هڻي ماريو ويو.

جيل ۾ ڪولنسڪي نالي هڪ رحمدل چيڪ سپاهي هو، جو فيوچڪ کي ڪاغذ پينسل آڻي ڏيندو هو ۽ لکيل پنا لڪائي سنڀالي ڪڍي ويندو هو. فيوچڪ جي موت کان پوءِ انهن پنن کي گڏ ڪيو ويو. فيوچڪ شاعر نه هو، پر سندس سيني ۾ جيتي هڪ مفڪر رهيو ٿي، اتي ڌرتيءَ جي سونهن سان پيار ڪندڙ هڪ شاعر به رهيو ٿي. فيوچڪ جو نثر، نظم جهڙو گهرو آهي. سندس جيل-ڊائريءَ جو ڪجهه حصو هن ريت آهي:

'ڪنن ۾ آواز پئي ٿو—
جڏهن سج جي گرمي ۽ تارن پري چالبو ڪي
اسان وٽان لنگهي وڃي ٿي—لنگهي وڃي ٿي
ته آتما ڪيڏي خوشيءَ وچان آڏامي ٿي.
اوچي آسمان ۾—کليل آسمان ۾
جتي رات جي اونداهي نٿي هجي
رڳو ڏينهن جو اجالو ٿو هجي—رڳو اجالو...
هه شخص ڪٿي موت جو گيت پيا ڳائين
پر اتي رڳو آهي آهن؛ ۽ سان.
اي معزز لوڪو! سان اچا متو ناهيان، جيئرو آهيان
مون کي هينئر نه دفنايو.
اهي منهنجو آواز ٻڌي نٿا سگهن
ڇا مان سچ پچ مري ويو آهيان؟
ڇا منهنجو جسم ائين ئي اونڌو پيو هوندو
۽ سان پنهنجو پاڻ کي دفنائيندو ڏسندو رهندس؟...
منهنجي ڪوٺڙيءَ کان ٻاهر جرمن سنتري گهمن پيا
۽ ٻاهر ڪٿي سياستدان بي‌اعتماديءَ جا ڏاڪا اُڏين پيا.
ماڻهن جون اکيون کولڻ لاءِ ڪيترين صدين جي ضرورت ٿيندي؟
اڳيرو ٿيڻ لاءِ انسان جيلن جون ڪيتريون ڪوٺڙيون پار
ڪري چڪو آهي
۽ ڪيتريون اڃا پار ڪرڻيون آهن؟
بهادريءَ جي خاندان جا خاندان ماريا ويا آهن

انهن مان ڪنهن هڪ کي پيار ڪرڻ لاءِ چونڊيو
انهن لاءِ نيڪ انهيءَ مانُ کي محسوس ڪجو
جيئن توهان ڪنهن انهيءَ وڏي ماڻهو لاءِ محسوس ڪيو هجي
جو مستقبل جي ساڍلا ۾ جيئرو رهيو هجي...
اهي، اج رات منهنجي گـُستينا کي
کيهليندا پولنڊ وٺي ويندا
غلاميءَ لاءِ، ٽائيفس سان مرڻ لاءِ.
هروز سانجهيءَ جو هن جا سڀ کان پيارا گيت ڳايان ٿو
نيري نيري گاهه جا گيت- چاڳا مارن جا گيت
۽ انهيءَ قزاق چوڪريءَ جا گيت جا پنهنجي مڙس سان گڏ
آزادي جي ويڙهه وڙهندي مارجي وئي.' ▬

● يي يڪ-سا (1905-1944)

هي ڪوريائي شاعر پيڪنگ يونيورسٽيءَ ۾ سوشالاجي پڙهائيندو هو. آتيئي پڪڙيو ويو ۽ جاپاني فوجي پوليس کيس عذاب ڏيئي ماري ڇڏيو. سندس هڪ نظم آهي- 'چوٽي':

'سخت سرديءَ جو ماريل
مان اچا آتر ڏانهن ڌڪيو ويس
ڪوهيڙو، تلوار جي ڌار جهڙو، جتي مان بيٺو آهيان
خبر نٿي پوي-
گوڏن کي ڪيئن ڪوڙيان، ڪٿي ڪوڙيان:
۽ برفيلي پيرن کي ڪيئن رکان، ڪٿي رکان:
رڳو اکيون بند ڪريان
۽ خيال ڪريان ته سيارو
لوهه جو هڪ ست رنگو پينگهو آهي.' ▬

● موسيٰ جليل (1906-1944)

تاتاري شاعر موسيٰ جليل (موسيٰ جليلوف) جو جنم 1906 ۾، ڊربن برگ پرسان هڪ ڳوٺ مستافينو ۾، هڪ هاريءَ جي گهر ۾ ٿيو هو. هو ننڍي کان ئي سامي واري سوچ رکندڙ هو ۽ سياڻ ۾ شاعر هو.

لڙائي ڇڙنديئي هو فوج ۾ ڀرتي ٿي ويو ۽ محاذ تي هليو ويو. جولاءِ 1942 ۾ هو دشمن جي گهيري ۾ اچي ويو ۽ تمام گهڻو زخمي ٿي پيو. کيس پولينڊ هيلم جي Concentration Camp

۾ رکيو ويو. سال جي پڇاڙيءَ ۾ کيس جنگي قيدين جي ڪيمپ ۾ موڪليو ويو ۽ پوءِ ٻئي سال برلن ڪيمپ ۾. آتي هن روپوش سنستا جي هدايتن تي ڪم شروع ڪيو: 12 آگسٽ 1943 جي رات جو کيس وارسا جيل موڪليو ويو - نيٺ 1944 ڊريسڊين جي عدالت کيس موت جي سزا ٻڌائي. سال جي پڇاڙيءَ ۾ کيس قتل ڪيو ويو.

جيل جي شيخن پويان رهي هن 115 نظم لکيا، جن ۾ آڪٽوبر 1943 تي لکيل هڪ نظم آهي: 'دوست جي نالي':

'دوست، افسوس نہ ڪج تہ اسان هيٺن وڇڙي وياسين
ڌرتيءَ تي هرڪنهن جي ڀاڱي ۾ موت لکيل آهي
هرڪو پنهنجي ڄمار جي ورهين جي سرحد پار ڪري ٿو
پر ورهيہ جيون جي گاڏيءَ ۾ ساٿي نٿا بڻجن
انهي ڪنهن جو جنم کان موت تائين جو وقت گاڏيءَ ۾
سات جو عرصو آهي.
سچي مقصد ڪاڻ وهايل رت سرويچن کي امر ڪري ٿو
۽ سندن مقصد کي ديوي طاقت ٿي بخشي.'

موسيٰ جليل جو هڪ ٻيو نظم آهي:

'منهنجي گيتن سيڪاري آهي
آزاديءَ سان محبت
۽ گيت ئي سيڪاريندا - ٻيڙيو موت
منهنجي زندگي لوڪ جو هڪ گيت هئي
۽ منهنجو موت، لڙائيءَ جي للڪار هوندو.'

پنهنجي دشمنن سان مخاطب ٿي هن هڪ نظم لکيو:

'قاتلو! مون کي گوڏن ڀر ڌڪ ڏيو
سرنوڙ ڪوشش نہ ڪريو!
اچو! مون کي ڏيئو نہ گهرجي
تنهنجو رت سان رڱيل هٿوڙو
منهنجي اک کي نہ جهڪائيندو
مان ويهي لہ، بيهي مرندس.' —

• رادنوتي ميڪلوش (1901-1944)

1930 ۾ رادنوتي هنگري توڙي فرانس جي ادب جو اڀياس ڪندي شاگرد-منڪت ناهي ۽ ڳوٺائي زندگيءَ جو اڀياس شروع ڪيائين. رادنوتي کي، يهودي هجڻ ڪري ڪو

باقاعدي روزگار نہ هو؛ پر ڪڏهن ڪڏهن ترجمي جو ڪم ملي ويندو هئس. 1941 کان ڪيس اڪثر زوري ڪيمپ ۾ گهرايو ويندو هو. 1944 ۾ ڪيس يوگوسلاويا جي بور نالي شهر ۾ هڪ ڀيانڪ عذاب ڏيندڙ ڪيمپ ۾ رکيو ويو ۽ جڏهن جرمن فوجون يوگوسلاويا کان واپس مڙيون، تہ ڪيمپ جي قيدين کي 'Death Parade' ڪرائينديون پاڻ سان گڏ وٺي هليون. قيدين جي جٿي سان جڏهن رادنوتي پنهنجي وطن مان لنگهيو ٿي تہ ٿڪجي ڪِري پيو. نازين جي چوڻ تي جڏهن هو ٻيهر اٿي نہ سگهيو، تہ کيس گولي هڻي ماريو ويو. پوءِ سندس ڪوٽ جي کيسي مان ڪجهہ شعر مليا.

رادنوتي جي شعرن جا ڇهہ مجموعا آهن -'پيگن گريٽنگ' (1930)، 'سانگ آف ماڊرن شيفرڊس' (1931)، 'رائيزنگ وِنڊ' (1933)، 'نيُو مُون' (1935)، 'ڪيپ آف واڪنگ ٿُوڊُومبُ' (1936) ۽ 'اسٽيپ روڊ' (1938)-۽ موت جي ڪنڊائين تار جي واڙ جي گهيري ۾ آخري ڏينهن ۾ هن آٺ نظم لکيا: 'ايٺ ايڪلوگس'.

'هڪ وياڪل گهڙي'

مان تمام اوچو، هوا ۾ جيئندو هوس، سج پرسان
هنگري، تو پنهنجي جائي کي ڌرتيءَ سان ڪيئن ٻڌي رکيو؟
ڏس، منهنجي تن تي ٻاچن جي پوشاڪ آهي
۽ لهندڙ سج جي باهہ منهنجا هٿ نٿي گرمائي
جبلن جون چوٽيون تمام پري ۽ آسمان ان کان بہ پري
مان گونگي پٿرن جي پاتال ۾ ڪِريو آهيان
شايد مون کي مٽ ۾ رهڻ گهرجي
اڄ شعر ڇو پيو لکان!
زندگيءَ جي ڳالهہ ڪيئن نڪتي؟ ڪنهن بہ نہ ڇيڙي
۽ شعر جو سوال بہ ڪنهن نہ ڪيو.
ٻُڌ اٿم-اها رڙ بہ اجنبي آهي
اهي مون کي مٽيءَ ۾ نہ دفنائيندا
رڳو هوائي هڏين کي وکيري ڇڏيندي...
پر وري، هڪ ڀيرو مان آواز گونجندو
اهي لفظ جي اڄ چوان پيو
۽ جوان مرد ۽ عورتون-
سڀ سمجهي ويندا

• نڪولا واپتساروف (1942-1901)

واپتساروف جو لنڊپڻ ۽ جواني بلغاريائي لڙائي ۽ ٻهرين مهاڀاري لڙائيءَ جي ڏکين ورهين ۾ گذريا، جن سندس من تي اڻمٽ اثر ڇڏيو. گورڪي سندس پيارو ليکڪ هو، ۽ پوءِ سندس واقفيت انهن جهازين سان ٿي، جي انهن ڏينهن مارڪسي ادب ۽ سوويت اخبار ليکي ڇپي وٺندا هئا. واپتساروف روس وڃڻ جو فيصلو ڪيو، پر پنهنجي وطن جي سڏ کيس وڃڻ نہ ڏنو. هن ملٽري اسڪول ۾ تعليم ورتي ۽ پوءِ کيس هڏنوڙ محنت ڪرڻي پيئي ۽ بکن ڇا ڏينهن ڏسڻا پيا. ريلوي ۾ ڪوئلا ڍوئڻ جو ڪم ڪيائين ۽ مستري بہ ٿيو. اهوئي ڪارڻ آهي، جو پورهيت طبقي جي زندگيءَ جا سمورا نقش سندس تخليقن ۾ ملن ٿا. ماياڪووسڪيءَ کي هن ليکڪ گهڻو اتساهہ ڏنو.

پوءِ ٻي مهاڀاري لڙائيءَ جي باهہ ڀڙڪي اٿي. 1940 ۾ روسي سفير پنهنجي حڪومت پاران بلغاريا کي دوستيءَ جي معاهدي ڪرڻ لاءِ چيو: پر بلغاريا جي فاشسٽ حڪومت الهيءَ آڇ کي ٺڏي ڇڏيو ۽ اها حقيقت ماڻهن کان لڪيل رکي ويئي. بلغاريا جي ليکڪ طبقي الهيءَ ڳالهہ کي کنيو. پيرن جي علائقي ۾ اهو ذميدار ڪم واپتساروف کي سونپيو ويو. 4 مارچ 1942 جي ڏينهن فاشسٽ پوليس واپتساروف کي گرفتار ڪيو. 23 جولاءِ 1942 تي فوجي ٽربيونل ۾ مٿس مقدمو هلايو ويو ۽ موت جي سزا ڏني ويئي. واپتساروف ڏاڍي ٺڏي دل سان اهو فيصلو ٻڌو ۽ چيائين: 'پنهنجي ڌرتيءَ جي هڪ سپوت هئڻ جي ناتي، مان فاشسٽن کان نفرت ڪريان ٿو-انهيءَ ڪري مون اهو قدم کنيو هو.'

جنهن ڏينهن کيس گولي هڻي ماريو ويو، هن شاعر چيو هو: **'سچائي اها زندگي جوان ٿيندي، اهو وشواس منهنجي اندر ويٺل آهي ۽ انهيءَ وشواس کي لڳڻ واري گولي ڪٿي بہ ناهي.'**

واپتساروف جي شاعري گهري مانوتا واري آهي، جا ملڪن ۾ امن ۽ دوستيءَ جي اميد ڪري ٿي. سندس گيتن تي لوڪ گيتن جي سهج سمجهہ ۽ سادگيءَ جي ڇاپ آهي. سندس موت کان پوءِ 1953 ۾ عالمي امن ڪانفرنس واپتساروف جي لکڻين تي Grand Honourary Prize ڏنو. واپتساروف جون سموريون لکڻيون امن ۽ انصاف کي اجاگر ڪن ٿيون. سندس هڪ نظم آهي: 'اتساهہ جي ٽالي'-

'اسان گمنام ڪارڪن آهيون، تون اسان جو ذڪر ڪندين؟
پنهنجي ڪنهن ڳني ۾ اسان جو نالو لکندين؟
پر ۽ ماني منگهي اسان هيءَ ڳني ڪڙيندا رهياسين
۽ زندگيءَ جي منهن تي ٿڪار وجهندا رهياسين.

شڪر ڪر اسان توکي خبرون ڏيندا رهياسين
توکي جنهن جي اڄ هئي: اسان رت پنهنجي سان ريج ڏيندا رهياسين
ايندڙ وقتن جي شاعرن جا قلم ترقيءَ جا گيت لکندا،
پر پيڙا جي هيءَ ڏکي ڪٿا اڻ لکيل رهجي ويندي
۽ اسان جي هن زندگيءَ جي ڪا معني ناهي ڇا؟
زهر جو بس هڪ وَڍُ آهي - اسان کي ٻيو ڪجهه چوڻو ناهي.
ڪنڊن جي هڪ واڙ هئي جنهن جا ٻاچولا گهٽندا وڌندا رهيا،
۽ اسان جي ماءُ اسان کي ڇٽي سورن ۾ سڙندي رهي.
ٻن - چئن ۾ اسان مکين جيئن مٽاسين
مائرن جي سور کي رڳو جهنگلي ٻن ئي پڌي سگهيا.
جيڪي باقي رهيو، پگهر سان تر هو
اسان کي ڏڪن جيئن جوئيو ويو
وڏن ڇيو - اهوئي آهي ارتواڻ جيون!
پر اسان جو ڏوهه رڳو اهو جو اسان انهيءَ ڏيک تي ٽڪيو...
انهيءَ دک جي، پيڙا جي، قيمت نٿا گهرون
عيوضي ۾ ڪنهن اجوري، شهرت جي گهرج ناهي
نه ئي ڪئلينڊر جي تصوير ٺهڻ اٿون -
بس، جي اسان کان پڇو اچن، ڪين ايترو چئجو:
هڪ زندگي، هڪ ڪلپنا، هڪ مورت گهڙيندا رهياسين
روشنيءَ لاءِ، اونداهي ۾ وڙهندا رهياسين =

— هندي رسالي "ساريڪا" دهليءَ تان
ايڊيٽر ڪمليشور

● شيخ صاحب جي رحلت هڪ عظيم سانحو آهي. سندس وفات سبب برصغير هند و پاڪ جي اها آخري نشاني به موڪلائي ويئي، جنهن جو تاريخ سازيءَ ۾ نمايان حصو هو. سندس رحلت سبب سنڌ کي تمام ايڏو وڏو نقصان ٿيو آهي، جنهن جي تلافي ٿيڻ مشڪل آهي. شيخ صاحب تاريخ ساز هو. معمار هو ۽ عظيم رهنما هو، بلڪ بذات خود هڪ تاريخ هو.

روزانه "مهراڻ" حيدرآباد، 25- مئي 78
(مقاله خصوصيءَ تان)

● شيخ عبدالمجيد سنڌي مرحوم جيڪڏهن دليا جي سڌريل ۽ پنهنجن هيرن جي قدر ڪرڻ وارن ملڪن ۾ پيدا ٿئي ها، ته نه صرف ڪنهن ممتاز مرتبي تي فائز هجي ها، بلڪ پوري دنيا ۾ سندس عزت افزائي ڪئي وڃي ها. مگر افسوس، ته اسان وٽ پنهنجن سچن ۽ مخلص رهنمائن ۽ خادمن جو جيئري ڪو قدر ڪونه ڪيو ويندو آهي، شيخ صاحب کي به سندس حياتيءَ ۾ اهو اعزاز نه ملي سگهيو، جنهن جو هو هر لحاظ کان مستحق هو.

روزانه ”آفتاب“ حيدرآباد، 25- مئي 78

(ايڊيٽوريل مان)

● افسوس جو شيخ عبدالمجيد سنڌي ’سنڌ‘ ۾ پيدا ٿيو، جنهنڪري هن اعليٰ پايه جي رهنما جو اهو قدر نه ٿيو، جيڪو ٿيڻ کپندو هو. شيخ صاحب پيرانه ساليءَ ۾ هڪ وسريل انسان وانگر قوم جي بي حسيءَ تي خاموشيءَ سان ماتم ڪندو رهيو، پر ڪڏهن به دامن صبر کي هٿن مان نه ڇڏيائين. هن لحيف ۽ ضعيف انسان جون رڳون رڳ جون ٿهيل هيون، ۽ اهوئي سبب هو جو ڪنهن به جابر حاڪم اڳيان سندس گردن خم نه ڪاڻو.

روزانه ”عبرت“ حيدرآباد، 25- مئي 78

(ايڊيٽوريل مان)

● انتهائي سادگي، سچ ڳالهائڻ واري، لنڊن کي سمجهائڻ ۽ نوجوانن جي هردم رهنمائي ڪرڻ واري هن عظيم رهنما کي به زماني جي اٿل پٿل نه ڇڏيو، ۽ جڏهن سندس عمر جو پويون پهر ٿيو، ته ڪيس سندس اجهي واري معاملي تي تنگ ڪرڻ شروع ڪيائين. اهو شڪر آهي، جو چند حيادار نوجوانن سندس همت پڌائي، ورنه شايد ڪيس اجهي تان هٿ ڪڻڻو پوي ها. زماني جي اها بي مروتي روايتي آهي، جنهن کان پين کي شڪايت ٿي سگهي ٿي، پر شيخ عبدالمجيد سنڌي اهي ڏهاڙا به صبر سان گذاريا.

روزانه ”سنڌ نيوز“ حيدرآباد، 25- مئي 78

(ايڊيٽوريل مان)

الهداد ٻوهيو (مضمون)

”شعر جي اڀياس جا نوان طريقا“-5

ميٿ (Myth) يا ڳجهه ڳجهاندر

(1) ميٿ:

مٿ جو لفظ پهرين ارسطوءَ جي ڪتاب پوئيٽڪس (Poetics) ۾ ڪم آيو هو. ان وقت جيئن هي لفظ ڪم آندو ويو هو، ان جي معنيٰ هئي: ڪهاڻي، پلاٽ، يا نصيحت ڀري آکاڻي (Fable). اِن قسم جون نصيحت ڀريون آکاڻيون، جن بنيادن تي لکيون ويون آهن، سي اسان هيٺ ڏيون ٿا:

(1) تاريخ.
(2) سماجي رجحان.
(3) فڪر ۽ فلسفو.
(4) رائج الوقت آداب.
(5) اهم ڪردارن جو اثر.
(6) فرد جو سماجي نظريو (جنهن ۾ فرد جا سڀ پهلو شامل آهن)
(7) خوف ۽ ڊڄ.
(8) تمام مٿاهين طاقتن جو تصور.
(9) سخت ترين طبعي قانُون ۽ فطرت جو حسن.
(10) مذهب ۽ عقيدو.
(11) ڪردار نگاريءَ جون تقاضائون.
(12) داستان گوئيءَ جو فرض.
(13) نازڪ آڌما ۽ جذبا يا محبت جو اظهار.

غور ڪبو ته معلوم ٿيندو ته گهڻو ڪري دنيا جي تمام وڏن شاعرن: هومر، ڊانٽي، تلسيداس، ملٽن، شيڪسپيئر ۽ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعريءَ ۾ لڳ ڀڳ اهي ئي ڳالهيون ملنديون. (اسان جڏهن ان ڳالهه تي پهچون ٿا، تڏهن معلوم ٿو ٿئي، ته اسان پنهنجي ادب جي تمام اهم ۽ ڪارائتن مقصدن جي ته اڃا ڇنڊڇاڻ ڪئي ئي ناهي!)

هر قوم کي پنهنجون ڪهاڻيون ٿينديون آهن ۽ هرڪا ڪهاڻي پنهنجيءَ قوم جي لور (Lore) سان ڪنهن نه ڪنهن ريت ڳنڍيل ٿيندي آهي. اهڙين سڀني ڪهاڻين ۾ قوم جي مجموعي ڪردار کي سموهيو ۽ سمايو ويندو آهي. ان حساب سان هرهڪ ڪهاڻي سڄي داستان يا ڳجهه ڳجهاندر جو رڳو هڪ موڙ (Episode) هوندي آهي، يا هڪ ڪهاڻيءَ کي اسان هڪ صورتحال (Situation) سڏي ٿا سگهون. اِن حالت ۾ سڀ ڪهاڻيون ملي هڪ سلسلو ٿيون جوڙين ۽ اهو ئي سلسلو، قوم جي مابعدالطبعيات يا رمز يا ڳجهه ڳجهاندر ٿو ٿاهي.

اِن خيال ڪان سيٽ جو وڏو تعلق ايپڪ سان رهي ٿو، ڇو ته ايپڪ ئي شعر جو اهو نمونو آهي، جنهن ۾ شاعر قومي صلاحيتن، لاڙن، ڳڻن، عقيدن، جذبن، داستانن ۽ تاريخي حقيقتن کي پيش ڪري ٿو سگهي. ايپڪ دنيا جي تمام اعليٰ ادب جي هڪ تمام وڏي ڳالهه آهي ۽ آها دنيا جي آڳاٽي ادب جي بهترين صورت آهي. دنيا جي آڳاٽي ادب جون ڪي خصوصيتون هي آهن:

(1) آڳاٽي ادب جا محرڪ آهي سوال ۽ آهي مسئلا هئا، جيڪي انسان جي وسيلن ۽ ذهني قوتن سان حل ٿي نٿي سگهيا.

(2) هن صورتحال جو دارومدار انساني سماج ۾ وهمن، پرمن، خطرن، اميدن ۽ اعتقادن تي هو ۽ اِهي ڳالهيون آڳاٽي ادب ۾ وڏو مقام رکن ٿيون.

(3) آن دور جي انسان جي سوچ جي اپت هڪ تصوراتي سماج هو، ۽ آهو ئي سماج هو جيڪو سيٽ جي صورت ۾ آڳاٽي ادب ۾ ظاهر ڪيو ويو آهي. هن تصوراتي سماج جا ڪردار اهڙا هئا جهڙا هيروڊوٽس ۽ اينڊريولينج (Herodotus and Andrewlang) پيدايا آهن. (هيروڊوٽس عظيم تاريخ نويس ٿو پڌائي ته پراڻا مصري باهه کي جاندار شيءِ سمجهندا هئا ۽ هوا کي پارن پڇن جي ماءُ سمجهيو ويندو هو.)

(4) آڳاٽي ادب جي هڪ وڏي ڳالهه اِها به هئي ته ان جو بنياد فن تي نه، پر سادگيءَ (Artlessness) تي رکيل هو. اِهو ئي سبب آهي جو آهو ادب سچا احساس ۽ قومي جذبا پيدا ڪري ٿو.

آڳاٽي ادب جي هنن ڳالهين کي خيال ۾ رکي ڏسبو ته معلوم ٿيندو ته ست جون ڪي اهم خصوصيتون هي آهن:

(1) ڳجهاندرن جو تاڃي پيٽو انسان ۽ سندس ماحول جي پاڻ ۾ لاڳاپي تي پڌل هو.

(2) هنن ڳجهاندرن سان هرهڪ انسان جي شڪل ۽ مسئلي جو ڪولڻ ڪو تصوراتي جواب ڏئي رهيو هو. ڪنهن جو واسطو دنيا جي ابتدا سان هو، ته ڪنهن جو ماڻهوءَ جي ابتدا سان. ڪي ڳجهاندر انهيءَ سوال جو جواب به ڏين ٿا ته ماڻهوءَ ڪمان ڪيئن ڪم آندي، هَڻَ هَرُ ڪيئن لاهيو ۽ شيءِ جا ٿانوَ ڪيئن ٺاهيائين؟ يا هيئن ته ماڻهوءَ گهر ڪيئن جوڙيو؟

اهڙيءَ ريت ڪن ڳجهاندرن جو واسطو سج سان، ڪن جو چنڊ سان ۽ ڪن جو عورت سان آهي. (انهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪونهي نه آهي ته ان دؤر جي عورت جا ڪٿي سسئي ته ڪٿي سهڻي ته ڪٿي ليلان هئي، سا ان دؤر جو به ايڏو وڏو سوال هئي، جيڏو شاهه عبداللطيف جي دؤر ۾ هئي).

(3) جدا جدا ڳجهاندرن ۾ هڪ جهڙائي (Universality) موجود هئي. هن هڪ جهڙائيءَ جو سبب ڪي ماڻهو هي ٿا ٻڌائين، ته ان وقت جي انسان ذات سڄي هڪ خاندان جهڙي هئي ۽ ان جي مخصوص ڪردارن جي تشڪيل اڃا نه ٿي هئي، ان ڪري انهن وقتن ۾ دنيا جي هڪ ئي مها ڪهاڻي هئي.

اِها ڳالهه هرويرو درست ناهي. ان دؤر جو انسان هڪ جاءِ تي ڪونه رهندو هو. هڪ قوميت، قبيلي يا گروهه ۽ ٻئي گروهه جي وچ ۾ پهاڙ، جبل، درياهه ۽ سمنڊ هئا. جدا جدا طبعي حالتن ۽ روزگار جي وسيلن توڙي اقتدار جي جدا جدا صورتن ۾ ان دؤر جي هر علائقي جا مسئلا ۽ مونجهارا جدا جدا هئا. البت ڪي تجربا ان دؤر جي انسان جا هڪ جهڙا به هئا. پهريان اوزار ۽ پهريان گهر هڪ جهڙا هئا. عورت جا مسئلا به گهڻو ڪري هڪ جهڙا هئا، ان ڪري هي ڪهاڻيون جيڪي تجربن جي آڌار تي لکيون آهن، تن ۾ ڪٿي ڪٿي هڪ جهڙايون اچي ويون آهن.

آڳاٽي ادب، ڳجهاندرن جي خصوصيتن، ايپڪ جي طريقن ۽ انسان جي تصوراتي سماج جي حقيقتن جي بنيادن تي شاهه سائينءَ جو شعر بهترين آڳاٽي ادب جي هڪ صورت آهي. ساڳيءَ ڳالهه کي يورپ ۾ شيليءَ، بائرن، ڪيٽس ۽ مٽاڻن برن توڙي پوپ به سمجهيو هو. پاڻ اووڊ ۽ هومر به انهن ڳالهين جي ڪري لافاني ٿي ويا آهن. ڊانٽي ۽ شيڪسپيئر به ڳجهاندرن جي بنياد تي عظمت حاصل ڪئي هئي. ملٽن به وڏو ماڻهو هو ته ڪاليداس ۽ تلسيداس به وڏا ماڻهو هئا. (شايد اهائي ڳالهه آهي ۽ اهائي وڏي ڳالهه آهي جا هن دؤر ۾ اياز ۾ ملي ٿي).

ادب هن خيال کان انفرادي نه، پر هڪ اجتماعي ڪارنامو آهي، ان ڪري ڪهاڻيون، مهاڪهاڻيون، ڳجهاندر ۽ ايپڪون پنهنجو مواد فردن وٽان نه، پر هڪ ”گڏيل انساني سوچ“ (Difusion of human Sentiments) مان حاصل ڪن ٿيون. هنن مهاڪهاڻين جو اندر (Ennertia) ايترو ڪشادو آهي ۽ سندن مواد ايڏو وڏو آهي، جو انهن جو مرڪزي ڪردار؛ خدا، مقدر، عشق ۽ انسانيت کان گهٽ حيثيت وارو ٿي نٿو سگهي، ان ڪري آڳاٽي ادب جا ڪردار به اهي ئي آهن ۽ اهي ئي ڪردار اڄ تائين هليا ٿا اچن. تمام ويجهڙائيءَ ۾ هن قسم جا ڪردار اقبال ڪم آندا آهن. اهان وٽ هن دؤر ۾ ڪردارن جي بنياد تي شاعري ڪرڻ وارو شاعر فقط اياز آهي.

آڳاٽي ادب جون اهي ڳالهيون، گهڻو ڪري دنيا جي سڀني وڏن ادبن ۾ ڳوليون ٿيون سگهجن. هر ادب جو ”پراڻ“ (Classics) هنن ڳالهين تي مدار رکي ٿو ۽ هر وڏي ادب جو وڏي ۾ وڏو اديب؛ ٻڌار، وارث يا امانتدار اهڙو ئي ادب پيدا ڪندو آهي.

دنيا جي ٻن وڏن نظمن ايلڊ ۽ اوڊيسيءَ جو خالق (جيئن عام طور تي سمجهيو ٿو وڃي) هومر: هن قسم جي ادب جو باني ۽ تاجدار هو. هنن ٻن نظمن کي ايپڪ سمجهيو ويو آهي. قلم جا ڪي صاحب ايپڪ کي قصيدو ٿا سمجهن. اسان ڪنهن حد تائين بروئر صاحب جي لغت تي ڀروسو ڪري رهيا آهيون. (ڏسجي Brewer's Dictionary of Phrase and Fable)

"ايپڪ اهو نظم آهي، جنهن جي نوعيت ناٽڪ جهڙي هجي: جنهن ۾ بيان جي رستي ڪنهن نہ ڪنهن سچيءَ يا خيالي (تصوراتي) تاريخ سان واسطو ڏيکاريو ويو هجي ۽ جنهن ۾ ڪنهن ڪارناسي جي سلسلي کي بهادريءَ جي واقعن ۽ ديوتائن جي مدد سان مڪمل ڪيو ويو هجي."

هن تعريف جي خيال کان ايپڪ جون ضروري ڳالهيون هيٺيون آهن:

(1) 'نظماڻو انداز' (Poetic Style)
(2) 'ناٽڪاڻو بيان' (Dramatic Narration)
(3) 'تاريخي سچائي' (Historical truth)
(4) 'انساني سورهيائي' (Human Valour)
(5) 'واقعاتي جوش (Episodal excitement)
(6) 'انسان کان مٿي ڪنهن طاقت جو تصور' (Super Natural)
(7) 'ڪهاڻي' (Plot)

ايپڪ کي ٻن نمونن ۾ ورهائي ٿو سگهجي:

(1) عوامي يا قومي ايپڪ (Popular or Natural)
(2) ادبي ايپڪ

مهاڀارت ايلڊ ۽ اوڊيسي ڀرپور نموني جون ايپڪون آهن: ۽ ملٽن جو وچايل "بهشت" (Paradise lost) ٻئي نموني جي ايپڪ آهي. سنڌيءَ ۾: جنگ نامو، ڪربلا جو واقعو، ڪيڏارو، سنڌ جو شاهنامو، دودي چنيسر جي ڳالهه، مير چاڪر عليءَ جو قصو ۽ چاندڻي-مکسيءَ جي ويڙهه، اهڙا ڪارناما آهن، جن ۾ ايپڪ جون خصوصيتون موجود آهن. هنن مان گهڻيون قومي ايپڪون آهن. ادبي ايپڪ جي لاءِ شايد "ڀڳت سنگهہ جي ڦاسي" جي عنوان سان لکيل اياز جي ايپڪ لاءِ انتظار ڪرڻو پوندو. پر في الحال ان جي باري ۾ فيصلو ڪري ٿو سگهجي.

اهو تمام ضروري آهي تہ ايپڪ ۾ جا ڪهاڻي ڪم آندي هجي، تنهن جي حيثيت گهٽ ۾ گهٽ "مثالي ڪهاڻيءَ" جهڙي هجي. "مثالي ڪهاڻيءَ" جي معنيٰ بہ اسان بروئر صاحب جي مٽي ڏيکاريل لغت جي سَنَد تي لکون ٿا. "لفظي توڙي معنوي طور تي مثالي ڪهاڻي (Legend) آها آهي، جنهن کي پڙهيو وڃي. ڇاڪاڻ تہ شهيدن، سورمن ۽ درويشن جي زندگيءَ جي ڪارنامن کي هرڪو ماڻهو پڙهندو آهي، ان ڪري الهن کي مثالي ڪهاڻيون

ڇهو ويو آهي، آهستي آهستي هن قسم جا داستان وڌندا ويا ۽ انهن ۾ حيرت ۽ اچرج ڀريون ڳالهيون ملي ويون ان ڪري هي داستان روايتي ڪهاڻيون بڻجي پيا."

اسان ڪي هيءَ تعريف ڪجهه ڪتڪي ٿي. ادب جي مزاج ۾ ته ائين آهي ته مثالي ڪهاڻيون پڙهيون نه پر ڳايون وڃن. اسان جي نظر ۾ ليجينڊ جي ڳائڻ جا سبب هي آهن:

(1) مثالي ڪهاڻي (Legend) جو تاڃي پيٽو ڪنهن نه ڪنهن مثالي شخصيت جي ڪردار تي ٻڌل رهي ٿو ۽ انهيءَ ڪردار سان سماج ۾ رهندڙ ماڻهن جي محبت جو جذبو شامل رهي ٿو ان ڪري آهي ماڻهو گهڻو وقت ياد رکڻ لاءِ هي ڪهاڻيون ڳائين ٿا.

(2) ڪردار ڪي پڙهڻ سان پوريءَ ريت سمجهي نٿو سگهجي ڇو ته مڪمل ڪردار لفظن ۾ موجود نه آهي پر انهن تصورن ۽ جذبن ۾ موجود هوندو آهي جن کي آلاپن ۽ ۽ صدائن توڙي ادائن ۽ اشارن سان ئي ادا ڪرڻ ممڪن آهي.

منهنجي هنن خيالن جو پروسو منهنجي انهي تجربي تي آهي جيڪي مون سگهڙن يا وڏن ايپڪ جي ڳائڻ مان حاصل ڪيا آهن. ساوڻ جا بيت هڪ ادائگيءَ سان ڳايا ويندا آهن ۽ انهن ۾ آلاپ، صدائون ۽ هوڪارا به وڏو ڪم ڪن ٿا. دودي چنيسر جي ڳالهه کي به ادائن کان سواءِ آلاپن جي هڪ سرشتي کان سواءِ ڳائي نٿو سگهجي. ڪربلا جي واقعي کي پڻ فقير سالن جا سال ڳائيندا رهيا (گرامي صاحب جي چوڻ پٽاندر ان سلسلي ۾ حسيني فقيرن جو ٽولو مشهور آهي، جو ڏرمي طور تي هندن منجهان آهي پر داستان ڳائڻ سان هو روزي ڪمائن ٿا. پڻ اڄا به پارت ۾ جام آهن).

2. مٿين بحث مان نڪرندڙ نتيجا

مٿي اسان جن ڳالهين تي لکيو آهي آهي هي آهن:

(1) مٺ ڇا ڪي ٿو چئجي ۽ ان جون خصوصيتون ڪهڙيون آهن.

(2) مها ڪهاڻي ڇا آهي.

(3) مثالي ڪهاڻي جون خصوصيتون ڪهڙيون آهن.

(4) ڪهاڻين جو سماج جي حقيقتن سان ڪهڙو واسطو آهي.

(5) آڳاٽي ادب جون خصوصيتون ڪهڙيون آهن.

هنن ڳالهين تي غور ڪرڻ کان پوءِ اسان پنهنجيءَ باقي جاکوڙ جي لاءِ هنن ڳالهين جي روشني ۾ ڪي سوال مقرر ڪري رهيا آهيون ته جيئن مضمون جي باقي حصي ۾ انهن تي لکي سگهون.

سوال هي آهن:

(1) ڇا اها حقيقت آهي ته شاهه لطيف جي شاعريءَ ۾ آڳاٽي ادب جون ڪي اهم خصوصيتون موجود آهن؟

(2) شاهه صاحب جي ڪلام ڪي سُرن (Songs) ۾ جو ورهايو ويو آهي ته ان جو مطلب ڇا آهي؟

(3) شاهه صاحب جا وڏا وڏا ۽ اهم ڪردار ڪهڙا آهن؟

(4) ڪردارن جي وسيلي شاعري ڪرڻ جو مقصد ڪهڙو آهي؟

(5) ڇا اسان شاهه صاحب جي سڄي رسالي ۾ ڪنهن به هڪ مها ڪهاڻيءَ جو پتو لڳائي سگهون ٿا؟ جي هائو ته ان راهه ۾ ڪي دشواريون آهن ڇا؟

هنن سوالن جي جوابن جي باري ۾ اسان هاڻي اڳتي لکي رهيا آهيون.

(3) آڳاٽو ادب ۽ شاهه جو شعر

شاهه جي شعر جي مطالعي ڪرڻ وارن کي معلوم آهي ته شاهه جي سڄي شعر ۾ ڪهاڻين جو "نظام" موجود آهي. هي ڪهاڻيون شاهه سائين جي پس منظر ۾ ايل سماج جون ڪهاڻيون آهن ۽ انهن جا ڪردار ڪي فرضي آهن ته ڪي سچا. هنن ڪهاڻين جا ڪردار ڪن حالتن ۾ انسان نه، پر ڪي پيون حقيقتون آهن. هي سڀ ڪهاڻيون لوڪ ادب جي طور تي اڳي به ٻڌايون وينديون هيون (جيئن ڪربلا جو واقعو). شاهه به هنن کي بيان ڪرڻ لاءِ داستان گوئيءَ جي فن کان سواءِ ساز ۽ سُرَ جو سهارو ورتو آهي. گهڻو ڪري سڀني ڪهاڻين ۾ نصيحت جا نڪتا موجود آهن، پر جن ڪهاڻين ۾ سماج جي لاءِ نصيحت موجود نه هجي، انهن کي بيان ئي اهڙي طريقي سان ڪيو ويو آهي، جو انهن مان نصيحتون ملن. سڄي شعر ۾ شاعريءَ جي فن ۽ ٻوليءَ جي حسن کان ڪم ورتو ويو آهي. سڄي شعر ۾ سنڌ جي ڪن اهم واقعن کي بيان ڪيو ويو آهي، ڪردارن ۾ لکيو، مقدر ۽ ڪي پيا فرضي ۽ انسان کان مٿي طاقت ور ڪردار به شامل آهن. ڪن حالتن ۾ داستان گوئيءَ جو فرض به ادا ڪيو ويو آهي [جيئن مومل راڻي ۽ سورٺ راءِ ڏياچ ۾]. ڪن حالتن ۾ مثالي شخصيت جو تصور به ڏنو ويو آهي [جيئن ڪارايل ۾]. هي تصور مثالي ڪهاڻيءَ جي لاءِ تمام ضروري هو. وڏي ڳالهه ته هر داستان جو آهو پس منظر به بيان ڪيو ويو آهي، جنهن جو تعلق سنڌ جي ڪلچر، جاگرافي، تاريخ، سماجي حالتن ۽ نظري ۽ فڪري رجحانن سان هو.

اهڙيءَ ريت شاهه صاحب جي شعر مان آڳاٽي ادب جون خصوصيتون ڳولهيون ته معلوم ٿيندو ته ڪي خصوصيتون هيٺينءَ ريت آهن:

(1) مثالي ڪردار (خيالي يا حقيقي) Legendry character

(2) تاريخي سچائي

(3) شاعراڻو انداز

(4) ڊرامائي طريقو (جنهن ۾ ڪردار، عروجي نڪتا ۽ سماجي پس منظر شامل آهن)

(5) بياني انداز ۽ واقعن جو ذڪر

(6) مقدر يا فوق‌الانسان حيثيت جو تصور
(7) ڳائڻ واري خصوصيت (Lyricism) ۽
(8) داستان گوئي.

سو اِها حقيقت آهي تہ شاهہ جو شعر تمام گهڻين اهڙين ڳالهين وارو شعر آهي، جنهن ۾ پراڻي ادب جي اهم ترين طاقت موجود آهي.

پر تنهن هوندي بہ اسان هت انهيءَ ڳالهہ جو اظهار بہ ڪرڻ گهرون ٿا تہ شاهہ جي ايپڪ هڪ تمام سٺريل ايپڪ آهي ۽ مها ڪهاڻيءَ توڙي مثالي ڪهاڻيءَ جي خيال کان شاهہ صاحب هڪ ترقي پسند شاعر هو. هن پراڻ کان هٽڻ جون ڪوششون ڪيون آهن ۽ فن ۽ شاعريءَ جي ڪيترن ئي ماڳن ۾ هن نوان تجربا ڪيا آهن. هي ڳالهيون شاهہ جي دؤر جي تقاضائن ۾ شامل آهن. شاهہ جي دؤر تلسيداس ۽ هومر جو دؤر نہ هو. هن دؤر ۾ تصوراتي ڪردارن جو تعداد گهٽ هو ڇو تہ عملي طور تي انسان وڌيڪ مضبوط هو، پر تہ بہ تصوراتي ڪردارن ۾ جيڪي وڏا ڪردار هومر وٽ هئا (جيئن جوپيٽر ۽ ذيوس) سي شاهہ وٽ بہ آيا آهن (جيئن لکيو، قلم ۽ قضا). هومر جي لاءِ اهو ضروري هو تہ هو هيلن جي وسيلي پڻ تهذيبن کي تباهہ ٿيندو ڏيکاري تہ جيئن مستقبل جو انسان عورت جي باري ۾ ڪو واضح تصور رکي سگهي پر شاهہ جي لاءِ اهو تمام ضروري هو تہ هو عورت کي مرڪزي ڪردار جي حيثيت ڏيڻ سان گڏوگڏ ان تي ڪلچري ۽ مذهبي توڙي سماجي پابنديون رکي تہ جيئن عورت جي بنياد تي تهذيب کي ترقي ملڻ جو ڪم ٿئي ۽ نہ تباهيءَ ملڻ جو.

هن جاءِ تي پهچڻ کان پوءِ اها ڳالهہ بہ سمجهہ ۾ اچي ٿي تہ اهي ڪهڙا سبب آهن جن جي ڪري ملڪ جو هڪ تمام مشهور ۽ داستان گوئيءَ جي مقصد کان تمام اهم داستان- دودي چنيسر جو داستان، شاهہ پنهنجي رسالي ۾ ڪم نہ آندو آهي. اُهي هي سبب هن هيٺ لکان ٿو:

(1) ٻاگهي هيلن جيان سنڌ جي سورهيائيءَ جي دؤر ۾ سنڌ جي تمام گهڻن سورمن جي خون جي ذميوار هئي.

(2) چنيسر جو ڪردار سنڌ جو مثالي ڪردار ٿي نٿي سگهيو.

(3) دودي جو ڪردار اهم هو پر هن قسم جا ڪردار سنڌ جي تاريخ ۾ ٻيا بہ موجود هئا، تنهن کان سواءِ اهو ڪردار هونئن بہ عوامي طور تي مقبول هو.

(4) دودي جي ڪردار ۾ اهو شڪ هو تہ هن جي سورهيائي سومرا خاندان جي هڪ ڇوڪريءَ کي ڏارين ۾ پرڻائڻ جي خلاف ڪم آئي يا سنڌ ڏيهہ کي آزاد رکڻ جي ڪم آئي يا اڃا بہ پنهنجي ڀاءُ چنيسر جي دشمنيءَ ۾ ڪم آئي.

(5) ٻاگهيءَ جي ڪردار ۾ هڪ غيرذميوار ڇوڪريءَ جو اهو مزاج شامل هو جنهن ۾ هوءَ حڪومتن جي مصلحتن کان غيرواقف هئي ۽ روايتي عورت جيان طعني تنڪي ۾ قابل هئي.

(6) شاهه جي دور ۾ شاهه سائين جنگين جي حالتن کان واقف هو ۽ ان لحاظ کان دودي جي ڪردار ۾ ايڏو وڏو ايهام موجود هو جو شاهه جي دور ۾ به عجيب ٿي لڳو.

(7) هن داستان جي جيڪا سماجي ضرورت هئي (يعني ولدر ۽ جوش جا جذبا ڏيارڻ) سا اڳ ۾ ئي پوري ٿي رهي هئي.

(ٻر هي سڀئي ڳالهيون رڳو تڏهن درست آهن جڏهن اها ڳالهه تحقيق جي بنيادن تي درست هجي. دودي چنيسر جي داستان جو شاعرُ يا شاعرَ شاهه جي دور کان اڳ جا هئا ۽ شاهه جي دور ۾ اهو داستان سنڌ ۾ موجود هو.)

هومر جي زماني وارو انسان يا ڪاليداس ۽ تلسيداس جي دور وارو انسان اڃا پنهنجي ماحول کي پوريءَ ريت سمجهي نه سگهيو هو. ان ڪري هومر جي اڳيان "طاقت محض" تمام وڏي ڳالهه هئي، عقل ۽ ڪيڏ وارن طريقن جي ڪا اهميت ڪانه هئي، ٻر شاهه جي زماني جو انسان ماحول کان واقف هو. هو جسماني طاقت کان سواءِ ٻين طريقن ۽ سٺن اوزارن جو استعمال به ڪندو هو. ان ڪري شاهه جي ڪردارن ۾ هومر جي ڪردارن جهڙي رڪائپ، هوڏ، ظالماڻي حرڪت موجود نه آهي. باقي ٻيون ڳالهيون هومر ۽ شاهه ۾ هڪ جهڙيون آهن: مثال طور:

(1) هومر جا مثالي ڪردار ڪنهن نه ڪنهن خصوصيت جا حامل آهن:

يوليسيز- سهڻ واريءَ طاقت جو

اچيليز- جذبات جي عمدگي ۽ نزاڪت جو

هيلن - حسن ۽ سادگيءَ جو

پينيسلوپ- وفاداريءَ جو.

اهڙيءَ ريت شاهه جا ڪردار عمر، مارئي، سسئي، سهڻي، نوري، تماچي، چنيسر، ڏياچ، چارڻ، راڻو ۽ مومل به ڪنهن نه ڪنهن اهڃاڻوي ڪردارن جا حامل آهن.

(2) هومر به پنهنجا ڪردار ان دور جي "افرادي نمونن" مان ورتا آهن ۽ شاهه به ائين ڪيو آهي.

(3) هومر به ڪردارن جون آهي ئي خصوصيتون وڏيڪ اپاريون آهن جيڪي ان وقت جي ماڻهن جي ٻرمن، رسمن، عقيدن ۽ ويساهن پٽاندر هيون ۽ شاهه به ائين ئي ڪيو آهي.

(4) هومر به انساني سماج ۽ خصوصي يوناني سماج جي تاريخ کي ملائڻ لاءِ ڪردارن کي ڪي انساني ۽ سماجي خصوصيتون ڏنيون آهن ته شاهه به ائين ڪيو آهي.

(5) هومر به ٻولي عام ڳالهه ٻولهه واري يا عوامي اظهار واري ڪم آندي آهي ته شاهه به ائين ئي ڪيو آهي.

(6) هومر بہ پنهنجي ٻوليءَ جي الهيءَ دؤر ۾ هو جڏهن يوناني ٻولي پنهنجي پوري اوج تي هئي ۽ اظهار جي وڏي قوت رکندي هئي تہ شاهہ بہ سنڌي ٻوليءَ جي اهڙيءَ دؤر ۾ شعر چيو هو.

(7) هومر بہ شعر "چيو" هو ۽ نہ لکيو هو تہ شاهہ بہ شعر "چيو" هو ۽ نہ لکيو هو.

(8) هومر بہ نہ ڪنهن ادبي انجمن جو سربراهہ هو، نہ ميمبر نہ درٻاري شاعر، نہ شام ملهائڻ وارو ۽ نہ پوئٽ لاريئٽ ۽ شاهہ بہ اهڙوئي شاعر هو.

(9) هومر بہ پنهنجي دؤر جي "ڪٿا" کي شعر ۾ ڪم آندو آهي تہ شاهہ بہ ائين ڪيو آهي.

(4) مها ڪهاڻي ۽ مثالي ڪهاڻي

مها ڪهاڻي مثالي ڪهاڻين جي هڪ سلسلي جو نالو آهي ۽ مثالي ڪهاڻيءَ ۾ ڪنهن نہ ڪنهن ڪردار جو تصور موجود هوندو آهي. اڳ ۾ پايان تہ هن جاءِ تي اسان جي لاءِ ضروري آهي تہ اسان مثالي ڪردار جي باري ۾ وضاحت سان لکون، جو تہ مثالي ڪردارن مثالي ماڻهن کي متاثر ڪيو آهي ۽ مثالي ڪردار جو ڪو نہ ڪو تصور هر شاعر يا هر آرٽسٽ جي سامهون رهي ٿو. انڪري مثالي ماڻهو ۽ مثالي ڪردار شاعريءَ جي اڀياس جي باري ۾ وڏي اهميت رکن ٿا.

پراڻي ادب جي خيال کان مثالي ڪردار سڀ نہ سهي، پر گهڻا اهڙا هئا جو انهن ۾ بهادريءَ جو جوهر موجود هو. بهادري فرد جو هڪڙو گڻ آهي، پر انهيءَ ڳالهہ تي تڪڙ ۾ اِها راءِ قائم ڪري نٿي سگهجي تہ ڪنهن مثالي ڪردار جي لاءِ رڳو بهادر هئڻ ئي ضروري آهي يا ان جي لاءِ ڪي ٻيون ڳالهيون بہ ضروري آهن. بيشڪ امير حمزي جي داستان ۽ بيوولف جهڙن داستانن ۾ بهادر هئڻ تمام ضروري هو ۽ ڪن حالتن ۾ آهوئي گڻ سيني گڻن جو مَت هو، پر انهيءَ هوندي بہ جدا جدا حالتن ۾ شاعرن ۽ ڏاهن ماڻهن مثالي ڪردارن جون جدا جدا خصوصيتون بيان ڪيون آهن. نيتشي جهڙن عالمن وٽ مثالي ڪردار سپرمئن جهڙو آهي. اقبال وٽ اهو شاهين يا مرد مؤمن آهي ۽ شاهہ وٽ اهو هنجهہ آهي. پر اِها ڳالهہ درست نہ آهي تہ تصور انهن ٽنهي جو هڪ جهڙو آهي.

ياد رکڻ گهرجي تہ اِهو بہ ضروري نہ آهي تہ هر ڪو مثالي ماڻهو عظيم انسان يا فرد هوندو آهي. عظيم ماڻهو ۽ مثالي ماڻهو هرويرو هڪ جهڙا ڪونہ ٿا ٿين! مثالي ماڻهوءَ ۾ جن عام خصوصيتن کي ڏسڻ پسند ڪيو ويو آهي، سي هي آهن:

(1) سماج ۾ عزت ڀريو ۽ چاتل سڃاتل ماڻهو هجي.

(2) ان جي حيثيت ڪي بحث يا تڪرار جو موضوع نہ بڻايو وڃي.

(3) هُن جي ڪردار ڪن نہ ڪن ڪردارن کي متاثر ڪيو هجي.

(4) هن ۾ سهڻ، نبرڻ يا مقابلي ڪرڻ جي وڏي قوت هجي.

(5) هن جا نظريا ۽ عقيدا نرا روايتي نه هجن، پر هو تبديل جو اتساهه رکندڙ هجي ۽ نظرياتي توڙي فڪري بنيادن تي مضبوط هجي ۽ قربانيون ڏئي سگهي.

هنن ڳالهين جي بنياد تي ڪنهن ماڻهوءَ جو مثالي ڪردار ٻن جي لاءِ به مثالي ڪردار ٿي ٿو سگهي. پر عظيم انسان جو تصور هرويرو ڪنهن مثالي ڪردار جهڙو لڳو ٿئي. مثالي ڪردار جهڙا ڪردار هر قوم وٽ آهن. مثالي ڪردار جي لاءِ اهو ضروري نه آهي ته:

(1) هو وڏي ۾ وڏو ڏاهو هجي.

(2) هو پاڪ ۽ معصوم هجي.

(3) هو انسانن کان مٿي ڪنهن ٻيءَ مخلوق جو فرد هجي.

(4) هو نوان ۽ نرا ويچار رکندو هجي؛ ۽

(5) هن جي زندگيءَ کي عملي طور تي اختيار ڪري نه سگهجي.

هن قسم جا ڪردار سماج ۾ وڏي جڳهه والاري ويندا آهن ۽ انسان جي تاريخ ٺاهڻ ۾ به وڏو هٿ هنن ڪردارن جو آهي. سنڌ جي تاريخ ۾ به مثالي ڪردار جام ملن ٿا، پر اسان هت انهن جي نالن جي لسٽ لکي نٿا سگهون (اميدوارن جي قطار وڏي آهي ۽ اسان کي سڀني جي مثالي ڪردار هئڻ ۾ شڪ آهي، تنهن کان سواءِ هن قسم جي اپياس کي سياسي رنگ به ڏئي سگهبو).

البت تاريخي ڪردارن کان سواءِ اسان وٽ ڪي تصوراتي مثالي ڪردار به آهن. مثال طور: ڄام چارڻ، گامو سچار ۽ وتايو فقير. هي سڀ ڪردار هرهنڌ مثال طور ڪم اچي رهيا آهن ۽ ياد ڪيا ۽ ڳايا وڃن ٿا.

اهڙن ڪردارن جي بنياد تي پڪل ڪهاڻيون مثالي ڪهاڻيون ٿين ٿيون. اهي ڪهاڻيون ڳايون ٿيون وڃن. اسان وٽ انهن سان گهٽيون تحرير هيٺ آيون آهن. ۽ اهڙيءَ ريت مثالي ڪردار زنده رهن ٿا، پر هنن مثالي ڪردارن جي تصور کي ڪڏهن به اٽل چئي نٿو سگهجي.

پڇاڙيءَ جا ڪيترا ئي مثالي ڪردار اياز به ڳايا آهن، پر نظري ۽ فڪري بنيادن تي اياز ساڳين ڪردارن جي مدد سان مختلف نتيجا ڪڍيا آهن. هيءَ ڳالهه اياز جي شاعريءَ جي اپياس ڪرڻ وارن لاءِ شايد ڪا اهميت رکندي هجي!

مثالي ڪهاڻين جي بنياد تي مها ڪهاڻيون ٺهن ٿيون، سو هر قوم جي لاءِ ضروري آهي ته هُن وٽ ڪا نه ڪا مها ڪهاڻي هجي. انهيءَ قوم جي ادب جي باري ۾ ڪو فيصلو ڪري نٿو سگهجي، جنهن وٽ پنهنجي ڪا مها ڪهاڻي ڪانهي. سنڌ جي هن دؤر ۾ ته مها ڪهاڻيءَ جو سوال سنڌ جي سطح تي اٿاري نٿو سگهجي، پر شاهه جي زماني واريءَ سنڌ جي صورت ۾ مها ڪهاڻيءَ جو تصور ممڪن هو، ڇو ته ان وقت جي سنڌ ڪلچري توڙي فڪري بنيادن تي

مٽ لرالي زمين هئي. اهو ئي سبب آهي جو ڊاڪٽر سورلي پنهنجي ڪتاب ۾ هنن لئي ٻن ڳالهين جو اپياس ڪيو آهي (ڪتاب جي مُنڍ ۾ هُن سنڌ جي ڪلچر تي بحث ڪيو آهي ۽ ٻئي حصي ۾ هُن شاهه جي شعر جي اپياس جي مدد سان سنڌ جي فڪري ۽ نظري حيثيت کي ڏنو آهي)، ان ڪري اهو ضروري هو ته ان ۾ شاهه جي مثالي ڪردارن جي مدد سان ڪنهن مها ڪهاڻيءَ کي هٿ ڪري سگهجي، پر هي ڪم هن حالت ۾ ۽ هن دور ۾ نٿو ڪري سگهجي. سبب ٻه آهن:

(1) رسالي جي موجوده ترتيب مان (توڙي جو اها جدا جدا نسخن ۾ جدا جدا آهي) اسان هڪڙي ڪهاڻيءَ جي ڳاهڻ ۾ مدد وٺي نٿا سگهون. (مون اهڙي ڪوشش ڪري ڏٺي آهي).

(2) نئين سر ترتيب ڏيڻ جي لاءِ اچا انهيءَ ڳالهه کي خيال ۾ رکيو نه ويو آهي ته سڄي رسالي جي ڪا هڪ ڪهاڻي يا مها ڪهاڻي به ٿي سگهي ٿي.

هن صورتحال مان جيڪي خطرا پيدا ٿيندا سي اسان هيٺ ڏيون ٿا:

(1) اسان شاهه جي عظيم انسان جي تصور فلسفي جي باري ۾ فيصلو ڪري نه سگهنداسون.

(2) اسان رسالي جو اپياس هڪ مربوط رٿا پٽاندر ڪري نه سگهنداسون.

(3) اسان اهو فيصلو به ڪري نه سگهنداسون ته سڄي رسالي ۾ ڪهڙا بيت غيرضروري طور تي آندا ويا آهن ۽ ڪهڙن اڻ ڇپيل بيتن کي انهن جي جاين تي رکي ٿو سگهجي.

(4) اسان شاهه جي شعر جو سماجي اپياس (جيڪو اڄ هٿ ۾ ڪٽڻ وارو آهيان) آسانيءَ سان ڪري نه سگهنداسون.

بيشڪ شاعر پنهنجي ”ديوانن“ ۽ ”بياضن“ ۾ جدا جدا موضوع ڏيندا آهن ۽ شاهه به اڪيچار موضوع ڏنا آهن پر عظيم شاعر جيڪي زندگين کي سڌارڻ ۽ پنهنجي جدا سماج ٺاهڻ لاءِ شاعري ڪندا آهن، سي پنهنجي سامهون هڪ عظيم تصور به رکندا آهن، جيڪو سندن شعر جو مقصد هوندو آهي (خبر ناهي ته شاهه جي سامهون ڪهڙا تصور هئا).

جتي عام شاعر مثالي ڪردار جو هڪ تصور رکي ٿو، اتي ”عظيم شاعر“ عظمت جو هڪ تصور، زندگيءَ جو هڪ مقصد، وقار جو هڪ نظريو ۽ مثالي يا عظيم انسان جو هڪڙو ۽ واحد تصور پيش رکي ٿو. اهائي ڳالهه آهي جنهن جي ڪري ضروري ٿي پيو آهي ته سڄي رسالي جي هڪ مها ڪهاڻي مرتب ڪجي.

(5) ميٽ ۽ شاعري.

اسان جي دور ۾: مٽ جي بنيادي نقطي تي اتفاق ڪرڻ آسان ناهي. اها ڳالهه نٿي مڃي سگهجي ته جيڪي سڄي سٽَر ”سهڻيءَ“ ۾ آيو آهي اهو سچ ۽ نيرو سچ آهي. بيشڪ اها ڳالهه مڃي نٿي سگهجي؛ پر ان جو سبب هي آهي ته اسان جي دور جي مٽ ۽ ان دور جي مٽ هڪ جهڙيون نه آهن. اسان جي دور جي ”سهڻي“ به ڪنهن نه ڪنهن ميهار جي اوسيڙي ۾ رات جو گهر ڪان نڪري ٿي، پر ان جا وسيلا ”ڪَچا“ نه آهن ۽ ان جي اڳيان ڪو درياءَ

ڪونهي ۽ ان جا پير اگهاڙا ڪونہ آهن ۽ ان جو ميهار درياءَ جي پٽي طرف جهنگ ۽ ڪڇي ۾ ڪونہ ٿو رهي. پر "سهڻيءَ" جو نعم البدل ۽ متبادل ڪردار هرحال ۾ اسان جي دور ۾ بہ آهي ۽ انهيءَ لئي ڪردار واري مٽ اسان جي دور جي سٽ آهي. اسان تہ ايترو بہ ڏنو آهي تہ ان دور جي سهڻيءَ جي نفسيات ۽ اڄوڪي دور جي "سهڻيءَ" جي نفسيات بہ هڪجهڙيون هيون. ڪي اهم پهلو پنهي ۾ هي آهن:

(1) گهرو رسمن ۽ قاعدن کان بيزاريءَ جو احساس.

(2) سماج جي ڪن رُڪن ۽ سڪن نظرين کان نفرت.

(3) وڏيءَ اوجهڙ ۾ وڃڻ جو عزم.

(4) نتيجن کان بي پرواهي ۽ بي خبري ۽

(5) انفرادي طور تي ڪنهن نہ ڪنهن حق ۽ سچ سان وفاداريءَ جو احساس.

ڳالهہ هيئن آهي تہ حقيقتون سيئي هڪ جهڙيون نہ آهن. جنهن سچ ۽ جنهن حقيقت تي سهڻيءَ جي ڪردار کي لکيو ويو آهي يا ڳايو ويو آهي تنهن جي سچائيءَ جا دليل انسانذات جي سچيءَ تاريخ تي تہ پرکي سگهجن ٿا پر ان کي مخصوص سنڌي معاشري ۾ سمجهي نٿو سگهجي. انسانذات جي سچي تاريخ جون حقيقتون اسان جي دور جي شاعريءَ، فن، آرٽ ۽ ڪهاڻيءَ ۾ موجود آهن. سهڻي بہ هڪڙو اهڙو سچ ۽ اهڙي حقيقت هئي ۽ "سهڻي" بہ هڪ اهڙو سچ ۽ حقيقت آهي. اهوئي سچ ۽ حقيقت اڄڪلهہ مٽ جي لالي سان مشهور آهي.

سترهين توڙي ارڙهين صدي عيسويءَ ۾ مٽ يا ڳجهاندر کي "تصوراتي عمل" (Fictlon) سڏيو ويندو هو. بعد ۾ جرمنيءَ جي فلسفي ۽ ڪولوج جي ادبيائيءَ سوچ جي ڪري ڳجهاندر هاڻي هڪ سچ ٿو سڏجي. تاريخي حساب سان ڳجهاندر جو بنياد رسم ۽ رواج تي آهي.

"ڳجهاندر رسم جي ڳالهايل حصي جهڙو آهي يا انهيءَ ڪهاڻيءَ جهڙو آهي جا رسم ۽ رواج واري ناٽڪ جو پلاٽ آهي."

هردور جي مٽ پنهنجي دور جي انسان جو مقدر هوندي آهي. ۽ فقط انهيءَ ئي بنياد تي اهو ممڪن آهي تہ پيچل سرُ چو گهريو ۽ راوَ سرُ چو ڏنو؛ انهن سوالن جو جواب ڏجي.

دنيا جو ڪوبہ ادب رمز جي سچائيءَ ۽ ڳجهاندر جي حقيقي هئڻ کان انڪار ڪري نٿو سگهي. انسان پنهنجي عظيم ورثي تان هٿ ڌوئي نہ وينو آهي. البت هردور جي مٽ جدا ۽ نئين هوندي آهي. اسان جو اڄوڪو امداد اسان جي اڄوڪيءَ مٽ جو شاعر آهي ۽ اها مٽ پڪن رستن، رونقن، پلين، چوواٽن، باغن، دونهن، بمن، باهين، جذبات جي شدت ۽ جواني توڙي اڪيلائيءَ ۽ پيار جي مٽ آهي. پر اها مٽ هرڪو شاعر سچي ساري ڏسي نٿو سگهي. عظيم شاعر اهو آهي جو سچيءَ مٽ يعني پنهنجي دور جي ڪُل مٽ کي ڪم آئي

ٿو سگھي ۽ اهڙو ئي شاعر هڪڙو پيدائي به هو. شاعر پنهنجيءَ سچيءَ مت کي بہ ڪم آڻي ٿو سگھي، پر ان لاءِ اهڃاڻ استعمال ڪرڻا پوندا ۽ پيدائيءَ ڪيا آهن.

6 انسان جي ميٿ.

اسان کي انسان جي ڪهاڻيءَ جو يا مها ڪهاڻيءَ جو آهو حصو مليو آهي جنهن ۾:

(1) ڪوہ مٿاهون پٽ ڪونهي. ننڍا ننڍا جبل ۽ رڪا ۽ بي رونق ٽڪر آهن. لڪ سوڙها آهن ۽ واٽن تي ڇپون آهن. رستي تي پٿر آهن، پٿر جيڪي ڇهنبيارا آهن. لڪ آڏا ۽ آڏ تراڇا آهن.

(2) اسان جا ميدانَ بَرَ، ٿرَ، تراڻيون ۽ خشڪ ٽوٽ پٽ ۽ رڻ آهن.

(3) اسان کي مينهن اهي مليا آهن جيڪي نينهن جيان قيمتي هئا.

(4) اسان جا ڪردار- اسان جا ماڻهو: لنگڙيارڊا، ڪيچي، ڏير، مارو، هوت، وريام، ڏياچ، مينڌرا، راڻا، ميهار، چنيسر، دودا، عمر، همير، پنهنجيءَ ۾ پورا، لنڪا ۽ لگڻا.

اسان جا ڪردار: مارئيون، سسئيون، موملون، سهڻيون، ليلائون، لوريون ۽ لاريون.

هي سڀڪجهہ اسان جي مت ۾ آهي.

سالانتو شولي (J. T. Shiply) پنهنجيءَ لغت ۾ ڏني ٿو تہ "مت جي معنيٰ آهي ڪهاڻي".

(1) تصوراتي طور تي مٿ منيد ڪان ئي وٺي انسان جي اندرينءَ تاريخ جي ترجمالي ڪندي رهي آهي ۽ ان حيثيت سان مت کي سماج ۾ هڪ مڃيل ڪٿا يا ڪهاڻيءَ جيان قبول ڪيو ويو آهي. مت جي بنيادي خصوصيت آهي معنيٰ. پوليءَ جي ميدان تي مت جو ڪم آڪسفورڊ يونيو رسٽيءَ ۾ شروع ٿيو هو ۽ جناب مئڪس ميولر (Max Miller) شروع ڪيو هو. وڏي ۾ وڏو ڪم نفسيات جي عالم سيي. جيي. جنگ (C. G. Jung) ڪيو آهي.

ڪسل (Cassell) وارن جي تحقيق مطابق "مت هڪ ڪهاڻيءَ جهڙي آهي جنهن ۾ پڌڻ ۽ پڌائڻ وارن پنهي لاءِ هڪ ڪائناتي ۽ فوق‌الارض مقصد موجود هوندو آهي" (ڏسجي Encyclopaedia of litereture Vol I P 372).

هن حالت ۾ تحقيق مطابق انسان جي يا سماج جي اوسر واري دور ۾ هر ملڪ ۾ اهڙيون ڪهاوتون ۽ ڪهاڻيون ڳاهيون ۽ ڳهڙيون ويندون آهن جن کي فقط مت ئي چئي ٿو سگهجي.

تاريخ جي اهڙن دورن کي "ڪهاوتي شاعريءَ وارو دور" (Mytho-poetic age) چيو ويو آهي. شاهہ جو دور بہ هڪ اهڙو دور هو ۽ شاهہ بہ اهڙو شاعر هو. هن جا

((1) ۽ ڻ هن لغت ۾ آڊل ڪن خيالن سان اتفاق نہ هئڻ ڪري اسان هنن جو ذڪر نہ ڪيو آهي.)

ڪردار مرن ٿا پر مات ڪونہ ٿا ڏين: راهہ ويندي سري ڪيي ٿا وڃن ۽ رستي جي سفر جون ڏکيائون ڏسن ٿا. هنن جي لاءِ ذرتي ڦاٽي ٿي پوي. هو درياهہ جي تمام تيز وهڪري ۾ بہ گهڙي ٿا پون. هو آواز تي پنهنجو سِرُ پاڻ لاهي پيش ٿا ڪن. هنن جي ملڪن ۾ ڪاڪ جهڙا محل آهن ۽ هو زهر ڳڏيل شراب پيئندا آهن. پر شاهہ جي دور جي مٿ اڃا گهڻو وڏي آهي. هر سُر جي هر داستان ۾ ان جا ڳُرَ موجود آهن. اها سڄي ساري مٿ هنن دور جي شاعرن جو ورثو آهي پر ايازئي فقط اهڙو شاعر آهي جو پراڻيءَ ۽ لئين مٿ جي بنيادن تي هڪ جدا مٿ قائم ڪري رهيو آهي.

7 شاهہ جو سريلو شعر. The lyricism of his Poetry

شاهہ جو شعر تمام گهڻو ڳايو ٿو وڃي. آهو جڏهن جڙيو هو تہ بہ ڳايو ويو هو. سو شاهہ جو شعر بنيادي طور تي اهو شعر آهي جنهن کي "سُريلو شعر" (Lyric Poetry) چيو ٿو وڃي.

سُريلو شعر آلاپ تي مراد رکي ٿو. وڏيءَ حد تائين اهو شعر راڳ جي علم تي ٻڌل آهي. ڪن حالتن ۾ راڳ جي علم جي خيال کان بہ هي شعر تجرباتي آهي ۽ هن ۾ سنڌ جو پنهنجو تجربو شامل آهي. سڄو سارو شعر هڪ جدا لئہ ۾ ڳايو ويندو آهي هن حالت ۾ هن کي "شاهہ جو راڳ" چيو ٿو وڃي. پر هي سڀڪجهہ آهو آهي جنهن کان اسان هاڻي واقف آهيون.

هن مضمون ۾ اسان کي اهو ڄاڻائڻو آهي تہ شاهہ جي شعر کي جو سرن (Songs) ۾ ورهايو ويو آهي تہ ان جو مطلب ڇا آهي:

دنيا جو گهڻو ڪري سڄو اڳاٽو شعر ڳايو ويو آهي. عربي زبان جو اوائلي شعر "حدي" هو. آهو بہ ڳايو ويندو هو، پارسيءَ جو اڳاٽو شعر شاهنامي جي صورت ۾ ڳايو ويندو هو. انگريزيءَ جو تمام پراڻو شعر بئلڊ (Ballad) هو اهو بہ ڳايو ويندو هو. اهڙيءَ ريت سنڌيءَ جو بہ پراڻو شعر ڳايو ويندو هو. بيت، دوهي، وائيءَ جون قديم ترين صورتون راڳ جي لاءِ ڪم آيون آهن. سو پهرين ڳالهہ تہ پهريون ادب نهيو ئي هو ڳائڻ جي لاءِ، سو شاهہ جو شعر بہ سرن ۾ ترتيب ڏنو ويو آهي.

پر اصل ڳالهہ هيءَ آهي تہ هرڪو آهو شعر جيڪو ڪردارن جي بنياد تي مرتب ڪيو ويو هو سو ڳايو ويندو هو. پهريان منظوم ناٽڪ بہ ڳايا ويندا هئا. ناٽڪ کي سُرن ۾ ادا ڪرڻ جا جيڪي مقصد هئا تن تي اڃ سوڏو غور نہ ڪيو ويو آهي. ناٽڪائي شعر کي سُرن ۾ ادا ڪرڻ جا ڪي سبب اسان هيٺ ڏيون ٿا:

(1) ڀرپور تاثر جي لاءِ سازن جو استعمال ضروري هو، سازن جي وسيلي گهربل ماحول تيار ڪيو ويندو هو.

(2) ڪردار ڪي مڪمل طور تي اڀارڻ جي لاءِ ان جا اهي پهلو به ظاهر ڪرڻا هوندا هئا جيڪي لفظن جي مدد سان ظاهر ٿي نٿي سگهيا. ان ڪري لفظن جي ادائگيءَ جي مقبول نموني يعني راڳ جي مدد ورتي ويئي هئي.

(3) مثالي ڪردار جي تصور کي قائم رکڻ ۽ ان کي سانيڍي رکڻ جي لاءِ راڳ جو وسيلو ڪارآمد وسيلو هو.

(4) داستان گوئيءَ جي لاءِ به راڳ کي اختيار ڪيو ويو آهي.

(5) شاعر پاڻ کي اجتماعيت جي حيثيت ڏيڻ لاءِ راڳ جي محفل ڪي هٿائيندا هئا. هن طرح پڙهائي به پرچار جو مرڪز بڻجي ويو هو.

(6) راڳ جي وسيلي اظهار جو وسيلو حڪومتن وٽ اعتراض جوڳو سمجهو نٿي ويو.

(7) پڙهائيءَ جي حالت ۾ نازڪ جذبا ۽ دل جون ڪيفيتون به تقاضا ڪري رهيون هيون ته شاعر ساز ۽ سوز جي مجلس ۾ ويهي، ڳائي ۽ پڙهي.

هن طرح شاهه جو شعر سُرن جي خيال کان ڏاڍو اهم آهي.

هن طرح اسان هن ڳالهه تائين پهچي ٿا سگهون ته شاهه جي شعر ۾ ناٽڪائو انداز ڳولي سگهجي ٿو. ناٽڪائي انداز جون وڏيون وڏيون ڳالهيون ته اسان ڏسي چڪا آهيون، راڳ، ڪردار ۽ ڳجهاندر کي هلائڻ (Manipulation) جو مخصوص انداز جيڪو شاهه جي شعر ۾ موجود آهي، سي ڳالهيون شاهه جي شعر کي ناٽڪائو انداز ڏين ٿيون.

پر ياد رکڻ گهرجي ته موجوده دور جي ناٽڪ جون ڪي فني ڳالهيون اهڙيون آهن جو شاهه جو شعر انهن جي لحاظ کان ناٽڪائو چئي نٿو سگهجي. پر هي سوال هڪڙو فني سوال آهي.

هاڻوڪو ناٽڪ فني طور تي اداڪاريءَ، اسٽيج جي ٽڪنيڪ، پلاٽ ۽ ڪهاڻيءَ جي فني خوبين ۽ سماجي ڪارج جي خيال کان هڪ تمام وڏي ٽيڪنيڪل ڳالهه آهي پر اسان هروڀرو ناٽڪ جي جديد ترين صورت کي شاهه ۾ ڇو ڳوليندا سون.

شاهه جي ناٽڪائي شعر ۾ وڏي ڳالهه پلاٽ جي آهي. هنن پلاٽن ۾ عروجي نقطا (Episodes) ٿين ٿا. هنن پلاٽن ۾ ابتدا ۽ انتها ٿئي ٿي. هي پلاٽ انتهائي عروجي نقطو (Cricis) به ڏين ٿا. هنن پلاٽن جو ڪونه ڪو سماجي پس منظر به ٿئي ٿو ۽ آخر ۾ هي پلاٽ اميد، خوف خطري ۽ نازڪ جذبن جي مدد سان به ٺاهيا ويا آهن. ان ڪري هر لحاظ کان هي پلاٽ ناٽڪ جي پلاٽن جهڙا آهن ۽ اسان انهن جي بنياد تي سهڻا ۽ سٺا ناٽڪ لکي ٿا سگهون.

دليا جي ڪيترن ئي ناولن جي بنياد تي ناٽڪ لکيا ٿا وڃن. سو اسان به هنن سُرن جي بنياد تي ناٽڪ لکي ٿا سگهون. هن طرح اسان شاهه جي شعر کي پڙهڻ ۽ سمجهڻ لاءِ هڪ ويڪرو ميدان تيار ڪري سگهنداسون ۽ ان ۾ لئين دلچسپي پيدا ڪري سگهنداسون. جڏهن صورتحال اها آهي جو اسان جو جوانن جو نسل رسالو ڏکيو ٿو سمجهي ۽ نثو پڙهي ۽ اسان وٽ ان کي نون طريقن سان پيش ڪرڻ جو ڪو پروگرام به ڪونهي ته پوءِ آخر ٻيو ڪهڙو طريقو آهي رسالي کي محفوظ ڪرڻ جو (خبر نه آهي ته ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز وارن وٽ پروگرام ڪهڙو آهي)؟

8 شاهه جا ڪردار.

شاهه جي ڪردارن تي مفصل ۽ ٽڪنيڪي بحث هن جاءِ تي ڪري نٿو سگهجي ڇو ته هت اسان جو موضوع ڳجهاندر ۽ ان جي شاعرائي حيثيت آهي ۽ نه ناٽڪ. پر ڇاڪاڻ ته سڀ ڳجهاندر ڪردارن جي ياد تي ٺهيا آهن. اسان شاهه جي حالت ۾ به ڪردارن تي به ڪجهه نه ڪجهه لکي رهيا آهيون.

اهم ترين ڪردار اهو هوندو آهي جيڪو پنهنجي خالق جي ذهن ۽ صلاحيت جو مظهر هجي ۽ ان جي ذاتيات تي دلالت ڪندو هجي. اهڙي ڪردار جون ٻيون خصوصيتون هي آهن:

(1) هي ڪردار سماجي ٽڪر ۽ ڇڪتاڻ مان پيدا ٿيندو آهي.

(2) هي ڪردار پنهنجي خالق جي انهيءَ تصور جو حامل هوندو آهي جيڪو هو مثالي ماڻهوءَ جي باري ۾ رکندو آهي.

(3) هي ڪردار ناٽڪ جي سماجي دنيا ۾ وڏيڪ همدرديءَ جي لائق ۽ اثرائتو هوندو آهي. ۽

(4) هي ڪردار ناٽڪ جي سماجي دنيا ۾ انساني لاڳاپن جي هڪ مخصوص طرز کي ادا ڪرڻ ۾ مدد ڪندو آهي.

هنن حالتن ۾ شاهه جي ڪردارن جو اڀياس اسان کي اها ڳالهه سمجهائيندو ته سنڌي ادب ۾ مثالي ماڻهوءَ جو تصور ڪهڙو آهي ۽ ان مان ئي اها ڳالهه سمجهه ۾ ايندي ته اسان جو شاهه جي دور جو فڪر ۽ فلسفو اڄ به اسان جي رهبري ڪري ٿو يا اهو سماجي طور تي هاڻي مدي خارج آهي.

9 آخري عرض:

هن وقت تائين اسان شاهه جي شعر جي انهيءَ پهلوءَ جو جائزو ورتو آهي جنهن ۾ شاهه جي شعر جو ۽ دور جو ڳجهاندر شامل آهي. اسان ڳجهاندر جي جن ڳالهين تي لکي آيا آهيون سي هيٺ اختصار سان ڏيون ٿا:

(1) ڪهاڻي ۽ مها ڪهاڻي.

(2) مثالي ڪهاڻي.

(3) ڪردار ۽ انهن جي ادائگي.

(4) ڳجهاندر جي زمين جون طبعي حالتون.

(5) اپڪ ۽ ان جون خصوصيتون.

(6) ڳجهاندر واري شعر ۾ سُر ۽ آلاپ جو حصو.

(7) شاهه جي شعر ۾ ڳجهاندرن جا ڪي مثال.

(8) شاهه ۽ هومر ۾ هڪجهڙايون.

(9) آڳاٽي ادب جون ڪي اهم خصوصيتون ۽ ڪي ٻيون اهم ڳالهيون.

هن ڪان پوءِ اسان شاهه صاحب جي نظري ۽ فڪري صلاحيت کي سمجهڻ جي لاءِ ان جي ڪن ڪردارن جو اڀياس ڪنداسون.

●

جيڪڏهن آهي ليکڪ، جن ۾ خاص طرح سان 'جديديت' ڏانهن لاڙو رکندڙ ليکڪ اچي وڃن ٿا، لراسائي، ٻيڙا ۽ تنهائيءَ جي ڳالهه ڪن ٿا، ته ڇا اهي زندگيءَ جون حقيقتون ڪونهن؟ پلا نراسائيءَ، ٻيڙا ۽ تنهائيءَ جي ذڪر لئه ڪرڻ سان ڇا انساني زلدگي انهن روڳن کان ڇوٽڪارو حاصل ڪري وٺندي؟ يا سماج جي پيدا ڪيل يا سماج ۾ پيدا ٿيل انهن بيمارين کي ظاهر ڪرڻ سان ئي انهن جو ڪو تدارڪ ڳولي وٺبو! منهنجي خيال ۾ ته جيستائين انساني الميا ٿيندا رهندا، تيستائين انهن کي ادب جو موضوع بڻائبو رهبو. ادب جي تاريخ ۾ الميا لکڻيون ئي مٿانهون مقام رکنديون آهن ۽ پڙهندڙن تي وڌيڪ تاثر ڇڏينديون آهن. ●

— ممتاز مهر

(س. ا. س پاران ڪراچي 10-مئي 1978ع تي سائنس ملهايل شام ۾ ڪيل تقرير مان روزانه "هلال پاڪستان" 13-مئي 1978ع ص. 5).

رني ڪوٽ

غلام رباني

اڄڪلهه رني ڪوٽ کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو سمجهيو وڃي ٿو. اهو تاثر ڪرنل خواجه عبدالرشيد جي هڪ مضمون مان پيدا ٿيو آهي، جو هن ڏهاڪو کن سال اڳ لکيو هو*. تن ڏينهن ۾ خواجه صاحب ڪراچيءَ جي جناح پوسٽ گريجوئيٽ ميڊيڪل سينٽر جو سپرنٽينڊنٽ هو. تاريخ ۽ آثار قديمه سان چاهه هئڻ ڪري، کيس سنڌ جي آثار قديمه ۾ به دلچسپي هئي. جڏهن کيس خبر پيئي ته لکيءَ جي جبلن ۾ آمريءَ کان ويهه-پاويهه ميل اولهه طرف هڪ تاريخي قلعو آهي، جنهن جي ايراضي ڪيئي ميل ٿيندي، تڏهن کيس دنيا جي انهيءَ عجوبي ڏسڻ جو اشتياق ٿيو. قلعو ڏسڻ بعد خواجه صاحب سنڌ شناسيءَ جي ڪن ماهرن سان خيالن جي ڏي وٺ ڪئي ۽ پوءِ 'اقبال ريويو جرنل' ۾ رني ڪوٽ تي مضمون لکيو. منهنجي خيال موجب، رني ڪوٽ تي اهو پهريون پهريون اهم علمي ۽ تحقيقي مضمون هو. خواجه صاحب رني ڪوٽ کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو قرار ڏنو ۽ ان جي تعمير بابت ٽالپرن سان منسوب ٿيل عام مشهور روايت کي رد ڪندي، جناب جي- ايم سيد سان اتفاق راءِ ڪيو، ته رني ڪوٽ ايران جي ساساني بادشاهن جو ٺهرايل ٿو ڏسجي. خواجه صاحب جو چوڻ هو ته کيس وچ هندستان ۾ هڪ قلعو سجهي ٿو، پر اهو ارڙهن ميلن ۾ آهي ۽ رني ڪوٽ پاويهن ميلن ۾ آهي، انڪري رني ڪوٽ ئي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو آهي. خواجه صاحب جي مذڪور مضمون شايع ٿيڻ بعد رني ڪوٽ علم دوست ماڻهن جي توجهه جو مرڪز ٿي پيو ۽ اها ڳالهه پڻ تسليم شده قرار ڏني ويئي، ته اهو دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو آهي.

هاڻي رني ڪوٽ بابت تقريرن ۽ تحريرن ۾ اها ڳالهه عام جام ورجائي وڃي ٿي، ته رني ڪوٽ دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو آهي. ان سلسلي ۾ تازو هڪ مضمون 'هلال پاڪستان' ۾ شايع ٿيو آهي، جنهن جو لکندڙ جناب فضل قاضي آهي. قاضي صاحب جو مضمون هڪ قابل قدر ڪوشش آهي. قاضي صاحب سنڌ جي اڳوڻن عالمن جي روايت کي قائم رکندي، رني ڪوٽ کي ٽالپرن جو تعميراتي ڪارنامو قرار ڏنو آهي ۽ ان کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو ڪوٺيندي چيو آهي، ته رني ڪوٽ ارڙهن ميلن ۾ آهي.

---

* خواجه صاحب جي انهيءَ مضمون جو ترجمو "مهراڻ" رسالي جي سال 3-1967ع ۾ ڇپيل آهي

منهنجي خيال موجب، رني ڪوٽ کي دنيا جي وڏن قلعن ۾ ته بلاشبه شمار ڪري سگهجي ٿو، پر ان کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو سڏڻ لاءِ تحقيق ۽ ثابتيءَ جي ضرورت آهي. جيڪڏهن جناب فضل قاضيءَ جو اهو بيان صحيح آهي، ته رني ڪوٽ ارڙهن ميلن ۾ آهي، ته پوءِ ته رني ڪوٽ دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو ٿي نٿو سگهي، ڇو ته سنڌ جي اوڀارينءَ سرحد تي راجستان ۾ هڪ قلعو موجود آهي، جو چوويهن ميلن ۾ آهي. مورخن ان کي ”ديوار چين“ سان تشبيه ڏيئي ”ديوار هند“ سڏيو آهي ۽ ٻڌايو آهي ته اهو قلعو راجستان جي راڻي ’ڪميا‘ اٽڪل 500 ورهيه اڳ، مسلمانن جي ڪاهن کي روڪڻ لاءِ اراولي ٻهاڙين تي ٺهرايو هو. راڻي ڪميا اهڙا پنڇهه قلعا ٻيا به ٺهرايا هئا.

مذڪور قلعي جي تصوير آمريڪا مان شايع ٿيندڙ نيشنل جاگرافيءَ جي فيبروري 1977ع واري پرچي ۾ شايع ٿيل آهي. نيشنل جاگرافي پنهنجي نوعيت جو منفرد ۽ دنيا ڀر ۾ مشهور رسالو آهي.

راجستان واري قلعي ۽ رني ڪوٽ جون تصويرون ڏيکڻ سان محسوس ٿيندو ته ٻئي قلعا هوبهو هڪجهڙا آهن ۽ ٻهاڙين جي مٿان ”ديوار چين“ جي نموني تي تعمير ٿيل آهن. تاهم ائين چئي ڪونه سگهبو، ته رني ڪوٽ به راڻي ڪميا جو ٺهرايل آهي، ڇو ته سنڌ ڪڏهن به راڻي ڪميا جي تابع ڪانه هئي.

جيڪي عالم ان راءِ جا آهن، ته رني ڪوٽ ڪنهن به صورت ۾ ٽالپرن جو ٺهرايل نٿو ٿي سگهي، تن جو دليل اهو آهي، ته جڏهن هزارين مزورن، ماهر انجنيئرن جي نگرانيءَ هيٺ، ورهين جا ورهيه ڪم ڪيو هوندو، تڏهن مس مس وڃي رني ڪوٽ ٺهي راس ٿيو هوندو. ايڏو خرچ ۽ ڪشالو ڪا اهڙي حڪومت ئي برداشت ڪري ٿي سگهي، جنهن وٽ وڏي سلطنت هجي ۽ اڻ ميو ڌن دولت هجي. انڪري اها ڳالهه ٽالپرن جي وس کان ٻاهر هئي، ڇو ته بقول پير حسام الدين راشدي، ٽالپرن سنڌ تي سؤ سال به حڪومت ڪانه ڪئي ۽ پنهنجيءَ حڪمرانيءَ جي سڄي دور ۾ هنن ڪٿي به ڪو ايڏو وڏو تعميراتي ڪارنامو سرانجام ڪونه ڏنو، جو رني ڪوٽ جي تعمير ڏانهن منسوب ڪرڻ لاءِ جواز پيدا ٿي سگهي. ٻيو ته ٽالپرن جي رهڻي ڪهڻيءَ بابت تاريخن ۾ جيڪي مواد ملي ٿو سو، ان ڳالهه جي شاهدي ڏئي ٿو ته هو سادگي ۽ قناعت پسند حاڪم هئا ۽ شڪارگاهن جا شوقين هئا. اهو ممڪن آهي ته هنن رني ڪوٽ جي مرمت ڪرائي هجي يا رني ڪوٽ اندر ميريون ۽ شيرڳڙهه نالي جيڪي ننڍا قلعا آهن، تن جي تعمير ڪرائي هجي.

ٽالپرن کان اڳ ماضيءَ ۾ سنڌ جي ٻي به ڪا اهڙي حڪومت ڪانه ٿي سڄهي، جنهن رني ڪوٽ جي تعمير ۾ هٿ وڌو هجي، انڪري ڀانئجي ٿو ته رني ڪوٽ ان وقت تعمير ٿيو هوندو، جڏهن سنڌ ايران جي ساساني بادشاهن جي سلطنت جي هڪ اقليم هوندي، جيڪي فوجي بچاءَ جي لحاظ کان سرحدن تي وڏا وڏا قلعا ٺهرائيندا هئا.

منهنجي خيال موجب، مٿين ڳالهه منطقي لحاظ کان بيشڪ وزندار لڳي ٿي، پر ان کي تاريخي حقيقت ڪري قبول ڪرڻ لاءِ سَنَدن ۽ حوالن جي ضرورت آهي. ايران جي تاريخ گهڻي قدر محفوظ آهي ۽ ماضي قريب ۾ ته ان تي چڱو تحقيقي ڪم ٿيو آهي. اهڙيءَ صورت ۾ اهو معلوم ڪرڻ مشڪل نه هئڻ گهرجي، ته ايران جي ساساني بادشاهن سنڌ ۾ ڪهڙي هنڌ قلعو يا قلعا ٺهرايا هئا ۽ سنڌ کان ٻاهر هنن پنهنجيءَ سلطنت ۾ ٻين هنڌن تي جيڪي قلعا ٺهرايا هئا، تن جي اڏاوت جي لحاظ کان رني ڪوٽ سان ڪا نسبت آهي يا نه؟

ان سلسلي ۾ اسان کي سنڌ جي تاريخ ۾ به هڪ اهم حوالو ملي ٿو. سنڌي ادبي بورڊ جي شايع ڪيل سنڌ جي تاريخ جي جلد ٻئي جي مصنف ايڇ. ٽي. لئمبرڪ لکيو آهي ته:

”شاهي قلعو، جنهن لاءِ يوناني جاگرافيدان هيڪيٽس جو چوڻ آهي ته سنڌ واديءَ جي پرسان اوپيائي جي سرزمين تي واقع هو، سو پيانجي ٿو ته ٿئين سرحدي صوبي ۾ ”ايراني لشڪرگاهه“ هو. اوپيائي جي وضاحت ڪندي، هڪيٽس لکي ٿو، ته اهو سنڌ وندي‌ءَ جي پر وارو علائقو آهي ۽ ان کان پرتي رڻ آهي، جو هند سان وڃيو ٿو لڳي.“

لئمبرڪ جي مٿين حوالي ۾ جنهن قلعي جو ذڪر آهي، ان لاءِ سنڌ جي بزرگ اديب محترم محمد ابراهيم جويي جو خيال آهي ته اهو رلي ڪوٽ ٿي سگهي ٿو. پر جناب محمد حسين پنهور جو چوڻ آهي، ته رني ڪوٽ ساسين يا پارٿين جو ٺهرايل آهي ۽ لئمبرڪ جنهن قلعي جو ذڪر آندو آهي، اهو پٽيالا ٿي سگهي ٿو، جنهن جو اصلوڪو نالو نيرن ڪوٽ هو.

سنڌ جي تاريخ ۾ دلچسپي رکندڙ ٻئي هڪ علم دوست جناب علي احمد بروهيءَ ان سلسلي ۾ وضاحت ڪندي مون کي ٻڌايو هو، ته رني ڪوٽ کي ڄاڻي پهچائڻ جو واحد ذريعو هڪ لئن آهي، جنهن کي مختلف زمانن ۾ مختلف نالن سان سڏيو ويو آهي. ان کي اڳي ’لئن موهن‘ ڪوٺيندا هئا ۽ هاڻي ’لئن سن‘ سڏيندا آهن. ڪنهن زماني ۾ ان کي ’لئن رني ڪوٽ‘ ڪوٺيندا هئا. سنڌ جا اڳوڻا لکندڙ سنڌي نالا به فارسي صورتخطيءَ ۾ لکندا هئا، جو ته هاڻوڪي سنڌي صورتخطيءَ جي ٺهڻ کان اڳ لکپڙهه جو ڪم فارسيءَ ۾ ئي ٿيندو هو. بروهيءَ جو خيال آهي ته ’لئن رني ڪوٽ‘ کي فارسيءَ ۾ گڏي لکبو ته اسان کي ’لئنرني ڪوٽ‘ نالو ملندو. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي، ته لئن رني ڪوٽ سنڌ جي تاريخ جو اهوئي مشهور و معروف شهر ’نيرن ڪوٽ‘ آهي، جنهن کي عرب سپهه سالار محمد بن قاسم فتح ڪيو هو ۽ جتي ايرانين، سڪندر جي ڪاهه کان به اڳ قلعو ٺهرايو هو.

رني ڪوٽ ۽ نيرن ڪوٽ واقعي هڪ ئي آهي يا نه، ان ڳالهه جي تصديق يا ترديد ان جي ڪنڊ هرن جي کوٽائيءَ وسيلي ٿي سگهي ٿي. هوندن به رني ڪوٽ ايترو اهم ضرور آهي، جو

محڪمه آثارقديمه وارا ان ڏانهن توجهه ڏين. هيڪر راڻي ڪوٽ وٽ هڪ آمريڪي اسڪائوٽ ٽيم جي اڳواڻ مون کي چيو ته ”مون موهن جو دڙو ۽ راڻي ڪوٽ ٻئي ڏٺا آهن. مون کي راڻي ڪوٽ وڌيڪ وڻيو، ان ڪري ٻنهنجن اسڪائوٽن کي ڏيکارڻ آيو آهيان.“

منهنجي خيال موجب راڻي ڪوٽ جي تعمير جو معاملو تيسين فيصل نه ٿي سگهندو جيسين محڪمه آثارقديمه وارا ان طرف توجهه نه ڏيندا. بهرحال هن مضمون جي وسيلي مون سنڌ جي تاريخ تي ڪم ڪندڙ عالمن کي هيٺين ٻه ڳالهيون گوش گذار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي:

(1) راڻي ڪوٽ جي تعمير بابت، ٽالپرن سان منسوب ٿيل روايت کي جيڪڏهن رڳو اهو دليل ڏيئي رد ڪبو، ته ان جي تعمير لاءِ وٽن گهربل وسيلا موجود ڪو نه هئا، ته پوءِ سوال اٿندو ته راجستان جو هڪ راڻو راڻي ڪوٽ کان ٻه وڏا يا گهٽ ۾ گهٽ ايڏا وڏا ٻئيءَ ٽلعا، ٻنج سؤ ورهيه اڳ ڪيئن تعمير ڪرائي ويو؟

(2) جيئن ته راڻي ڪوٽ جيڏو يا ان کان ٻه وڏو قلعو سنڌ جي اوڀاريئه سرحد تي موجود آهي، ته پوءِ راڻي ڪوٽ کي دنيا جو وڏي ۾ وڏو قلعو سڏڻ ڪيتريقدر درست آهي؟

●

آگ ابهرائڻ

ٽي-وي جا هوندن ته گهڻي ڀاڱين سنڌي پروگرام پرتيءَ جا هوندا آهن، پر ”مخزن“ پروگرام ان ڏس ۾ آتر لهڻي. ثبوت طور ”مجروح“ وارو پروگرام پيش ڪري سگهجي ٿو. ڪنهن شاعر ۽ اديب کي پروجيڪٽ ڪرڻ ته ٻري رهيو، پر هن کي سندس مان ۽ مرتبي ٻٽالهر رڳو پيش به نٿو ڪيو وڃي. مان سمجهان ٿو ته: دوستن جي ڀيٽ ۾ ”مجروح“ جا دشمن مانس صحيح معنا ۾ انصاف ڪري سگهن ها! ●

المنصوره برهمڻ آباد - 1

مير حاجي محمد بخش خان ٽالپر

تاريخ جي ڄاڻن ۽ ماهرن کان ته منصوره ۽ برهمڻ آباد جو ذڪر ڪو ڳجهو نه آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته سنڌ جي تاريخ تي تحقيقي ڪم گهٽ قليل آهي. البت هاڻ جو الهيءَ قديم کنڊر جي ڪجهه سالن کان پاڪستان جي آثار قديمه وارا کوٽائي ڪري رهيا آهن، اهي ڳالهيون ڪڏهن ڪڏهن اخبارن ۾ به ڇپجنديون رهنديون آهن؛ جن ۾ ڪڏهن ڪنهن مسجد جي ڪتبي ملڻ جو اظهار ته ڪڏهن ڪنهن عربي ورق جي ملڻ جو ذڪر هوندو آهي ته ڪڏهن تاريخ کان اڻڄاڻ صاحبن جا رايا ڇپجندا رهندا آهن. تاريخ ۾ آثار قديمه ڪجهه نه ڪجهه رهنمائي ضرور ڪري ٿي سگهي، نه ته به علمي تحقيق جو دروازو ضرور کوليو وڃي. اڃا ڪا واضح ۽ مڪمل رپورٽ ته شايع نه ٿي آهي. مون تازي کوٽائيءَ کان اڳ به ٻه ڀيرا ان کنڊر جو ديدار ڪيو آهي. تازو 77-1-26 تي کنڊر کي ۽ ان مان ڪجهه هٿ آيل سامان کي ڏسڻ جو ٻيهر وجهه مليو. کاتي جي آفيسرن سان خيالن جي ڏي وٺ به ٿي ۽ جيڪا کوٽائي ٿي رهي آهي، يا ٿي چڪي آهي، اها به ڏٺيسين. هن مضمون ۾ اسين هيٺين ڳالهين جو جائزو گهڻو ڪري وٺنداسين:

1. منصوره ڪنهن، ڪڏهن ۽ ڇو ٺهرايو؟
2. منصوره جو ماڳ ۽ هند ڪٿي آهي؟
3. منصوره تي سردبون گرميون.
4. منصوره جو زوال:

منصوره جو ٺهرائڻ:

ابن خردازبه (سن 250) هجري منصوره جي جڳهه سنڌوءَ جو ڪنارو ٻڌائي ٿو(1). ابن خردازبه پاڻ سنڌ ۾ ڪونه آيو هو، البت خليفي معتمد عباسيءَ جي زماني ۾ ٽپال ۽ خفيه اطلاعات جي محڪمي جو آفيسر هو، ان ڪري ڪيس ملڪ جي چڱي واقفيت هئي ۽ هن بطلموس يونانيءَ جي جاگرافيءَ مان به استفاده ڪيو آهي. هو اهو ڪونه ٿو ٻڌائي، ته منصوره ڪنهن ٺهرايو ويو آهي، يا برهمڻ آباد سان ان جو ڪهڙو ناتو آهي.

مولوي نظاماڻي بلاذريءَ جي حوالي سان لکي ٿو ته: ”جڏهن حڪم بن عوانه ڪلبي سنڌ ۾ گورنر مقرر ٿي آيو، ته هو فاتح محمد بن قاسم جي پٽ عمرو کي به پاڻ سان گڏ وٺي آيو... هن عمرو گهڻيئي سوڀون حاصل ڪيون ۽ اُهن سوڀن جي خوشيءَ ۾ يادگار قائم ڪرڻ لاءِ، سنڌو جي الهندي ڪناري تي هڪ پيو شهر آباد ڪيائين، جنهن جو نالو منصوره رکيائين. هي اهوئي شهر آهي، جو پڇاڙيءَ ۾ سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ رهيو ۽ عباسي حڪومت جا حاڪم سنڌ ۾ اچڻ وقت اتي اچي رهندا هئا (2). پر فتوح البلدان بلاذريءَ جي اردو ترجمي ۾ هن ريت لکيل آهي: ”محمد بن قاسم برهمڻ آباد جي قديم بستيءَ ۾ پهتو، انهيءَ شهر کان ٻه فرسخ جي فاصلي تي پوءِ المنصوره وسايو ويو. برهمڻ آباد ۾ ڏاهر جي پاڄ ڪاڏل فوج گڏ ٿي ويئي. محمد جنگ ڪئي ۽ طاقت سان شهر فتح ڪيو، ان هزارڻ ڪن جي چوڻيءَ موجب ڇهه هزار ماڻهو ماريا ويا. برهمڻ آباد ان ڏينهن کان ويران آهي. برهمڻ آباد ۾ عامل مقرر ڪري محمد الرور ۽ بغرور پٺي طرف ڪوچ ڪيو... عمرو هڪ لشڪر وٺي محفوظ کان نڪتو هن قدم ۾ ڪامياب ٿيو. مهراڻ جي ان طرف (برهمڻ آباد کان ٻه فرسخ) هڪ نئون شهر المنصوره آباد ڪيائين (3).

بلاذريءَ جو مصنف احمد بن يحيٰ بن جابرالشهير با البلاذري المتوفي 279- سنڌ ۾ ڪڏهن ڪونه آيو هو، هو گهڻو ڪري راوين جي نالي سان روايتون لکي ٿو: پر سنڌ برهمڻ آباد ۽ منصوره بابت هن ڪابه ڳالهه، روايت يا راويءَ جو نالو نه لکيو آهي، بلڪ ’چون ٿا ته...‘ لکي پوءِ بيان ڪري ٿو، ان مان ظاهر آهي، ته خود مصنف وٽ به اها لکيت اعتبار جوڳي نه آهي. بلڪ هن جي لکڻ مان ته ائين پيو ظاهر ٿئي، ته منصوره ڪو نئون شهر آهي، جو برهمڻ آباد کان الڳ شهر آهي. برهمڻ آباد جيئن ويران رهيو تيئن ويران ئي رهيو. البت مسعودي لکيو آهي ته: هي شهر منصور بن جمهورالڪلبي ٺهرايو آهي (4). ياد رهي ته مسعودي ابوالحسن علي مشهور سياح ۽ جاگرافيدان هو، جيڪو سنڌ ۾ بلڪ منصور، ۾ به آيو هو. هو منصوره بابت تفصيل سان لکي ٿو، ته اتي جو حاڪم ۽ تاج ۽ محمد بن علي بن ابوطالب ۽ عمر بن علي بن ابوطالب جو اولاد به گهڻي تعداد ۾ ڪيس گڏيا. هباري حڪمرانن ۽ تاخ ابو شوارب جو ذڪر به ڪري ٿو (5).

ابن حوقل ۽ اصطخري پنهي لکيو آهي، ته هي درياهه جي ڪناري تي اهڙي جڳهه تي آهي، جو ان کي درياهه جي شاخ ٻيٽ بڻائي وئي آهي (6). هي چار صدي هجريءَ جا سياح آهن، ۽ هندستان ۾ ڪنهن هنڌ پيٺي پاڻ ۾ مليا به هئا. هنن جي بيان سان بهمن يا برهمڻ آباد بابت ڪا وضاحت ڪانه ٿي ملي، ته اها ڪٿي هئي، ان جو مفاصلو منصوره کان ڪيترو هو يا منصوره، برهمڻ آباد مٿان ئي آباد ٿيل هو!

اصطخري البت وڌيڪ وضاحت ڪندي لکيو آهي ته سنڌي زبان ۾ منصوره کي برهمڻ آباد سڏيندا آهن، جيڪو هڪ ميل ڊگهو ۽ هڪ ميل ويڪرو آهي، ۽ مکيه درياهه جي الهندي

ڪناري تي آهي ۽ آبهوا تمام گرم آهي(7). ياد رهي ته ابواسحاق ابراهيم بن محمد فارسي، اصطخري جي نالي سان مشهور هو ۽ بغداد جي ڪرخ محلي جو رهاڪو هو. هي 340هه/951ع ۾ هندستان ۾ آيو هو ۽ هن سنڌ جي شهرن ۽ سنڌو درياءَ جو به ذڪر ڪيو آهي. هن دنيا جو نقشو به ٺاهيو هو، جنهن ۾ سنڌ جو نقشو پڻ آهي(8).

اصطخريءَ جي لکڻ موجب ته برهمڻ آباد ۽ منصوره ساڳي شيءِ آهي، يعني برهمڻ آباد مٿان يا ان جي لڳ ئي گڏوگڏ منصوره به آهي. ابن حوقل منصوره جو بيان ڪندي لکي ٿو: ”هن هڪ ميل ڊگهي ۽ هڪ ميل ويڪري شهر جي چوڌاري درياءُ آهي.

ڊاڪٽر پٺاڻ صاحب بنا تحقيق جي البيرونيءَ کي غلط ٺهرائيندي لکي ٿو ته ”ابوريحان البيروني 11 صدي عيسويءَ ۾ منصوره جي بنياد بابت مڪمل طرح هڪ الڳ نظريو پيش ڪري ٿو، ته محمد ابن القاسم سنڌ ۾ سيستان سان داخل ٿيو. سڄو ملڪ فتح ڪندي برهمڻ آباد کي منصوره جو نالو ڏنائين ۽ ملتان کي معموره(9). دراصل ڊاڪٽر ممتاز صاحب پٺاڻ کي البيرونيءَ جي سمجهڻ ۾ غلطي ٿي آهي ۽ هرويرو محمد بن قاسم ثقفيءَ کي فاتح سنڌ سمجهيو اٿس، ان جو اڳتي هلي ذڪر ڪنداسين.

ڊاڪٽر پٺاڻ لکي ٿو ته ”ياقوت حموي ۽ حمزه جي لکڻ موجب برهمڻ آباد (i. e Brahmanabad) جو ٻيو نالو منصوره هو. اهو سنڌ جو قديم تختگاهه هو، جيڪو اتر اوڀر کان 93 ڊگريون ۽ 22 ڊگريون ڏکڻ اوڀر ۾ آهي(10). ياقوت حموي جاگرافيءَ جو مشهور ڪتاب عربيءَ ۾ معجم البلدان پنجن جلدن ۾ 625 هجري/1228ع ۾ لکيو آهي.

ان ريت بشاري مقدسيءَ جي ڪتاب احسن التقاسيم في معرفته الاقاليم جو ترجمو ندوة المصنفين اردو بزار جامع مسجد دهلي وارن پروفيسر خورشيد حسن کان ڪرايو آهي. هن ترجمي ۾ اختصار کان ڪم ورتل آهي، ڏسڻ ۾ ڪين ٿو اچي ته مترجم پنهنجي علميت جو اظهار ڪري، معاملي کي منجهائي وڌو آهي: سنڌ جو صدر مقام ۽ مملڪت جو مرڪزي شهر (منصوره آهي، پکيڙ ۾ دمشق جي برابر آهي، جايون مٽيءَ ۽ ڪاٺ جون آهن، ها جامع مسجد پٿر ۽ سرن جي آهي، چڱي وڏي عمارت آهي، عمان (صحار) جي جامع مسجد وانگر ان جا ٿنڀا ساڳ جا آهن، شهر کي چار دروازا آهن: باب البحر، طوران گيٽ، سندان گيٽ ۽ ملتان گيٽ. سنڌو درياءَ جي هڪ شاخ شهر جي چوڌاري ڦري آئي آهي،... هتي جا باشندا سنڌو درياءَ جو پاڻي پيئن ٿا. جامع مسجد وچ بازار ۾ آهي(11).

هتي هڪ اهم تاريخي غلطيءَ جو ازالو ڪرڻ ضروري آهي: محمد بن قاسم القريشيءَ فاتح سنڌ بابت اڪثر مورخن غلطيون ڪري ويا آهن. انهن غلطين ته تاريخ جو روپ ئي بدلائي ڇڏيو آهي، بلڪ قومن جي نسل تي اثرانداز ٿي رهيون آهن. جيئن ابن بطوطه ڪسي جڏهن شيخ رڪن الدين ملتانيءَ ٻڌايو ته سومرا، محمد بن قاسم قريشيءَ فاتح سنڌ سان گڏ سنڌ ۾ آيا(12).

تاريخدانن ان تي تبصرو ڪيو ته محمد بن قاسم جيئن ته قريشي نه آهي، ان ڪري سومرن جو عرب مان اچڻ غلط آهي ۽ هو عرب نه بلڪ راجپوت آهن. هن محمد بن قاسم قريشيءَ جو نه رڳو سنڌ جي سومرن بلڪ منصوره سان گهرو واسطو آهي، ان ڪري سندس ذڪر ڪرڻ بلڪل ضروري آهي. سيد سليمان ندوي لکي ٿو ته: ”قريشن جي ڏاڏن ۾ مثي هڪ جو نالو ’لوئي بن غالب‘ هو، جنهن جي هڪ پٽ جو نالو ’سامه‘ هو. اسلام ۾ ان خاندان جو عروج ’خليفه معتمد‘ جي زماني ۾ ٿيو (سنه 279/286هه). صورت هيئن پيدا ٿي، ته عرب جي صوبي عمان ۾ خارجين جي گهڻائي هئي. خليفي، محمد بن قاسم قريشيءَ کي، انهن کي سيکت ڏيڻ لاءِ مقرر ڪيو. هن خارجين کي شڪست ڏني، عمان ۾ پنهنجي رياست قائم ڪئي(13). مولوي نور محمد نظاماڻي صاحب پڻ لکي ٿو ته: ”بنوسامه بابت ڪي انڪاري آهن، ته هي ڪولوي بن غالب جي اولاد مان آهن، پر گهڻن عالمن ۽ نسب بيان ڪندڙ ماڻهن قبول ڪيو آهي، ته هي برابر قريشي آهن. هي پهريائين عمان ۾ رهندا هئا. عمان ۾ پهريان خارجي بلڪل گهڻي انداز ۾ موجود هئا، جن خلافت عباسيه سان سرڪشي اختيار ڪئي، تڏهن هن ئي قبيلي جي هڪ ممتاز جوانمرد محمد بن قاسم خلافت عباسيه جي طرفان حملو ڪري خارجين کي اتان ڪڍي ٻاهر ڪيو(14).

پري ڇو وڃون، ان مسئلي کي ته ڊاڪٽر بنائل صاحب پاڻ ئي پنهنجي ڪتاب ۾ حل ڪري چڪو آهي. Extrast ۾ لکي ٿو ته:

Al-Beruni: Kitab Al-Hind, Leipziq AD. P. 11.

”دخل محمد بن قاسم بن سميه ارض‌السند من لواحي سجستان و افتتح بلد بمهنوا (بهمنوا)
وسماه منصورة و بلد مولتان وسماه معمورة واوغل في بلاد الهند الي مدينة کنوج(15).“

جا ان مان ظاهر نه آهي ته محمد بن قاسم ثقفي ۽ محمد بن قاسم قريشي ٻه الگ الگ شخصيتون آهن: ٻئي فاتح سنڌ آهن، پر عرصو جدا آهي.

منصوره جن لاهين چاڙهين مان لنگهيو، ان تي به هڪ سرسري نظر وجهڻ ضروري آهي. آخري اميه گورنر منصور بن جمهور الڪلبي 129-134هه) پهرين سنڌ ۾ اميه جي خوف کان پهچي آيو ۽ ان وقت جي گورنر يزيد بن عرار الڪلبي سان منصوره وٽ سندس مقابلو ٿيو، جنهن ۾ شڪست کائي وڃي منصوره جي قلعي ۾ پناهه ورتائين؛ پر ليث پيش پيو ۽ ماريو ويو. منصور نالي ماتر اميه جو طرفدار هو، آخر عباسين سان به وڙهندو رهيو(16). ان حوالي سان پتو ٿو پوي ته منصوره کي ڪوٽ به اڏيل هو.

منصور جيتوڻيڪ بنو اميه جو باقاعدي گورنر نه هو، پر هن عباسين جي حڪومت کي عرب جي خلافت وڃڻ بعد ڪونه ٿي مڃيو. هن ابو مسلم ۽ عباسين جا ڪيترا ئي حملا هٽائي ڇڏيا، آخر خلافت جي حڪم تي موسيٰ بن ڪعب تميمي ويهه هزار فوج سان منصور تي حملي ڪرڻ لاءِ روانو ٿي ويو. هن پهرين پنهنجي قبيلن وارن کي پاڻ ڏانهن آماده ڪيو ۽ ائين منصور جي

فوج کي ٽوڙي ڇڏيائين. منصوره جي ويجهو پهچي موسيٰ درياءُ پار ڪري ويو. سخت لڙائي لڳي، منصور ڏاڍي بهادري ڏيکاري، پر موسيٰ جي سازش سبب آخر جنگ ڇڏيائين. هاشمي شهر وارن تي به سندس اعتبار ڪونه رهيو، ان ڪري اڪيلي سر وٺي ڀڳو، اڻ واقفيت سبب وڃي راجپوتانا جي ريگستان ۾ پيو، جت الائجي ڪٿي اُڃ ۽ بُک وگهي مري ويو(17). اهڙيءَ طرح منصور جا پاريڇا، جيڪي منصوره شهر ۾ رهجي ويا هئا، اهي سندس اعتبار جوڳن ماڻهن همٿ ڪري، پيڙين ۾ چاڙهي وڃي گجرات کان ڪڍيا(18).

گورنر موسيٰ 134هه ۾ سنڌ تي قبضو ڪري، هت بهتر انتظام ڪيو ۽ منصوره جي مرمت ڪرائي ۽ منصوره جي مسجد کي وسيع ڪيو(19). موسيٰ کان پوءِ سندس پٽ عنيه سنڌ جو گورنر ٿيو، مگر هن خودمختيار ٿيڻ جا خواب لڌا، ان ڪري خليفي منصور عباسيءَ عمر بن حفص العتڪي کي سنڌ جو گورنر مقرر ڪري موڪليو. ڪيس بهادريءَ سبب 'هزار مرد' ڪري سڏيندا هئا. ان سان گڏ عقبہ بن مسلم به مشير ڪري موڪليو ويو، هي ٻئي 141هه ۾ سنڌ ۾ پهتا(20). عمر بن حفص سان مقابلو ڪرڻ بدران عنيه منصوره کي مضبوط ڪرڻ لڳو، پر ان وچ ۾ منصوره جا ماڻهو عنيه جي ظلمن کان تنگ ٿي، عمر سان ملڻ لڳا. اڃا هو ديبل ۾ ئي هو، ته عنيه اچي پيش پيو ۽ عمر منصوره تي قبضو ڪري ورتو ۽ عنيه کي خليفي ڏانهن روانو ڪيائين، پر هو واٽ تي ڀڄي نڪتو ۽ مارجي ويو(21). عمر بن حفص العتڪي 142هه کان 151هه تائين سنڌ ۾ حڪمراني ڪئي ۽ منصوره ۾ رهيل هو(22). سندس ئي وقت ۾ حسني سادات عبدالله اشتر سنڌ ۾ آيو هو ۽ هن کي شهادت به سرزمين سنڌ ۾ نصيب ٿي ۽ منصوره ۾ ئي رهيو. بغداد جو جهاز به منصوره وٽ اچي لنگر انداز ٿيو، جنهن محمد بن نفقہالزڪيہ جي شهادت جي خبر پڌائي. گورنر هشام به منصوره ۾ رهندو هو ۽ ان وقت ڪيس مرڪزي شهر جي حيثيت حاصل هئي(23). خليفي هارون الرشيد عباسيءَ جي وقت (170هه - 193هه) ۾ طيفور بن عبدالله بن منصور الحميري (174-175هه) گورنر سنڌ مقرر ٿيو. هن جي وقت ۾ سنڌ جي عربن نزاري ۽ قحطاني جي وچ ۾ سخت گهرو ويڙهه شروع ٿي وئي. طيفور جيئن ته پاڻ به يمني هو، ان ڪري قحطاني يا يمني عربن سندس طرف ورتو، ان ڪري اختلاف اڃا به وڌي ويو ۽ اهو عربن ۾ هڪ اهڙو جهڳڙو ٿيو، جو ڏڪندي ڏڪندي هندستان کان اسپين تائين وڃي پهتو. خلافت جي ڪا به پرواهه نه ڪري، کلم کلا پاڻ ۾ وڙهڻ لڳا(24). عربن جي گهرو ويڙهه وقت، خليفي هارون جي وقت ۾، عيسيٰ بن جعفر منصور کي سنڌ جو گورنر مقرر ڪيو ويو، جنهن وري محمد بن عدي ثعلبي کي قائم مقام گورنر مقرر ڪيو، پر هن جي نااهليءَ سبب قبيلن جا اختلاف وڌيڪ وڌي ويا. آخر چؤطرف شڪستون کائي، منصوره ۾ اچي پهتو(25). ڪن نااهل گورنرن جي مقرريءَ بعد هارون غور فڪر ڪانپوءِ 184هجريءَ ۾ دائود بن يزيد بن حاتم مهلبيءَ کي سنڌ جو گورنر مقرر ڪيو، جنهن پهرين پنهنجي ڀاءُ مغيره کي نائب مقرر ڪري سنڌ موڪليو. ان وقت نزاري ماڻهو اتي ڪڙا ٿيا، ايتريقدر

جوش خروش سان ڀڳڙيا، جو حڪومت ڏيڄي وٺي ۽ هنن پاڻ ۾ ٺهراءُ ڪيو، ته ساري سنڌ کي ٽن حصن ۾ ورهايو وڃي، هڪ حصي ۾ قريش، ٻئي ۾ قيس قبيلو، ٽئي ۾ ربيع قبيلو ۽ چوٿين ۾ به ڪو نزاري قبيلو رهايو وڃي. عباسين لاءِ ڪابه زمين باقي نه ڇڏجي، ڪين سنڌ مان هڪالي ٻاهر ڪجي. ان رٿ کي خلافت قبول نٿي ڪري سگهي، پر نزاري اصل نه مڃين. مغيره جڏهن شهر منصوره جي ويجهو پهتو ته شهر وارن دروازا بند ڪري ڇڏيا، گهڻي ريڙهه پيڙهه بعد مغيره شهر وارن جي حڪمت عمليءَ سان دل وٺي، دروازا کولائي ورتا، پر جڏهن مغيره از روءِ انصاف نزارين کي دٻائڻ لڳو، ته هو پنهنجي طاقت جي زور تي ڀڙڪي پيا. آخر لڙائيءَ ۾ شڪست کائي، مغيره منصوره کان ٻاهر نڪري، وڃي سنڌ جي ڪنهن ٻئي شهر ۾ رهيو. دائود هي خبرون ٻڌي، وڏي فوج تيار ڪري، سنڌ تي ڪاهي آيو. منصوره ۾ پهچڻ کان اڳ واٽ تي شهرن ۾ نزارين جي خرب مرمت ڪندو ويو ۽ اچي منصوره جي پٽين هيٺان تنبو کوڙيائين. شهر وارن دروازا بند ڪري ڇڏيا؛ شهر کان ٻاهر ٿيندڙ لڙاين ۾ نزارين جو ڪافي وڏو تعداد قتل ٿي ويو. منصوره کان ٻاهر جڏهن برابر 20 ڏينهن تائين قتل جي بازار گرم رهي، تڏهن زبردستيءَ شهر جا دروازا کولايا ويا ۽ نزارين کي خوب سزائون ڏنيون ويون، پر ايتري وڏي عام ڪوس ۽ رتوڇاڻ کان پوءِ به نزارين جا حوصلا پست نه ٿيا. هنن فساد جي باهه کي وسامڻ نه ڏنو ۽ ڪيترن مهينن تائين برابر جنگ ۽ هنگاما جاري رهيا. اهو رنگ ڏسي دائود کي هيڪاري ڪاوڙ آئي ۽ هن پڪو پهه ڪيو ته جيئن به ٿي سگهندو، تيئن نزارين جي قوت کي هميشه لاءِ ٽوڙي ڇڏجي. هن ٻهريائين منصوره جي اندر نزارين جا محلا ۽ جايون بلڪل خاڪ ۾ ملائي ڇڏيون ۽ عام طرح هنن کي ماري ۽ جلاوطن ڪيو، تڏهن وڃي منصوره ۾ امن امان قائم ٿيو(26). هن گهرو ويڙهه نه رڳو عربن جي طاقت کي ڌڪ هنيو، بلڪ منصوره شهر جي زوال جي به ابتدا ٿي. خدا کي علم آهي، ته اهي ويران محلا وري وسيا يا نه؟ البت شهر ۾ ان وقت ڪا هندو آبادي هئي يا نه؟ جي هئي ته ان جو ڪردار ڇا رهيو؟ ان بابت اڃا تائين تاريخ خاموش آهي. گورنر دائود 205هه ۾ منصوره ۾ وفات ڪئي(27). خليفي مامون عباسيءَ جي اخير حڪومت تائين منصوره جي حڪومت موسيٰ برمڪيءَ جي هٿ ۾ هئي، جنهن 221هه ۾ وفات ڪئي. هن پنهنجو جاءِ نشين پنهنجي فرزند عمران کي مقرر ڪيو ۽ خليفي معتصم باالله به عمران کي تسليم ڪري، حڪومت جو پروانو ڏياري موڪليو. هن جي وقت ۾ ميد قوم جي بغاوت ۽ ڄاٽن جي سرڪشي شروع ٿي. قريب هو، ته هو ميدن کي ڪچلڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃي ها، پر وري يماني ۽ نزاريءَ جي عربي قبيلن ۾ فساد ڦهلجي ويو. عمران يماني قبيلي جو طرفدار هو. هوڏانهن وري عمر بن عبدالعزيز هباري، جو هبار بن اسود جي نسل مان هو ۽ پنهنجي جرات ۽ لياقت سبب نزارين جو سردار مڃيو ٿي ويو، سو فوج وٺي عمران جي مقابلي لاءِ نڪتو. نزاري فوج وٺي عمران تي اوچتو اچي ڪڙڪيو، جو ميدن سان مقابلي ڪرڻ ۾ مصروف هو، هن اوچتي حملي سبب عمران مارجي ويو.

عمر بن عبدالعزيز لئن ٻيڙهين ڪان هندستان ۾ رهندڙ هو ۽ سندس ڏاڏو، حڪم بن عوانہ ڪلبي سان گڏ سنڌ ۾ وارد ٿيو هو(28). حاصل مطلب تہ حڪومت تي قبضي بعد هن جي استدعا تي عباسي خليفي بہ هن کي پروانہ حڪومت ڏياري موڪليو. اهڙيءَ طرح سنڌ ۾ ليم خودمختيار عرب حڪومت قائم ٿي، توڙي جو ابتدا ۾ ڪجهہ ڏلد-چڪ بہ ٿيا. منصوره تي قبضي وقت هي پنهنجي وطن ٻانيہ ۾ رهندا هئا، جو منصوره ڪان ٿوري مفاصلي تي هو. اها خودمختياري اٽڪل 240هہ ۾ ٿي(29). 270هہ ۾ عمر بن عبدالعزيز هباري وفات ڪئي ۽ ان جو جاءِنشين عبدالله بن عمر ٿيو، 279 ۾ ابوحمہ سميہ بغاوت ڪري منصوره تي قبضو ڪري ورتو، جو بنوڪندهہ قبيلي جو غلام هو(30). هن حمہ جي والد ابوحمہ جو ذڪر اڳ بہ تاريخ ۾ آيل آهي. ان مسئلي تي بہ تحقيق جي ضرورت آهي، تہ ڇو غلام حڪمران ٿي ويو آهي، آيا هن جو سميہ سان ڪو تعلق هو ڇا؟

پر جلد ئي هبارين ٻيهر منصوره تي قبضو ڪري ورتو(39).

303هہ ۾ عبدالله بن عمر وفات ڪئي. ان جو پٽ عمر بن عبدالله تخت تي ويٺو، جنهن جي ڪنيت ابوالمنذر هئي. سندس وقت ۾ حڪومت وڌي، نظم و نسق سڌريو. مسعودي تاريخدان بہ هن جي وقت ۾ منصوره ۾ آيو. عمر بن عبدالله جي وفات جي تاريخ، ڊاڪٽر پٺاڻ جي چوڻ موجب پڪ نہ آهي، جو ان بابت ڪابہ تاريخي شاهدي نہ آهي، البت عمر جي وفات بعد سندس پٽ محمد جو نالو لکي ٿو(32). جيڪڏهن مروجہ وقت جيڪو اڪثر تاريخدان شمار ڪندا آهن 25-30 سال جو اندازو ڪيو ويندو آهي، تہ ان موجب عمر بن عبدالله لڳ ڀڳ 333هہ ڇيو ويندو.

محمد حڪومت ڪيترو وقت ڪئي، يا هباري گهراڻي جي حڪومت ڪڏهن ختم ٿي؟ ان جو ڪوبہ صحيح اندازو ڪونہ ٿو ملي، سو بہ هڪ ڏورانهين ملڪ جو، پلي ڪيڏو بہ وڏو تاريخدان چولہ هجي، صحيح جواب اٿو ڏئي سگهي، ڇو تہ ابن خلدون ٻڌائي ٿو تہ محمود غزنويءَ سنڌ جي حڪومت هبارين ڪان ورتي(33). ٻيون تاريخون ان جي نفي ڪن ٿيون. 9 صدي هجريءَ جي مشهور عرب ۽ اصول تنقيد تاريخ جو ماهر علامہ شمس‌الدين محمد بن عبدالرحمان السخاوي لکي ٿو تہ: "ابن خلدون متعلق اسان جو شيخ (ابن حجر) سندس ڪن ڳالهين کي مڃي ٿو، ڪن کي نٿو مڃي، هن جي تحقيق اها آهي تہ ابن خلدون کي خبرن جو خاص طرح مشرق جي خبرن جو پورو پورو علم نہ هو. اها ڳالهہ هر ان شخص تي ظاهر آهي، جو ابن خلدون جي ڪلام تي نظر رکي ٿو(34). اڳتي هلي اهو بہ ظاهر ٿيندو تہ ڇو؟

منصوره.

منصوره جو شهر نہ رڳو سنڌ جي عربن جي حڪومت جو تختگاهہ رهيو، بلڪ ايڏو تہ مشهور ٿيو، جو حڪومت کي منصوره سڏيو ويندو هو: ان رياست جي وسعت ديبل ڪان

الور تائين هئي، ان کان پري ملتان جي حڪومت هئي ۽ ٻڪيڙجي لحاظ کان ملتان کان وڏي رياست هئي. شهر کي چار دروازا هئا: باب البحر، باب الطوران، باب سندان ۽ باب ملتان (35).

ابن حوقل 350هه ۾ سنڌ ۾ آيو هو. مسعودي 300هه ۾ سنڌ ۾ آيو هو، اهو لکي ٿو ته: منصوره جي حڪومت ۾ جي شهر ۽ ڳوٺ آباد آهن، انهن جو تعداد 3 لک آهي (36).

هن رياست جي زراعت، خوشحالي ۽ علم ادب جو به ذڪر ڪيو آهي، پر ڊيگهه جي خوف کان ان ذڪر کي ڇڏيون ٿا.

منصوره جي تباهي.

افسوس، جو عربن جي تعلق ٽٽڻ سبب، تاريخ ۾ ته منصوره جو ذڪر ختم ٿي ويو، البت هبارين جي دور حڪومت جي شروع ۽ وچ ۾ سياحن ۽ جاگرافيدانن جو ڪجهه ذڪر ڪيل آهي. پوءِ ٿورو گهڻو ذڪر فقط غزنوي حڪمرانن جي سوين وسيلي ملي ٿو. 375 هجري تائين منصوره جي حڪومت هبارين وٽ هئي، اهڙي شهادت بشاري مقدسي کان ملي ٿي. منصوره تي حملو سلطان محمود غزنويءَ سومنات فتح ڪندي گجرات مان موٽندي ڪيو. سلطان، ملتان مان 2 شوال 416هه 26 نومبر 1025ع جي جيسلمير جو ٿر وارو رستو وٺي نڪتو، ساٿس 30،000 هزار باقاعدي فوج ۽ سوين رضاڪار مجاهد هئا ۽ 20،000 اٺ ته رکيو پاڻي کڻڻ لاءِ هئا (37). ڪڇ جي رستي موٽندي سومنات جي پوڄارين هن کي غلط رستو ڏسيو، جتان مشڪلات سان سنڌ ۾ پهتو (38).

عوافي ته اجا به هڪ وڏيڪ دلچسپ حقيقت ٿو ٻڌائي، ته جڏهن سلطان محمود رڻ مان جند ڇڏائي ٻاهر نڪتو، ته هڪ ڳوٺ نظر آيس، جت هڪ علوي (اولاد علي امير) جو گهر هو، جنهن کان رستي جو ڏس پڇيائين، هو پوڙهو ۽ ضعيف هو، پر چيائين ته ٻئي ڳوٺ مان ڪيس ڏس ملي ويندو، جيڪي رستي جا چڱيءَ ريت واقف آهن. سلطان، علوي ۽ سندس پٽن کي اٺ تي چاڙهي ٻئي ڳوٺ ۾ وٺي آيو، جتان سونهون ڪٺي اچي آباديءَ واري زمين تي پهتو (39). اها خبر نه آهي ته سلطان ڪٿان رڻ آڪريو، پر ٻڪ سان اهو علوي ڪيس يا ته رحمڪي ٻزار، وڳهه ڪوٽ وٽان يا وري ٿر جي سنڌ واري ڪناري کان مليو هوندو، پر ان وقت علوين جي هئڻ جو ثبوت پڪو آهي ۽ اهو به ثابت ٿو ٿئي، ته اهي منصوره کان به ٻري دوردراز شهرن ۾ رهندڙ هئا، پر علوي سنڌ ۾ ڪجهه تعداد ۾ بلڪ منصوره جي شهر ۾ 3 صدي هجريءَ ۾ به رهندا هئا، انهن جو ذڪر ته مشهور تاريخدان مسعودي به ڪيو آهي:

منهنجي منصوره جي پهچڻ جي زماني ۾ ابوالمنذر عمر بن عبدالله بادشاهه هو، اتي هن جي وزير رياح ۽ سندس پٽن محمد ۽ علي کي ڏٺم ۽ هڪ ٻئي عرب سردار کي جو

اتي جي بادشاهن مان هڪ بادشاهه هو، جنهن جو نالو حمزه هو ۽ حضرت علي بن ابي طالب جو ڳوٺو اولاد نظر آيو، جي عمر بن علي ۽ محمد بن علي جي نسل مان هئا (40). ان مان اهو ثابت ٿـو ٿئي، تـه اولاد علي سچي سنڌ ۾ پکڙيل هئا. خـود علوين جـو ذڪر ڪندي مير علي شيرقانع ٺٽوي لـکي ٿو تہ:

جعفر لقب مويدالسماء (آسمان ڪان تاڪيد ڪيل) بن محمد بن عبدالله بن عمر بن علي عليه‌السلام سيدن مان پهريائين هن سرزمين (ملتان) ۾ تشريف فرما ٿـي سڪونت اختيار ڪئي. چون ٿا تہ هن پنجاهہ پٽ ڇڏيا، جيڪي هندستان، ڪرمان ايران ڏانهن پکڙجي ويا، انهن مان عبدالحميد ملتان تي حڪومت ڪئي (41). پر هن صاحب جو ذڪر مولانا علامہ عبدالحي وڏيڪ مستند نموني ڪيو آهي، هو لـکي ٿو تہ:

ابو عبدالله جعفر بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عمرالطروف ابن حضرت علي القريشي **الهاشمي شهر ملتان.**

هي ذڪر جمال‌الدين احمد بن علي داٶدي پنهنجي ڪتاب عمدة‌الطالب ۾ ڪيو آهي، تہ ڪيس جڏهن حجاز ۾ خوف محسوس ٿيو، تہ پنهنجي 13 نسبي همراهن سميت پهرين تہ پنهنجي گهر ۾ اڪي وينو، پوءِ وجهہ ڏسي ملتان پهتو؛ هن جي اچڻ تي شهر جا باشندا ڊڄي ويا ۽ ان جي طرفدارن جي چڱي حمايت ٿيي وئي ۽ آخر شهر تي قبضو ڪري وينا ۽ خود بادشاهہ سڏائڻ لڳو. ان ڪان پوءِ ان جو اولاد در اولاد 364هہ (944ع) تائين ملتان تي قابض رهيو. ان جي اولاد ۾ بقول ابن خداع 48 پٽ هئا، بقول تاريخ بيهقي 80 هئا، بقول شيخ مشرف‌آبادي 60/50 جي لڳ ڀڳ هئا، بقول ابوالحسن عمري 50/40 جي اندر هئا. ابواليقطان جو ان معاملي جو چڱو چاٿو هو، اهو سندن تعداد تمام گهڻو ٿو ٻڌائي، انهن ۾ بادشاهہ بہ هئا، علماء بہ هئا، نساب بہ هئا، انهن ۾ اڪثر اسماعيلي عقيدي جا پوئلڳ هئا (42).

حوالا

(1) "عرب و هند ڪي تعلقات" سيد سليمان ندوي ص: 335 حوالو المسالڪ والممالڪ ابن خردازبہ ص: 174.

(2) "تاريخ سنڌ" مصنف مولوي نورمحمد نظاماڻي ص: 31-32 حوالو بلاذري.

(3) فتوح البلدان بلاذري مترجم سيد ابوالخير مودودي، جلد 2 ص 622-629.

(4) Arab Kingdom of Al-Mansurah by Dr: M. Pathan P65 Reference of Al-Masudi Vol I. P. 142.

(5) Mehran of Sindh and its Tributries by H.G. Rererty, P164 original Refrence of Masudi.

(6) عرب و هند کي تعلقات، ص 336.

(7) Arab Kingdom of Al-Mansurah, P 71, بحوالہ اصطخري ص 171-73

(8) عرب و هند کي تعلقات، ص 38.

(9) Arab Kingdom of Al-Mansurah P 67-68.

(10) Arab Kingdom of Al-Mansurah P 70. بحوالہ ياقوت حموي ص 177

(11) ايڪ عرب سياح کي مشاهدات ڪا اردو ترجمو، ص 263.

(12) تاريخ سنڌ اعجازالحق قدوسي (اردو اڪادمي) ص 425.

(13) عرب و هند کي تعلقات، ص 307.

(14) تاريخ سنڌ جلد 2 ص 163-162 بحوالہ ابن خلدون.

(15) Arab Kingdom of Al-Mansurah, P 211.

(16) تاريخ سنڌ مولوي نورمحمد نظاماڻي، جلد 2 ص 46 کان 48 بحوالہ تاريخ يعقوبي.

(17) تاريخ سنڌ مولوي نظاماڻي جلد 2 ص 52 کان 54 بحوالہ يعقوبي، بلاذري.

(18) تاريخ سنڌ مولوي نظاماڻي ص 55 بحوالہ ڪامل ابن اثير.

(19) تاريخ سنڌ اعجازالحق قدوسي جلد اول ص 258 بحوالہ تاريخ ابن اثير.

(20) تاريخ سنڌ مولانا ابوظفر ندوي بحوالہ يعيوبي ج 2، ص 448.

(21) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي جلد 2 بحوالہ يعقوبي ۽ ابن اثير.

(22) تحفة الڪرام از سيد حسام الدين راشدي تعليقات ص 622.

(23) تاريخ سنڌ اعجازالحق قدوسي جلد 2 ص 266.

(24) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي، جلد 2 ص 92 بحوالہ يعقوبي.

(25) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي، 105 بحوالہ يعقوبي.

(26) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي، ص 109-105 بحوالہ يعقوبي.

(27) تحفة الڪرام حسام الدين راشدي تعليقات ص 662.

(28) تاريخ سنڌ مولانا نظاماڻي، جلد 2 ص 130 بحوالہ بلاذري.

(29) تاريخ سنڌ اعجازالحق القدوسي جلد 2 ص 285 ۽ تعليقات تحفة الڪرام ص 663.

(30) Arab Kingdom of Al-Mansurah by Dr: Pathan, P 91, Al-Baladhuri p 450,

(31) Arab Kingdom of Al-Mansurah by Dr: Pathan, P 91.

(32) Arab Kingdom of Al-Mansurah, P 93.

(33) Arab Kingdom of Al-Mansurah, P 94.

(34) الاعلان بالتوبيح مترجم اردو ڊاڪٽر سيد محمد يوسف مرڪزي اردو بورڊ لاهور ص 328.

(35) تاريخ سنڌ اعجازالحق قدوسي حصہ اول ص 95 بحوالہ ابن حوقل.

(36) عرب و هند ڪي تعلقات ص 346 بحوالہ مروج الذهب جلد 1، ص 378.
(37) Sultan Mahmood of Ghazna by Dr: Mohd Nasim, p 120.
(38) Sultan Mahmood of Ghazna P 119 by Farkh F. 25A, A wfi f 179, Majmaul Ansab f 239 a, Tab nasri P 82, and Fatuhu's Salatin f 38. b.
(39) History of India by Elliot Repmled Vol: ii P 190.
بحوالہ جامع الحڪايات محمد عوافي 1232ع.
(40) عرب و هند ڪي تعلقات ص 343 بحوالہ مروج الذهب مسعودي جلد 1، ص 377.
(41) تاريخ تحفة الڪرام مطبوع ادبي بورڊ سنڌي ترجمہ ص 288-289.
(42) نزهتہ الخواطر اردو جلد اول مؤلف علامہ سيد عبدالحي حسني، ص 109-110.

● ڪابہ ٻولي- ڀوءِ ڀلي ڪٿي آها لڪن جي آبادي ڳالهائيندي هجي، يا ڪروڙن ماڻهن جي ڳالهائڻ جو وسيلو هجي پر تيستائين گونگي ليکي ويندي، جيستائين اها قلم جي وٽ ۾ نہ آئي آهي.

-ظفر لشاري

(ٿماهي 'سرائڪي'، ص 3 تان.)

● اسان وٽ ڪلاسيڪي چوٽي آهي، تہ گند کي ڦلهوربو تہ ڍپ ڪندو. هن نئين دؤر ۾ اسين سچ کي لڪائڻ جي خلاف آهيون. اسين سڀ حقيقت پسند آهيون، پر ان سان گڏ مهذب ٻڻ آهيون. اسين سچ کي، حقيقت کي، ڪپڙا پهرائي پيش ڪندا آهيون.

-شوڪت حسين شورو

('رُڃ ۽ ڀڙاڏا' تان.)

ادب جون ٻہ اهم تحريڪون: ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت

ممتاز مهر

برک نقاد ايڊمنڊ ولسن پنهنجي ڪتاب AXEL'S CASTLE ۾ لکي ٿو: "اسين هاڻي ٻہ ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت کي بحث هيٺ آڻيندا آهيون ۽ جڏهن اسان کي نوان ادبي مسئلا درپيش هوندا آهن، تڏهن عام طور تي ڪين انهن جي ئي روشني ۾ پرکيندا آهيون."

ادب جي تاريخ ۾ ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت ٻہ اهم تحريڪون ٿي گذريون آهن، جن جو اثر جديد ادب تي رهندو ٿو اچي.

ڪلاسيڪي ادب: هيءُ اهو ادب آهي، جيڪو پنهنجي ابديت ۽ آفاقيت، گهرائي، حسن ۽ صداقت جي ڪري زماني جي طوفانن ۽ انقلابن تي حاوي ٿي ويو هجي. حالتون بدلجن ٿيون، پر اهڙي ادب جي عظمت ۾ ڪو فرق نٿو اچي. اهوئي ڪلاسيڪي ادب آهي جنهن ڪان لطف اندوز ٿيڻ لاءِ مزاج، ذوق، عمر، ٻوليءَ وغيره جا اختلاف بہ حائل نٿا ٿين. هن قسم جي ادب تي قلم کڻڻ وقت نقاد بہ ڏاڍي خبرداريءَ کان ڪم وٺندا آهن. سافوڪليز جا ڊراما قديم ڪلاسيڪي ادب جا شاهڪار سمجهيا وڃن ٿا. ڪلاسيڪي قدرن جا حامي رڳو اهڙين شين کي پسند ڪن ٿا، جيڪي زماني جي ڪسوٽيءَ تي پوريون اچن ٿيون. يعني هر اها شيءِ جنهن مختلف دورن ۾ عام قبوليت حاصل ڪئي هجي، سا اڄ بہ اسان لاءِ قابل قبول هوندي آهي. ڪلاسيڪي مزاج رکندڙ هئيت پرست آهن. هو نثر ۽ نظم ۾ تنظيم، تناسب ۽ توازن تي زور ڏيندا آهن ۽ اصول ۽ ڪردار لاءِ نموني (Type) جي پابنديءَ کي لازمي سمجهندا آهن. فرانسيسي نقاد بوالو (BOILEAU) جو چوڻ آهي تہ فقط اها شيءِ حسين آهي جنهن ۾ صداقت هجي. آرٽ جو مقصد آهي خوشي ۽ مسرت جي تخليق ڪرڻ: فيصلو اهو ڪرڻو آهي، تہ انسان جي فطرت جا اهي ڪهڙا عنصر آهن، جيڪي دائمي ۽ عالمگير آهن. اديب جو فرض آهي، تہ هو صفائي، صحت، ترتيب، ضابطي ۽ نفاست کي پيش نظر رکي؛ ڇاڪاڻ تہ فطرت جي تقاضا اها ئي آهي. بوالو جي خيال موجب قديم ادب جي اڀياس سان، اسان پنهنجي عقل کي وڌيڪ روشن ڪري سگهون ٿا، سچ ۽ ڪوڙ، عام ۽ خاص، پائيدار ۽ ناپائيدار ۾ فرق سمجهي سگهون ٿا.

ڪلاسيڪي اصولن ۾ هئيت (Form) کي خاص اهميت ڏني ويئي آهي. ڪلاسيڪي اثر هيٺ ليکڪ جي اها ڪوشش هئي، تہ هو جيڪي ڪجهہ لکي، خاص طرز ۾ لکي ۽ هئيت جي اصولن جي پابندي ڪري.

ميٿيو آرنلڊ جيڪو ڪلاسيڪي نقطهٔ نظر جو حامي هو، پلاٽ ۽ عمل (Action) کي اوليت ڏئي ٿو ۽ موضوع لاءِ گنڀيرتا کي ضروري سمجهي ٿو. سندس خيال هو ته رڳو اهي موضوع سٺا هوندا آهن، جيڪي بنيادي انساني احساسن کي شديد نموني ۾ متاثر ڪندا هجن. شاعر جو ڪم آهي، ته هو گنڀير موضوعن کي گنڀير اسلوب (Style) ۾ پيش ڪري.

ڪلاسيڪي اصولن موجب ڏيکاءُ ۽ بناوت جي ضرورت ڪانهي. سادگيءَ ۾ به حسن آهي. گهڻا خيال اهڙا هوندا آهن جن ۾ صداقت ته هوندي آهي، پر جيئن ته انهن کي حسن ۽ خوبيءَ سان پيش نٿو ڪيو وڃي، تنهنڪري پنهنجي اصلي جاءِ کان هيٺ ڪري پون. صداقت لاءِ اهو به ضروري آهي، ته جنهن به نموني ۾ ڪنهن خيال کي پيش ڪيو وڃي، اهو وڻندڙ، صحتمند ۽ حسن جي زيورن سان سينگاريل هجي. هر تصور لاءِ تيز لفظن جي چونڊ ضروري آهي، جن کي خاص ضابطي سان ادا ڪيو وڃي ۽ جنهن لاءِ اديب فڪر، محنت ۽ رياضت ڪئي هجي.

رومانوي تحريڪ:

نوس ڪلاسيڪي قدرن ۽ ضابطن جي خلاف ردعمل جديد طرز احساس جي ابتدا هئي. ارڙهين صديءَ جي عقليت پسندي ۽ رائج ڪلاسيڪي ضابطن جي سخت گيريءَ خلاف، انساني جذبن ۽ احساسن جي حق ۾ ردعمل انهيءَ صديءَ ۾ ئي شروع ٿيو. ارڙهين صديءَ جي شروعات ۾، عام تصور اهو هو، ته انسان جي امتيازي وصف سندس عقل آهي، پر صديءَ جي آخر ۾ اهو تصور عام ٿيو، ته انسان جي فطرتي خاصيت سندس احساس آهن. ظاهر آهي، ته جيڪڏهن انسان جي فطري ۽ امتيازي خاصيت سندس احساس آهن، ته پوءِ فن ۽ ادب ۾ انهن جو اظهار فني ۽ ادبي خوبي ليکي ويندي. مشهور انگريزي شاعر ورڊس ورٿ جو چوڻ آهي، ته شاعري احساسن جي تاريخ يا سائنس آهي، سو اهو تصور ته ادب ۽ آرٽ ذات جو اظهار آهي، ارڙهين صديءَ ۾ شروع ٿيو ۽ ڪنهن نه ڪنهن شڪل ۾ اڻويهين صديءَ کان ٿيندو ويهين صديءَ تائين پهتو.

رومانيت (Romanticism) فرد جي بغاوت هئي. اهو ڪلاسيڪيت (Classicism) کان هڪ باغيانه انحراف هو، جنهن جي اصولن اظهار تي سخت پهرو لڳائي ڇڏيو هو. وائيٽ هيڊ (White Head) پنهنجي هڪ اهم تصنيف 'Science and the Modern World' ۾ لکي ٿو ته "رومانوي تحريڪ ان ميڪانڪي نظريي جي خلاف ردعمل هئي، جنهن جو محرڪ صنعتي انقلاب هو." رومانوي فنڪار ۽ ليکڪ جي ويجهو ڪائنات مشينن کان وڌيڪ پرسرار آهي ۽ منطقي جبريت (Logical determinism) جي طابع ڪانهي. ساڳيءَ طرح انسان جي داخلي زندگي سادي ڪانهي، اها انيڪ الجهنن ۽ تضادن سان ڀريل آهي. انسان جو

ذهن ايترو محدود ڪونهي، جو ان کي ٿيورين ۾ قيد ڪيو وڃي. لاڪ جي تجربي فلسفي (Emprical Philosophy) ۽ تجربي نفسيات (Emprical Psychology) جي اثر هيٺ ادب ۽ ادبي تنقيد هڪ نئين وات ورتي ۽ ذهن جي تجربي ڪرڻ جو لاڙو پيدا ٿيو.

عام طرح سان چيو ويندو آهي، ته 'رومانيت' ادب ۽ زندگيءَ جي فرسوده رسمن جي خلاف بغاوت هئي... انفرادي احساس ۽ سوچ جي هڪ سوڀ هئي؛ پر رومانيت انهيءَ کان به وڌيڪ هڪ پيچيدو معاملو هو، ڇاڪاڻ ته 'رومانيت' جا ايترائي قسم آهن، جيترا روماني فردن جا، پر انهن فردن ۾ ڪي هڪ جهڙيون وصفون هيون، انهن وصفن جي ميلاپ جو پيو ڄالو روماني ذهنيت آهي.

انهيءَ روماني ذهنيت جي تصور ۽ مفهوم کي سمجهڻ لاءِ، روسو (Rousseau) کي اڪثر رومانيت جو روحاني ابو ڪوٺيو ويندو آهي. روسو انفراديت پسندي، آزادي، فطرت ۽ انسان سان محبت ۽ جذبي جي قدرافزائيءَ جو قائل هو. هو زندگيءَ کي لامحدود ۽ ممڪنات سان ڀرپُر سمجهندو هو ۽ انسان کي ڪائنات جو مرڪز سمجهندو هو، جنهن ۾ بي انتها امڪان لڪل هئا. روسو جو چوڻ هو، ته جيڪڏهن سماج جي تنظيم فطري اصولن موجب ڪئي وڃي، جنهن ۾ فرد جي آزادي برقرار رهي سگهي، ته فرد پنهنجي لڪل امڪانن کي عملي جامو پهرائي سگهي ٿو ۽ اهڙيءَ طرح سان سڀني انسانذات جي ترقي ممڪن ٿي سگهندي. روسو جو چوڻ هو، ته آزاديءَ سان تخليق ڪيل ادب ئي جاندار ٿي سگهي ٿو. هن جذبي کي عقل کان مٿاهون درجو ڏنو.

ڪن نقادن جو اهو ويچار آهي، ته رومانيت کي ڪلاسيڪيت جو ضد چوڻ غلط آهي، اها اصل ۾ ان جي تڪميل هئي. روماني اديبن گهڻن ئي ڪلاسيڪي روايتن کي ڪونه ڇڏيو ۽ ڪڏهن به ماضيءَ کان پوريءَ طرح سان بي تعلق ڪونه رهيا. ايترو چئي سگهجي ٿو ته روماني تحريڪ ادب کي نون خيالن ۽ تصورن کان واقف ڪيو، جيڪي ڪلاسيڪي تصورن کان مختلف هئا.

●

ذميدار ليکڪ سماج جو سجاڳ ضمير هوندو آهي. سماج کي پنهنجي ضمير کي سڃاڻڻو پوندو، ڪيس پڌرو پوندو، ڪيس موت ڏيڻي پوندي، تيستائين ليکڪ انتظار ڪندو رهندو!

— ممتاز مهر

(س. ا. س پاران ڪراچيءَ 10- مئي 78 تي سائنس ملهايل شام ۾ ڪيل تقرير مان. روزانه هلال پاڪستان، 13- مئي 78، ص 5.)

بيدل مسرور (پورٽريٽ)

اولڙا اولڙا، زندگي اولڙا

تازو 'برسات' ۾ جڏهن حفيظ شيخ بابت ڇپيل ٻي قسط پڙهيم، تڏهن مون کي پڻ اها ضرورت محسوس ٿي، جنهن جو ذڪر مضمون وٺڻ وقت تو به ڪيو هو. سو مان پاڻ چاهيان ٿو، ته اِن Study "اولڙا اولڙا، زندگي اولڙا" جي مهڙ ۾ ڪو وضاحتي نوٽ هئڻ ضروري آهي.

پهرين ڳالهه ته: هيءَ حفيظ جي ڇپيل ۽ اڻ ڇپيل مواد جو اڀياس آهي، جنهن جي ٽيڪنڪ، اسٽڊيءَ جي چالو ٽيڪنڪ کان گهڻو مختلف آهي. پراڻي خيال وارا محقق ان کي پسند ڪن ٿا يا نه، ڪير به پسند ڪري ٿو يا نه، اهو ٻوءِ جو مسئلو آهي. بهرحال، حفيظ جو ايترو مواد مون کي هٿ اچي سگهيو آهي، تنهن جي پڙهڻ کان پوءِ مون اها اسٽائيل اختيار ڪئي آهي. هن اسٽڊيءَ ۾ حفيظ جيڪي ڪجهه ڳالهائي ٿو، سو هن جي ڇپيل ۽ اڻ ڇپيل مواد مان ورتل آهي.

—ب. م

ڪيتريءَ دير کان ڪمري ۾ خاموشي ڇانيل هئي. آخري پيري هن وڏو ٿهڪ ڏنو هو، جنهن جو پڙلاءُ رڪي رڪي منهنجي ڪنن ۾ ٿي پُريو. هو انلارجر جي پرسان لفافن مان نيگيٽو ڪڍي ڏسندو ٿي ويو ۽ پوءِ، ڪجهه ڳالهائڻ کان سواءِ اٿي ڪمري ۾ پرندڙ بلب جو سئچ آف ڪيائين. ان ٿي گهڙيءَ گهگهه اونداهي ڦهلجي وئي، ائين جيئن هن جي ٿهڪ کان پوءِ خاموشي. اونده ۾ منهنجو ساهه ٻوساٽجڻ لڳو، ان اونده ۾ به مون کي لڳو ته هو وڏي وڃي انلارجر جي پرسان ويٺو، جنهن احساس جي پڪ تڏهن ٿي، جڏهن ڳاڙهي رنگ جي روشني، ڳوٽ جي ڪهڻين ۾ شام جو بيٺل دونهين جيان، ڪمري جي ڪارانڻ تي ڄمي وئي. هني ڦاڙڻ جو آواز ۽ منهنجي من ۾ آداسيءَ جو ايري اچڻ. مون وڏو ساهه کڻي ڪيس چيو:

"نيٺ ايڏي ساري تڪليف پنهنجي سر ڪرڻ مان ڇا حاصل؟"

چئي ته ويٺس، پر مان ائين چئي— ڪانئس ناهوڪي ڳار جو انتظار ڪرڻ لڳس. هن جواب ڪونه ڏنو، مان جي ماحول ۾ انلارجر جو ڪڏهن ڪڏهن اڀرندڙ کڙڪو ۽ مان پنهنجي جواب جو منتظر.

”اڙي-- توکي خبر ناهي ته مان تصويرون به ناهي ڇاپان.“

”پر اهي ٻه-چار نيگيٽو ڪنهن دڪان تان ٻه صاف ڪرائي ٿي سگهئين.“

”مان ڪري ويهه--۽...“

”۽ ڇا؟“

”پٽ ۾ لڳل تصوير مان پرنٽ گيٽ ويهي پڏ.“

مسان ڪارڻ مائل ڳاڙهي ڳوڙهي روشنيءَ ۾ ڪيس ڪهورڻ لڳس. هو انلارجر ۾ ڪا ليگيٽو رکي، ان جو فوڪس ڪري رهيو هو. هن ڦاڙيل اڇي ڪارڊ جو ٽڪر ان فوڪس تي رکيو ۽ اڇي روشنيءَ جي مدد سان ٻاڙيٽو جي نه ڏسجندڙ آڪر جو يقين ڪري ڪيس ڊيولپر ۾ وڌو--سون ڪيس ٿورو واندو ڏسي چيو:

”منهنجو مطلب آهي ته پاڻ ويهي ڪا ڪچهري ڪريون.“

”ته هي ڇا---- ٻيا ......“

”منهنجو مطلب آهي ته گهڻي وقت کان پوءِ مليا آهيون، ته ڪجهه ڳالهيون ٻولهيون ڪريون.“

”ڇا ڳالهايون؟ ڪهڙيون ڳالهيون ڪريون؟ ڳالهائڻ لاءِ موضوع ئي ڪهڙا آهن پاڻ وٽ؟- ٻر مون کي ته ڪجهه ڳالهائڻو ئي ڪونهي.“

”ڇو--؟“ مون ڪانئس وضاحت لاءِ پڇيو.

”ڇاڪاڻ ته يارن کي يقين ٿي ويو آهي ته حفيظ مري ويو آهي.“

”ڪير ٿو چوي؟“

”وڏو ثبوت ته مددعلي سنڌيءَ ”اڳتي قدم“ جو ”حفيظ نمبر“ شايع ڪري ڏنو آهي.“

”تنهنجو مطلب آهي ته هنن توکي مئل سمجهي، حفيظ نمبر شايع ڪيو آهي.“

”ٻيو نه ته-- هتي جي ڪنهن اداري جو نالو ٻڌاءِ، جنهن ڪنهن جيئري اديب يا شاعر جو نمبر ڪڍيو هجي.“

”ترس ٿورو غور ڪرڻ ڏي.“

”ڀئين نه سنجهي.“

”نه، منجهيو ناهيان- مان دراصل تنهنجي ڳالهه تي غور ڪري، جواب لاءِ ذهن تي زور ڏئي رهيو آهيان، پنهنجن جا ٻرڪار آهن. ڪجهه بقول تنهنجي، پر مون کي ياد ٿو اچي، سنڌي پبليڪيشن طرفان شيخ عبدالمجيد سنڌي، غلام مصطفيٰ شاهه وغيره ۽ برسات وارن شيخ اياز نمبر ڪڍيو آهي- سهڻي طرفان امرجليل ۽ نسيم کرل جا نمبر نڪتا آهن.“

”انهن ٻن مثالن سان تون مون کي مطمئن ته نٿو ڪري سگهين پيارا-- تون ئي ٻڌاءِ، جيڪو منهنجي ڪهاڻين جو مجموعو، توکي پنهنجي خيال مطابق ڪيڏو هو، سو اسلم لغاريءَ جي سنڌي ايڪيڊميءَ ڇو ڇاپايو؟ ڇگو هل اڳتي، ڇڏ ان ڳالهه کي، ان مجموعي جا پهريان چار ورق کولي ڏس، ته توکي به يقين اچي ويندو، ته حفيظ مري ويو آهي.“

”مان تنهنجي ڳالهه کي مڃان ٿو، پر اهي به ’اڳتي قدم‘ ۾ تنهنجي ئي دوستن جي لکيل تاثرن تان ورتل آهن، پر ان جي ابتڙ منهنجو پنهنجو خيال اهو هو ته مان تنوير عباسيءَ کان تنهنجي شخصيت، دوستي ۽ ادبي خدمت متعلق ڪجهه لکرايان.“

”پوءِ تنوير ڇا چيو؟“

”هن چيو ته مان حفيظ مان شايد پورو انصاف نه ڪري سگهان.“

هن جو منهن مونڏانهن هو، سندس پويان ڳاڙهي روشنيءَ شعاع پئي ڪيو، تنهنڪري مان سندس صورت پاوَ پرکي نه سگهيس. ڪجهه دير جيئن جو تيئن ويٺو رهيو. پوءِ هو مڙيوءَ ڪارين ڪاپين کي ڦولهڻ لڳو. ٿوري دير جي خاموشيءَ کان پوءِ چوڻ لڳو:

”ڪنهن جو مٺڙو پريو آواز ٻڌين پيو؟“

”اون هون — مون کي ته ڪجهه ٻڌڻ ۾ ڪونه ٿو اچي.“

”ڪن لائي ٻڌ — هوءَ ڳاوَئي ٿي — ٻڌ ٻڌ — هوءَ ڳائي ٿي پيارا — ڪجهه هن کي به ٻڌ.“

گهڙيءَ لاءِ مان به ساهه منجهائي ڪجهه ٻڌڻ جي ڪوشش ڪئي، هو بـ چرپر ڪرڻ کان سواءِ ڪنڌ لاڙي ويٺو رهيو، ڄڻ واقعي ڪو سريلو آواز ۽ سهڻا ٻول ٻڌي رهيو هجي — جلد ئي وڏو ساهه کڻي پنهنجي منهن چوڻ لڳو:

”جڏهن روح جا ريلا سڪي ويندا آهن، تڏهن؛ نـ تو تي ميار آهي نـ مون تي.“ هن جي آواز ۾ درد جو احساس هو.

”ڇا پيو چوين؟“

هن ڪو جواب نه ڏنو. مون بـ وڌيڪ ڪانئس پڇڻ جي ڪوشش ڪانه ڪئي، ڇو تـ مون کي لڳو ٿي ته مان سانس ڪجهه به ڳالهائيندس، ته جواب ۾ روئـي پوندو ۽ مون کيس روئارڻ نٿي چاهيو — ڪجهه لمحن کان پوءِ ڪمري ۾ وري زندگيءَ جا آثار ڪنن تائين رسيا — هن ڪارين ڪاپين مان هڪ پاڻيٺو تصوير ڪڍي مون ڏانهن وڌائيندي چيو:

”هيءَ تصوير ڏس.“ سندس آواز اڃا به ڳورو هو. مان اٿي وٽس ويس ۽ ان ڳاڙهيءَ روشنيءَ ۾ تصوير کي ڏسندي پڇيم:

”ڪنهن جي آ؟“

”ماٺهين جي.“ هن جي لهجي ۾ خار هئي.

”پر پيارا، منهنجي ماءُ ته مري وئي آ.“

”ته مان ڪڏهن ٿو چوانءِ ته جيئري آ.“

”پر هي نقش منهنجي ماءُ جا ته ناهن.“

”سڃاڻ نه —“

”مان نٿو سڃاڻي سگهانس.“

”تنهنجي پاڙي جي ٿي.“

”مون ڪانه ڏٺي آ.“

”تہ تو ڏنو ڇا هي؟“

”منهنجي عمر ئي ڇا هي جو مان ڪجهہ ڏسڻ جي هام هڻان.“

”هون ـ“ هن وڏو ساهہ کنيو، مون ڏانهن لهاري وري چوڻ لڳو: ”تصوير کي پنهنجي ئي هٿ ۾ رک ـــ ۽ ڪانئس پڇ ـــ سڀڪجهہ اها تصوير پاڻ ئي ٻڌائيندي تو کي؟“

”ٻر پيارا، تصوير ٻہ ڪڏهن ڪنهن سان ڳالهايو آهي.“

”ها پيارا ـــ جيئرن جاڳندن ماڻهن جا وات سبيل هوندا آهن، اکيون هونديون ٻہ منجهن ساڃاهہ نہ هوندي آهي، پڙهيل ڪڙهيل ذهنن تي ٻہ تالا لڳل هوندا آهن ـــ ڪيئن هزارين انسان منهنجي ڪهاڻيءَ ’فقير رمندا رهن ٿا‘ جي فقير جيان ڇمندا آهن ۽ هڪ ڏينهن فٽ پاٿ تي مئل نظر ايندا آهن، اهي پنهنجي جيئري ڪجهہ ٻہ ٻڌائي نہ سگهندا آهن ـ اهڙا انسان مرڻ کان پوءِ ڪهاڻيون ٻڌجي ويندا آهن ـ ۽ جيڪي ماڻهو ڳالهائڻ چاهيندا آهن، جيڪي ڪجهہ ڪرڻ چاهيندا آهن، انهن سان جيڪا جُٽ هيءُ ماحول ڪري ٿو، تنهن جي ڄاڻ ڪنهن کي ڪانهي ڇا؟“

”ٻر مان هن تصوير کان ڇا پڇان؟“

”پٽوڪ، پهرين تہ اهو پڇينس تہ تون آهين ڪير.“

”مون کي تہ ڪا عورت ٿي لڳي ـــ جنهن کي نظر جي عينڪ ٻئي آهي.“

”هن جي عينڪ جي شيشن مان هن جون واجهائيندڙ نگاهون لٿو ڏسي سگهين تہ ڏي مون کي واپس.“ هن مون کان تصوير کسي ورتي.

”پوءِ مون کي ٻڌاءِ تہ سهي تہ آهي ڪير؟“

”دل تہ چوي ٿي تہ لک سؤ گاريون ڏيانءِ، پر هٿ ۾ جهليل هن عظيم عورت جي تصوير جي احترام کان ڪجهہ لٿو چوانءِ. وڃ، وڃي هوڏانهن ويهہ.“ هن جي لهجي ۾ چڙ هئي، بيزاري هئي ـــ مان اٿيس ۽ کيس چيم:

”ٻتي پاريان؟“

”تنگ نہ ڪر پيارا.“

ڪمري ۾ ساڳي خاموشي ڇانئجي وئي. تصوير هن جي هٿ ۾ هئي. ڪجهہ منٽن کان پوءِ هو پنهنجي منهن ٻڙڪڻ لڳو.

”هيءَ روشن آهي پيارا ـ“ هن جي آواز ۾ سڏڪا شامل هئا، ”هن ۽ منهنجون گهٽي ٿي ڪڙيون ۽ منيون ڳالهيون مشهور آهن ـ“ هڪ لمحي لاءِ هو چپ ٿي ويو ـ پوءِ چوڻ لڳو: ”هڪ ڀيري عبدالحق عالماڻيءَ منهنجي ڀيڻ جي سامهون هن جو نالو ورتو، تہ منهنجي اندر مان ڪا ڇيت اپري وئي هئي، تنهن وقت منهنجي ڀيڻ مون کي چيو هو، تون تہ ڪو چريو آهين، مئان سان ٻہ ڪي رشتا ٿيندا آهن ـــ تڏهن عالماڻيءَ منهنجي اکين ۾ آلاڻ ڏسي پنهنجي اکين ۾ ٻہ چرٻر محسوس ڪئي هئي، ٻر منهنجي ڀيڻ چوڻ لڳي ـــ اڙي تون تہ سچ پچ بيوقوف آهين، حديث ۾ آهي تہ مئل لاءِ ڏک ڪبو تہ انهيءَ جي روح کي تڪليف پهچندي.

تڏهن – تڏهن ئي تہ شايد مون ائين چيو هو، تہ مُلن کي نئو وساري سگهجي – جيئن سان کو سانگو نئو رکي سگهجي – پوءِ بہ پيار ڇو آهي؟ اڪير ڇو آهي؟ اوسيڙو ڇو آهي؟ اهو سڀ ڪجهہ ڦرجي ڇو ڪونہ ٿو وڃي؟ لٽجي ڇو نٿو وڃي؟ پابنديون – حد بنديون، آخر توهان ماڻهو – ميرا من ۽ آجرا ڇهرا ڪٺي ڪيستائين مذهب جي نالي ۾ ڪوڙ پکيڙيندا رهندا؟ مون کي ياد آهي تہ منهنجي پيءُ چڙي چيو هو: 'سالا ڪميونسٽ، توهان وڏا حرامي آهيو، روز محشر ۾ تو جهڙا دوزخ جو پارڻ ٿيندا. تون اڄ ٿو تہ اسان جي گهر ۾ رحمت جا فرشتا بہ پير ڪونہ ٿا رکن.' مان – ان پيءُ جي گهران نڪري وڃڻ مناسب سمجهيو ۽ ويندي مون پيءُ کي چيو هو، تہ "فرشتا ضرور ايندا تنهنجي گهر ۾، پر پاڻ بڻجي ڪونہ ايندا." ائين چئي هو چپ ٿي ويو، بي سبب ڪارين ڪاپين کي هيٺ مٿي ڪرڻ لڳو، چوڻ لڳو "مون پنهنجي پيءُ خديجہ کي پنهنجي زندگي سنوارڻ جي حق ۾ آزادي ڏئي ڇڏي هئي، جنهن جو مون پنهنجي ڪهاڻيءَ "ساگر جي لهرن تي" ۾ ذڪر ڪيو آهي، پر تو پڙهو نہ – پيءُ ٿون پنهنجي گهرن تڙڻ واريون ٿي وڃڻ ڪان پوءِ، پاڙن کي ڪيئن نہ بيوقوف ۽ گهٽ سمجهڻ ٿيون لڳن. ڏوهہ انهن جو بہ ناهي. دراصل عبدالغفور انصاري صحيح چوندو هو، تہ يار، اسان ڪهڙي قسم جا اديب آهيون، جو پنهنجي گهر ۾ ئي ڪو اديب پيدا نٿا ڪري سگهون تہ پوءِ هن سموري قوم کي پنهنجي تخيل سان بدلائڻ جا اجايا خواب ڇو ڏسندا وتون –– ڏس ڪيڏو نہ زهريلو سچ چيو اٿس –– اهي اٿئي اسان جي پنهنجي ماءُ جي پيٽان، جٽيل اولاد جو هڪ ٻئي سان رشتو ۽ آن جي آبتڙ، هيءَ روشن، منهنجي وات ڇپيل پيءُ، جنهن جو مون سان واقعي مثالي پيءُ وارو پيار هو، پر هي دنيا وارا –– جن اجايا سحايا بهتان، روشن ۽ مون لاءِ گهڙيا هئا، پر مون انهن جو ڪڏهن بہ اثر نہ ورتو. تو منهنجي "آخري باب" ڪهاڻي پڙهي آ؟"

"ها – اها مون 1955 جي 'ماهنامي شاگرد' تان اتاري بہ رکي آهي."

"اهو رسالو ڪٿان مليءِ؟"

"رشيد ڀٽيءَ وٽان."

"يار، هڪڙو ٻيو دوست اٿئي، شيام ڪمار، ان وٽ منهنجو ڪجهہ اهڙو مواد رکيو اٿئي جيڪو مون وٽ بہ ڪونهي، اهو ڪيئن بہ ڪري هٿ ڪر."

"مون ان لاءِ شيام کي پاڻ بہ عرض ڪيو هو ۽ ٻہ – ٽي ڀيرا وٽس رشيد ڀٽيءَ کي بہ وٺي ويس، پر هن رڳو ڳالهيون ڪري لنوائي ڇڏيو."

"يار ان وٽ منهنجون ڪجهہ اڻ ڇپيل ڪهاڻيون اٿئي، هڪڙي تہ مون کي ياد آهي، 'زرينہ' جي عنوان سان ۽ هڪ – اڌ اڌ ۾ ڇڏيل ناول بہ وٽس آهي."

"زرينہ ڪهاڻي مون ڪانئس ورتي آهي ۽ هڪ ٻي ڪهاڻي بہ ڏني هئائين، جيڪا بہ مون وٽ موجود آهي، جنهن جو عنوان آهي 'اڄ پڻ اڪثرين سڄڻ پنهنجا ماريا'."

هن غور سان مون کي ڏٺي پڌو ۽ مون کي ائين لڳو، ڄڻ مون کي اڃا ڪجهه چوڻو هو، مون ذهن تي زور ڏنو ته ياد آيو، تڏهن مون کيس چيو: ”رشيد ڀٽيءَ ڏٺي ٻڌايو، ته هڪڙي ڪهاڻي هن ’لـواءِ سنڌ‘ جي ’سنڌ نمبر‘ ۾ شايع ڪئي هئي، تنهن ڪهاڻيءَ جي مون ڏاڍي تلاش ڪئي آهي، پر اخبار جو اهو پرچو ڪٿان به هٿ نٿو اچي. ٻين به ڪجهه ڪهاڻين لاءِ رشيد ڀٽيءَ ئي مون ٻڌايو، ته تنهنجون ٻه-ٽي ٻيون به گم ٿي ويل ڪهاڻيون آهن.“

”ڪهڙين لاءِ ٿي چوائين؟“

”دراصل تنهنجي گڏ ڪيل لکڻين کي ڏسڻ کان پوءِ ئي هن ڪجهه ڪهاڻين جا نالا ورتا، جن مان هڪڙي ته ’عيد جي رات‘ هئي ۽ ٻي آهي ’زمانا‘“.

”اهي ٻئي ڪهاڻيون ته مون وٽ به ڪينهن-اڃا هڪڙي ٻي ڊراماڪيدار ڪهاڻي ’اوستو جاڙو‘ به گم آهي. مون کي ياد آهي ته مون حميد سنڌيءَ ڏانهن روح رهاڻ لاءِ موڪلي هئي“.

”پر حميد ته چوي ٿو ته تو اها ڪهاڻي موڪلڻ لاءِ لکي هئي پر موڪلي ڪانه هئي“.

”الائي يار. گهڻو وقت گذري ويو آهي. وري به تون حميد کان پڇي ته ڏسجان- ها- يار پڌ ته“.

”چڱو“.

”تو مون واري آخري ڪهاڻي جلدي ڇاپي ڇڏي“.

”ڪيئن؟“

”تن ڏينهن ۾ مون سليم چني کي چيو هو ته ان ۾ عبدالحق عالمانيءَ جي ڪهاڻيءَ ٽڪاڻا ۽ ناول جو ٿورو ريفرنس طور ذڪرو شامل ڪبو ۽ پوءِ ان جو ڪو عنوان سوچي لکبو“.

”پر سائينجن به اهڙو ته ڪٿي ٽپ ڏنو جو في الحال ته سيني کي يقين ئي ڪرڻو پيو ته، تون واقعي مري ويو آهين“.

ڳاڙهي روشني اصل ۾ هن جي وجود کان سواءِ جسم جي ڪنهن به حصي کي خاص ڪري منهن کي اجاگر نٿي ڪيو ۽ مون محسوس ٿي ڪيو ته منهنجي ان جملي تي سندس چهري تي ڪو نه ڪو تاثر ضرور هو. هو مون ڏانهن ئي نهاري رهيو هو. مون کي ائين ٿي لڳو ته سندس منهن تي لازوال مرڪ هئي، ڄڻ هن اهو ماندائڻ جاٽي واٽي منڊيو هو، جيئن ڪو اداڪار اسٽيج تي هزارن ڏسندڙ جي اڳيان پنهنجي ڪردار جي زبردست پرفارمنس ڪري پڇاڙيءَ جو منظر ايڏي ته سچائيءَ سان ڪري جو ڏسندڙ ٻڌڻ ان جي پڇاڙيءَ جي تاثر کي سچو ۽ صحيح سمجهي ڏک جو اظهار ڪري، ۽ پوءِ پردو ڪري پوي ۽ اهو پنهنجي پڇاڙيءَ جو رول، ڪري ويل اداڪار اٿي پنهنجي ڊرامي جي باقي ٽيم سان وڃي ملي- ۽ پنهنجي پرفارمنس تي دل ئي دل ۾ مرڪندو رهي-۽ مون کي لڳو ته هن به پنهنجي انجام ڏسڻ

لاءِ اهڙو ناٽڪ رچايو هجي- ۽ مون کي پڪ هئي ته هو مرڪي رهيو هو. ڇا ڪاڻ ته هن کجهہ به لتي ڳالهايو يا ٿي سگهيو ٿي هو کجهہ سوچي رهيو هجي. هن هڪ پل ۾ ڇا ڇا سوچي ورتو هوندو. سو هن کونـہ پڇايو ۽ مان منتظر هئس تہ هو ڪو جواب ڏيندو. پر ٿوري دير کان پوءِ هڪ ٻي تصوير ڪاهڻ لڳو ۽ ناهي ان کي ڊيولپر ۾ وڌائين. ڊيولپر ۾ تيار ٿي ويل تصوير ڪٿي مون کي ڏيکاريندي چوڻ لڳو:

"هيءَ به روشن اٿئي."

ڳاڙهاڻ جي ڏنـد ۾ مون تصوير ڏٺي، مرڪندڙ مک ۽ اکين ۾ مستقبل لاءِ آمنگن جا اهڃاڻ. آلي تصوير تان پاڻيءَ جا ڦڙا پئي ڳڙيا -- هو تصوير ڏانهن ڏسي چوڻ لڳو:

"آخري پيري هوءَ جڏهن بيمار ٿي اسپتال داخل ٿي هئي، ته آءٌ هميشه سندس آرام جو خيال ڪري، سندس ڪمري ۾ وڃڻ کان ڪيٻائيندو هئس، پر جڏهن به ويندو هئس ته اکين ئي اکين ۾ هڪٻئي تي پنهنجي پنهنجي مجبوري ظاهر ڪري ڇڏيندا هئاسين." هن جي آواز ۾ ڪنپڻ ٿي هئي. ٿورو ترسي هن وري ڳالهائڻ شروع ڪيو-- "هڪ ڏينهن اسپتال ۾ روشن کي ڏسڻ لاءِ ويس، روشن جي مونجهہ جو خيال ڪري، اسحاق ڪمري جي دريءَ تان پردو هٽائي ڇڏيو هو-- آءٌ ورانڊي ۾ ئي هئس ته سامهون روشن ليٽيل نظر آيم، هن مون کي ڏسي ورتو هو، ۽ در ۾ ئي اکيون وجهيو پئي رهي. آءٌ ويجهو پهتس ته اسان جون اکيون مليون، گهڙيءَ پل لاءِ، پوءِ ڇڻ هن ٿڪجي اکيون هيٺ ڪري ورتيون."

حفيظ مون کان تصوير ورتي. هڪ نهار ان تي وجهي چوڻ لڳو: "ساڳي روشن، جنهن جي ٿڪل ۽ جهڪيل نگاهن مان مون گهڻو ڪجهہ محسوس ڪري ورتو هو، اج بہ ائين ٿو لڳيم ته ڄڻ چوندي هجي، 'ادا ڏسين ٿو، مان ڪيترو نہ لُڇي رهي آهيان، ڪيترو نہ پاڻ پتوڙيو اٿم، پر هي ڪمبخت موت مون کي نهوڙي نيـڻ تي ضد ڪيو بيٺو آهي. ڏس مون ڇيو ڪين ٿي، ته مون ۾ طاقت ڪانہ آهي. زندگيءَ جي اجوڳ پورهئي منهنجو اندر ڪوري ڇڏيو آهي، مان سڄي عمر گهاڻي جي ڏاند جيان ڳهندي رهي آهيان ۽ ڏس، اج جڏهن مان مس مس انهيءَ لائق ٿي آهيان، جو پاڻ جهڙن لاءِ ڪجهہ ڪري سگهان ته موت منهنجي ڇانئٽ تي بيٺو در ٿو کڙڪائي. ڏس، هن کي روڪڻ لاءِ مون ڪيڏا نہ وس ڪيا آهن، پر هي ڪمبخت پڻ امرن جو ساٿي ٿو لظر اچي. پورهيت پورهيا ڪري ڪري سڻين ڳاٽ مس ٿئي، تـہ هي اچي هٿ وجهندس. ڏس، تون پاڻ ڏس ۽ پين کـي ٻڌائجان. انهن کـي ٻڌائجان، جيڪي مون وانگر سمجهن ٿا، تہ پهرين پاڻ سنوين پيرين ٿيو، پوءِ ئي ڪجهہ ڪري سگهبو. ادا، انهن کي چئجانءِ تہ اها اڻ ٿيڻي آهي، جيسين هو سنوين پيرين ٿيندا، تيسين سندن اندر ڪورجي ويندو- تيسين موت اچي در کڙڪائيندو. تيسين فنا اچي پاڪر ۾ پريندن. غريبن لاءِ اميرن جي دنيا ۾ ڪابہ جاءِ ڪانهي، اميري- غريبي انسانيت جا بہ فرقا آهن، بہ مذهب آهن، بہ طبقا آهن.

ادا، تون انهن منهنجي نوجوان پاڙن ۽ پيرن کي چنجاءِ جيڪي مون والگر ڀاڻ ڀتوڙي رهيا آهن. ها، ڪين چنجاءِ ته سُنهري سپنا ٻڌائڻ ڇڏي ڏين."

ڳالهائيندي ڳالهائيندي سندس آواز ڳورو ٿي ويو. مون سندس اکين ۾ چتائي ڏٺو، سندس سدا مُرڪندڙ اکين ۾ ڳوڙها ٿي جرڪيا. مون کيس روئارڻ نٿي چاهيو، تڏهن کيس چيم:

"روئين ٿو ڇا؟"

"هي لڙڪ هميشه اکين ۾ لڙي ايندا آهن." اکين تي هٿ ڦيرائيندي، ٻرد ٻاريءَ سان چوڻ لڳو: "هي ڳوڙها اکين ۾ ئي ٿا اٽڪي پون، ڳلن تي ڳڙن ڪونه ٿا، انهن ڳوڙهن کي اي وڇڻ جو ڏانءُ به اچي ويو اٿم. مان ننڍو آهيان ته پيارا، ٻابي جي مرڻ تي به مون نير نه هاريا هئا، پر هيءَ روشن، هميشه مون کي اداس اداس ڪري ڇڏيندي آهي." هن تصوير کي ساڳي پاٺ ۾ ترلدي ڇڏي ڏنو، ليگيتو جي وچ مان هڪڙي ٻاڙيتو تصوير ڪڍي، ته مون ڏانهس هٿ وڌائي پڇيو:

"اها ڪنهن جي تصوير آ؟"

تصوير وڌائي مون کي ڏنائين، مون ڏني، "هيءَ ته زينت چنا آهي."

"منهنجي جيجي اٿئي."

"مارئي رسالو ڪيندي هئي نه؟"

"اميد جو هڪ نئون ترورو جاڳيو هو، جيجيءَ جڏهن مارئي ڪڍيو هو. چوندا آهن، خوش نصيب آهي اهو وطن، جنهن جون مائرون ماڻهه جو احساس رکن. جيجي سنڌ جي عظيم ڪهاڻيڪارن مان هڪ آهي. مون ڪانئس هڪ دفعي پڇيو هو، ته ڇو مارئيءَ ۾ سندس ڪهاڻيون ڪين ٿيون ڇپجن؟ جواب مليو، مصلحت انهيءَ ۾ آهي." هن مون کان تصوير ورتي ۽ وڏو ساهه کڻي چوڻ لڳو:

"پاءُ منهنجا، جيڪڏهن جاڳيل جيجي مصلحتون سمجهائڻ ويهي ۽ مارئيءَ تي محتسب جو راج رهي ته رند جنون پرور ضرور ڪا ٻي محفل کولهين. اسان کي وري مصلحت انهيءَ ۾ نظر آئي، ته مارئيءَ کان ڪنارو ڪري وڃون ۽ نيٺ مارئيءَ جو هر پرچو گهر گرهستيءَ جي هڪ بليٽن ٿي ويو. جنهن ٻاهه جي ٻکڻ، جنهن جي مَچ جي اميد هئي، سي مصلحت جي نذر ٿي ويا. جيجي سَرُ ڪجهه به چوي، مان مارئيءَ مان مطمئن نه هوس. ٽن سالن کان به وڌيڪ مصلحتن کي خيال ۾ رکي نڪرلدي رهي، شل ٿي مهينا جنون جي حوالي به ٿئي ها، الله ان کي به ڪنهن طوفان سان آشنا ڪري ها، پر هيءَ دلوراءِ جي نگري آهي ۽ جيجي منهنجي پنهنجي چوڻ پٽاندڙ هڪ ڪمزور عورت آهي."

"مارئي رسالي ۾ تنهنجي به ته ڪا شيءِ ڇپي هئي؟"

"ها، هڪ خط هو، جنهن جو عنوان هو 'ڪڏهن ڪڏهن منهنجي دل ۾ خيال ايندو آ.'"

ادا، تون انهن منهنجي نوجوان پائرن ۽ ڀينرن کي چئجانءِ، جيڪي مون والگر ہاٿ ٻڌي رهيا آهن. ها، کين چئجانءِ ته سُنهري سپنا ٺاهڻ ڇڏي ڏين."

ڳالهائيندي ڳالهائيندي سندس آواز ڳورو ٿي ويو. مون سندس اکين ۾ ڇتائي ڏٺو، سندس سدا مُرڪندڙ اکين ۾ ڳوڙها ٿي جرڪيا. مون کيس رُئارڻ نٿي چاهيو، تڏهن کيس چيم:

"روئين ڇو ٿي؟"

"هي لڙڪ هميشه اکين ۾ لڙي ايندا آهن." اکين تي هٿ ڦيرائيندي، ٻرد باريءَ سان چوڻ لڳو: "هي ڳوڙها اکين ۾ ٿي ٿا اٽڪي پون، ڳلن تي ڳڙڻ کون ٿا، انهن ڳوڙهن کي ٻي وچڻ جو ڏانءُ به اچي ويو اٿم. مان نؤد آهيان، پيارا، بابي جي مرڻ تي ٻه مون نيڻ نه هاريا هئا، پر هيءَ روشني، هميشه مون کي اداس اداس ڪري ڇڏيندي آهي." هن تصوير کي ساڳي ہاٿ ۾ ترلدي ڇڏي ڏنو، ليڪيتو جي وچ مان هڪڙي ٻازيتو تصوير ڪڍي، ته مون ڏانهس هٿ وڌائي پڇيو:

"اها ڪنهن جي تصوير آ؟"

تصوير وڌائي مون کي ڏنائين، مون ڏٺي، "هيءَ ته زينت چنا آهي."

"منهنجي جيجي اٿئي."

"مارئي رسالو ڪيڏندي هئي نه؟"

"اميد جو هڪ نئون ترورو جاڳيو هو، جيجيءَ جڏهن مارئي ڪيو هو. چوندا آهن، خوش نصيب آهي اهو وطن، جنهن جون مائرون ساڻيهه جو احساس رکن. جيجي سنڌ جي عظيم ڪهاڻيڪارن مان هڪ آهي. مون ڪانئس هڪ دفعي پڇيو هو، ته ڇو مارئيءَ ۾ سندس ڪهاڻيون ڪين ٿيون ڇپجن؟ جواب مليو، مصلحت انهيءَ ۾ آهي." هن مون کان تصوير ورتي ۽ وڏو ساهه کڻي چوڻ لڳو:

"پاڻ منهنجا، جيڪڏهن جاڳيل جيجي مصلحتون سمجهائڻ ويهي ۽ مارئيءَ تي محتسب جو راج رهي ته رند جنون پرور ضرور ڪا ٻي محفل ڳولهين. اسان کي وري مصلحت انهيءَ ۾ نظر آئي، ته مارئيءَ کان ڪنارو ڪري وڃون ۽ نيٺ مارئيءَ جو هر پرچو گهر گرهستيءَ جي هڪ بليٽن ٿي ويو. جنهن باهه جي ٻکڻ، جنهن جي سَچ جي اميد هئي، سي مصلحت جي نذر ٿي ويا. جيجي سَرُ ڪجهه به چوي، مان مارئيءَ مان مطمئن نه هوس. ٽن سالن کان به وڌيڪ مصلحتن کي خيال ۾ رکي نڪرندي رهي، شل ٿي مهينا جنون جي حوالي به ٿئي ها، الله ان کي به ڪنهن طوفان سان آشنا ڪري ها، پر هيءَ دلوراءِ جي نگري آهي ۽ جيجي منهنجي پنهنجي چوڻ پٽاندڙ هڪ ڪمزور عورت آهي."

"مارئي رسالي ۾ تنهنجي به ته ڪا شيءِ ڇپي هئي؟"

"ها، هڪ خط هو، جنهن جو عنوان هو 'ڪڏهن ڪڏهن منهنجي دل ۾ خيال ايندو ا.'"

"اردوءَ ۾ اهو ڳايل غزل هتي به ڏاڍو مشهور ٿيو آهي، جنهن لاءِ هڪ پيري تنوير عباسيءَ به پئي پڌايو ته تون ڳهٽو ڪري اها ست جهونگاريندو رهندو هئين."

هن هلڪو مرڪي، ڪنهن تصوير جي ڪاري ڪاپي ڪٽي انلارجر ۾ وڌي ۽ ان جو فوڪس ڪري چوڻ لڳو:

"تنوير منهنجو سٺو دوست آهي، پر مون کي چيڙائيندو ڏاڍو هو، مون سان مذاق به ڏاڍو ڪندو آهي." هن تصوير کي ڪارڊ تي لاٿو ۽ ان کي ڊيولپر ۾ وڌائين. ڪمري ۾ وري به گهڙيءَ لاءِ خاموشي ڇانئجي ويئي.

"مارئيءَ ۾ جيڪو خط ڇپيو هو ان ۾ تو پنهنجي پيڻ جي ڪجهه ساهيڙين جو ذڪر ڪيو هو، جنهن لاءِ تو لکيو هو ته مان ان پڙهيل ڳڙهيل اڌ وهيءَ جي ڪنواري عورت نورجهان تي ڪهاڻي ضرور لکندس. پوءِ ان تي ڪهاڻي ڪڏهن تو لکين؟"

"اڻ سيا انسان، روزاني زندگيءَ ۾ ڪلهي ڪس پيا ڪن، انهن جون به پنهنجون جنڊيون آهن."

هن وري ڪاري ڪاپي ڪٽي انلارجر ۾ وڌي ۽ اڇو ڪارڊ ڦاڙي چوڻ لڳو، "هرانسان کي پنهنجا پنهنجا سک آهن، پنهنجا پنهنجا سور آهن، پنهنجون پنهنجون ڪهاڻيون اٿن." هن ڪارڊ انلارجر ۾ وجهي مٿس ڪاري ڪاپيءَ جي اکر لاءِ ٿيءَ جي مدد وٺي ان کي عڪس بند ڪيو. جنهن کي ڪٽي، ڊيولپر ۾ اڇلائي چوڻ لڳو: "سيني تي نظر ٿو وجهان ته ائين ٿو محسوس ٿئي ته هڪ لنبي ڪهاڻي آهي، جيڪا ڪنهن منجهيل سڳي جيان ويڙهيو تي پئي آهي. يا ڪو ڏکوار ڪينئون آهي جو انساني هانوَ جي ڦٽ ۾ گهنڊيون هنيو ويٺو آهي ۽ پيو ان کي ڪوري."

وري ڪاري ڪاپي ڪٽي ڳاڙهي روشنيءَ ۾ ڏسي چوڻ لڳو: "ڪيئن انهيءَ سڳي کي سلجهايان، ڪيئن اهو چڪندو ڦٽ ڇٽايان، سو واجهائيندي ورهيه گذري ويا آهن ۽ مون ڪجهه ڪين لکيو آهي." هن ڪاري ڪاپي انلارجر ۾ وڌي ۽ تصوير ٺاهي ڊيولپر ۾ وڌائين ۽ ان ۾ پيل ڪجهه تصويرن مان هڪ تصوير کڻي چوڻ لڳو: "ڪنو چڙهيو رکيو آهي، ايامي، خبر پوي تـ ڇا ٿو نڪري." تصوير کي ڏسي چوڻ لڳو: "يا ڪٽي ائين چئجي تـ جهڙ لهيو بيٺو آهي، بس گهڙي ڇڻي ته خبر پوي ته ڇا ٿيندو." هن ان تصوير کي فڪسر ۾ بوڙيو ۽ هٿ اگهي وري تصويرن لاءِ اڇو ڪارڊ ڦاڙڻ لڳو.

"ان وقت نورجهان گريجوئيٽ هئي، ماستري ڪندي هئي، هن جي ڪلمڪ ڇهري جي اوٽ ۾ ڪڏهن ڪڏهن آئون ڪجهه ڏسي وٺندو هوس ۽ منجهي پوندو هوس." ڪارين ڪاپين کي هيٺ مٿي ڪندي چوڻ لڳو: "مون کي ائين لڳندو هو جيئن ڪنهن پنڪيل راهيءَ کي منزل تي پهچي پنهنجي پٽل جو احساس ٿيو هجي، جيئن ڪنهن رڃ رليل کي سڃ پڙ پئي هجي، ڪيترو عرصو ٿيو آهي جو مون کي ان متعلق ڪاٻه خبر ڪانهي." هن هڪ ڪاري ڪاپي کڻي کيس ڏنو، "منهنجي پيڻ جي هڪ ئي ساهيڙي هوندي هئي، ٿالو ته شمير هٿس

"۽ هو، مولا تي لنگ رکيو هلندڙ شمشير؟"

"شمشير، ادب کان وڌ هاڻي ٽيليويزن کي وڌيڪ ٿو Feed ڪري".

"سنڌي ادبي سنگت جو ڪم ڇڏي ڏنائين ڇا؟"

"ان کي ته گهڻو عرصو ٿيو".

"شمشير جو شعر آ: زندگيءَ جا سؤ سوال
ڪير ٿو پورا ڪري،
اهي ڪو مائيءَ جو لال
آهي ڪو حاتم جي همت جو مثال
موت ۾ ماڻي محبت جو وصال
زندگيءَ جا سؤ سوال
ڪير ٿو پورا ڪري.—

واهه ڙي واهه ڍول! ٽيليويزن کي فيڊ ڪرڻ جي بهاني زندگيءَ جي سوالن سلجهائڻ کان منهن موڙي ويٺو". ٿورو خاموش ٿي وري چوڻ لڳو، "ڪٿي انهن سوالن مان ڪنهن هڪ جي جواب ۾ ته نه لڳو پيو آهي."

"ٿي سگهي ٿو، پر اهو ته هڪ ڄاڻي شمشيرالحيدري پاڻ ۽ پيو سندس مولا پاڪ- ڪڏهن ڪڏهن مد پيئندي خماريل ذهن تي سنڌي ادبي سنگت جا اڻ ميساريل نقش تري ايندا اٿس ته جذباتي ٿي چوندو آهي، يار ڪڏهن واندڪائي ملي ته سنگت جي تاريخ ضرور لکبي".

"شمشير کي گهٽ ۾ گهٽ اهو ڪم ته ضرور ۽ جلد ڪرڻ گهرجي. مان سمجهان ٿو اسان جا اديب توڙي شاعر ڪونه ڪو سوال کڻي ان کي سلجهائڻ جي ڪوشش ۾ رڌل آهن".

"نوان به گهڻائي ميدان ۾ لهي آيا آهن. شاعر توڙي ڪهاڻيڪار جي حيثيت ۾ به ڳالهه تو واري نئي نهڪي تي اچي هت ته ڪٿن به پيا ڪنبن به پيا- ڏڪندي ڏڪندي انهن رازن کان پنهنجي پڙهندڙ ذريعي پين ڪي به آگاهه ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن، جيڪي سالن کان سيني ۾ سيني پڇندا رهيا آهن- جنهن لاءِ لڇن به پيا، لوچين به پيا".

"1960ع جي نئي ڳالهه آهي". هن اهڙي انداز ۾ چيو ڄڻ منهنجي بس ڪرڻ جي انتظار ۾ هو.

"جمال جا روح رهاڻ ۾ به اڪر ڇپيا هئا. ته پاڻُو آءٌ لڪي ڪوله ڇاڻان، ڪونه لڪي ڇاڻان- منهنجو نالو ميساري ڇڏيو؛ چوڻ جو مطلب هوس ته ڳيي جي ڳولها ۾ گتل آهيان- ڳيي جي ڳولها ۾ گتل آهيان، ساهه کڻڻ جي سگهه ڪانهي، مران ٿو، ائين ڪٿي سمجهو ته

سري ويو آهيان. جمال پيو چوي تہ سندس نالو ميساري ڇڏيون. اديبن جي فهرست تان، ليڪن جي فهرست تان، ڪهاڻيڪارن جي وچور مان، ليکي لال جي هي ٻيو شهيد ٿي ٻيو، سائينداد سولنگي اڳي هڪ مثال هو".

"تازو سنڌالاجي طرفان ڇپيل رسالي پرک ۾ سندس ڪهاڻي ڇپيل آهي. شايد ٿين اڻس، چو تہ جمال ابڙي پنهنجي انٽرويو ۾ بہ چيو هو تہ مان ڪجهہ مضمون لکان پيو ۽ پنهنجون يادگيريون ضرور لکندس، وڏي جذبي مان چيو هئائين تہ مان انساني ارتقا متعلق هڪڙو ناول لکڻ ٿو چاهيان".

"گاڏي ڪيئي گڙڪائڻ ڏکيو آهي پر هلائڻ سولو، هڪ دفعو حرڪت ۾ آيو تہ پوءِ سولو سٽائو بہ ڪندو هلندو. ڪراچيءَ جهڙو شهر-سفيد پوشي-جمال ويچارو تہ عيالدار ماڻهو آهي. مون جهڙي چڙي چانڊ ڪي هن سماج پيٽو ڪري وڌو. تہ جمال ۾ ٿوم گهٽي؟ هن ڪي تہ نہ رکيو پنهنجي پر پنهنجي ٻارڙن جو بہ خيال ڪرڻو آهي. پر ياءُ-" هو ٿهلندي هڪ هند ٻيهي رهيو- ٻيهي چوڻ لڳو، "پر ياءُ، ادبي ٺيڪيدارن کي اسان کي ڪهاڙيون تہ ڪين هنيون آهن، جو اسان هاءِ گهوڙا پيا ڪريون. بس رکيو سائينداد سولنگي سمهاري ڇڏيائون. جمال کي جهلي ڇڏيائون ۽ حفيظ حرڪت کان رهجي وڃڻ ڪي اڇي پهتو آهي".

"پر رکيو اهي بہ ڇٽا تہ نہ آهن. گهڻائي مائيءَ جا لال جيئري ئي هيڏي هوڏي ڀڪڙجي ويا آهن، جن جي وري موٽي ملڻ جو امڪان ئي نظر نٿو اچي، گهڻا تہ وري ڪا Creative شيءِ ڏيڻ کان ئي رهجي ويا آهن-جيڪي تہ وانگر هاڻي ڪڏهن بہ وڌيڪ نہ لکي سگهندا".

"مثال طور ڪير؟"

"ياءُ، ٻاڻ واري جيجي زينت چنا ــ"

"هن وچ ۾ ڪاٽي چيو، "جي-"

"تو وارو پيارو دوست ۽..."

"عالمائيءَ لاءِ تو چوڻ چاهين ٿا".

"اڇا تہ پڻ، پنهنجو جهونو جوڳي ڪرامي...."

"بس پيارا، مان وڌيڪ ٻڌڻ لاءِ تيار ناهيان". هو وري هلڻ لڳو. هن جي ٿڌمن جي چرپر مان محسوس پئي ٿيو تہ سخت بيچين ٿي ويو آهي.

"۽ جنهن شخصيت کي تو پنهنجي ڪهاڻين جي ارپنا ڪئي هئي-سا بہ".

"ثميره ـــ هان-ثميره ـــ" هن جي آواز مان معلوم ٿي ٿيو تہ ڄڻ ڪمري ۾ تمام گهڻا ماڻهو گڏجي ثميره جو نالو پڪاري رهيا هجن-هن وڌيڪ ڪجهہ نہ ڳالهايو. ڪمري لڳو

باٿ روم ۾ گهڙي ويو، اندران در بند ڪري ڇڏيائين. شاور مان پاڻيءَ جي ٻڙڪي نڪرڻ جو آواز ٿيو ۽ جنهن سان گڏ مون هلڪا سڏڪا ٻڌا، ڄڻ ڪو ڍڪيل سڏڪا. تمام گهڻي دير اندران شاور جي آواز ۾ سڏڪا ٻڌندو رهيس، مون باٿ روم جو در کڙڪايو، پر حفيظ اندران در نه کوليو. گهڻي گهڻي دير تائين اندران سڏڪن جو آواز ايندو رهيو. نيٺ شاور جو آواز بند ٿيو. منهنجي تمام گهڻي ضد سبب هن در کوليو. مان وڏي وڃي ڪيس ڀاڪر پائي ٻاهر وٺي آيس. ٻتي ٻاريم، سمورا ڪپڙا آلا ٿي چڪا هئس، مون ڪٻٽ مان سندس ٻيا ڪپڙا ڪڍيا، سنڌ ۾ اڳيان وجهي ڪيس ڏيندي چيم: ”پيارا، ڪپڙا بدلاءِ.“

هن هڪ نگاهه مون تي اڇلائي. سنڌ منهنجن هٿن مان وٺندي پنهنجي منهن پڙهڻ لڳو:

”سڪ سوز جوڪڻ ڪو سمر، آهي زمانو درگذر،
اوکو گرامي آ سفر، گهم عشق جون گهايل گهڻيون.“

هو وري باٿ روم ۾ ويو ۽ جلدئي ڪپڙا تبديل ڪري ٻاهر آيو- وڏي وڃي بيڊ تي ستو، مون وڏي سندس سيرانديءَ کان کُلندڙ دري کولي، هلڪي منڙي ٿڌڙي هوا ڪمري ۾ گهڙي آئي. هن اکيون کڻي مون ڏانهن ڏٺو:

”دنيا جي مالڪ جي ناهيل بي بقا مورتين سان ايٽ کهڙو ۽ ڪيترو لاڳاپو رکجي؟ ڪمبخت ڪر موڙي اٿنديون مس ته ائين سنيرڻ شروع ڪنديون ڄڻ آيون ئي سن ۾ چوچڙي لڳائڻ، ٻاهه ٻڪائڻ ۽ وري وڃڻ لاءِ هيون. انهن جي ڀيٽ ۾ اسان جي مورتين کي ڏس. جيئن مون پنهنجي مورتن کي ابدلث جي رلڪن سان رڱيو آهي. منجهن هڪ رنگ ٻيو به وڏو اثر جنهن جو نالو آهي ”بقا“. دنيا جي خالق جي تصويرن ۾ بقا جو رنگ آهي ئي ڪين. هو به بت ناهي ٿو، آءٌ به بت ناهيان ٿو. هو به مصور آهي، آءٌ به مصور آهيان. هو به خالق آهي، آءٌ به خالق آهيان. البت هن جا بت فاني، منهنجا بت لافاني، هن جا بت پريشان، منهنجا بت خندان. هن جا بت ايازڪيش وارا، منهنجا بت بي نياز. هن جا بت تندخو، منهنجا سادا سپاجهڙا. ڏس اسان ٻن بت گرن جي ڪلا ۾ ڪيڏو نه فرق آهي. بقا ۽ فنا جي ٻن رنگن ڪيڏو نه هُل هُلاچو مچايو آهي، صدين کان انسان ائين الجهندو رهيو آهي. فنا جو رنگ هرشيءِ تي حاوي ۽ طاري آهي. انسان خود به فاني آهي پر تنهن هوندي به بقا جو عڪس پيو لوچي، ڇا تون ائين ٿو ڀانئين ته هنن مڙس مٿيرن جي وڏيڪ نه لکڻ سان انهن جو جيڪي ڪجهه لکيل آهي اهو ڪنهن ڪم جو ڪونهي؟ ڇا اهو ناس ڪرڻ گهرجي؟ جن لاءِ هنن لکيو، تن کي هنن بقا نه بخشي آهي؟- مان وڏي واڪي چوان ٿو ڀول، ته جيڪي هنن لکيو آهي، جيستائين ڪائنات جو وجود هوندو تيسين باقي رهندو، تيسين سندس مورتين جي بقا جو رنگ پيو ٿهابو. پيارا، هيءَ دري بند ڪري ڇڏ- سنڌڙيءَ جي سڳنڌ ڀريون لوايون ڏيندڙ هوا من کي وڌيڪ بيقرار پئي ڪري، ڪٿي وري ڳوڙهن جا بند نه ٽٽي پون.

مون اٿي دري بند ڪئي.

”پيارا، اسان به آهيون نانگ ڪاڏل، جيسين اوهان کي منڍ هٿي لنڍ نه ڇڏائي آهي، تيسين ڍهيل يارن مان گهڻي اميد ڪيئن ٿا رکو؟ هيءَ ٿي اهو توهان جو فرض آهي ته تند تنواريندا رهو. اهو منڍ اٿيو انهيءَ ڏنگ جو. اڙي سائين، پيٽ ڏٺي ته توهان لاءِ انهيءَ عمارت تي قبضو ڪرڻ جو پروانو ڪڍهوڪو لکي ويو آهي. پڻيان ٿو انهيءَ پروانو ۾ جيڪي هن لکيو هو، سو وسري ويو اٿو. پر ته ياد اچيئي:

’تنيءَ ٽڏيءَ ڪاهه، ناهي ويل ويهڻ جي -- متان ٿئي اونداهه، پير نه لهين پرينءَ جو.‘

باقي رهي پنڌ جي اٿانگائيءَ جي ڳالهه، سو پاڻ سمئيءَ جي سورن ڪان ته پنهنجا سور سرس آهن، پوءِ به اسان اجا تائين سمئيءَ جيان ڪنهن گهڙو ڪئي به ڪوله ڪاهيو آهي--“ هو وري سوچ ۾ گم ٿي ويو.

”اڙي حفيظ، اجايا ايديش ڏيڻ به چڱا ناهن.“ هو ٽپ ڏيئي اوچتو اٿيو، جو منهنجو پڻ چهرڪ نکري ويو، جڻ اجايو ئي ڳالهايو سين. هو اٿي وري ڪارين ڪاپين کي ڦولڻ لڳو.

”حميد سنڌيءَ جو ڪهڙو حال آ؟“

”خوش باش ۽ ٺيڪ ٺاڪ آ.“

”يار، ان ماڻهوءَ منهنجي آئم ڪهاڻيءَ ’سليا ڪنهن نه سوال‘ کي چڱيءَ ريت نه چاهيو. پلا وري ’روح رهاڻ‘ ڪيڻ جو خيال ڪونه ٿو اچيس ڇا؟“

”نڪو. وچ ۾ ظفر حسن ’ڏرتيءَ‘ نالي سان رسالو شروع ڪيو هو، تنهن جا به ڇنيءَ ڇهه ماهي پرچا شايع ڪري، هاڻي ته اديبي بورڊ ۾ سيڪريٽري آهي.“

”مهراڻ جو ’ڪراچي نمبر‘ به نڪتو هوندو؟“

”ها--“

هو مون کي ڏسي مرڪڻ لڳو-- ”بهرحال سٺي ڳالهه آهي- اسان کي ڪجهه نه ڪجهه ڪندو رهڻ ئي گهرجي.“ هو وڏي اليڪٽرڪ بورڊ تائين آيو، ”اسين جيڪي زندگيءَ جي سينڌ سنوارڻ جي دعوا ٿا ڪريون، اسين جيڪي گلستان کي گلاب جي لاليءَ سان سينگارڻ ٿا گهرون، اسين جيڪي هر دل ۾ اميد ۽ امنگ جا راڳ ڳائڻ ٿا گهرون، تن کي ڪٿي ٿو سونهي ته هڪ پل لاءِ به نراسائيءَ جو راڳ ڳايون.“ اُئين چئي هن هٿ وڌائي، بتي وسائي ڇڏي ۽ وڏي ويو ڊيولپر ڏانهن. ڳاڙهي بتي پاريائين، جنهن سان اونداهيءَ ۾ ڳاڙهاڻ جو گهٽ روشن رنگ اڀري آيو.

”پيارا، صحيح ته ماحول خوشگوار نه آهي، صحيح ته هر طرف خونخوار بگهڙن جا وار اسان جي رت جا آجايا پيا ڦرن، صحيح ته اسان جو پنڌ ڪنڊن جي پيچرن ڪان آهي ۽ صحيح ته حيات، قيامت جي تصور ڪان به سخت پئي پاسي، پر زهر پياڪ ته وهه ڏسي ويتر وهسندا آهن.“ هن ڪاري ڪاپي ڪڍي انلارجر ۾ وڌي: ”سقراط ڪان وٺي اڄ تائين لشڪر ته ڏس مستن جو! ڪير هو جو پاڻ پيالو گهري پيئي ها؟ ڪير هو جو پنهنجي خوشيءَ سان صليب تي چڙهي ها؟ ڪير هو جو ستر ڄڻا ساڻ ڪري ڪربلا تي پهچي ها؟ اڙي اهي مست اسان جي قبيلي جا

ماڻهو هئا، انهن پنهنجو ساهه ڏئي زندگيءَ کي تازگي بخشي هئي. مُرڪندا جهومندا ويا ۽ هي قافلو هلندو پيو هلي، ۽ اڃا ڪيترائي هوٽلن تي به چانهه جي ڪوپ مان چُسڪيون هڻندڙ نوجوان ڪنهن اهڙي مست جو انتظار ڪري رهيا آهن." هن اهو ڪارڊ ڦاڙي انلارجر ۾ وڌو ۽ ماکيءَ طرح عڪس بند ڪري، ڪارڊ ڀيولپر ۾ وجهي ڇڏيو:

"اڪيلائي، هيڻائي ۽ نراسائيءَ جي جذبن سان جهڙيءَ ريت مون کي الجهڻ اٿڪيو ٿي پوي، اهڙيءَ ريت اوهان گهر وينلن کي نه پوندو هوندو؛ پر مون پنهنجي ماحول کي پنهنجي پورهئي سان خوشگوار بڻائڻ لاءِ پنهنجي هن ڪمري مان به هر شيءِ کي ڪڍي ٻاهر ڦٽو ڪيو آهي، جيڪا ڪنهن به ريت اداسيءَ ۽ نراسائيءَ جو باعث بڻجي."

"ته پوءِ تو ڪنهن عورت جي تصوير ڇو ڪمري ۾ لڳائي آهي؟"

هن مون ڏانهن منهن ڦيرايو- "ٻيو ڀيرو ۽ وري ان تصوير کي چتائي ڏس."

مون وڏي وجهي ٻئي ڀيري ۽ پٽ تي لڳل تصوير ڏانهن ڏٺو، "ڪنهن ڪلاڪار عورت جي تصوير آهي، مون ڪنهن ٻئي هنڌ اها تصوير ڪانه ڏٺي آهي، ڇا منهنجو خيال درست آهي؟"

هن مون ڏانهن نهاريندي چيو، "تنهنجو خيال درست آهي." هو وڏي اچي صوفي تي ويٺو ۽ اتان ان تصوير کي ڏسندي چوڻ لڳو: "پاڻ-اسان جا ڪلاڪار، پنهنجي ڪلا جي موت ۾ سير جا سوالي ٿيندا هئا. سنڌ انهن ڪلاڪارن جا گيت ڳائيندي هئي. انهن سرويچ، سوڍن ۽ راڻن جا گيت ڳائيندي هئي، پَلئي پئڪي اڄ به ڳائيندي آهي، پر پوءِ صديون ٿيون الهيءَ ڳالهه کي گذري. هاڻي ته ريڊيو تان سُر مارئيءَ کان سواءِ ٻيو ڪو ورلي ٻڌندا آهيون. لتي ٻئي پنهنجي شيخياڻي سسئيءَ جا پار ٻڌ اڌا آهيون. راڳ جي ديوتا ٻيجل کي ۽ ان جي ٻالهي راءِ ڏياچ کي ڪوئي ڪين ڳائي. الائجي گهٽيون صديون ٿيون، سنڌ ۾ اهڙو ڪارو واءُ لڳو جو ڪلا ۽ آرٽ جون پاڙون پٽجي ويون. ڪٿي ڪو منصور لاهوتي لال يا سرمست ٿي آيو ته به گيت ڳائي ويو، نه ته ٿيو پلو. هت عاشقن لاءِ عزازيل هجڻ جو مهڻو ڏهيو ڏڪيو رکيو آهي. ڪير دم هڻي؟ ڪير سر سهسائي؟ سر جو سر مان ساٿ آهي پاڻو. راءُ سير ڏيندو هو ته هر طرف گيت هوندا هئا. ٻيجل جو سُر ٿو ڪڇي ته هر طرف ماڻهو ٿيو وڃي، ڳائڻا مڱڻا ٿيو پون يا ڪوئن تي ڪسب ڪمائڻ لڳيو وڃن. ڪلا سان هيءَ ڪار دلوراءِ جي نگريءَ ۾ نه ٿئي ته پيو ڪٿي ٿئي؟ گيت سنگيت جو ذڪر انڪري ڪري ويس جو مان توکي ٻڌائڻ ٿو چاهيان ته اها تصوير مون پنهنجي ڪمري ۾ ڇالاءِ لڳائي آهي."

"منهنجو مطلب هو ته هن تصوير کي ڏسي، هن جا گيت يا هن جو آواز ٻڌي، تون اداس نه ٿي ويندو هوندين؟"

"مان جذباتيت جو قائل ناهيان پيارا، پر سنڌ ۽ سنڌ وارن جي اڪير ۾ الائجي ڪيئن روئڻ به سکي ويو آهيان. اڪير هڪ ڪنڊي ٻئي ڪاڪڙ جهليو بيٺي آهي. ليٽڻ کي لير ڇلڪائڻ کان سواءِ اچي ڇا ٿو؟ ساري رات جاڳڻ کان پوءِ- ٻاڪ ڦٽيءَ ويل هن محيط عمارت جي پوئتان-

آسرندڙ مسج جـو ڦهريون ڪرڻو منهنجي دريءَ مان ليئو پائي، منهنجي ڪن ۾ سرگوشي ڪندو آهي، ڄڻ چوندو آهي ”آءٌ، گهڻو سُٺين، صبح ٿيو اٿئي، آءٌ ـ“ ۽ پوءِ آءٌ اکيون پٽي دريءَ مان انهيءَ عظيم عمارت طرف نظر ڪندو آهيان، منهنجي من ۾ انهيءَ تروري جي هلڪي سرگوشي هڪ هلڪي ڪنڪناڙي ڪندي آهي ۽ جهيڻي جهيڻي سرڪ منهنجي چپن تي ٽلڻ لڳندي آهي، انهيءَ وچ ۾ مسج جا ڪجھ جيترا ترورا منهنجي دريءَ مان اندر لنگهي ايندا آهن ۽ مون کي وڪوڙي ويندا آهن، انهيءَ ننڍڙي تروري کي آءٌ هوند ڪنهن سهاڳڻ جي ڦهريئي پٽ سان تشبيهه ڏيان، جنهن جي ڏئي، سهاڳڻ جو سينو زندگيءَ جي امرت رس سان پرجي ايندو آهي ۽ هو ڪجھ جيترا ترورا آءٌ هوند انهيءَ سهاڳڻ جا پيا پار چوان، جن کي حاصل ڪري هو پنهنجي زندگي مقل سمجهندي آهي، ۽ جن تي ناز ڪري هو ڳاٽ مٿي ڪري هلندي آهي! ۽ پوءِ جڏهن هي ڍڳ سارا ترورا مون کي وڪوڙي ويندا آهن، تہ آءٌ ڪر موڙي، هنڌ ڇڏي، اٿي ويهندو آهيان، ان بعد ڏينهن پنهنجي مشغولين سان وڪوڙي ويندو آهي — آءٌ زندگيءَ جي جدوجهد لاءِ جنبي ويندو آهيان، تان جو شام جي جهيڻي جهيڻي اوندهڙي منهنجي ڪمري کي ڪنوار جي اجرڪ جيان ويڙهي ويندي آهي ۽ آءٌ بتي ٻاري پروانن سان گڏ نيڻ ساڙڻ لڳي ويندو آهيان ـ تڏهن هيءَ چاندڪا ـ... جنهن کي مان اڃا وساري نہ سگهيو آهيان ـ ڇو تہ هوءَ مون کي ڏاڍا مهڻا منڙا سُر ڇيڙي هميشه يادن جي ايوانن ۾ وٺي ويندي آهي.“

”هيءَ تصوير انهيءَ چاندڪا جي تہ ناهي، جنهن سان تو پيار ڪيو هو، جنهن جي بيوفائيءَ تي تو ڪهاڻي بہ لکي هئي؟“

”ها — هيءَ اها چاندڪا آهي پيارا ـ جنهن، وقت گذرڻ سان پنهنجي اندر ۾ عورت کي ڪَرَ موڙيندي محسوس ڪيو، جنهن زندگي سنوارڻ لاءِ، مون کي ڇڏي، ڪنهن ٻئي ساٿيءَ کي چونڊي ورتو — جنهن منهنجي خطن کي رڳو عقيدت جي گلن سان سينگاري سانڍي رکي ڇڏيو — جنهن منهنجي اندر جي آدمن کي هڪ عظيم آرٽسٽ جي اونهي ويچار جو نٽي لتيجو سمجهيو ۽ نيٺ اهو ڏينهن بہ آيو، جڏهن چاندڪا جي محبت جي سهاري ٺاهيل ادب جو بت ٽڪرا ٽڪرا ٿي اچي پٽ تي پيو — هن ڪنهن ٻئي سان شادي ڪري ڇڏي... ۽ مان...“ هو وڌيڪ نہ ڳالهائي سگهيو ـ هن جي آواز مان ٺي لڳو ٿي تہ هو وري يادن کي ساري جذباتي ٿيندو ٿي ويو ـ

”جيترو سوچين ٿو ۽ محسوس ڪرين ٿو، ان کي لڪين ڇو ٿو؟“ هن کي ٿورو موڊ ۾ ڏسي پڇيم.

”آءٌ خمارن غبارن جو رهواسي آهيان، مون کي ائين ٿو محسوس ٿئي ڄڻ اندر ۾ بخار پرجي آيا اٿم ۽ آءٌ ڪنهن ڪبوتر جيان فضا ۾ چولين تي چُٺلي رهيو آهيان.“ هن مون ڏانهن سُنهن ڪري چيو، ”تو آڪاس ۾ ڪنهن ڪبوتر کي هوا جي چولين تي چُٺلندي ڏٺو آهي؟ ڏٺو بہ آهي الائجي ڪين؟ پر آءٌ ڏسي چڪو آهيان، انهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪونہ آهي تہ آءٌ

هٿين خالي، پيٽو فقير آهيان — مون وٽ دنيا جو ڌن دولت ڪين آهي؛ پر تڏهن به پنهنجي دنيا ۾ آءٌ پاڻ کي تونگر سمجهندو آهيان، ڪڏهن ڪنهن افساني جو ڪردار وجود ۾ اچڻ کان پڙ ڪيڏي ٻيهندو آهي، ته آءٌ ائين جهرڻ ڳرڻ لڳندو آهيان، جيئن ڇيڪي مٽيءَ جي اوڏ ڪي پٽ پوڏ جي پاڻيءَ ۾ — ۽ پوءِ منهنجي روح جي اڻهيءَ رل مل مان منهنجي افساني جو ڪردار ڪَر موڙي، آرس ڀڃي ائين اٿندو آهي، جيئن ڪو سلو ڪنهن پلي زمين مان اسرندو هجي يا ڪا نرتڪي نيهن مان اٿي جهومڻ ۽ ڳائڻ لڳي وڃي — ۽ جڏهن منهنجي افساني جو ڪردار اهڙو روپ ڌارڻ ڪندو آهي، ته آءٌ سمجهندو آهيان ته خالق آهيان پنهنجي ڪردار جو —"

هو گهڙيءَ لاءِ چُپ ٿي ويو. اجايو سجايو ڪارين ڪاپين کي اٿلائڻ پٿلائڻ لڳو، پر جلد ئي کو خيال اچي ويس. ڊيولپر ۽ فڪر ۾ وڌل تصويرون ڪيڏي، ان کي صاف پاڻيءَ جي ٻاٽ مان ڌوئڻ لڳو. ڌوئي انهن کي سڪائڻ لاءِ هٿ جي ناهيل هيٽر جي مٿان لسي پليٽ تي فوٽو اُبتا ڪري رکيائين ۽ هيٽر جو سئچ آن ڪري ڇڏيائين: ”پيرن جا پير ڪنهن دلبر جي چاهه چکيا تي چڙهي، ڪامندو پڇرندو رهيو آهيان، پر انهيءَ جهوريءَ جهرڻ جي لطف تي لال، هوند ڪائنات قربان ڪري ڇڏيان. چاندوڪي رات ۾ ساگر جي ڪناري ڪنهن پريءَ سان هرت پرين ڳالهڙين جو تصور ائين محسوس ٿيندو آهي، جڻ پوري فضا تي بهار ڇانيل آهي ۽ ڪو ديوانو پنهنجو تنبورو کڻي فضا ۾ گيت پيو پوکي، مڌر منڙيون راڳيون...“ هيٽر جي مٿان رکيل پليٽ تي ٽوال وجهڻ کان پوءِ چوڻ لڳو: ”مون گهڻي عرصي کان لکڻ ڇڏي ڏنو آهي، جنهن جا پيا به ڪيترائي سبب آهن — هونءَ ته مون ڏٺو، ته منهنجا سڀئي ساٿي هٿ تي هٿ رکيو چُپ ڪري ويهي رهيا آهن، تڏهن ئي مون قلم ڪنيو هو، مون ان وچ ۾ سنڌ کان ٻري ٿي به گذاري ڏٺو ۽ ان ٻري هيڻ جا مون کي آڪير ۽ آڪنڊ عطا ڪئي، تنهن جو نتيجو هيون به-چار ڪهاڻيون ۽ يادگيريون، مُٺ جيترين ساعتن جي مهلت، جيڪا ڏاتار مون کي ڏني، تنهن ۾ مون کي پنهنجي نقشن کي سينگارڻو هو، منجهن رنگ پرڻا هئا ۽ سڀ کان وڏي ڳالهه ته منجهن بقا جو الپ رنگ پرڻو هو.“

”تو ڇپيو پئي ته هڪ اڌ ناول لکيو ٿي؟“

”ها يار، شايد اهو شيام وٽ آهي. مون جيڪب آباد واري دؤر ۾ ڪنهن ڪلارڪ دوست تي پنهنجي لکڻين اتارڻ جو ڪم رکيو هو، اهو دوست به هاڻي الائي ڪٿي آهي؟ اهو بوڪ به الائي ڪٿي رهجي ويو!“

”تو پنهنجن دوستن کي به ته سٺا سنا خط لکيا آهن؟“

”پر اهي ادب ۾ ته شمار ڪري ڻٿا سگهجن لال، هونئن مون حميد سنڌيءَ کي به خط لکيا هئا، جنهن وري ’روح رهاڻ‘ ۾ ڇاهي پڙهندڙن تائين به پهچائي ڇڏيا.“

”اهو ته هن پاڻ چڱو ڪم ڪيو، پلا ادب متعلق تنهنجو رايو ڇا آهي؟“

”منهنجي نظر کان ته ادب جي واکاڻ اها آهي ته ادب انهن سمورين تحريرن جو ناءُ آهي، جي ڪنهن قوم جي جذبن، امنگن، آدرشن، خيالن، ويچارن، انديشن، پريشانين، گهٽين ۽ ڏولائن تي ڪنهن نه ڪنهن پهلوءَ کان روشني وجهن.“ هن هيتر مثال رکيل ٽوال کي ٽوڙو مٿي ڪري ڏنو ۽ وري ساڳيءَ طرح ٽوال کي ڍاهيو: ”اسان جا خيال ۽ ويچار، ارمان ۽ آدرش، انديشا ۽ پريشانيون پيدا ٿين ٿيون، ان موجودات سببان، جيڪي اسان جي ماحول ۾ هر طرف پکڙيل آهن. انهيءَ ڪري انهن جذبن ۽ ارمانن بابت ڳالهه ڪرڻ ويل ضروري آهي، ته اسان پنهنجي ماحول جي موجودات بابت به ڳالهه ڪريون.“

”۽ پلا ڪهاڻيءَ بابت تنهنجو ڇا خيال آ؟“

”لکندڙ جي دل ۾ بکندڙ باهه جو تجلو. ڪير آهي جو اهو نه چاهيندو، ته پنهنجي من جي پيڙا ڪنهن پرينءَ کي به ڏيکاري، انهن کي به احساس ڏياري، ته هن سچ ۾ پچرڻ ڇا هي؟ عام انسان کي ٿورڙي ڇهنڊڙي ٿي پائجي ته دانهن ڪري ملڪ کڻي ٿو ڪنو ڪري، جن جي اندر ۾ آنڌ مانڌ جا طوفان هجن، جيڪي پل پل هئمليت جيان وجود ۽ فنا هڪ سوال آ پيارا، جو ورد وينا ڪن، سي مات ڪري ويهن، سا ته نهايت ڏکي ڳالهه آهي.“

”انهيءَ هوندي به تون نٿو لکين؟“

”تصوير جو ٻيو رخ به ٿيندو آ ياءُ--۽ اهو اهڙو انوکو آهي، جو آءٌ نٿو ڀانيان ته ڪو توکي چڱيءَ طرح ڏيکاري سگهندس. جڏهن دوست گهڻو زور پريندا آهن ۽ نه لکڻ لاءِ، مهڻا ڏيندا آهن، ته دل ۾ جهير پوندا آهن ۽ پوءِ مان روئي ويهندو آهيان. احساس جي شدت وچي ٿي ڏينهون ڏينهن وڌندي ۽ آءٌ جيئن پوءِ تيئن وچان پيو نهوڙبو، اهڙيءَ حالت ۾ دردن جو داستان کولي ويهڻ اڻ ٽيٺي پئي لڳي. اگر ڪجهه ڪين ٿو پڇي، دوستن سان ياري پاڙڻ، هر سخنن سان رهاڻ ۾ رهڻ ۽ قربدارن جا احسان ياد ڪرڻ کان ڌار به زندگيءَ ۾ ڪي باب آهن، انسان انهن بابت به گهڻو ڪجهه ڪري ٿو، البت انهن بابت ڪجهه چوڻ آکڻ جو معاملو ٻيو آهي، ’ڪچان ته ڪافر ٿيان، مات ڪيان ته مشرڪ‘ واري ڳالهه پئي لڳيم، ان ڪري ’مينِي به مات، مٽني به مات‘ ڪري، چپن چپنو لائي ڇڏيو اٿم.“

”۽ جي سيني ان مصلحت کان ڪم وٺي، خاموش رهڻ ٿي مناسب ڄاتو ته نتيجي ۾...“

وچ ۾ منهنجي جملي کي ڪاٽي چوڻ لڳو: ”حالتون پلٽو ضرور کائينديون. هڪ تروري مان پيا به ترورا پيدا ٿيندا ۽ پوءِ جيجل سنڌڙي سدا سهاڳڻ جيان اوچو ڳاٽ کڻي، انهن جي وچ ۾ جهومندي. اسان هوندا-ين يا نه هونداسين، ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي، سوال اهو آهي ته سياڳو سمو اچڻو آهي ۽ ضرور ايندو، خوشين ڀريو اهو سچ اپڙو آهي ۽ ضرور ايرندو، انهيءَ وچ ۾ رات جي پاڻ ۾ سوجهرو ڪرڻ لاءِ اسان جيءُ جلائي جوت ڪنداسين ۽ انهيءَ جهيڻي روشنيءَ جي آڌار تي ڪاڪ جون منزلون لتاڙي هلنداسين- وڌندا هلنداسين،

وڌندا هلندا هئاسين سونهري مهانءَ ڏينهن طرف. حالتون ضرور پلٽو کائينديون، وري سون جهڙو ڏڻ ڪڏهن ڏيڙيل ساٿي اچي ڏڻ ۾ شامل ٿيندو، ته انسان جي سبيل ضرور هلندي. مٽ مٽي ڪشڪول پري پيئنداسين، پيارينداسين، پاڻ جيئڻ جا ڍنگ اختيار ڪنداسين، جڳ کي جاڳ ڏينداسين—" هن هٿ وڌائي تـوال هيٺ تان لاٿو. تصويرون سڪي ويون هيون، جن مان هڪ هڪ ڪري لاهي، گڏ ڪري لفافي ۾ رکڻ لڳو.

"ها سچ، حفيظ، تو لاءِ گلڻ ڏاڍو پڇندو آهي؟"

"ڪهڙو گلڻ؟"

"اهو جيڪو ننڍي هوندي اسڪول جي ماستر جي پوءِ ڪان بيمار ٿي پيو هو."

"هئو چا جنهن تي مون ڪهاڻي به لکي هئي 'اماں مان اسڪول نه ويندس.' هن مرڪي مون ڏانهن ڏٺو. "يار، هاڻي ته وڏو ٿي ويو هوندو؟"

"پـر ويچارو اڻ پڙهيل ئي رهجي ويو. تـاڙو ڪنهن اسڪول ۾ پڙهندڙ دوست ڪان پنهنجي ننڍي هوندي واري آڪاڻي پڌي اٿس، تڏهن ڪان تو لاءِ ڏاڍيون پڇائون ڪندو آهي."

"اسڪول جي ڪنهن دوست ڪان ڪيئن پڌي اٿس؟"

"تو واري ڪهاڻي اسڪول جي ڪورس واري ڪتاب ۾ شامل ڪئي اٿن!"

"ڪمال آ يار، مون اها ڪهاڻي تعليم ڪاتي تي تنقيد ڪندي لکي آهي، اهڙن ظالم ماسترن جي خلاف لکي آهي، سا ڪهاڻي وري تعليم ڪاتي وارن پنهنجي شاگردن تي لازمي قرار ڏني آهي، چا ڪا تعليمي ميدان ۾ ايڏي وڏي تبديلي آئي آهي؟"

"نه ڪو. ساڳيو ئي پهراڙيءَ جو ماستر، پار تي آلي لڪڻ جو وسڪارو."

"۽ سبق پڙهائن ٿا 'اماں، مان اسڪول نه ويندس' جهڙا!"

هو وڏي ٽيبل ڏانهن ويو، جتان چڙي (Stick) کنيائين، "هل پيارا ته تنوير جي شعر وانگر چانڊوڪيءَ ۾ هلي وهنجون."

اسان اٿي ٻاهر آياسين. ٻاهر پٽ تي چاندي پلٽي پئي هئي. ٿڌڙي هوا ۾ اسان ٿورو اڳتي نڪري وياسين، وڻن جي جهڳٽي ۾ هڪ ڪريل وڻ جو ٿڙ پيو هـو، حفيظ وڏي وڃي ان ٿڙ تي ويٺو.

"پهرن جا پهر ڪنهن دلبر جي چاهه چکيا تـي چڙهي اُءَ ڪامندو پڇرندو آهيان، پـر انهيءَ جهوريءَ جهجهڻ جي لطف تـي لال، اُءَ هولد ڪائنات قـربان ڪري ڇڏيان—چانڊوڪيءَ رات ۾ ساڳر جي ڪناري، ڪنهن پرينءَ سان پرت پرين ڳالهڙين جـو تصور ائين محسوس ٿيندو اٿم، جيئن پوري فضا تـي بهار ڇانيل آهـي ۽ ڪو ديوانو پنهنجو تنبورو کڻي فضا ۾ گيت پيو پوڪي." هن Stick کي ٻنهي هٿن ۾ جهلي ڪلهن تي رکيو، جيئن ڪو ڳوٺاڻو ڌيرو مال چاريندو هجي.

”اسين ٻئي جدا ٿي وياسين - - جيئن مينهوڙيءَ تي، ان شام، شفق جي سهائيءَ ۾، ٻه پورا پڪيڙا ڌار ٿي ويا، وري نه مليا. ڪنورين جهڙيون اکيون، انار جهڙيون ڇاتيون، تنهن تي جڙيءَ وهڙيءَ وارا ڇال، ڳلهائيندي هئي ته ڄڻ ڪنهن رباب جي تارن کي ڇيڙي ڇڏي ڏنو هجي. آءٌ به تڏهن ڏاڍو ارڏو هوندو هوس ۽ هوءَ سڀ سان سينو ساهي، وير پرائي، مون پر اڏين اچي بيهندي هئي، ڄڻ ڪا جهنگلي هرڻي ولر جي سردار سان هجي. تڏهن هڪ سرور، هڪ مستي، هڪ نشو منهنجي چت تي چڙهي ويندو هو ۽ آءٌ کيس ڀاڪرن ۾ ڀريندو هوس. ڪنهن ڪهڙيءَ مٺي ونندو هئس، ته هوءَ شرمائجي ڪنڌ هيٺ ڪري ڇال هڻندي پري ڀڄي ويندي هئي. قادر ڄڻ اسان ٻنهي کي گڏ رهڻ لاءِ جوڙيو هو، ڄڻ اسان هڪٻئي لاءِ خلقيا ويا هئاسين، پوءِ هڪ ڏينهن گهران رُسي ملٽريءَ ۾ ڀرتي ٿي ويس، اڏين جيئن ڪو هنجهون جو جوڙو ڪن مجبورين سبب ڌار ٿيندو هجي ۽ ٻئي دک ڪان ڪيهون ڪندا هجن. ان شام روئي موڪلايو هيين، مون کي پرديس وئي گهڻا ڏينهن ڪول ٿيا هئا، جڏهن مون کي سندس احوال پهتو ته مائٽ کيس پرڻائي رهيا هئا ڪنهن ٻئي سان.“ پل آپل جي مان... ”مون موڪل طلبي، پر موڪل جلد نه ملي. مان ڦٿڪندو رهيس ۽ پوءِ مون کي اطلاع مليو ته سندس شادي ٿي وئي، سندس در تي شرنائيون وڳيون، دهل وڳا، لاڏا ڳايا ويا، هوءَ هلي وئي ان وٽ، جنهن کي قادر سندس لاءِ نه خلقيو هو، جنهن چند ڏوڪڙن تي کيس خريد ڪيو هو، جنهن مايا جي ٻَل تي منهنجي محبت جو مذاق آڏايو هو. نوڪريءَ جو سال پورو ٿيو ته مان ڳوٺ آيس، ساوڻ جي رت هئي، پر هوءَ ساهري ويل هئي، تڏهن بادل نه برسيا هئا، منهنجو من برسيو هو. موڪل پوري ٿي ۽ مان واپس ويس. اهڙيءَ طرح هر سال ساوڻ سانگي موڪل تي ڳوٺ ايندو هوس. هڪٻئي پٺيان چار اداس موڪلون اچي لنگهي ويون. جنگ ختم ٿي ته مان به استعفيٰ ڏئي گهر وريس. ڊسمبر جو مهينو هو، پهر سج جو لهي چڪو هو، مان ڪُنڊ تان هيٺ لٿس، ته هُن کي نل تي پاڻي ڀريندي ڏٺم. هُن مون ڏانهن نهاريو، اکيون مليون، جهڪي ويون. مون هن جي نيڻن ۾ ڏٺو، ته مون کي لڳو، جيڪي نيڻ ڪالهه ڪنورن مثل ڪشادا هئا، اڄ اونهين کوهين مثل پيهيل ۽ اڏيارا هئا. هُن جا لَب، جيڪي گذريل ڏهاڙن گلن مثل نازڪ، ننڍڙا ۽ سنهڙا هئا، سي اڄ سُڄي پونءِ ڀريل ڳڙيءَ مثل ڪراهت پيدا ڪري رهيا هئا ۽ سندس ڇاتيون، جيڪي ڪنهن وقت انار مثل گول ۽ سخت هيون، پر اڄ ڪنهن سُٺا مينهن جي اوهه مثل لڙڪي رهيون هيون. آءٌ ڏانهس ڏسندو رهيس. منهنجي ڪائنات منهنجي آرزو، منهنجي محبت منهنجي ساهون دئي. اوچتو هُن جا ٻار به اچي نل تي سهڙيا، هوءَ سُنجهي پيئي، هڪ طرف ٻارن جي ڏٺ اچي کيس ورايو هو، ۽ ٻئي طرف آءٌ هئس. آءٌ، جنهن سان هُن جي ماضيءَ جو حسين دوُر سلهاڙيل هو - - ۽ پوءِ الهيءَ مونجهاري ۾ هوءَ ٻارن کي اورانگهيندي، لتاڙيندي، منهن ورائي وڃڻ لڳي، ڄڻ ڪنهن اوچتي ڏک لڳڻ ڪري هوءَ ٻنهنجي ڳالهين جي وات مان ڪير ڇڏائي ڊوڙندي هجي.“

هو ٽئي تان اٿيو ۽ اڪيلي هلڻ لڳو. ڪجهه دير اسان چپ چاپ هلندا رهياسين.

”تو منهنجي ڪهاڻي ’ٻه ٻاچا‘ پڙهي آهي؟“

مون ڪنڌ سان هائو ڪئي، ۽ چيو، ”اها ڪهاڻي سون تنهنجي ٻهرئين مجموعي ۾ شامل ڪئي آهي؛ پر ٻني جي گهٽ هئڻ سبب ’سليا ڪنهن نه سوال‘ وانگر اها ٻه اسلم لغاريءَ وٽ رهجي وئي“.

”يار سليا ڪنهن نه سوال، جيئن جو تيئن لڪيل حميد سنڌيءَ وٽ هوندو، ان ڪان وٺي اها ڇپائجانءِ.“

”ناصر موراڻيءَ ٻئي چيو ته حميد، تنهنجي اها ڪهاڻي جيئن جو تيئن ٿي ڇاپي آهي“.

”پر تون حميد کي چئجانءِ ته اصل ڪاپي ڏيڻ لاءِ“.

”اهي ته ٻنا ٿي ڳري ويا هوندا هاڻي ٻارا“.

”ٺهيو ادا ـــ، ها ـ“ هُن منهن مون ڏانهن ڪندي چيو، ڇڻ ڪجهه اوچتو ياد اچي ويو هجيس، ”تڏهن ته اصل ڏاڍو مزو لڳو هو، جڏهن مون هزماسٽرس وائيس ڪهاڻي لکي هئي“.

”ڇا ٿيو هو؟“

”پنهنجي افساني بابت آءٌ ان ڪان وڌيڪ ڇا چوان، ته جيڪڏهن آءٌ هُن کي سئو لـ سمجهان ها، ته هوند ڇڄڻ لاءِ ٿي نه ڏيان ها. اهو فيصلو ڪندي مون ڪيتري حد تائين انصاف ڪيو آهي، سو پڙهندڙ ٿي ٻڌائي سگهندا، آءٌ ڇا چوان“، مون کي تنهن وقت جون ڳالهيون ياد اچڻ لڳيون، جڏهن ’روح رهاڻ‘ ۾ اها ڪهاڻي ڇپي هئي ۽ ان ڪان پوءِ جيڪا تنقيد ٿي هئي، مون چيو، ”ها حفيظ، اهو ڪهڙو بزرگ هو، جنهن هزماسٽرس وائيس لاءِ لکيو هو، ته انهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪين آهي ته حفيظ، هزماسٽرس وائيس لهايت نيڪ نيتيءَ سان لکيو آهي ۽ افسالي لکڻ جو مقصد نهايت ٿي پاڪيزه آهي؛ پر هي افسانو ڪنهن به صورت ۾ اهڙو نه آهي، جيڪو گهرن ۾ پڙدي ۾ رهندڙ مائرن، ڀينرن يا ڪنوارين ڌيئرن تائين پهچي“.

-(ٻورٽريٽ جي آخري قسط ايندڙ پرچي ۾ پڙهندا)

پڙهندڙن وٽان

● مهراڻ جي مواد ڪي مون ڏيان جون دريون کولي پڙهيو... تون تجربي جي سچائيءَ جو شاعر آهين ۽ تجربي ڪندڙ جي حيثيت ادب جي رڳن ۾ ڊوڙندڙ رت سمان هوندي آهي. تون ۽ سحر وڏيون وڏيون ٻرانگهون پريندي، هي اوچتو لنڊيون ننڊيون وڪون ڇو کڻڻ لڳا آهيو؟ منهنجي خيال ۾ اسان سنڌي ماڻهو انهيءَ سڀني جيت ايج جي غفائن ۾ اڃا تائين نه ڪريا اهيون.

ڇا سحر جي سنجوڳ ۽ اوسيئڙو ۾ سيڪس ڳتيل آهي؟ ماڪيءَ لار يا جسم ۾ ٻل ٻل ڪوڪي جي تنبجڻ ڀوڙين سيڻن، گهٽ ۾ گهٽ منهنجو ڌيان ان سوچ طرف ڌڪيو آهي. بهرحال، اهي تجربا آهن. ضروري ناهي، ته هر تجربو ڪامياب ٿئي. سحر جو ٻهريون نظم وڻيو اٿم.

ڇا هٿ ۽ نراڙ جي ريکائن ۾ تنهنجو ويساهه آهي. جي ها، ته تون انهن مان ڪڍهن سُکتي پائيندين؟ تنهنجا نظم ڌيان سان پڙهيا اٿم ۽ وڻيا به اٿم. تنهنجي وائيءَ جي هيءَ سٽ ”اڄ ته سچ مٿي مٽان، ٻيرن ذر تتل“ اندر ۾ ٻهي ويئي اٿم. تنهنجا ترائيل به اظهار جي لواڻ سان ٽمٽار آهن، خاص ڪري هيءَ سٽ ”وڻ جي ٽڙ جيان ساهه ۾ آهيان سوڙهو“ ته اڄ جي انسان جي اندر جو اولڙو آهي. اڄ جو انسان، جنهن کي ضرورتون، مجبوريون، سماجي قدر اڏوهيءَ جيان کائي رهيا آهن. اڄ جو انسان، جيڪو ٻل ٻل ذهني گهوٽالن مان گذري رهيو آهي. اڄ جو انسان، جيڪو دوستين ۽ رشتن ناتن جي ڪوڪلائپ جي ٿماس تي ٽنگيل آهي. اڄ جو انسان جيڪو مصلحتن جي چار ۾ قاتل آهي ۽ اهوئي اڄ جو ٻيڙيل انسان تنهنجي هاڻوڪي شاعريءَ جو مرڪزي ڪردار آهي.

نورالهديٰ جو نظم ’عبادت‘ سنو نظم آهي. نورالهديٰ داخليت جي شاعر آهي. هر خيال کي اندر جي حوالي سان برميچي روپ رڪيا ڏئي ٿي. سندس نظم ’عبادت‘ جو هڪ بند ”منهنجي انگ انگ ۾ جرڪن ٿيون، تنهنجي هٿن جون رڪيائون“ جو مطلب گهٽي سوچڻ کان پوءِ به سمجهه ۾ نه آيو. نورالهديٰ پنهنجي نثر ۽ نظم ۾ ڪٿي ڪٿي، اڻ حقيقت پسند ڏيکائي ڏئي ٿي. آن جي آبتڙ ”بند چپن ۾ جهونڪاريان پئي، تنهنجي نانءُ جا ست ئي سُر“ ڏاڍو فطري ۽ اندر کي ڇهندڙ بند آهي. ۽ انهيءَ بند تي ئي هي نظم پرپور تاثر ڇڏي ٿو.

نورالهديٰ سماج ۾ ٿيندڙ هر بُرائيءَ کي نه رڳو عورت جي پرماريت ۽ ڪيس درپيش مسئلن کي ئي اگهاڙي اک سان ڏسي ۽ بي ڊپائيءَ ۽ فنڪاريءَ سان پيش ڪري ٿي. سندس ڪن نظمن ۾ موضوعن جي يڪرنگي کٽڪي ٿي. جيئن ’حوا‘ ۽ ’آدم جي ناني‘ جهڙا مون سندس ٻيا نظم به ڪٿي پڙهيا آهن. سندس هي ٻئي نظم به پنهنجي جاءِ تي بهترين نظم آهن. بهرحال ڪيس نين موضوعن ڏانهن به ڌيان ڏيڻ گهرجي. دنيا ۾ پيا به ڪيترائي اڻ ڇهيا مسئلا پکڙيا پيا آهن.

تنوير جي ڪوتا مان سچ ته مون کي سندرتا، سڳنڌ ۽ سنگيت جا پڙلاءَ ٻڌڻ ۾ ايندا آهن. سندس ڪوتا ۾ گهري گمڀيرتا ۽ مڌرتا مون کي ڏاڍو موهيو آهي. سندس شاعري جمالياتي ۽ انقلابي شاعريءَ جو ڏاڍو سهڻو سنگم آهي. سندس نظمن کان سواءِ هي ٽيڙو ته بنهه نئين شيءِ آهي: ”ڇهرو ڪاوڙيل، ۽ ڪالر تي ڪوٽ جي، ڪلنڌڙ ڳل لڳل.“ شرجيل وٽ پنهنجو هڪ فلسفو آهي، جيڪو سندس چترن، نظم ۽ نثر مان بکندو آهي. شرجيل، جيڪو ذاتي زندگيءَ ۾ فرسٽريشن جي ڳالهه به ٻڌڻ پسند نه ڪندو آهي، ڪچهريءَ ۽ ڀڄڻ ۾ فرسٽريڊ ۽ روحانيت پسند دوستن جي ذهنن تي ماديت جا هٿوڙا وهائي، ساڻو ڪري وجهندو آهي، ’مهراڻ‘ ۾ سندس ٻئي نظم ۾ اڻ لکي مايوسي ذهن جي چوردريءَ مان ٽپي گهڙي آئي آهي. ”ٻري ٻري تائين ڪجهه ڪونهي، نه آواز نه جسم، اڪيلو آهيان ڏاڍو.“ شرجيل جي نظمن ۾ ڊرامائيت ڀرپور نموني سان موجود آهي. مان سمجهان ٿو ته سندس نظمن جي اهائي اهم خوبي آهي، جيڪا ڪيس پنهنجي سرتن کان ڪجهه نئون، ڪجهه الڳ ڏيکاري ٿي. تاج جويي جي ٻوليءَ ۾ تازگي آهي. سندس ڪوتا جي مٽن ۾ لفظ ڳاٽن وانگي ٻڌيل ۽ قافيا ڦهيل نظر ايندا آهن. سندس پاند ڪلاسيڪل صنفن، بيت، وائي ۽ غزل سان ٻڌيل آهي ۽ انهن ئي صنفن کي هو سچائيءَ سان سينگاري رهيو آهي. ادل ڪجهه مهينن کان لاڳيتو رديف قافين جي صليب تان لهي، چندن جون قبرون ٽوڙي آزاد نظم لکي رهيو آهي. سندس ازاد نظم مڪمل ننڍي ڪهاڻي هوندا آهن. سندس هي آزاد نظم طبقاتي تفاوت تي سٺي چٽر آهي. ڳل جو غزل نه بنهه روايتي آهي ۽ نه بنهه نئون. سندس غزلن ۾ سادگي آهي. سندس ترائيل جي هيءَ سٽ ته وسرڻ جي ناهي: ”سٿور رهيو آ کهڙو باقي هاڻ سهڻ جي لاءِ.“ سارنگ جا نظم، رسول جي دوهن، مختار جي ٽيڙوئن کان سواءِ واجد جو نظم ’ڪنواري سوچ‘ به وڻيو اٿر؛ ڇاڪاڻ ته ان ۾ منهنجي پنهنجي ڳالهه آ.

اڄ جي نئين ڪهاڻي پراڻي ڪهاڻيءَ کان پنهنجا پلاند آجا ڪرائي، ڪئين وکون اڳيان وڌي آئي آهي. منهنجي نظر ۾ پراڻي ۽ نئين ڪهاڻيءَ ۾ جيڪو اهم فرق آهي، سو اهو ته پراڻي ڪهاڻي خارجي (Objective) هئي ۽ نئين ڪهاڻي داخلي (Subjective) آهي. جديد ڪهاڻيءَ جي داخلي ٿيڻ جو سبب ظاهر آهي، دنيا جون ڦرندڙ گهرندڙ حالتون ان جو مکيه ڪارڻ آهن، جتي ڪٿي ماڻهو بي چين آهي، شخصي تحفظ ناهي، غير سلامتي آهي.

اهو ئي مکيه سبب آهي، جو اڄ جي دور جو ڪهاڻيڪار ٻاهرين دنيا جي ڪتراڳ ڪان پڇي، من جي گهرائين ۾ لهي آيو آهي.

علي بابا، ماڻڪ، مشتاق، مدد ۽ ٻين جديد سنڌي ڪهاڻيءَ کي اسٽائيل ۽ ٽيڪنڪ جي لواڻ بخشي آهي. عليءَ کي پلاٽ جي ڪاڻ ڪڏهن ڪاله ٿي ٿي هوي، جنهن موضوع تي چاهي ڪهاڻي لکي سگهي ٿو. عليءَ وٽ موضوعن جي رنگا رنگي آهي. شوڪت ڪيهر جي ڪهاڻين جا ڪردار اڪثر مايوس ڇهرن وارا ماڻهو هوندا آهن. ڪيهر وٽ ڪهاڻي جنمڻ جو ڏانءُ آهي. سنڌس هيءَ ڪهاڻي اڄ جي نوجوانن جي بيوسيءَ جي ڪهاڻي آهي، جيڪو چاهيندي به ڪجهه نٿو ڪري سگهي، خودڪشي به نه! سنڌس هن ڪهاڻيءَ تي هيمنگوي جي اسٽائيل جو اثر ڏسڻ ۾ اچي ٿو، ۽ اهو سٺو سوڻ آهي.

رزاق مهر هميشه چوڌس ڦهليل مسئلن تي ئي قلم ڪڻندو آهي. جيتوڻيڪ سنڌس هن ڪهاڻيءَ جو پلاٽ ڪهڙو نئون ناهي، پر رزاق ان کي سٺو نڀاهيو آهي. حميده سنڌي ۽ ظفر حسن جون ڪهاڻيون پڻ ساراهه جوڳيون آهن.

'ڏانداڻي جي لاٽ' سٺو سلسلو آهي. ان ۾ ٻيا ليکڪ به حصو وٺي، پنهنجي تر جي وسريل شخصيتن تي لکن، ته ڏاڍو چڱو.

ها، اسان وٽ ڪجهه وقت اڳ ڪردارن تي ڪهاڻيون لکيون وينديون هيون. ادو عبدالرحمان، بلو دادا، پشو پاشا، شيدو ڏاڙيل، ان جا بهترين مثال آهن. اسان جي نون دوستن کي آن ڏس ۾ به پاڻ موکڻ گهرجي ۽ پنهنجا ڪردار خلقڻ گهرجن. عبدالجبار جوڻيجي جي ڪهاڻي 'پتلي' ان ڏس ۾ چڱي ڪوشش آهي.

نصير مرزا

ٽنڊو نور ڙهو، حيدرآباد سنڌ.

● 'مهراڻ' پسند آيو. توهانجون ڪوششون ساراهه جوڳيون آهن. 'مهراڻ' مڪمل پڙهي نه سگهيو آهيان، وچوواڙي پڙهيو اٿم. سرورق دل لڀائيندڙ آهي، آس اٿم ته سرورق ذريعي سنڌ ۽ سنڌي ثقافت کي وڌيڪ اجاگر ڪندو ايندين، تازو 'مهراڻ' نثبن لکور ادب سان گڏ شيدائي، گدائي، الطاف جو ماتم ڪندو نظر آيو (اسين ڪنهن جي سري وڃڻ ڪان پوءِ ايترو ئي ڪندا آهيون)، باقي آنهن جي جزوي طرح تخليقي ادب سان گڏ ياد تازي ڪرائڻ ۾ توهانجو پيارو ۽ انوکو انداز نظر آيو. سچ ته شيدائي، گدائي، الطاف جي موت سان ادبي تاريخ جو هڪ باب پنجي ويو آهي. پر هو امر آهن، آنهن جي پاريل جوت جهڙي ٽيٺي ناهي.

نظم جي حصي ۾ شيخ اياز جي ڏنل شاعري پڙهي ۽ پوري ماڻي ٻ اٿم. واين جون هي سٽون دل ۾ پيهي ويون آهن:

— ڪونج ٻڌين ٿو گيت جي، جيئن ڪا ڪونج آڌار.
— اونداهي ۽ سوجهرو، رهندو جيئڻ جات.
— مون جي ڪُجرا پوئيا، منهنجي هٿان پاء.
ڏُکَ ٻه ڏاڙهونءَ ڪلڙا، ڏکَ ٻه کهڙا ڏکَ.

تنوير، رسول ميمڻ، تاج جويو ۽ ڪنول جي شاعري وڻي. مير محمد پيرزادي جي نظم 'ان داتا' ۾ هي سٽون سڄي نظم جي سونهن آهن:

آنَ ڪٿي تان پاپ ٿين ٿا،
آنَ ڪٿي تان پيار ٿين ٿا؛
آنَ ڪٿي ٿي دنيا قائم،
آنَ سان ئي وهنوار هلن ٿا.

● نورالهديٰ شاهه واهه جو ٻي ڏيو لکندي اچي ٿي، سحر جي، هن پرچي واري شاعري ڪاله آئڙي. آزاد شاعريءَ جا ٻه ڪي ضابطا هوندا آهن تنهنجي ترائيل جون هي سٽون — جيڪي ڪنن ۾ دير تائين پڙرن پيون — پسند آيون:

— مون مٿان رُنندي سوين مينهن لنگهي ويا آهن،
— جڏ ته ٻيلي مان ٻُڪيا شينهن لنگهي ويا آهن.

ها، تنڪا جو ٻه ڪو سنڌي نالو ڳوڙهڻ کهرجي، (جيئن هائيڪا جو ٽيڙو).

ڪهاڻين ۾ علي بابا ۽ ڪيهر شوڪت جون ڪهاڻيون پڙهيم. باقي ڪهاڻيون اجا پڙهي نه سگهيو آهيان. علي بابا جي ڪهاڻي چڱي آهي، پر ضرورت کان مٿي فيشن ائبل لڪٿي — جيئن هُن جي تعارف ۾ چيل آهي ”نئون نلاسانيڪل“ ٽوئسٽ ڏيڻ ٿو چاهي“. تنهنڪري وڏيڪ چوڻو ناهي. ڪيهر شوڪت حقيقت پسند ٿي ڪهاڻيءَ سان انصاف ڪيو آهي. تحقيقي ادب جو حصو گهڻو گهٽجي ويو آهي (شايد يا مون کي ائين محسوس ٿئي ٿو) ائين نه ٿئي ته تحقيق (مضمون ۽ مقالا) وارو حصو ماڳهين اتي ۾ اوڻ برابر ٿي وڃي ۽ مهراڻ Fiction جي ٻلي ٿي وڃي. ”ٿالداڻي جي لات“ کي برقرار رکي. 'هن پرچي جي ليکڪ' جي عنوان سان ڏنل ليکڪن جي تعارف ۾ ڪي تعارف مضموني صورت ۾ آهن، ڪي 'خود بياني' صورت ۾. انهن جو ڪو هڪڙو نمولو رکو ته بهتر ٿيندو. 'پڙهندڙن وٽان' ڪالم جو هجڻ تمام ضروري آهي، ان ڪالم ڪيڏي چڱڻ جي حالت ۾ فقط ليکڪ پيدا ڪري سگهندين، باقي نقاد نه!

بشير سيتائي
ٽنڊو ٻاگو، سنڌ.

● 78/1 جو 'مهراڻ'، نئين روپ ۾ ڏاڍو پسند آيو. جيڪڏهن توهان ڪوشش ڪئي، ته اڃا به 'مهراڻ' سولهن ۾ سرس ٿي سگهي ٿو. ٽائيٽل تي فتاح جي ناهيل تصوير سٺي آهي ۽ ٻهراڙيءَ جي عام سنڌي عورت جي ڀرپور نمائندگي ڪري ٿي، پر تصوير ۾ 'مهراڻ' نالي ڪي ساڳي ئيري رنگ سان لکڻ ڪري نالو ڪيموفلج (Camou flage) ٿي ويو آهي. رسالي يا ڪتاب جو نالو هميشه صاف، سڌو ۽ چٽو هئڻ گهرجي.

تازو اسان کان وڇڙي ويل عظيم سنڌي اديبن ۽ شاعرن گدائي، الطاف مولائي ۽ چنا صاحب متعلق توهان جو ايڊيٽوريل اسان سڀني جي جذبن جي ترجماني ڪري ٿو. هنن لاءِ ڪجهه وڌيڪ صفحا مخصوص ڪيو ها، ته بهتر هو.

'مهراڻ' مواد جي لحاظ کان سٺو سينگاريل آهي. شاعري توڙي ڪهاڻين واري حصي ۾ نون ليکڪن کي چڱي جاءِ ڏني وئي آهي، جيڪا هاڻي 'مهراڻ' جي پاليسي هئڻ گهرجي.

هر رسالي ۾ جيڪڏهن پرڏيهي شاعريءَ جا ڪجهه ترجما ڏيو، ته اسان نون توڙي پراڻن شاعرن جي علم ۽ ڄاڻ ۾ واڌارو ٿيندو؛ ڇاڪاڻ ته اسان جي اڪثر سنڌي رسالن ۾ پرڏيهي ڪهاڻين جا ترجما ته ايندا رهن ٿا، پر پرڏيهي شاعري ورلي ملي ٿي.

احمد خان ملڪاڻي،
دادو سنڌ.

● 'مهراڻ' پڙهيم، ۽ اوهان جنهن محنت سان رسالو سنواريو آهي، ان لاءِ مبارڪن جا مستحق آهيو. اميد ته اڳتي به اهڙي محنت ڪري، پنهنجي ٻوليءَ ۽ لوليءَ جي خدمت ڪندا رهندا.

مظهر جلباڻي
پريالوءِ، سنڌ.

● 'مهراڻ' ٻهريون ڀيرو منهن چڙهيو. توهان جنهن محنت سان پرچو سينگاريو آهي، سا ساراهه جوڳي آهي. 'مهراڻ' معياري رسالو آهي. ڪهاڻين جي ڀاڱي ۾ سُريت، پُتلي، پُل تي ويٺل نوجوان، نوٽ ڏرتي، پولار، تلاءُ — چڱيون ڪهاڻيون آهن. انهن کان سواءِ 'سر صدقو لڄن تان' به چڱي ڪهاڻي آهي. شاعريءَ ۾ تہ سڀ شاعر پنهنجو مٽ پاڻ آهن.

ابن لائق جوڻائي.

● 'مهراڻ' پڙهيم، وڻيو. علي بابا جو ڊرامو ڏاڍو متاثر ڪندڙ هو. اهڙا ڊراما رڳو علي بابا ئي لکي سگهي ٿو. سنڌس انٽرويو شايع ڪندا.

ياسمين
خيرپور ميرس، سنڌ.

● 'مهراڻ' جو تازو پرچو پڙهيم، بيحد پسند آيو. اسان کي نهايت خوشي ٿي آهي ته اوهان 'مهراڻ' کي اڃا به بهتر بڻائڻ جو فيصلو ڪيو آهي.

-ساجد لعلپوري
جهانپور، سنڌ.

● تازو 'مهراڻ' نظر مان گذريو. شاعري مجموعي طرح سان سٺي هئي. انهن ۾ برڪت جي 'رات لڙي ويئي'، الطاف جو 'مان پيئڻ ڇڏي ڏيان'، اطهر منگيءَ جو 'پرم'، ناگپال جو 'موورڪتا' ۽ 'جيون' ساراهه جوڳا آهن. نورالهديٰ شاهه ۽ سحر امداد جي ڪوشش به ساراهڻ جوڳي آهي. خاص ڪري نورالهديٰ جي 'عبادت'، 'سُرہات' ۽ سحر جو اهن ڇيو هو: تون منهنجي راتين جو چنڊ) سٺا هئا. اوهان چڱو لکيو (خاص نه). ڪهاڻيءَ واري حصي ۾ علي بابا جي 'ڪروڌ ۽ ٻه ماڻهو' کان سواءِ سمورو حصو خالي ۽ ٻُسو پئي لڳو. اوهان کي ڪهاڻين جي معيار کي اڃا بلند ڪرڻ گهرجي.

-مير ڪاظم ٽالپر
حيدرآباد.

● 'مهراڻ' سنڌين لاءِ 'مهراڻ' ئي آهي، جنهن جي تعريف جي ڪا ضرورت ناهي. هر شاعر جا ٻه شعر ڏيو، اسپيس نه ڇڏجي ته بهتر. منهنجي خيال ۾ ڇڏيل اسپيسز تي ٻيا شعر به اچي سگهيا ٿي. 'سُريت' سُريلي هئي. نشنلزم تي لکو ته بهتر. 'هُل وارو جوان' پنڪين ۾ آهي. حميد ۽ ظفرحسن وٽيا. ظفرحسن جو 'تلاءُ' همت ڏيارڻ جو الارم آهي. 'مهراڻ' لاءِ الهداد ٻوهئي جون تجويزون مناسب آهن، جن تي عمل ڪرڻ سان 'مهراڻ' وڌيڪ ترقي ڪندو.

-ناصرعلي کهيري (ٽلهاري)
حيدرآباد.

● 'مهراڻ' کي چڱيءَ طرح سان پڙهيم ۽ وڌ ۾ وڌ سڪون نصيب ٿيو. هن ڪتاب کي جيترو ساراهجي، اوترو گهٽ آهي. ٽائيٽل بهترين اٿس. ڪهاڻين ۾ حميد سنڌيءَ جي "ٽوٽ ڏرتي" ۽ ماهتاب محبوب جي "سُريت" بيحد پسند آيون. شاعريءَ ۾ گدائي صاحب، امداد، ادل سومري ۽ وچڙي ويل نوجوان الطاف عباسيءَ جي شاعري وٽي. مطلب ته هلئو هر اسان کي آهي؛ پر الطاف جي عمر اڃا وڃڻ جي نه هئي ۽ الطاف اڃا ڪجهه سنڌ لاءِ ڪري ها. الله تعاليٰ الطاف کي شل بهشت نصيب ڪري، آمين.

-قربان سنڌي
هالا نيو، سنڌ.

● 'مهراڻ' پڙهيم. ڏاڍو وڻيو. توهان جي محنت 'مهراڻ' کي چار چنڊ لڳائي ڇڏيا آهن. ٽائيٽل بهترين هو. شاعريءَ ۾ ج. ع. منگهاڻيءَ جي شاعري وٽي. راشد مورائي، ادل سومرو، راهي چنا، عثمان ميمڻ، منظور قريشي به پاڻ ملهايو آهي. ڪهاڻين ۾ قاضي خادم، ڪيهر شوڪت،

حميد سنڌي، ماهتاب محبوب، حليم بروهيءَ جي مزاحيه ڪهاڻي ۽ نسيم احمد کرل جو مضمون وڻيو. نون ڪهاڻيڪارن ۽ شاعرن جي همت افزائي ڪريو ته ڏاڍو سٺو ٿيندو.

-علي نظيرجان موراڻي
مورو.

● شاعريءَ ۾ شيخ اياز جون وايون، تاج بلوچ، ج. ع. منگهاڻيءَ جي وائي، ادل سومري جو نظم، رسول ۽ اياز گل جو غزل، سحر ۽ امداد جا نظم وڻندڙ آهن. مطلب ته شاعريءَ جي ڀاڱي کي بهترين ليکي سگهجي ٿو. ڪهاڻين ۾ علي بابا، ماهتاب محبوب، ڪيهر شوڪت، قاضي خادم ۽ رزاق مهر جون ڪهاڻيون پڙهڻ وٽان آهن. عبدالجبار جوڻيجي جي ڪهاڻي 'ڀِتلي' ۾ انساني احساسن ۽ جذبن جي عڪاسي ڪئي ويئي آهي. 'هُو جي وڻ وندر جا' نسيم کرل جي بهترين مضمونن مان هڪ آهي. علي بابا جو ناٽڪ پڙهڻ کان پوءِ محسوس ٿيو، ته نئين نسل کي کهڙي راهه قائم ڪرڻ گهرجي. واقعي، هن ناٽڪ مان سمجهان ٿو، علي بابا هڪ ميچيل ۽ عظيم ليکڪ آهي.

-نياز
ڪنڌڪوٽ.

● تازو 'مهراڻ' پڙهيم. 'مهراڻ' کان اڳ، گهٽو اڳ، اخبارن ذريعي اها منحوس خبر پُهچي چڪي هئي ته...! هڪ ڪويءَ جو موت! سو به وهيءَ جو موت! جبلن ۾ رُنو هوندو! ۽ ڪير ٿو چئي، ته الطاف...؟ تون چوندين؟ نه، نه، ڪوئي به نه چوندو...! الطاف زنده آهي، ايستائين زنده رهندو، جيستائين هن جا گيت زنده رهندا. الطاف پاڻ چوي ٿو:

اچا ته الفت ونڊڻي آهه، وٺڻو آهه پيو به جنم.

الطاف سهڻا سُرها خواب ڏنا ۽ پنهنجي راهه ڳولي لڌي! هُو انهيءَ راهه تي هليو ويو، اسان کان دوُر: ڪوهين دوُر.

جهُور گدائي — جوان جذبا:

"اي همسفرو، آواز ته ڏيو، چُپ چو آهيو، ڪجهه ڳالهايو!"

چاچو گدائي، ويندي ويندي جوان جذبن کي للڪاريندو ويو.

شيخ اياز جون وايون، تنوير عباسي —"هاءِ حياتي"، سحر امداد —"پوز"، امداد حسيني — "ڪارڻ اڪارڻ"، ادل سومرو —"ذرتيءَ تي دوزخ"، اياز گل —"ترائيل"، واجد — "ڪنواري سوچ"، منظور قريشي —"دوعا"، ميرمحمد پيرزادو —"ان داتا"، رسول ميمڻ — "رَت جي ريٽي رُت ۾"، نورالهديٰ شاهه —"آدم جي لاڻءُ"، تاج جويو —"ننڪا"، ۽ عثمان ميمڻ جي شاعري وڻي. نسرين، جڏهن ته نئين ٿي ڏسڻ ۾ اچي، پوءِ به خيال سٺا اٿس، پر زندگيءَ مان شايد مايوس ٿي ڏسجي. منهنجي کيس صلاح آهي ته زندگيءَ مان ايترو مايوس نه ٿئي.

ڪهاڻين ۾ علي بابا، قاضي خادم، ڪيهر شوڪت ۽ رزاق مهر جون ڪهاڻيون سڀني کان اڳتي رهيون. باقي عبدالجبار جوڻيجي جي ڪهاڻي ”پُتلي“ ڏهه سال پراڻي تي لکيل پائنجي. سمرسيٽ ماهم پنهنجي مضمون ۾ اميرن جا چڱا چوڏا لاٿا آهن ۽ لجم عباسيءَ هن مضمون کي جهڙي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪيو آهي، اها ساراهه جوڳي آهي.

انور جي خط تي غور سان سوچبو ۽ عمل ڪريو، مهرباني.

-مقبول اختر
سکر، سنڌ.

● ’مهراڻ‘ مليو، مهرباني. توهان کي مبارڪ. هن ڀيري ’مهراڻ‘ آيو، ته معلوم ٿيو ته توهان تبديلي آڻيندا ٿا وڃو. خوش فهميءَ کان مون کي ائين معلوم ٿيو، ته توهان ڪجهه منهنجي گذارش ڌانهن به ڌيان ڏنو آهي. شعر جي حصي ۾ توهان مهارت، تجربي ۽ صلاحيت جي بنياد تي مواد کي مرتب ڪيو آهي. توهان ”فورم“ رکو شروع نه ڪيو آهي؛ پر پاڻ منهنجي گستاخ زبان (... ڪي گستاخ زبانون اسان پاڻ پالي وڏيون ڪيون آهن. اسان انهن کي هٿ ڏنا آهن. وري ڪنهن جي نراڙ تي ائين به لکيل ڪونه هو ته هي فرمانبرداريءَ ۾ ڄائو آهي ۽ فرمانبرداريءَ ۾ ئي مرندو...) رسوا ڪرڻ لاءِ، اهو حصو منهنجي خط سان شروع ڪيو اٿوَ... تصوراتي ادب جي حصي ۾ به توهان چونڊ ۽ ماهر ليکڪن کي جاءِ ڏني آهي. هڪ اڌ مثال صلاحيت (رعنا حنيف صديقي) جو به آهي. سرورق نئون آهي: ’پَلي پَلي پاڻ آئي، سا به نه چُئبي پَلي‘. توهان هڪ برک ليکڪ سان ملاقات ڪرائڻ لاءِ موزون ماڻهو هٿ ڪيو، جنهن سومرسٽ ماهم سان ملاقات ڪرائي آهي. ان ريت نديڙو ناٽڪ به ڏنو اٿوَ. اَءُ سمجهان ٿو ته فوري طور تي جيڪو ضروري ۽ ممڪن هو، سو توهان ڏنو آهي؛ پر ڏسو ڪابه اربع خطا نه ٿيي آهي، ۽ ڪوبه آسمان نه ڪريو آهي... پاڻيءَ جو اهو تصور جنهن مطابق اسان کي يقين آهي، ته اسان سڀ تنقيد جي لائق آهيون ۽ اسان جو پهريون فرض آهي پنهنجو پاڻ کي سچ چوڻ، سو هر حالت ۾ ڪارائتو تصور آهي... جوان منصف مزاج، جيڪو پاڻيءَ ۽ خلوص جي سچي تصور کان واقف هوندو، سو چاهيندو ته محبتن ۽ نفرتن جا بنياد دليل هجن ۽ پارانيءَ جو مقصد اصولن کي بڻايو وڃي... محبتن ۽ نفرتن جو بنياد دليل کي سمجهي ڪجهه چيو ويو هجي، ته اسان کي خوش ٿيڻ گهرجي، جو ان طرح اوندهه جي طوفان جو رستو روڪي سگهبو... توهان کي آفرين هجي. پوري ڏؤر کي خبر آهي، ته توهان ايترو سنو آهي، جو شايد ٻيو ڪوبه سهي نه سگهي ۽ اها به ڪ آهي، ته توهان کي تمام گهڻو ته هاڻي سهڻو پوندو، سو پلا توهان ڪيئن سمجهو ته ان حالت ۾ اسان صحتمند روايت کي ختم ڪرڻ جي ڪا ڳالهه سوچي سگهنداسون!— ’مهراڻ‘ جي باري ۾ هڪ اڌ ٻي

۾ ڳالهہ ڪري سگھون ٿا: پروفيشنل قسم جي تنقيد جي شروعات بہ ڪري ٿا سگھون. شعر، ڪهاڻيءَ يا ناٽڪ تي عملي تنقيد لکون تہ ڪر ڏاڍو چڱو.........

- الهداد ٻوهيو
خيرپور ميرس، سنڌ.

● ظفرحسن هڪ پيري چيو هو تہ "ليڪڪن ڪي اجورو بہ ڏنو ويندو". تنهن تي ڪيترو عمل ٿيا ڪريو؟ سرورق جي نواڻ سٺو سوڻ آهي، پر ان تي ايڊيٽر جو نالو ائين ٿو لڳي، ڄڻ ڊزائين فتاح جي نہ، پر امداد حسينيءَ جي ٺهيل آهي. ٻيو تہ تصوير ۾ ڪٽ ڏيکارڻ سان اُن جي (Depth) ختم ٿي ويئي آهي. تيون تہ ڪاري رنگ تي اڇي رنگ جو استعمال (Source of light) جي خيال کان نہ، پر ٿڌي چنڊ جي خيال کان وڌيڪ اجاگر ڪري ٿو. شاعري تمام گھٽي مقدار ۾ ڏنل آهي، جن مان ڪجهہ شعر سٺا آهن. رسول ميمڻ جا ٻئي نظم موضوع توڙي خيال جي گهرائي رکن ٿا. منظرنگاريءَ ڪي احساس جي آتش سان اثرائتو ڪري بيان ڪرڻ جو ڏانءُ رسول ۾ گھڻو ۽ سٺو آهي. "چپ چپ سان جڙي پوءِ بہ سانت ۾، سمايل هوندي رڙ". تمام سٺو ٽيڙو آهي. رسول جي ٻئي نظم جي هڪ سٽ "چا ڪؤنرا بادل ها- ڄڻ ململ جو گهونگهٽ هيو". جي رديف تي نظرثاني ڪرڻ جوڳي آهي؛ ڇو تہ شعر پڙهندي سٽ جي لفظن جون ماترائون ليءِ جي مدار تي آهستي، لاليد ڏئي ۽ 'گهونگهٽ' تي زور ڏيئي پڙهبو تہ پورو پوندو، جيڪر نظم جي سڄي موسيقيت کان ٿورو الڳ ٿو لڳي. منظور قريشيءَ 'هڪ ميرانجهڙي سانجهي' نظم رچي، اونداهيءَ ۾ آئيندڙ روشنيءَ جي ترورري ڪي آجهاڻن جو ذڪر ڪيو آهي، جيڪو لاڙو ڏاڍو غير ترقي پسند آهي. هڪ تہ ڇر جي چنبڙي جو ذڪر بہ مشاهدي ۽ ڄاڻ جي کهٽتائيءَ جو باعث آهي؛ ٻيو تہ سنڌيا جي پيت لاءِ آندل ڏيٺو آجهاڻن جو خيال ڏيئي شاعر جيڪي چوڻ چاهي ٿو، سو السائي ترقيءَ جي خلاف نظريو آهي، جنهن جي ٺيرائي کهٽ ۾ کهٽ منظور جهڙي سڄاڻ ڪي نہ ڪرڻ گهرجي. عثمان ميمڻ جي طويل نظم ۾ سوچ ساگر جي ڇولين ۾ لفظن جو ڇوهہ بي اختيار آهي. هن نظم کي مهراڻ لاءِ عثمان ميمڻ پاڻ ڪاٽيو آهي يا توهان ايڊٽ ڪيو آهي؟ عنايت ميمڻ جي غزل جو هڪ بند "قلم جو مُلهہ ڪيو ٿا ڪنهن لئہ، سورنهن سالي ڇوري ناهي." ڏاڍو وڻندڙ ۽ نکور آهي. مختار ملڪ جو شعر سٺو آهي. اڄڪلهہ شاعر ڏاڍا ٻيا پيدا ٿين! جا ڳالهہ مون کي ڏاڍي سرهائي تي ڏئي. رحيم بخش قمر جو شعر خيال جي اعتبار کان ڏاڍو پراڻو آهي. هن شعر ۾ مارئي ڏاڍي هيٺي، نبل ۽ مايوس آهي، جا ڳالهہ بہ تاريخي اعتبار کان غلط آهي. "اڄ جي شاعري" جيون جي اٽڪت سفر ۾ پيرپائي چڪي آهي. هٽ تي هٽ ڏري ويهڻ ۽ مايوسيءَ کي تياڳي، اڄوڪو شاعر عمل، جدوجهد ۽ زندگيءَ جي حقيقت جو سبق ڏئي رهيو آهي.

مون سمجهيو ٿي تہ اسان جا شاعر ڪتبا لکڻ ڇڏي ڏيندا، پر منهنجي اميد اجائي نڪتي. سوچيان ٿو، جڏهن ڪنهن کي پنهنجي مرڻ جي اڳواٽ ڪا خبر نہ آهي، تہ بنا تاريخ ڏيڻ

جي ڪتبو لکن چو ٿا؟ پر جي لکن ٿا، ته وصيعتون به لکن ته ڪتبو چِڪي مٽيءَ جو ٺهيل هجي، چو ته ”آءٌ فلاڻو غريب شاعر آهيان.“ يا آويءَ پڪل سر يا سنگمرمر جي ٽري تي چٽسالي ڪرائي قبر تي لڳائجو، چو ته ”آءٌ فلاڻو عجيب شاعر آهيان.“ مرڻ جي تاريخ ۽ وصيعت جو اعلان ڪري ڪتبو لکڻ وڌيڪ مناسب آهي. پوءِ ڏسون ته ڪهڙو ٿو پنهنجو وعدو نڀاهي، ٻيءَ صورت ۾ اهڙا چرچا بند ٿيڻ گهرجن.

ماهتاب محبوب جي ڪهاڻيءَ ۾ رچناڪار، حقيقت کي مڪالمن جي ٻيباڪيءَ سان پيش ڪيو آهي، پر ڪهاڻيءَ جي ٻئي صفحي ڪان پوءِ ۽ آخري صفحي ڪان اڳ تائين، هڪ هنڌ ٻيٺل آهي، جنهن جو هڪ مثال اهو آهي ته ان دوران شهباز جو هڪئي جملو مختلف نوع بدلائي ورجائبو رهي ٿو. ڪهاڻيءَ ۾ ايمڻا ڪان سندس دائيءَ جي چوڻ تي مهيني جو ٻار مڪڻ سان ڳهرائي ڇڏڻ جو ذڪر، اهڙيءَ سٺي ڪهاڻيءَ ۾ غير حقيقي ۽ گدلي ڳالهه ٿئڻ سان ان حصي ۾ ڪراهت جو عنصر ايري ٿو اچي. نورالهدي جو ’آدم جي نانءُ‘ ڏاڍو ڏکيو موضوع وڏيءَ سُرت سان نڀايل آهي. ”حوا“ به سندس تيز ۽ چٽيندڙ تخليق آهي. علي بابا جي ڪهاڻي وقتي ۽ سياسي ڪهاڻي نه لکڻ جي جواب ۾ لکيل ٿي ڏسجي، جنهن ۾ عليءَ جي اندر جي اونهائي بهرحال اوتجي آئي آهي. علي بابا ادب جي ڪئنواس تي عقل ۽ احساس کي اقتصادي ۽ سماجي بي ترتيبيءَ جيان نه هاري ٿو، نه هارڻ چاهي ٿو. هو آنهن بي ترتيب رنگن مان انهن جي چونڊ ڪري ٿو، جن کي سنوارڻ جو ڀرپور ڏانءُ رکي ٿو. عليءَ جا قدر، هڪ سٺي آرٽسٽ جيان، انفرادي، ذاتي، وقتي ۽ اندروني سياست جي محدود قدرن ڪان گهڻو اوچا آهن. الطاف جو ’وصيت‘ نظم وقتائتي ۽ سندائتي ڏک جو اثر ڪري ويو اٿم، ذهن کي ڌوڏي ڇڏڻ وارو شعر آ الطاف جو. حفيظ شيخ ڪان پوءِ، مون سوچيو هو ته ثميره زرين جي ورڪس کي گڏ ڪندس ۽ انهن تي ڪم ڪندس، پر هن يار جي اوچتي وڇوڙي سبب ويچارائي پيا ويڙهي ويا اٿم. ڪيهر شوڪت جي ڪهاڻيءَ ۾ وچولي هيٺين طبقي جي سماجي حالتن جي صحيح عڪاسي ڪيل آهي. حساس سورمو پنهنجي اندر جي دنيا سماجي ناهمواريءَ ۽ حالتن تحت پريشان آهي. ڪردار کي جن مرحلن مان گذاريو ويو آهي، تن جي حقيقت جو جائزو وٺندي، سوچڻو ٿو پوي: ’ذميواريءَ جا جڪڙيل زنجير، آپگهات ڪان سواءِ ٻي ڪا به راهه نه. بي حس ناتا، هڪئي تي آڌار.‘ ايڏي ساري وايومنڊل جي ڪوڙهه خلاف سورمي ڪان ڪو ڌماڪيدار فيصلو ڪرائي ٿو سگهجي، جنهن سان اجاين جذباتي ۽ رت جي ۽ روحاني رشتن جي قائل سماج جا ڪپاٽ کُلي وڃن، پر ان لاءِ اهڙي ڪردار کي، ان چڪتاڻ مان ٻاهر آڻڻ لاءِ ليکڪ تي ئي ذميداري عائد ٿئي ٿي. ’پولار‘ جي ڪردارنگاريءَ تي ويچار جي وڏي گنجائش آهي. هن ڪهاڻيءَ ۾ آرٽسٽ جا احساس سطحي انداز ۾ ظاهر ڪيا ويا آهن. Cancer جي Analysis به غلط ڏنل آهي. انسٽرالاجي،

ڏ ڪي بازي ۽ قياس آرائيءَ جو علم نہ آهي. ليڪا گهٽ ۾ گهٽ عام رواجي Hroscope ئي پڙهي پوءِ اها ڪهاڻي لکي ها، تہ بہ ڪجهہ حقيقت جي ويجهو پهچي سگهي ها. اهوئي سبب آهي، جو پنهنجي هڪ ڪردار 'عمر' کان ڪينسر تي چنڊ جي اثر کي لنوائي ڇڏيو اٿس. رزاق مهر جي ڪهاڻي ڏاڍي غمناڪ آهي. ويچاري عورت ڪيڏيون ماروِن تي ڪاٺي، ۽ پوءِ بہ آڻيمي ظالم مڙس جي گهر ۾ ساهہ تي ڏئي. اسان جي ليکڪن کي سماج ۾ موجود انهن سببن تي بہ لکڻ گهرجي، تہ ڇو اهڙي مظلوم عورت احتجاج نٿي ڪري. نسيم کرل، ڪهاڻيءَ جيان، مضمون بہ ڏاڍو ناهوڪو تو لکي. هي سنڌس پهريون مضمون آهي، جنهن کي مون چاهہ سان پڙهيو آهي. جيستائين منهن ڪهاڻيءَ جي آمد ٿئي، تيستين اهڙا سٺا مضمون لکندو رهي تہ واهہ جا ڳالهہ ٿيندي. باقي غلام احمد ايل. بدويءَ جو مضمون اجايو ڇاپيو آٿو، ائين ئي جيئڻ قاضي خادم ۽ عبدالجبار جوڻيجي جون ڪهاڻيون. 'بيدل' کي شاعر جي حيثيت ۾ پيش ڪرڻ بدران کيس صوفي فقير، درويش ۽ بزرگ ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪيل آهي. الائي ڇو، سنڌيءَ جا ڪيترائي ليکڪ خاص ڪري پنهنجن شاعرن کي صوفي، بزرگ، درويش ۽ فقير ثابت ڪرڻ ۾ پنهنجي قابليت ۽ شاعر جي وڏائي سمجهندا آهن، جا ڳالهہ مناسب نہ آهي. پوئتي موٽائڻ، فراريت ۽ سنڌي خارج نظرين جا مضمون 'مهراڻ' جهڙي علمي ادبي رسالي ۾ نہ ڇپجڻ گهرجن. 'مهراڻ' جو اڳيون پرچو 'ٽماهي' هو، پر هن ڀيري وري بہ 'سماهي' آهي. 'ٽماهي' تي نيٺ ڪهڙو اعتراض آهي؟

ان ۾ تہ ڪو بہ شڪ نہ آهي تہ سحر تمام سٺي شاعر آهي، پر 'مهراڻ' ۾ ان طرح ۽ سموري صفحي تي هڪ شعر ڇاپڻ سان پڙهندڙن ۾ پرسنل پروجيڪشن جي تاثر جو اڀرڻ لازمي آهي. پيو تہ توهان پنهنجا شعر ڏيڻ وقت اهو خيال ضرور رکو، تہ توهان پاڻ ئي ان پرچي جا ايڊيٽر بہ آهيو.

-بيدل مسرور
ڪراچي، سنڌ.

● هن ڀيري 'مهراڻ' ظاهر ٿيڻ ۾ اڳي جيتري دير بہ ڪانهي ۽ اڳيون پويون ڪسرون بہ پوريون ٿيل آهن. هن ڀيري توهان جي محنت 'مهراڻ' مان پکي پئي.

-اياز گل
سکر، سنڌ.

● 'مهراڻ' جي ٽائيٽل ڪور ۾ چينج تہ آهي، پر تنهنجي 'سوچ' ۽ فتاح جي 'فن' بابت ويچارڻ کان پوءِ اها ايڏي انوکي ۽ نرالي ڪانہ ٿي لڳي. دنيا وڃي چنڊ تي پهتي آهي، پر سنڌ جي مظلوم عورت کي اڃا جنڊ پيهندي ڏيکاريو پيو وڃي. ماضيءَ کي ڇهڻ تي پوڻ چڱو ناهي. تاريخ جو ڦيٿو تہ اڳتي ڦرندو آهي، پر اسان وٽ رسا ٻڌي آنهيءَ کي زوريءَ پوئتي ڦيرايو پيو وڃي. آخر ڪيستائين؟

فتاح اسان جي ساٿ جو سُرت پريو ساٿي آهي، جيڪو هميشه تبديلي ۽ نواڻ جون ڳالهيون ڪندو آهي. پر ’مهراڻ‘ جي هن ٽائيٽل واريءَ تصوير ۾ هُن يار پنهنجي فن سان انصاف ڪونه ڪيو آهي. تنهنجي اهڙي قسم جي تصوير جي طلب ڪرڻ جي باوجود به هُو چاهي ها، ته پنهنجي ڪلا ۾ انوکا رنگ رچي ٿي سگهيو.

رڳو ’مهراڻ‘ نالو مٿائي لکڻ سان مقصد پورو ڪونه ٿو ٿئي. سنڌ جي مارئيءَ جي مُک تان مُرڪ غائب آهي. هوءَ ساڳين پُورن ۽ سُورن ۾ پئي جيون جالي. هاڻي ائين ڪونه ٿيندو. اسان جي فنڪارن کي نئين دور جي تقاضائن ۽ بين الاقوامي ليول تي ٿيندڙ انقلابي تبديلين ۾ عورت جي ڪردار کي ذهن ۾ رکي، پنهنجي فن ۾ سنڌ جي عورت کي به نئين روپ سروپ ۾ ڏيکاري، ڪيس احساس ڪمتريءَ جي ڏُٻڻ مان ٻاهر ڪيڻ گهرجي.

گذارش ڪي مٿائي ’سوچ-لوچ‘ ڪيو اٿئي، سُٺي ڳالهه آهي؛ پر ان سان جذبن ۾ اٿل پٿل پيدا ٿيڻ ۽ نيون راهون نروار ٿيڻ کپن. ’مهراڻ‘ جي ايڊيٽوريل ۾ توکي ائين جان ڇڏائڻ نه گهرجي.

شاعري، ڪهاڻيون ۽ مضمون ته ’مهراڻ‘ ۾ اڳ به ايندا هئا، فرق اهو آهي، ته اڳ جديد فڪر کي ايتري اهميت ڪانه ملندي هئي (جيتوڻيڪ پنهنجيءَ جاءِ تي اهو وڏو فرق آهي، جنهن لاءِ توکيرون لهڻيون) پر پوءِ بہ تون انهيءَ ڪرسيءَ تي ويهي اڃا به گهڻو ڪجهه ڪري ٿو سگهين. پنهنجي ڌرتيءَ، ٻوليءَ ۽ ليکڪ ساٿين لاءِ. اسان تومان مايوس ڪونه ٿيا آهيون ۽ اسان کي تو ۾ وڏيون اميدون آهن، جن کي پوري ڪرڻ لاءِ توکي پنهنجي سمورين صلاحيتن کي، ڀرپور نموني استعمال ڪرڻ گهرجي. اسان جو تومان مڪمل ساٿ آهي ۽ رهندو.

پنهنجي پتر جي پڄاڻي ’مهراڻ‘ ۾ ڇپيل حميد سنڌيءَ جي ڪهاڻي ’ٽوٽ ڌرتي‘ جي هنن آخري سِٽن تي ٿو ڪريان:

”چون ٿا جڏهن به ڌرتي ٽوٽ تي وينهدي آهي، ته ڪونه ڪو مست ان کي رت جو ريج ڏيندو آهي، ۽ الائجي ڪيترن مستن جو هن ڌرتيءَ کي ريج ڏنل آهي، جو هاڻ ڪڏهن به هت سوڪهڙ نه ٿيندي آهي، هميشه جهڙڦڙ جون بهاريون هونديون آهن ۽ اُتي جي مُند ڪڏهن به ڪوتي نه ٿيندي آهي.“

-اطهر منگي
دادو، سنڌ.

●سرورق جي تصوير ۾ مائي جڻ ته ٻوٽاڙيل ۽ ٻڌل هئي. جنڊ جو نمونو جهڙو ڪر ڪنيارن جو چڪ هجي. مڪڙي جنڊ ڪان مٿي لڳل هئي، لوهي پٽيون جنڊ ۾، تس جڻ ته ڪنڙو هجي. ڪٽ عام طرح ٻاسوري رکبي آهي، پر آيي ڏيکاريل آهي، جيڪو پڻ غلط آهي. ٻهراڙيءَ ۾ دانگي ڪم آڻبي آهي، هتي تئو ڏيکاريل آهي. سڄو سرورق سنڌ ۽ تهذيب تي چڻ ٽوڪ هئي، ان بعد گدائي صاحب جو آخري نظم فقط ان ڪري ڏنو ويو آهي، جو اُن ۾

امداد صاحب کي مدد لاءِ پڪاريو ويو آهي. جڏهن ته مدد لاءِ الله پاڪ کي پڪاربو آهي. ۽ اوهان پنهنجي ٽنا ڪي سٺو سوڻ سمجهي ڇاپي ڇڏيو. پنهنجي واڪاڻ ڪان پاسو ڪريو. شاعريءَ جي ڀاڱي ۾ گهڻا آزاد نظم ڏنل آهن. جيڪڏهن نظم آزاد آهي، ته بحر وزن ڇا جا. ۽ سنڌ جي مشهور شاعرن، خاص ڪري شاهه صاحب، سچل ۽ ٻين آن کي ڇو نه ڇيو؟ آزاد نظم ۽ نثر ۾ ڪهڙو فرق. انهيءَ ڪري ته شهري شاعرن جي ڇانگ آهي. اڄا تائين 'مهراڻ' تي هڪ هٽي آهي. ٻچنديءَ وارا شاعر ۽ اديب اڄا ڇانيل آهن. هو مشهور هوندي به آسرلدر شاعرن کي اڳتي وڌڻ جو موقعو ڪين ٿا ڏين. هر ٻرچو سندن ئي مواد لاءِ وقف ٿيل آهي. 'مهراڻ' هيل تائين جيڪي ڪتاب شايع ڪيا آهن، آهي سڀ وڏن ماڻهن ۽ پئسي وارن اديبن ۽ شاعرن جا. غريبن ۽ نادارن لاءِ اڄا دروازو بند آهي. 'مهراڻ' کي کپي، ته ٻي ٻهچ غريب اديبن جو مواد گڏ ڪري ڇاپي. هر دفعي ڪنهن به هڪ لئين شاعر جو گهڻو مواد ڏنو وڃي ته بهتر ٿيندو. علي بابا، ناگپال ۽ ٻيا، هندي ٻوليءَ جا گهڻا الفاظ ڪم آڻي سنڌي ٻوليءَ جا ڪن ڀيا ڪترين. شايد هندي لفظن ڪان سواءِ سنڌي ٻولي سوادي ناهي! سنڌي ٻولي ۾ هندي اڪر ڪم آڻي ٻاڻ وٺائڻ، ٻاٽيءَ ۾ ٻٽر آڇلائڻ جي برابر آهي. شرجهل: 'چاڪليٽ ڪريم' آخر ڪهڙي مصيبت آهي؟ ههڙا بيڪار نظم 'مهراڻ' ۾ ڇو ٿا ڏنا وڃن. فقط سنگت نڀاهڻ خاطر! سحر امداد، چار اکر لکي، 'مهراڻ' جا ٻه قيمتي صفحا وڃائي ڇڏيا. شوق اٿس ته انگريزيءَ ۾ شاعري ڪري. 'مهراڻ' ۾ بلڪل سادو سلوڻو مواد هجي، جنهن کي هر ماڻهو آسانيءَ سان پڙهي سگهي. امداد حسيني 'ڪتنب تماڙ تي' لکي، هڪ صفحو ضايع ڪري، آسرلدڙ اديبن جي آره تي لتّ هڻي آهي. سواءِ چند شاعرن جي، باقي شاعري بيڪار رهي. ماهتاب محبوب 'سڙيت' لکي وڏي غلطي ڪئي آهي. اديب پنهنجي لکڻي ۽ خيالن مان پرکيو ويندو آهي. سندس دلي خيالن ۽ ذهني لاڙن جي به خبر پوي ٿي. هڪ عورت کي اهڙي ڪهاڻي لکڻ نٿي جڳائي. عبدالجبار ۽ ڪيهر شوڪت 'مهراڻ' کي مَرڪايو آهي. حليم بروهيءَ ڪي ته رڳو پاڻ سان جنگ آهي، بيڪار لکيو اٿس. ولي محمد طاهرزادي بلڪل نيٺ ڪهاڻي لکي آهي. اهڙن ماڻهن جي دم سان سنڌي ٻولي قائم آهي. علي بابا 'ڪارونجهر جي ڪور' ڊرامي واري ڪهاڻي ڪم آڻي ها، ته بهتر. ٻويان ڪتابن جي فهرست ڏئي، اسان اڀرن کي خار نه ڏياريو. مجموعي طور مهراڻ ماڻو نه پر سيلابي نظر آيو. منهنجو هي خط ايندڙ پرچي ۾ ڏنو وڃي.

محمد عثمان سولنگي،
عمرآباد، ٿرپارڪر سنڌ.

● 'مهراڻ' 78/1 ڏسي، تنهنجي حوصلي کي ساراهڻ ري رهي نٿو سگهجي. تو پنهنجي پاران 'مهراڻ' ۾ نئين رنگ ڀرڻ جي پوري ڪوشش ڪئي آهي؛ پر رڳو ايڊيٽر ته ڪجهه

ٿو ڪري سگهي. ڪنهن بہ پرچي ڪي معياري بڻائڻ لاءِ ايڊيٽر کان وڌيڪ لکندڙ تي مدار آهي. تو سائين الهداد ٻوهيي جي صلاحن تي وک وڌائڻ جو فيصلو ڪري ڪارگر ڪم ڪيو آهي. هن پرچي جو سرورق نهايت سهڻو ۽ دل کي ڪشش ڪندڙ ڏيئي، سائين الهداد سان گڏوگڏ، تو پڙهندڙن جي شوق ۾ پڻ واڌارو آندو آهي.

شاعريءَ ۾ اياز، تنوير، خاڪي ۽ تاج بيحد وڻيا. ڪتبي واري دانهن اڳ ئي پڙهي اٿم؛ پر وري بہ هن پرچي ۾ نثار بزميءَ جو ڪتبو پڙهي، ادبي واڌاري تي ارمان ٿيڻ لڳو. ڇاڇي گدائيءَ جي شاعري ڇا ڇٽجي! سندس عزيز شايد ڪيس مري ويل ڄاڻن؛ پر آءٌ اها ڳالهہ مڃڻ لاءِ تيار نہ آهيان. هو زندهہ آهي ۽ زندهہ رهندو. سندس شاعريءَ جو اکر اکر سنڌي عوام جي روح جو آواز آهي. اهو ماڻهو، جو عوام جي دلين ۾ جاءِ جوڙي ٿو وڃي، سو جڻ تہ موت کي مات ڪري چڪو، ان اڳيان موت بہ مات کائيو وڃي. ”ٽڪرا ۽ ڦهنوار“، اڳ بہ پڙهيو هوم، پر اڄ ويرون وڌ نظر آيم.

”هو جي وڻ وندر جا“ ۾ نسيم کرل سٺي محنت ڪئي آهي. اهو بہ چڱو جو ڪهاڻي ڇڏي شاعري تي لڏ ڪريو آهي. هتي تاريخي مواد جي وڌيڪ گهرج آهي.

آخر ۾ توکي ۽ لکندڙ سائين کي ڪجهہ گذارشون:

(1) ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي تہ اسان جا دوست، جوت ۽ نئين ٿهيءَ جي ٿالي ۾ پنهنجون حد بنديون مقرر ڪيو ويٺا آهن ۽ صرف ان مقرر ايراضيءَ ۾ ڦري رهيا آهن. جيئن هڪ دوست چيو: اڄوڪي زندگيءَ جو سڀ کان وڌيڪ اهم مسئلو ’جنس‘ آهي، ان ڪري پاڻ کي ’جنس‘ واري ويڙهہ ۾ پنهنجون خدمتون پيش ڪرڻ گهرجن ۽ ان جي نئين مختلف پهلوئن تي لکڻ گهرجي. منهنجي خيال ۾ اهو منافقت ۽ وقت جي تقاضائن کان منهن موڙڻ جي برابر آهي.

(2) اهو ڪٿي مڃجي بہ تہ اسان جو سماج اونداهو بڻجي چڪو آهي ۽ هن سائنس ۽ ۽ ويڙهہ ويڙهاند واري دور ۾ هتان جا ماڻهو سياسي، سماجي ۽ اقتصادي گهرجن کي وساري چڪا آهن؛ پر ان جو اهو مطلب تہ نہ آهي تہ هڪ انڄاڻ ۽ غير واقف کڏ ۾ ڪرندو هجي، تہ پيو ان جي حفاظت ڪرڻ بجاءِ ويتر ڪيس اوجهڙ ۾ اڇلي. اديب تہ هوائن بہ قومي اهنجن ۽ عذابن کهڻائڻ ۾ سيني کان اڳرو هوندو آهي؛ پر هتي جو عجيب رواج پيو نظر اچي.

(3) اسان جي اديبن کي سڀ کان پهريان ۽ پهرين نمبر تي سماج جا اهڙا مسئلا، جن جو سياسي ۽ اقتصادي مسئلن سان گهاٽو ۽ گهرو واسطو آهي، انهن تي لکڻ گهرجي. جيڪڏهن سڌو لکڻ جي همت نٿا ڪري سگهن، تہ آهڃاڻي روپ ۾ لکڻ گهرجن؛ جيئن علي بابا جي ڪهاڻي ”ڳجهاڙو“ ڪجهہ وقت اڳ شايع ٿي هئي. ڇا لکڻ گهرجي، ڇا نہ لکڻ گهرجي، تنهن کان يا تہ اديب اڻواقف آهن، يا هو حقيقت کان لنوائڻ جي ڪيا ڪن، جا ڳالهہ نيڪ نہ آهي.

—عبدالاحد آزاد
راڻي، سنڌ.

● 'مهراڻ' 1978/1ع ۾ سنڌيءَ جي تقريباً وڏن ليکڪن جون ڪهاڻيون هيون، جن اڳ جيان ٻاڻ وڻايو آهي، پر ڪيهر شوڪت جو اصل وڏو قصو سمجھ ۾ نہ آيو. ايڏي ڏيگھہ سو بہ خشڪ لفظن ۾ (!) اسيم ڪرل جي مخصوص لکڻيءَ مان جيڪا چاشني پڙهندڙن کي ملندي آهي، آها هن جبل جهڙي مڙس کان وڌيڪ وڻندڙ آهي. ناٽڪ پنهنجو مٽ پاڻ آهي.

-ممتاز عباسي لاڙڪاڻو سنڌ.

● هن سماج ۾ جتي نفسانفسيءَ جو عالم آهي، جتي پين جي حقن ۽ مفادن کي لتاڙي، ترقيءَ جي چوٽين تي پهچڻ واري کي عزت دار ۽ دولت جي ڊوڙ ۾ پين کي ٿونٺيون هڻي ۽ ڌڪا ڏيئي ڪيرائڻ واري کي ڪامياب انسان سمجهيو وڃي، آتي مولائي شيدائي ۽ عبدالڪريم گدائي جهڙن مولائي مڙسن جو رهڻ بہ معجزي کان گهٽ ڪين هو. اهي پنهنجي فن جا عظيم انسان هن خود غرض سماج ۾ ٿڌي هوا جو جهوٽو هئا. لالچ ۽ لوڀ کان پڄندڙ، اپري سپري تي راضي رهندڙ، غريبن جا دوست، ادب ۽ ٻوليءَ جا عاشق ۽ قلندر طبعيت هئا. مولائي شيدائي 'جنت السنڌ' لکي، سنڌي ٻوليءَ تي وڏو احسان ڪيو آهي. گدائي ماضي، حال ۽ مستقبل جو شاعر هو. سندس پيغام انسانيت لاءِ هو. هن غريبن، مسڪينن، هارين ۽ مزدورن کي ڳايو. هن ڏينهن کي ڏينهن چيو ۽ رات کي رات. اها حقيقت آهي تہ قومن ۽ ملڪن ۾ وڏا ماڻهو ڪڏهن ڪڏهن پيدا ٿيندا آهن. سندن حياتيءَ جو دور تاريخي دور هوندو آهي، اهي تاريخ تي حاوي هوندا آهن. گدائي مسڪين پر عظيم هو. سندس عظمت ظاهر آهي. هن تقدير کي بدلائڻ لاءِ جدوجهد ڪئي. تقدير کي بدلائڻ وارا عظيم ٿيندا آهن.

اسان مان گهڻن کي سندس وفات جي خبر بہ مهيني بعد پئي. اها آهي اسان جي بيوسي، لاتعلقي ۽ بيگانگي. آخر اسان انسان جو قدر سڃاڻڻ ڪڏهن سکندا سين! اسين 'مهراڻ' مان ۽ سنڌي ادبي بورڊ مان اميد رکي سگهون ٿا، تہ هو گدائيءَ تي ڪجھ نہ ڪجھ شايع ڪرائي. 'مهراڻ' جي رسالي بہ سندس شعر ڏيئي پنهنجي جند ڇڏائي آهي. اسان کي ائين ڪرڻ سونهي ڪونہ ٿو، پر مرضي اوهان جي، دڪان بہ اوهان جا آهن، مالڪ بہ آهيو، خريدار ڇا ڪندا؟ جيڪي ڏيندؤ، سو وٺندا.

هن ڀيري 'مهراڻ' سونهن ۽ سوڀيا ۾ سرس آهي. شعر ۽ مضمون تمام ڀلا آهن. ڪهاڻين ۾ علي بابا جي 'ڪروڌ ۽ بہ ماڻهو' ۽ رزاق مهر جي 'مومل سوءِ ڪان پوءِ......' تمام سٺيون آهن. علي بابا جو ناٽڪ 'ڪارونجهر جي ڪور' هن دفعي جي پرچي جي سونهن آهي. اوهان جون ڪوششون 'مهراڻ' کي بلندين تائين ضرور پهچائينديون. اوهان اهڙي ڪوشش ورتي ۽ وقت سر پرچو ڪڍيو تہ خريدار بہ چاهہ ۽ شوق مان وٺندا. هينئر 'مهراڻ' تمام گهڻو مقبول آهي. جي اوهان 'مهراڻ' کي سنڌ جي چڱن شهرن ۾ پهچائڻ جي ڪوشش ڪريو، تہ ڪيترائي نوان خريدار پيدا ٿي پوندا.

-صديق سنڌي
ڳوٺ قائم پير، سنڌ.

● هتي سنجهوري ۾ سنڌي رسالن ماڻ لاءِ بندوبست ڪونهي. مهرباني ڪري 'مهراڻ' هتي پهچائڻ لاءِ بندوبست ڪندا.

—سورٺ
سنجهورو، سنڌ.

● توهان جون ڪاوشون ۽ ليڪڪن جون معياري لکڻيون، اهو سڀ ڪجهه ساراهه جوڳو آهي. 'مهراڻ' ۾ اڃا به ڪو نئون رنگ پيئيو، ٽائيٽل ڪي قابل قدر بڻايو.

—شهناز ميمڻ
خيرپور ميرس، سنڌ.

● 'مهراڻ' سنڌي زبان جو معياري رسالو آهي، پر اڃا ان ۾ هڪ ڪمي آهي، سا آهي رسالي جي 'ڏسڻي' (Index). پر جيئن ته پاڪستان ۾ 'ڏسڻي' ڏيڻ جو رواج ڪونه آهي، ان ڪري توهان سان هيءَ شڪايت نه، پر عرض ٿو ڪجي، ته جيڪڏهن رسالي جي هر جلد جي آخري شماري ۾ 'ڏسڻي' ڏني وڃي ته رسالي جي اهميت ۾ اڃا وڌيڪ چار چنڊ لڳي ويندا.

—لطف الله آچر
ڪراچي يونيورسٽي، سنڌ.

● 'مهراڻ' جو تازو پرچو پڙهيم. بهترين ڇپائي ۽ بهترين مواد سان سندس سونهن ۽ چمڪ ۾ جيڪا دل موهيندڙ ڳالهه هئي، سا شايد سنڌيءَ جي ڪنهن به رسالي ۾ ڪونهي.

—زاهده شيخ
لاڙڪاڻو.

● منهنجي نظم "مٽ" ۾ تنهنجي ڦيرگهير ٺيڪ ۽ جائز لڳي؛ پر پنهنجي شعرن ۾ تنهنجي استادي قبول ڪرڻ جوڳي نه آهي. شاعريءَ ۾ پاڻ کان سواءِ ذوالفقار سيال، شيخ اياز، تاج جويو، بشير سيتائي، ادل سومرو ۽ ايس. لسرين گهڻو پسند آيا. علي بابا جي ڪهاڻي "ڪروڌ ۽ به ماڻهو" پنهنجي ڪهاڻين جي پيٽ ۾ اتم آهي، پر البر ڪاميو جي ناول "The Fall" جو اولڙو منجهس چٽو نظر ٿو اچي؛ تڏهن به مانڪ ۽ مدد عليءَ جي ڪهاڻين کان هيءَ ڪهاڻي وڌيڪ وڻندڙ ۽ ڇڪيندڙ آهي. Stream of Conciousness ٽيڪنڪ تي لکيل سنڌي ڪهاڻين ۾ هن ڪهاڻيءَ کي ڪامياب ڪهاڻي چئي سگهجي ٿو. قاضي خادم جي ڪهاڻي نه ته انٽليڪچوئلس جي ڪم جي آهي ۽ نه ئي ڪامريڊ حضرات جي. اهڙي اجائي لباڙ ۽ فضول لفاظيءَ کي خبر نه آهي ته 'مهراڻ' ۾ ڪهڙي ناتي جڳهه ملي ويئي. پنهنجي ڪهاڻيڪارن ۾ ظفر حسن ۽ حميد سنڌيءَ جون ڪهاڻيون داد ڏيڻ جوڳيون آهن؛ خاص ڪري اسٽائل ۽ پڄاڻيءَ جي لحاظ کان اهي پنهنجي ڪهاڻيون بنهه پياريون ٿيون لڳن. ائسٽرالاجسٽ حليم بروهي هن ڀيري سچ پچ رڳو ڏکن کان ڪم ورتو آهي. علي بابا جو ٽي. وي ناٽڪ "ڪارونجهر جي ڪور"

سنڌ ۾ پنهنجي پيڙا جو پرتوو آهي. ٽي. وي جا صاحب علي بابا ڪي گيٽ آئوٽ چئي سگهن ٿا، پر سنڌ ۾ فن ۽ فنڪار ڪي هيسڻ ۽ لنوائڻ شايد سنڌن وس ۾ ڪونهي. اُجيتوٽيڪ ناٽڪ جو چڱيءَ طرح فني مشاهدو 'ڏسڻ' سان ٿي ڪري سگهجي ٿو، پر تڏهن به اکرن ۾ پڻ جسوڏن ۽ ڪارونجهر جي ازلي ناتي کي هر پڙهندڙ چڱيءَ طرح محسوس ڪري سگهي ٿو. اها هڪ رئاريندڙ تصوير آهي، جنهن کي الڏن کان سواءِ پيو هرڪو اکرن ۾ ڏسي سگهي ٿو.

غلام‌احمد بدويءَ جو مضمون ڇاپڻ لاءِ ڇا توهان جوابدار هئا؟ اهو ڪو خاص تحقيقي ۽ ڪم جهڙو مضمون ڪونهي. 'مهراڻ' ۾ اها ڪوٽ هاڻي چٽيءَ طرح محسوس ٿي ٿئي. 'مهراڻ' ۾ ڪجهه ته فرق هجڻ گهرجي، جيڪڏهن نه، ته پوءِ اچا ڪجهه قلمي احوال به اچڻ کپي. نجم عباسي ۽ نسيم‌احمد ڪرل جا مضمون سٺا آهن.

فورم ۾ الهداد بوهئي جون رٿون ساراهڻ جوڳيون آهن. هُن جديد ادبي لاڙن جو سٺو ۽ چڱو تجزيو ڪيو آهي، جيڪو پڙهڻ ۽ سمجهڻ جوڳو آهي. ادب جي وڌندڙ سماجي ڪارج جو ذڪر ڪندي هُن "سقل زندگي" جو ذڪر ڪيو آهي. خبر ناهي اڃن وارن وارو اهو ليڪ بوهئي ڪيئن ڇو گمراهه ڪندڙ لڳو. "سقل زندگي" مضمون خود سنڌ ۾ پڌايل اصولن وٽان ناهي؟ معلوم ٿو ٿئي، ته يا ته بوهيو صاحب لفظن جي اجائي ڏيڻ ۾ قائل آهي، يا هُو ليبل بدلائي پيو ڪجهه ٿو چوڻ چاهي. جيڪڏهن اسان ادب جي سماجي ڪارج جا قائل آهيون ۽ ادب بابت تاريخ شناسيءَ Charging Vatility جهڙا لفظ استعمال ٿا ڪريون، ته پوءِ سنڌي اديبن ۾ اهو اڃن وارن وارو پوڙهو اسان سڀني کان انهيءَ ڏس ۾ اڳرو آهي. "سقل زندگي" آهي ڪهڙي شيءِ؟ اهو سوال بلڪل ائين آهي، جيئن اياز جو هي شعر:

ڳڻندي وار ڪنهن لاءِ آئين‌ءَ ڳهيلي!
ڇري چاڳ ڪهڙا، ڪتي چاهه وارا.

پڌي، ڪير چوي، هن شعر ۾ قوم جي ڳالهه ڪولهي، زندگي جي ڳالهه ڪونهي. اسان تي ظلم پيو ٿئي، ۽ شاعر کي وارن جي ڳالهه ياد پيئي آهي!

ڪنول لُهاڏو،
ٽنڊو باگو، سنڌ.

● نسيم‌احمد ڪرل جو مضمون "هُو جي وڻ وندر جا..." پڙهيم. چڱو ٿيو ته هن پيري 'نسيم‌احمد' ڪري پڙهيم، نه ته دل ۾ شڪ شبها اٿندا هئا. هڪ دفعي جڏهن شيخ عبدالحليم جوش سان ڳالهه ٻولهه ٿي، ته خبر پيئي هئي، ته منهن ميهار جو ڇا هو.

پر هتي اپٽار هڪ ٻن ڳالهين جي ڪرڻي آهي. ص 189 تي ايڊورڊ ستين جو ذڪر آهي. سن جي لحاظ سان ته ٺيڪ آهي، مسز سمپسن جي خيال کان غلط آهي. شهنشاهيءَ کي

ٿي پتر ايڊورڊ انيسين هنيا هئا. سان تڏهن جواڻ جماڻ هوس، پر 1906ع ۾ ڄائو به ڪونہ هوس.

اهو برابر آهي تہ مير فيض محمد پيو تخت تي جهڙو ويٺو، تهڙو نہ ويٺو؛ پر انهيءَ وقت هن کي ڀاڳل ڪري ڀاڳل خالي ۾ موڪلڻ جون تياريون ٿي رهيون هيون. ان وقت اهو قصو "سنڌ آبزرور" ۾ شدمد سان روزانو ايندو هو، ايڊيٽر مسٽر پنيا، مير صاحب جي فائدي ۾ گهڻي ئي پنا ڪارا ڪيا هئا.

مون کي هن ڪيس سان ڪجهہ دلچسپي هئي، ڇاڪاڻ تہ منهنجي مامي خيرپور جي هئي ۽ هن جو پاءُ منگهارام واڌواڻي ڪجهہ وقت لاءِ اسٽيٽ جو وزير هو. هڪ دفعو مان بہ خيرپور مان ٿي هن جي اندي ماءُ کي ڪڏجي آيو هوس. ڪراچيءَ ۾ پرنس روڊ تي هن جي پاءُ جو مشهور 'راما اسٽور' هو ۽ آرام باغ جي سامهون فريئر رستي تي راما اسٽور بلڊنگ اڃا بہ آهي.

مير فيض محمد بابت ڪيترائي الام هئا. هڪ، جيئن ڪرل صاحب چيو آهي، تہ مير جارج ذري تان گوليءَ جي منهن ۾ اچڻ کان بچي ويو. اتفاقاً، مير جارج جي تاجپوشيءَ تي مان بہ هوس صحافيءَ جي حيثيت ۾.

- گرداس واڌواڻي
ڪراچي، سنڌ.

● 'مهراڻ' ۾ منهنجو تعارف مون کي وڻيو. باقي منهنجي نظم کي جيڪو مڏيءَ سان ماريو اٿو، تنهن جو البت ڏک اٿم.

'تماهي' ٽيڻ تي ايترو عجب ڪونہ ٿيو، جيترو 'تماهي' مان 'سماهي' ٿيڻ تي ٿيو!

- ج. ع. منگهاڻي
ڪراچي، سنڌ.

● 'مهراڻ' تمام زبانئو ۽ معياري مواد ڪٺي هڪئن ۾ ٿو پهچي، جنهن لاءِ تنهنجي ڪوشش کي وڏو دخل آهي. معياري "مهراڻ" لاءِ دل جي گهراين سان مبارڪباد ٿو ڇوان. خاص طرح تنهنجا هڪ بہ ايڊيٽوريل ڏاڍا وڻيم. لظم جي حصي ۾ اڃا بہ وڌيڪ ڪوشش ڪجي، تہ جيئن هر صنف جي لکندڙن کي برابر نمائندگي ملي ۽ ڪنهن کي بہ ڪو شڪايت جو موقعو نہ ملي.

- عنايت بلوچ،
ڪراچي، سنڌ.

● تماهي 'مهراڻ' معيار ۽ اديبن جي ذهني تربيت جي ڏس ۾ هڪ اداري وانگر نظر ايندي، جنهن صحتمند ۽ حقيقت پسند ادب جي تخليق ۾ نهايت سنجيدگي ۽ خلوص سان اديبن ۽ شاعرن جي همت افزائي ڪئي آهي. 1978/1ع جي مهراڻ جي مواد جي ترتيب ۽ ڇپائي مان لواڻ پيئي بکي. ائين ٿو معلوم ٿئي، ڄڻ تلاءُ جي بيٺل پاڻيءَ ۾ ڪي لهرون اڀريون آهن ۽ تحرڪ پيدا ٿيو آهي. وڇڙيل اديبن جي ياد ۾ تاثراتي مضمون ۽ سندن لکيتن جو انتخاب ڏنو ويو آهي. پروفيسر محبوب علي چنا، مولائي شيدائي، عبدالڪريم گدائي ۽ الطاف جي يادگيري نهايت دلسوزي ۽ بهترين ادبي انداز ۾ ڪئي وئي آهي. گدائي صاحب جو آخري اڻ پورو نظم ڏيئي ڄڻ ته ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو ويو آهي، ته مرحوم آخري لمحن تائين زندگيءَ ڪي ادب ۾ منتقل ڪرڻ جو فرض ادا ڪندو رهيو:

سالن کان جن سانگين تاهي سُک جو ساهه کنيو،
گل ڦل ۽ گلزار ٿئي تـن ماروئڙن جـو ماڳ.

ان شعر مان نه فقط ڀرپور تنقيدي شعور سان ماحول جي عڪاسي ٿئي ٿي، پر شاعر پنهنجي امنگ جي اظهار سان گڏ ڏس به ڏيندو هلي ٿو ته خوشگوار سماجي ڦيرو تڏهن ايندو، جڏهن:

هرهڪ دل ۾ ڀاريون ساٿي، حب وطن جي آڳ،

"سوچ-لوچ" ۾ اديبن جي وچوڙي تي نهايت دلسوز لهجي ۽ دلڪش ادبي عبارت ۾ اٿاهه ڏک جو اظهار ڪيو ويو آهي، جنهن کان هر پڙهندڙ متاثر ٿئي ٿو.

'مهراڻ' جو تازو پرچو شعري نقطه نگاهه کان اهم آهي ۽ هڪ نئي نظر سان خيال، جذبي ۽ اسلوب جي نواڻ ۽ مجموعي ڪيفيت بابت اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

تاج جويو، خاڪي جويو، ذوالفقار سيال، اسير ملاح ۽ بشير سيتائي، ايس. نسرين، برڪت بلوچ، راهي چنا، ميرمحمد پيرزادو ۽ تهمينه مفتيءَ جا نظم شاعريءَ ڪي نون خيالن ۽ اظهار جي دلڪش زاوين سان روشناس ڪرائين ٿا.

شيخ اياز جون وايون، تنوير جو مختصر غزل، الطاف جو نظم 'ڏيءَ جي وهاڻ تي'، اياز گل جو غزل ۽ گدائيءَ جا نظم هن پرچي جي معيار ۾ اضافو ڪن ٿا. ڪن ٿورن لکندڙن وانگر امداد حسيني جي نظم ۽ نثر ۾ هڪجهڙي دلڪشي، سوچ جي ساڳي گهرائي ۽ اسلوب جي ساڳي نواڻ آهي، جنهن ڪيس نئين ادب ۾ ممتاز حيثيت ڏياري آهي.

قاضي خادم جي ڪهاڻي "پر هوا پڙهڻ ڪونه ڏاٿي" معياري ۽ دلچسپ ڪهاڻي آهي، جنهن ۾ هڪ مختصر ملاقات کي جنهن انداز ۽ وسيع پس منظر ۾ پيش ڪيو ويو آهي، سو سوچ، فن ۽ اظهار جي سونهن ۽ سچائيءَ کان سواءِ ممڪن نه آهي. ٽئڪسلا عجائب-گهر جي پس منظر ۽ باغ جي گلن جي حوالي سان زندگيءَ جي لطيف جذبن ۽ سوچ جي وهڪرن

ڪي ڪٿي فلسفي واري سنجيدگي ۽ ڪٿي ڪنهن سياح واري تفريحي انداز سان چٽيو ويو آهي. اسلوب جي نواڻ، ننڍن چُست ۽ خيال اڀاريندڙ جملن جي ستاءَ افساني کي دلچسپ ۽ اهم بڻايو آهي.

حليم بروهيءَ جي ڪهاڻي طنز ۽ مزاح جو شاهڪار آهي. علي بابا جي ڪهاڻيءَ کان سندس ناٽڪ وڌيڪ بامقصد آهي.

نسيم احمد کرل خيرپور جي تاريخي واقعن جي اظهار لاءِ ڪهاڻي واري اسلوب کان ڪم ورتي افسانه نگار جي تنقيدي شعور سان مضمون کي دلچسپ ۽ بامقصد بڻايو آهي— 'مهراڻ' ۾ البت تنقيدي مضمونن ڏانهن ڏيان ڏيڻ گهرجي، جيئن ذاتي پسند ۽ ناپسند کان مٿڀرو ٿي ادبي تخليق کي پرکي سگهجي.

-شيخ عبدالحليم جوش
(ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ جي ٽورن سان.)

● ٽون هاڻي هڪ خاص طبقي جو شاعر ٿيندو وڃين. پرائو محل ڏسي پنهنجا جهوپا ڊاهبا نه آهن. هيءَ لطيف سائينءَ جي سرزمين اٿئي، شيڪسپيئر، شيلي ۽ ملٽن جي سرزمين ناهي. ماروئڙن کي وساريندين ته قيامت ڏينهن اسان سڀ ٽوتي ڏانهينداسون.

سحر جي نظم ٿي: نينهن ماڪيءَ لار جيان نه ڳڙندو آهي. نينهن ڇاگوري پير جي ڏنگهري آهي. عشق آڏيري ول آهي، جا روح کي رهڙيندي ۽ روڙن مان رت ٽپا ٽپا ٿي وهندو آهي. جدت جو هرويرو اهو مطلب ته ڪونهي ته جهڻ ۾ آئيس ڪريم ملائي کائجي ۽ ڪارائجي.

-عاجز آچڻ،
پيرومل، سنڌ.

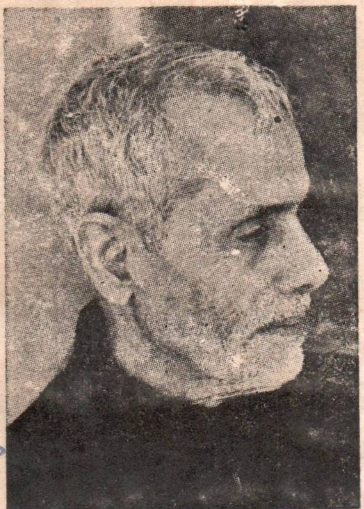

● شيخ صاحب جا وڏا اصل سيوهڻ
کان لڏي، ٺٽي ۾ اچي ويٺا هئا. هو قانونگو
عامل ڪٽنب جي نرپاٽي پاڙي مان هو.
سندس والد ديوان ليلارام ٺٽي جو رهاڪو هو.
شيخ صاحب جو اصل نالو ''چيتانند'' هو. پاڻ
تاريخ 7- جولاءِ 1889، مطابق 8 - ذوالقعد
1306 هه، آچر جي ڏينهن ڄائو. خدا جي
مهربانيءَ سان، سندس طبيعت جو لاڙو ننڍپڻ
کان وٺي حق جي ڳولا طرف رهندو هو.
هميشہ پنڊتن ۽ بزرگن جي مجلسن ۽ صحبتن
جو خواهشمند هوندو هو.

● خدايا! روز حساب تي هن فرض ناشناس قوم کي، جنهن جي خدمت گارن جي زمري ۾ اسين سڀ داخل آهيون، انهيءَ ڪري سزاياب نہ ڪج جو هنن، هھڙن دوالي بند، فاقہ ڪش ۽ بينظير قومي خادمن جو قدر نہ ڪري، سامراجين جي نمڪ پروردن؛ فرعون صفت، خود مطلب ۽ جاهل فردن کي حاڪم ۽ اسلام جو علمبردار بنايو، ۽ هڪ اهڙي اسلام جي شيدائيءَ جو قدر نہ سڃاتو، جنهن پنهنجي ترقي يافتہ، شاهوڪار ۽ قدر شناس قوم کي خيرباد چئي، پاڻ کي صرف حلقۂ غلامانِ محمدﷺ ۾ ان لاءِ داخل ڪيو، جو ان پسمانده ۽ مسڪين قوم کي خادمن جي گھڻي ضرورت هئي.

● جڏهن مرحوم غلام محمد خان ڀرڳڙيءَ جي وفاتيءَ کان پوءِ سنڌ جي زميندار ۽ وڪيل طبقي جي اڪثر سياستدانن لالچ ۽ خودغرضيءَ ۾ وڪامجي، ظالم جي رعب، ڊپڊاءِ ۽ دڙڪي کان هيسجي، قوم کي وساري ڇڏيو هو، ان وقت هي ئي فرد واحد هو، جو گذريل چاليهن سالن جي سياسي عرصي ۾ نہ ڪنهن طاغوتي طاقت کان ڊڄي حق گوئيءَ کان ڪناره ڪش ٿيو، ۽ نہ وري عهدن جي لالچ، پيسي جو حرص، عزت جي بک ۽ فاقہ ڪشيءَ جي تڪليف کيس گمراهہ ڪري سگھيا. هي صاحب گذر جي تنگيءَ ۽ عوام جي بيقدريءَ ۽ حڪومت جي مخالفت جي باوجود، پنهنجو آواز بلند ڪندو رهيو آهي.

● سنڌ جي اڪثر سياستدانن جا عمدا ڪارناما تارازيءَ جي هڪڙي پڙ ۾ وجھبا، ۽ شيخ صاحب جا ٻئي پڙ ۾، تہ شيخ صاحب جو پاسو سوايو ٿي ويندو.

(''جنب گذاريم جن سين'' تان- ص: 163، 164 ۽ 165)